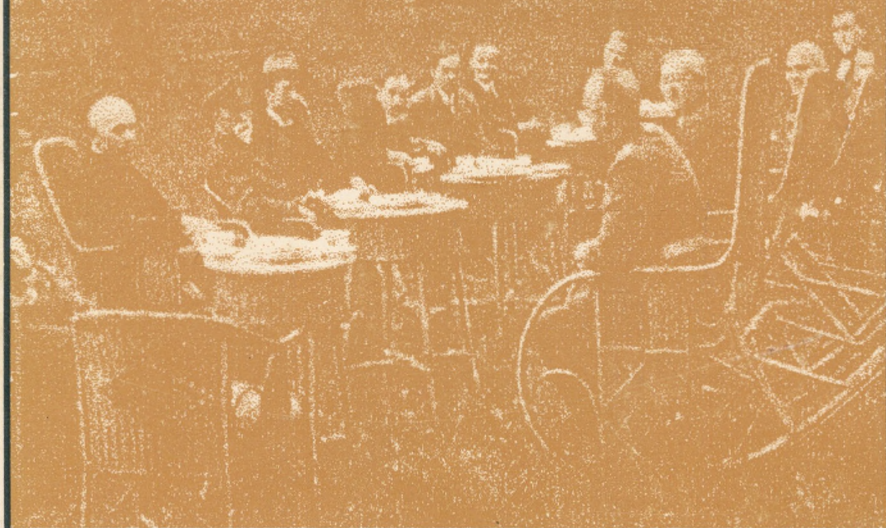

Karel Čapek

Pašnekesiai su T. G. Masaryku

Amžius

KAREL ČAPEK

PAŠNEKESIAI SU T.G.MASARYKU

Iš čekų kalbos vertė
STASYS SABONIS

Amžius
Vilnius 1994

UDK 885.0-4
Ča88

Karel Čapek HOVORY S T.G.MASARYKEM
Československý Spisovatel,
1990 Praha

•

ISBN 9986-430-05-4

I. PAŠNEKESIAI SU T.G.MASARYKU

1. JAUNYSTĖS METAI

TĖVIŠKĖ

Seniausi mano prisiminimai... Tai padriki vaizdai. Kartą - man buvo gal treji metai - Hodonine mačiau pasibaidžiusį arklį. Jis bėgo gatve, visi išlakstė į šalis, tik kažkoks vaikas pasipynė jam po kojomis; arklys jį peršoko, vaikui nieko neatsitiko. Man šitas atsitikimas giliai įstrigo į atmintį. Iš tų laikų dar prisimenu, kaip tėvas Mutenicuose žabangomis gaudė varnas. Žinau, kad Mutenicuose buvau nuėjęs pas poną mokytoją prašyti popieriaus ir galelio pieštuko, kuriuo keverzojau dar prieš išmokdamas rašyti.

Mano tėviškė - Hodonino apylinkės; ten visur aplinkui buvo daug imperatoriškųjų dvarų: tėvas juose pradėjo tarnauti vežėju ir kilnodavosi iš vienos vietos į kitą, o kartu su juo ir mes. Kai man suėjo dveji metai, iš Hodonino atsikėlėme į Mutenicus; ten išbuvome iki 1853 m. pavasario; paskui vėl grįžome į Hodoniną ir apsigyvenome galukaimio troboje. Tą tolimą lygumą ir šiandien regiu akyse, prisimenu kaip gyvą vaikystės įspūdį; todėl mėgstu lygumas, kalnai man patinka iš toli, gyventi juose nemėgstu, slėniai mane slegia, juose per mažai saulės.

1856 m. mes atsikėlėme į Čeikovicų dvarą; po dvejų metų jau turėjome kraustytis į Čeičą, paskui vėl atgal į Čeikovicus ir ten gyvenome iki 1862 m. 1861 m. aš mokiausi Hustopečų realinėje mokykloje, o tėvai tuo metu persikėlė į Hodoniną, bet 1863 m. tėvas vėl turėjo keltis į Čeičą. Po trejų metų, 1867 m., jis nustojo dirbti imperatoriškuose dvaruose ir gavo privačią tarnybą Miroslave, Suchohrdlio dvare, arba Socherlėje, kaip sakydavo vokiečiai. Ilgiausiai gyvenome Kloboukuose - nuo 1870 m. iki 1882 m.; ten aš parvažiuodavau atostogų. Tačiau tikrieji mano namai buvo Čeikovicuose. Motina man darė daugiau įtakos negu tėvas; tėvas buvo gabus, bet paprastas žmogus, šeimai vadovavo mama. Ji buvo kilusi iš Hanos krašto prie Moravos upės,

bet užaugusi tarp vokiečių Hustopečuose, todėl iš pradžių sunkiai kalbėjo čekiškai. Mus, tris padaužas vaikus, nepaprastai mylėjo. Labiausiai, rodos, mane, nors daugiau to vertas buvo brolis Martinas - iš mūsų trijų tvarkingiausias, švariausias, *anima candida*[1], kaip sakoma.

Motina buvo protinga ir gudri, nemažai mačiusi pasaulio, gyvenusi tarp "geresnių žmonių" - Hodonine tarnavo pas ponus virėja. Šeimininkai ją labai mylėjo ir vėliau prireikus šaukdavosi į pagalbą. Pabuvusi ponų aplinkoje, norėjo, kad ir mes, vaikai, palypėtume ant aukštėlesnio visuomenės laiptelio; be to, ji gerai matė, kaip sunkiai tuo metu versdavosi paprasti darbo žmonės. Todėl norėjo, kad vaikai būtų ponai - jos nuopelnas, kad aš išėjau į mokslus.

Motina buvo pamaldi. Mėgdavo vaikščioti į bažnyčią, tik mažai laiko turėjo, nes reikėjo rūpintis šeima. Ne kartą girdėdavau ją sakant: "*Herrendienst geht vor Gottesdienst*"[2]. Tą posakį prisimindavau vėliau, kai supratau politinį bažnyčios vaidmenį ir Feuerbacho teoriją, kad religija tarnauja politikai. Motina, užuot ėjusi į bažnyčią, dažnai melsdavosi iš maldaknygės; toje maldaknygėje buvo labai daug paveikslėlių - prisimenu vieną, kur Kristus krauju prakaituoja; tą paveikslėlį mama labiausiai brangino. Man irgi patikdavo į jį žiūrėti.

Tėvas buvo slovakas iš Kopčanų, gimė baudžiauninkas, baudžiauninkas ir liko. Palyginus su motina, man teigiamo poveikio nedarė. Iš prigimties buvo gabus, bet mokyklos nelankė; Kopčanuose kiek pramoko skaityti, mokėsi pas senyvą moterį, kareivio našlę, kuriai kaimas buvo patikėjęs mokytojos pareigas - mokyklos tada ten nebuvo. Už pamokymą skaityti vaikai turėdavo jai kasti bulves. Tėvas buvo ne miesto, kaimo žmogus, nuolatos gyveno gamtoje, ypač kai pradėjo dirbti ūkyje; gamtą pažinojo gerai - jauste jautė gamtos ir gyvenimo įvairybes. Ligi šios dienos atsimenu, kaip sykį kovo mėnesį parnešė į namus jauną kiškutį, kurį rado susigūžusį arklio pėdoje; tada jis mums smulkiai, gyvai ir įdomiai papasakojo apie visą kiškio gyvenimą.

Tėvas buvo bemokslis, tačiau pritarė, kad aš mokyčiausi, ir

[1] Tyros širdies (*lot.*).

[2] Pirmiausia tarnauk ponui, o paskui Dievui (*vok.*).

nesigėdijo pats mokytis su manimi; ir į tą mokymąsi, kaip ir į viską, žiūrėjo praktiškai: kiek tai žmogui duos naudos. Nebuvo pamaldus, bet pragaro bijojo ir kartais sekmadieniais nueidavo į bažnyčią. Visus reikalus tvarkydavo motina, o jis paklusdavo, nors ir nepritardamas.

Kai gerokai vėliau aplankydavo mus Prahoje, jam terūpėdavo, kaip pakaustyti arkliai, kokie vežimų ir karietų grąžulai, ašys ir ratai. Mala Stranos rūmuose jį domino tik durininkai - po kelių dienu susipažindavo su jais, vaikščiodavo pas juos pasišnekėti. Po dviejų trijų dienų jam Prahoje nusibosdavo, ir nieku gyvu ilgiau nebegalėdavome jo išlaikyti - namo, ir baigta! Į kaimą, į gamtą.

Aš stebėjau ir jaučiau, kaip tėvą paveikė priverstinis darbas, nelaisvė; jis tarnavo ir dirbo nenoromis, per prievartą, ponams lankstėsi, bet mielai būtų juos metęs. Imperatoriškuosiuose dvaruose baudžiava faktiškai buvo išlikusi ir po keturiasdešimt devintųjų metų; tėvas turėjo gauti pono leidimą, kad aš galėčiau mokytis realinėje mokykloje. Aš patyriau pirmuosius socialinius įspūdžius, kada mačiau, kaip su tėvu šiurkščiai elgiasi kai kurie dvaro tarnautojai. Dažnai galvodavau, kaip jiems už tai atkeršyti. Kai ponai atvažiuodavo pamedžioti, pas mus palikdavo kailinius, ir aš labai norėdavau savo pyktį išlieti ant tų kailinių. Po medžioklės ponai valgydavo miške, o tarnai mėtydavo žmonėms maisto likučius, kuriuos tie godžiai rydavo. Vieną kartą numetė makaronų, žmonės nežinojo, kas tai yra, manė jog sliekai, bet griebė juos kaip žvėrys. Tokie dalykai man įstrigo atmintyje.

VAIKŲ SANTYKIAI

Mes trys broliai gerai sutarėme, tačiau mano santykiai su kiekvienu buvo kitokie. Martiną, vidurinįjį, - mūsų visų amžiaus skirtumas buvo dveji metai, - aš ne tik mylėjau, bet ir kažkaip gerbiau; jis buvo mielas, patiklus, be jokios klastos, neįkyrus. Jauniausiąjį, Liudviką, išnaudodavau kaip pasiuntinį. Martiną ligi šiol prisimenu kaip idealų vaikiną. Broliai nebuvo mano drau-

gai - gyvenome kiekvienas sau. Draugavau su vyresniais už save. Man patikdavo vyresniųjų draugija, mėgdavau klausytis jų kalbų. Bičiuliavau su keliais dvaro bernais.

Mokyklą pradėjau lankyti Hodonine; tai buvo vokiška mokykla. Paskui mokiausi Čeikovicuose. Ligi šiol prisimenu savo pirmojo mokytojo Čeikovicuose rankas: tokios apželusios, kaulėtos rankos, kuriomis mušdavo mus. Namie iš manęs mokėsi rašyti tėvas; kai vežėjavo dvare, nemokėjo rašyti, bet paskui, kai tapo prižiūrėtoju, o dar vėliau ūkvedžiu, reikėdavo surašyti darbus ir darbininkus, ką ir kaip ilgai kas dirbo. Tuos nuolatinius žiniaraščius jam rašydavau aš; suliniuodavau sąsiuvinį, padarydavau reikalingas grafas. Kaip žinote, tėvas dirbo nenoromis, tik tam, kad reikėjo, kaip ir visi baudžiauninkai. Tai ir yra baudžiava, kada žmogus nenori, bet turi dirbti.

Kaimo mokytojas mano jaunystės metais skurdo; atlyginimą gaudavo menką, todėl uždarbiaudavo rašydamas visokius prašymus, patarnaudavo bažnyčioje, giedodavo laidotuvėse, kalėdodavo. Prasidėjus vynuogių rinkimo ir vyno spaudimo metui, mes, mokiniai, vaikščiodavome nuo vieno preso prie kito su statinaite, į kurią sodiečiai įpildavo mokytojui vyno; tą statinaitę mokytojas per visą žiemą laikydavo mokykloje už krosnies, nes rūsio neturėjo; ten tasai jaunas vynas rūgdavo. Toks buvo skurdas. Ūkininkas, o ypač dar kaimo tarybos narys arba seniūnas, su mokytoju nesikalbėdavo, nes laikydavo jį plikšiu. Savaime suprantama, tas užguitas mokytojas tarp vaikų neturėjo autoriteto; taigi tik plakdavo ir plakdavo - jam tai buvo svarbiausias auklėjimo būdas. Vergas visada dirba vergiškais metodais ir keršija kur tik galėdamas. Taigi dabar matome, kaip toli pažengė mūsų mokykla; tačiau dar daug reikia ją reformuoti, kad auklėtų savarankiškus ir sąmoningus žmones, žmones, drąsiai žengiančius į gyvenimą. Mokyklos reforma pirmiausia yra mokytojo, mokytojų reforma; todėl reikia gerinti jų socialinę padėtį ir išsimokslinimą. Šiandien mokytojai patys siekia aukštojo mokslo; reikėtų ištirti, kokie būtų mokytojo akademiko santykiai su vaikais. Svarbiausia: mylėti vaikus, suprasti ir pajusti jų dvasinį gyvenimą, kuris yra konkretus ir vaizdus, o ne abstrakčiai mokslinis; reikia mokyti remiantis pavyzdžiais,

tuo, ką vaikai mato aplinkui; ir kiek įmanoma individualiai. Apskritai apie mokyklą, mokymą ir auklėjimą reikėtų daugiau galvoti... ir skirti daugiau lėšų negu ligi šiol. Mokyklos ugdymas - demokratijos ugdymas.

Kaimo berniukui darbų daugybė, ojojoi! Tik pasižiūrėkite: mokėti švilpti lūpomis, pro dantis, įsikišus į burną vieną pirštą, du pirštus ir kumštį; vienaip ir kitaip spragsėti pirštais, visaip galynėtis, stovėti ant galvos, vaikščioti rankomis, verstis kūliais, ir svarbiausia - greitai bėgioti. Mėgstamas berniukų žaidimas - šokinėti ant vienos kojos: rankos sukryžiuotos, pečiai suremti, kad priešininkas būtų atmuštas palenkta koja; paprastai eina du prieš du, o kartais ir trys keturi, net visas būrys berniukų. Be to, reikia mokėti šaudyti iš laidyklės, lanko, svaidyti akmenukus, jodinėti ant arklio, pliauškėti botagu ir rimbu, įsikarti į bet kurį medį, gaudyti vėžius ir vabalus, plaukti, užkurti laužą, čiuožti, važinėtis rogutėmis, mėtytis sniego gniūžtėmis, vaikščioti kojūkais, net nebežinau, kiek visokių dalykų. Kartą pradėjome rausti tunelį, ketindami per jį važinėti traukiniu, bet iš kur gauti traukinį, nesukome sau galvos. Tik suskaičiuokite, kiek berniukas turėjo mokėti amatų: daryti iš alyvų ir plunksnų papliauškas, iš gluosnio virbo arba žąsies kaulų drožti švilpynes, o iš trešnių - dūdeles; iš javų šiaudų ir moliūgų virkščių pjaustinėti lamzdelius; pasidaryti paprastą lanką arba šaudyklę su buože, o kartu ir strėlių; paskui dar šautuvų, kardų ir šalmų; prasimanyti sviedinių, lazdų ritiniui mušti; meistrauti vandens ir vėjo malūnėlius, pagaliau velykines tarškynes; sumegzti kokį nors Gordijaus mazgą, iš arklio ašutų nupinti žiedą ir visą grandinę - to mus mokė vokietukas. O visam tam pasidaryti kaimo berniukas teturėjo kišeninį peiliuką, kaip mes vadinome "fedrmesl"; tai buvo visų idealų idealas. Kas galėdavo, paprašydavo namie pjūklelio, kalto ar kirvuko ir ką nors pjaudavo, tašydavo. Kiekvienas kaimo berniukas - vos ne inžinierius. Kartą žūtbūt užsigeidžiau tokio čigoniško muzikos instrumento, kiek panašaus į nedidelę lyrą, su metaliniu liežuvėliu, į kurį reikia pūsti ir pirštu braukyti. Labai norėjau tokią "muziką" turėti ir paprašiau vieną čigoną, kad man padarytų. Gerai, pasakė čigonas, bet atnešk man geležies. Nunešiau jam gelžgalį, kurį suradau kieme. Tada

čigonas paprašė duonos. Nunešiau duonos, paskui sviesto, kiaušinių ir dar kažko, bet instrumento taip ir nepamačiau.

Vaikiškų žaidimų buvo daug, žaisdavome visada lauke, gryname ore; visai nepacifistiškai žaisdavome karą, tikrą karą. Arba plėšikus; aš būdavau plėšikų vadas, o dvaro valdytojo sūnus - žandarų viršininkas; suprantama, nutaikęs progą, jam įkrėsdavau.

Kaimo berniukas turi savo lobį: spalvotų pupelių, sagų, dailių akmenėlių, povo arba kėkšto plunksną, kauliukų iš nugludintų plytos gabalėlių, spalvotą stikliuką, prizmę arba lęšį - kokios nors liustros šukę ir kitokių brangenybių. Turi berniukai ir savo parduotuvę: už aukštus procentus skolina pupeles, keičiasi daiktais, o kartais ir parduoda už kreicerius.

Suprantama, jog kaimo berniukas, kad ir užsiėmęs savo reikalais, turi padėti mamai namuose ir tėvui lauke. Kaip gyvena mergaitės, iš savo patyrimo nežinau, mes, berniukai, su mergaitėmis neturėjome nieko bendro, gyvenome visiškai atskirai. Kartą, kai man buvo aštuoneri metai, mama pasiėmė mane į Šaštino atlaidus. Nakvojome pas pažįstamus eigulius, kurie turėjo mano metų dukterį; dvi dienas ten pabuvome, ir mes, vaikai, žaidėme nuo ryto ligi vakaro. Kai sugrįžome namo, jos labai ilgėjausi.

Miesto berniukai tiek žaidimų nemoka, nebent skautai. Jie čia labiau suvaržyti; kaime augę vaikai išradingesni, savarankiškesni ir praktiškesni - miesto vaikai dažnai nemoka net pieštuko nusidrožti ir apskritai neturi progos parodyti, ką gebėtų padaryti savo rankomis. Kaime ir didelių nelaimių neatsitinka; kartais susižeidi kojos pirštą, gauni akmeniu per galvą, tas teisybė. Prisimenu tris didesnius atsitikimus: vienas berniukas iškrito iš gana aukštos tuopos ir susitrenkė krūtinę, vienas apsinuodijo drignėmis, kai žaidė "arklius", o kiti berniukai jį maitino "aguonomis"; vienas maudydamasis tvenkinyje nuskendo. Mačiau, kai jį ištraukė ir parnešė namo. Motina atsiklaupė prie jo ir ėmė raudoti, sakydama Jozifeko dorybes: "Tu mano gražusis Jozifekai, tu buvai labai geras, todėl tu po mirties nekentėsi", - ir panašiai. Vėliau knygose skaičiau, kad taip apraudoti ir liaupsinti mirusiuosius yra visų primityvių žmonių paprotys.

Vaikai gerai jaučiasi, jeigu auga laisvi ir savarankiški. Ame-

rikoje vaikai laisvesni negu Europoje, jie nuoširdesni ir paprastesni tarp savęs ir su suaugusiais; nebijo suaugusiųjų, mato, kad ir jie vieni kitiems nuoširdūs. Tai respublikos ir laisvės rezultatas. Žmonės nemeluoja ir nebijo, kad juos kas apgaus ar ką nors padarys; ten žmogus nebijo žmogaus.

Aš džiaugiuosi matydamas vaikus, mielai kalbuosi su jais, man atrodo, kad jau šiandien jie drąsesni ir atviresni, ir sakau sau, jog užaugę bus laisvi žmonės. Respublika, pone, tai didelis dalykas!

Ir vėl man iškyla mokyklos ir mokytojų problema. Mokytojas turi skiepyti vaikams respublikos, demokratijos laisvę ir lygybę, turi tapti vaiko draugu. Jo autoritetas turi remtis amžiaus skirtumu, visų mokslo žinių persvara, praktika ir charakteriu. Aš pastebėjau, kad Amerikoje vaikų santykiai su mokytojais ir mokytojomis draugiškesni negu pas mus ir kad amerikiečiai visą gyvenimą mielai prisimena savo mokyklą ir mokytojus. Tuo tarpu pas mus mokiniai, išėję iš mokyklos, lengviau atsikvepia; o juk pažinti, sužinoti ką nors naujo sveikam vaikui didelis džiaugsmas. Amerikoje mokytojas spardo su berniukais kamuolį ir nebijo susikompromituoti. Mokytojas biurokratas neis su vaikais važinėtis rogutėmis ar į čiuožyklą, bijos, kad gali netekti autoriteto. Tarp mokytojo ir mokinio, panašiai kaip tarp valdininko ir piliečio, atsiradęs dirbtinis barjeras - susvetimėjimas. Daugiau gyvumo, daugiau nuoširdumo - ir bus daugiau tikros demokratijos. Komenskio mokykla buvo *officina humanitatis*[1]; mokykla neugdo žmogaus vien individualiai, bet ir kolektyviškai, ruošia jį visuomenei, demokratijai. Aš vietoj senoviškos dainelės: "Gyveno čekai, gyveno karžygiai", mieliau klausyčiausi naujos: "Mokytojai, mokytojai, būkim demokratai!" Juo geriau, kad tokių jau turime!

Visa tai, suprantama, tinka ir šeimai. Nereikia tėvų autoriteto, nereikia pasyvaus vaiko paklusnumo, kurį norima išugdyti amžinu rėkimu ir barimu, reikia auklėti pavyzdžiu.

---

[1] Humaniškumo dirbtuvė (*lot.*).

Mamos dėka buvau labai pamaldus. Čeikovicuose patarnaudavau mūsų kapelionui, tėvui Pranciškui, pavarde Satora. Aš jį nuoširdžiai mylėjau; man labai patiko jo balta apykaklė ir gražiai gulinti juoda sutana su apvaliomis sagutėmis nuo pasmakrės ligi kojų. Kai jam patarnaudavau, man atrodydavo, kad tėvas Pranciškus yra Dievas, o aš jo angelas; man tai buvo didžiausia laimė. Daug didesnė negu tada, kai giedodavau aukštai prie vargonų. Labai didžiavausi savo kamža. Tasai tėvas Satora buvo savotiškas žmogus, toks be pusiausvyros, tipiškas slovakas, kilęs iš Boršicų prie Uherske Hradištės. Būdavo, elgiasi kaip tikras fanatikas, o kitą dieną jau atrodo, jog kenčia dėl savo silpnybių; nei bažnytinės, nei pasaulietines valdžios akyse gero vardo neturėjo. Kartą girdėjau moteris šnibždant, kad vargonininko žmona laukiasi nuo tėvo Pranciškaus; nieko nesupratau ir laužiau galvą, ką tai galėtų reikšti. O tėvas Pranciškus vieną sekmadienį per pamokslą pasakė, kad ir kunigas gali nusidėti; todėl reikia imti pavyzdį ne iš jo gyvenimo, bet iš Kristaus ir jo žodžių. Tai buvo lyg ir vieša išpažintis; tada aš nieko nesupratau, bet tas pamokslas man nedavė ramybės - kodėl žmonės neturi imti pavyzdžio iš jo gyvenimo. Tik brendimo metais, prisiminęs vaikystę, supratau tą ir daugelį kitų dalykų.

Laikui bėgant, pasisėmęs žinių iš knygų ir patirties, pradėjau kritiškiau žiūrėti į kunigus ir supratau, jog tarp religijos ir kunigų yra skirtumas; tikybos mokytojai vidurinėje mokykloje aiškino, kad Bažnyčia nors ir yra Dievo institucija, bet turi tam tikrų žmogiškų ypatybių, nepastovių, permainingų, nelygu kraštas ir tauta. Suprantama, tų žmogiškų ypatybių mačiau vis daugiau, bet dėl Dievo ir teologijos niekada neabejojau, visada buvau optimistas.

Tuo metu net nepagalvodavau, kad galėtų būti koks nors kitas tikėjimas. Čeikovicuose, skaitydamas vieną seną kalendorių, radau pasakojimą apie Rusiją. Ten buvo parašyta apie pravoslavų religiją, ir jūs neįsivaizduojate, kaip aš susijaudinau sužinojęs, jog kitokia tikyba negu mūsų turi švenčių, šventųjų, atsiskyrėlių ir stebuklų. Tuo metu man imponavo argumentas, kad katalikų yra daugiau negu protestantų ir pravoslavų, ta-

čiau darėsi neramu dėl to, jog mahometonų ir pagonių dar daugiau.

Taip pat buvau girdėjęs, kad Kloboukuose yra protestantų; nuėjau ten kartą į šventę ir prasismelkiau į evangelikų pamaldas; siaubingai bijojau, maniau, kad Dievas mane nubaus: žemė prasivers, ir aš nugarmėsiu prarajon arba perkūnas nutrenks - bet nieko neatsitiko. Plikos sienos, pultas vietoj altoriaus, rimtis ir paprastumas padarė man tokį didelį įspūdį, jog tiesiog žado netekau. Tada girdėjau priekaištaujant, kad evangelikai nepripažįsta varpų; iš tikrųjų - protestantai dar nedrįsdavo skambinti varpais. Tik praėjus šimtui metų nuo tolerantiškojo dekreto paskelbimo, gavo leidimą varpams. Mane glumino, kad katalikai protestantus laiko labiau apsišvietusiais, tvarkingesniais ir ūkiškesniais; laužiau sau galvą, kodėl taip yra? Svarsčiau, kodėl sakoma: tvirtas kaip evangelikų tikėjimas. Tu mįslių tuomet neišsprendžiau, bet protestantizmas man ir toliau kėlė nerimą ir kažkaip dirgino. Žydų bijojau; tikėjau, kad jiems reikia krikščionių kraujo, todėl darydavau lankstą kitomis gatvėmis, kad nereikėtų eiti pro jų namus. Jų vaikai norėdavo žaisti su manimi, nes šiek tiek mokėjau vokiškai, bet jų aš vengdavau. Vėliau šiaip taip apsipratau su žydais - tai įvyko Hustopečuose. Vieną kartą mokykla suorganizavo ekskursiją į Palavos kalvas. Kai po pietų užeigos namuose mes dūkome ir kvailiojome, išbėgo į kiemą ir dingo vienas mokinys žydas. Aš iš smalsumo nusekiau iš paskos ir pamačiau, kaip jis už vartų, atsisukęs į sieną, linkčioja ir meldžiasi. Man pasidarė gėda, kad žydas meldžiasi, kai mes žaidžiame. Negalėjau suprasti, kad jis meldžiasi taip pat karštai kaip ir mes ir nepamiršta pasimelsti net žaisdamas...

Ir žinote, visą gyvenimą stengiausi būti žydams teisingas, todėl žmonės kalbėjo, kad deduosi su jais. Kada įveikiau savyje tą liaudies antisemitizmą? Pone, jausmais tikriausiai niekada, tik protu - juk tikra motina skiepijo tą kraujo prietarą.

Tai suprantama, būdamas vaikas, aš tikėjau ne vien tuo, ko mokė mokykloje ir bažnyčioje; mano katalikybė buvo prietaringa, prisisunkusi slovakų mitologijos. Tikėjau visomis įmanomomis dvasiomis, o labiausiai piktosiomis laumėmis, raganomis. Gal todėl, kad įsižaidęs dažnai pamiršdavau laiką ir parei-

vau namo tik pietų ir vakarienės. Ypač tarp vaikų buvo populiarus vandenis; ginčydavomės, kur kas jį matė, kaip jis atrodo, kokios spalvos plaukai ir ūsai, kuo apsirengęs. Svarbų vaidmenį turėjo taip pat žiniuonis, paskui giltinė ir velnias, apie kurį visi išgirdome bažnyčioje, kai vieną žmogų ištiko epilepsijos priepuolis. Pagaliau nedavė ramybės burtininkas, kai perskaičiau apie jį vienoje knygoje. Taip ir gyvenau dvejopu dvasiniu gyvenimu, sakyčiau, ortodoksiniu ir neortodoksiniu. Tame neortodoksiniame, tuose prietaruose ir įvairiuose antropomorfizmuose (kaip tik antropomorfizmuose) nebuvo sistemos; raganos, vandenis ir kitos būtybės bei šmėklos egzistavo tarsi kiekviena sau, be tarpusavio ryšio - aš tai keistai jaučiau. Galų gale žinojau, kad tai prietarai, bet aiškios ribos tarp prietarų ir tikėjimo nemačiau ir nemokėjau tų prietarų atsikratyti: taip jie buvo įsišakniję, ir visi su jais susigyvenę. Kapelionas mokykloje mokė mus katekizmo, bet pats tų prietarų nesistengė griauti. Galėjau tarti sau, kad tos šmėklos tėra paslaptinga popiečio tyla, vakarinių varpų dūžių aidai, bet vaikiškas protas linkęs į pedomorfizmus[1], vaikai mėgsta mitų poeziją. Tiesa, nuo tos poezijos jie greitai atitraukiami. Būdavo, kai pareinu namo po vakarinių varpų, motina gąsdina, kad vieną kartą mane ragana pačiups. O kitą dieną reikia lauke ligi sutemų bulves rinkti, ir aš bijau raganos - tylėk, vaike, juk žinai, kad raganų nėra...

Nei mokykloje, nei namie negirdėjau prasmingesnio žodžio apie dvasinę religijos esmę; negirdėjau, kad apie religiją galima ir reikia mąstyti. Liaudies religija buvo kaip simbolis, ištisas kultas, medžiaginis, visiškai objektyvus, objektyvistinis. Kad religija turėtų subjektyvių, subjektyvistinių elementų, niekam neateidavo į galvą; religija mums buvo apreikšta Dievo tiesa, buvo Dievo ir Bažnyčios įsakymai, religija buvo tai, ką Vincencas iš Lerino klasiškai suformulavo: *quod semper, quod abique, quod ab omnibus creditum est*[2]. Aš tada svarsčiau tokius, neesminius dalykus, kaip sakysime, kas didesnis ponas: imperatorius ar popiežius? O kai pradėjau galvoti apie šventąją Trejybę, apie Dievo įsikūnijimą žmoguje ir kitus mokslus, kurių nesupratau, klau-

[1] Viską suvokia vaikiškais vaizdiniais.
[2] Kuo visi visada tikėjo (*lot.*).

siau tėvą Pranciškų, bet turėjau pasitenkinti stereotipiniu atsakymu: jog tai paslaptis. Tas žodis užkirto kelią diskusijai, bet nenuramino. Religija paprasčiausiai gyvavo, žmonės ją praktikavo, bažnyčios mokymas tiesiog buvo akceptuojamas. Iš Šventojo Rašto sužinodavome tik tiek, kiek buvo parašyta vadovėliuose ir ką girdėdavome bažnyčioje; namie Biblijos niekas neskaitydavo, tiktai maldaknyges.

Prieš kiek laiko arklidėje ant durų spynos pasikorė samdinys. Man rodė tas duris, ant kurių jis kabojo, bet aš bijojau net pasižiūrėti ir niekada neperžengiau tos arklidės slenksčio. Man buvo baisu pagalvoti ir nesuprantama, kaip galima atimti sau gyvybę. Iš tikrųjų, įsivaizduojate - atimti sau gyvybę! Tai kažkas nenatūralu, kraupu. Visą laiką apie tai galvojau, ypač kai vėliau perskaičiau knygą apie žmones, kurie ištvėrė nepaprastai siaubingomis aplinkybėmis. Sako, kažkoks vienuolis buvo palaidotas kriptoje kaip miręs, bet iš tikrųjų buvo gyvas. Prabudęs ėmė laukti, kol kas išvaduos, kai laidos kitą numirėlį, arba turėjo nusižudyti. Taip jis išgyveno požemyje dvidešimt metų, mito vabzdžiais, kurie įkrisdavo į kriptą pro langelį, laižė drėgmę nuo sienų ir karstų. Aš pagalvojau, o kaip žiemą, kada vabzdžių nėra, bet šio ir kitų panašių įvykių kazuistika vis dėlto įstrigo man galvoje ir paskatino susidomėti savavališkos mirties problema. Mano knyga apie savižudybę - atsakymas tai vaikystės ir vėlesnių laikų patirčiai.

Apie Prahą ir Čekiją tada nieko nežinojau. Slovakai tame mano krašte girdėdavo minint tik viena miestą - Vieną. Į Vieną jie važiuodavo mokytis, į darbus, o iš Vienos išsipuošę parvykdavo pasisvečiuoti. Kartą iš Pešto parvažiavo mėsininkas - vengriškai apsitaisęs, pentinai prie batų, rankoje kirvukas, lazda. Tik gaila, kad buvo vienaakis, kažkodėl tas apsirengimas jam netiko. Atėjo į bažnyčią - žmonės tik žvilgčioja, kai jo pentinai sužvanga. Toksai Vienoje pagyvenęs slovakas pasakojo, kad, girdi, Vienoje tiltas guminis ir linksta, kai žmonės per jį eina ar važiuoja. Į čekus tenai kreipiamasi "mielas pone", "mano mielas". Apie Prahą pirmą kartą sužinojau iš knygos "Dědictví maličkých" ("Skaitiniai mažiesiems"), kur buvo pasakojama, kaip viena klajojanti šeimyna važiuoja vežimaičiu į Prahą ir kokia

toji Praha graži. Aš laikiau save slovaku. Močiutė iš Kopčanų man padovanojo baltas slovakiškas kelnes, bet aš vilkėjau miestiškai. Kai važiavau į realinę mokyklą, man drabužius pasiuvo iš tėvo vežėjo uniformos: mėlynus su žalvario sagutėmis - Hustopečuose berniukai smagiai juokėsi iš manęs.

Hodoninas man buvo jau didelis miestas, juo labiau kad čia buvo bokštas, o Čeikovicuose - tik varpinė, bažnyčia be bokšto. Hustopečuose apsipratau gana greitai, nes ten gyveno mamos giminių. Kartą buvau tenai mugėje ir, gavęs iš dėdės visą šeštoką, nusipirkau spalvų - tokių spalvotų skrituliukų su teptukėliu medinėje dėžutėje. Nešiausi namo į Čeičą kaip didžiausią lobį. Kelyje užklupo audra su liūtimi: pasikišau spalvas po švarko skvernu, kad nesušlaptų. Kai parėjau namo, marškiniai ir šonas buvo nusidažę visomis spalvomis. Tapytoju taip ir nepasidariau. Realinėje mokykloje piešti nelabai sekėsi, kiek geriau braižyti; vėliau gimnazijoje patiko braižomoji geometrija, kurią puikiai dėstė matematikos mokytojas Adamas. Aš buvau neblogas matematikas, konferencijose jis mane užtardavo, kai reikėdavo atremti jo kolegų atakas.

METAI KAIME

Kai prisimenu: kiek įspūdžių vaikas patiria kaime! Žiemą: tai Mikulašas[1] vaikštinėja su velniu - velnias labai įtakinga asmenybė; dar mokytojaudamas, savo vaikams rengdavau Mikulašą. Paskui Kalėdos ir kalėdojimas; pas mus atvažiuodavo dievai žino iš kur žmogus su Betliejumi. Stebėdavosi visas kaimas. Po to Trys Karaliai, Užgavėnių kaukės... kiek vaikams džiaugsmo. O didžiausia pramoga - plunksnų plėšymas. Būdavo, susirenka, susėda gal dvidešimt žmonių - tai bent prisiklausome pasakojimų! Mes, vaikai, gnaibome vienas kitą, niuksime, kad neužsnūstume ir nepražiopsotume kokios baisios istorijos, be to, gauname dar pyrago ir bandelių.

[1] Mikulašas - Šv. Mikalojaus diena (gruodžio 6); tos dienos išvakarėse vaikams dalijamos dovanos.

Vos ateina pavasaris - pirmiausia metame batus; dar ledas, o mes jau lakstome basi. Kai pradžiūva žemė, prasideda didieji žaidimai su pupelėmis arba muštukais. Jeigu sviedinys turi truputį kaučiuko, jis geriau atšoka nuo žemės, nuo sienos; kaučiukas mums brangus daiktas, todėl nusirėžiame kokioje koplyčioje gabalą ir darome iš jo sviedinius. O kai ateina Velykos, lakstome su tarškynėmis. Velykų pirmadienį vaikštome su rimbu mergaičių plakti ir kiaušiniauti. Velykos - didelė šventė, Hodonine bene didžiausia, nes prie Dievo karsto stovi du kareiviai su plikais kardais. Negaliu atsižiūrėti į juos.

Gegužės mėnesį į laukus eina procesijos, giedamos litanijos, kad būtų geras derlius, prasideda vizitacijos, suvažiuoja kunigai iš kitų parapijų, atvyksta dekanas, būna vaišės - visą savaitę prieš tai virėjos kepa, verda, o mes, berniukai patarnautojai, nešiojame valgius į stalą. Arba laužai kaime - tai tikra šventė berniukams. Sėdime klasėje ir kai tik išgirstame skambinant ar trimituojant, šaute šauname laukan - mergaitės pro duris, o mes, berniukai, pro langus; klasėje yra koklių krosnis, mes išlupame iš jos pora koklių ir pro angą išlendame. Mokinys kartais pats sau pasidaro šventę, pabėga iš mokyklos. Ypač mėgdavo bėgti iš mokyklos mano brolis Martinas - mes kartais jo ieškodavome visuose Čeikovicuose. Kai mokinys pabėgęs iš mokyklos, kaime tylu tylu - mat visi kiti vaikai tuo metu sėdi klasėje. Atvažiuoja į kaimą kareiviai - vėl įvykis. Didelė šventė gegužės pirmąją - papuošto stulpo statymas, paskui vaišės. Mes, berniukai, būdavo, mėginame į tą stulpą užsliuogti. Vyrai per vaišes renka kaimo seniūną, vedlį ir vedlę, o paskui daro kaime rinkliavą - kur ką gauna: viščiukų, pyragų, vyno... Kartais atvažiuoja komediantai, ištempia virvę ir rodo savo pokštus; juos mėgdžiodami, mes irgi vaikštome mūriniu sodo aptvaru, užsikariame ant šelmens, netgi ant bažnyčios stogo. Jeigu nupultum - galas, bet niekas nenupuolė.

Ypatinga šventė kaime - laidotuvės, ypač jeigu dar su muzika; nemažai žmonių, daugiausia moterų, ateina pareikšti užuojautos, bet kartu tai gera proga mesti darbą ir pasišnekėti. Mūsų parapijai priklausė Podvorovo kaimas; atlydėję numirėlį, podvoroviškiai, būdavo, pastato karstą šalia kryžiaus priešais bažnyčią ir, kol dekanas ar kapelionas apsirengs, eina į smuklę "ap-

šilti", o vienas lieka budėti; kunigui pasirodžius, įspėja tuos, kur smuklėje, kad vienu mauku išgertų ir eitų nešti karsto. Mes, "klapčiukai", tuo metu lauke šąlame, tikėdamiesi arbatpinigių - geriausiu atveju ketvirtoko; gavę tik po vieną kreicerį, aišku, liekame nepatenkinti ir apmaudą išliejame kandesniu žodžiu.

Rudenį - dega laužai, skinamos vynuogės, verdama uogienė, dieną naktį stovi ant ugnies katilai, maišomos erškėtuogės. Tiesa, čia daug nekalbama, bet vaikai gauna aplaižyti maišiklį. Per bulviakasį tenka saugoti bulves, kartais net iki tamsos, o aš taip bijau raganų! Vaisių saugoti nereikia, nes nėra ko - dar žali mūsų nuraškyti. Vaismedis ūkininkui tada buvo tik nereikalingas rūpestis, vaisiai nelaikomi maistu - tik dabar mokslininkai atrado juose vitaminų. Užtat vynuogės būdavo saugomos stropiai, sargas turėjo šautuvą. Tai mus netgi skatino pasivogti uogų kekių - susirinkdavo mūsų gal dvidešimt ir žiūrėdavome, kaip apgauti sargą. Vadovaudavo tie, kurių tėvai turėjo pakankamai vynuogių, bet, kaip sakoma, uždraustas vaisius visados gardesnis. Tai suprantama, tačiau, vos tik pareidavau namo, mūsiškiai jau žinodavo, kur buvau: tėvas pamerkdavo virvę į vandenį, kad geriau liptų prie kūno, bet motina neleisdavo mušti. Kitą dieną sargas ateidavo į mokyklą ir parodydavo, kas lindo į vynuogyną, ir jau nepadėdavo jokie pasiaiškinimai: tekdavo gultis ant suolo, ir mokytojas arba kapelionas, taip, ir kapelionas, atskaičiuodavo dvidešimt penkis kirčius.

Kaip gražiai, tiesiog puikiai tie kaimo metai padalyti - natūraliai, dievobaimingai! Visas gyvenimas kaime geriau sutvarkytas negu mieste, tarsi įdėtas į religijos rėmus, nesvarbu, kad jame dar daug pagonybės liekanų. Visi papročiai tarsi kokios institucijos, jos reguliuoja, tvarko gyvenimą. Kas kur nors suardo tvarką, tą žmonės pasmerkia. Sakysime, buvo toks nerašytas įstatymas, kad kiekviena šeima kepasi duoną; šeimininkė keliasi trečią valandą ryto, minko duonkubilyje pavakare užmaišytą tešlą - kiek darbo, kol iškepi duoną! Reikia iškūrenti krosnį, išžerti žarijas, šluota iššluoti; kartu su duona kepami duoninės tešlos papločiai, vadinamieji paliepsniai. Ponuli, su spirgučiais jie tikras gardumynas! Jeigu, būdavo, atsiranda kokia šeimininkė, kuri duonos nebekepa, o perkasi, tai tokią jau visi laiko niekam netikusia. Manau, kad dabar mūsų kaime visi duoną

perka; ir senieji kaimo papročiai keičiasi. Sekmadienis irgi kaimo gyvenimui teikia šventiško ritmo, ligi šiol švenčiu sekmadienius.

Vėliau, eidamas mokslus, tą kaimo gyvenimą sąmoningai studijavau; atostogaudamas Kloubukuose netoli Brno, - tada buvau Vienos universiteto studentas, - norėjau parašyti romaną apie kaimą. Vietos gydytojas, įdomus žmogus, turėjo būti romano ašis ir apie ją suktis visa kaimo kronika. Dar neseniai suradau kelis tų savo bandymų lapus. Vėliau, kai atostogaudavau Bystricėje, irgi stebėjau, kuo ir kaip gyvena kaimas. Jeigu mūsų gydytojai, kunigai ir mokytojai norėtų ir mokėtų stebėti kaimo gyvenimą, kiek būtų įdomios medžiagos! Vokietijoje pastoriai jau išleido tokią publikaciją; mums to trūksta. Nors turime rašytojų, kaimo stebėtojų: Holečeką, Baarą, Herbeną, Mrštíką, Terézą, Novákovą, Soltésovą. Šiandien kaimo gyvenimas iš pagrindų keičiasi, bet mūsų rašytojai to kažkaip nesupranta... Dieve, kiek mūsų kaimuose ir miestuose dar nepažinto gyvenimo!

Ne tik žemdirbio darbą, bet ir visą gyvenimą reguliuoja klimatas, šalčio ir šilumos kaita, galų gale saulė, žemės santykis su saule; tuo tarpu žmonės apie saulę mažiau galvoja negu apie mėnulį, nors mėnuo šviečia tik iš saulės pasiskolinta šviesa. Tačiau į saulę negali žiūrėti kaip į mėnulį, todėl kad pernelyg stipriai šviečia, o mėnulis trumpai, tik per pilnatį, ir nuolat maino savo formą - mes žmonės keisti, paviršutiniški. Beje, nakties reikšmė žmogui kitokia negu dienos, o mėnulio reputacija ypatinga, manau, kad mūsų liaudies dainose mėnuo dažniau apdainuojamas negu saulė; tiesa, mes sakome "mėneselis", "saulelė", vokiečiai taip nepasakytų.

APIE VAIKYSTĘ IR AUKLĖJIMĄ

Aš taip apibendrinčiau: vaiko pirmoji ir pagrindinė mokykla yra šeima; šeima, suprantama, mažiau išauklės ir išmokys vaikus prisakymais ir pamokymais, - o mūsų šeimose pernelyg daug tų prisakymų, - negu tuo, ką vaikas mato namuose. Taigi

kokie yra tėvai, motina ir tėvas, kokie jų santykiai tarp savęs ir aplinkiniais, tokį ir poveikį jie daro vaikams. Jeigu vaikas mato namie tėvų nesantaiką, barnius, šiurkštumą, nepagarbą ir neteisybę, kaip jis gali išaugti padorus žmogus? Juk sakoma: kas puode verda, toks ir kvapas. Tai tinka ir šeimai.

Labai svarbu, kokie vaikų tarpusavio santykiai, vyresniųjų su jaunesniaisiais. Manau, kad negerai būti vienturčiui. Tarp brolių ir seserų galioja vyresniškumo teisė: vyresnis vadovauja, jaunesnieji jo klauso arba bent neprieštarauja. O štai kokie brolių ir seserų santykiai: vyresnysis brolis savo seseris gina, vyresnioji sesuo jaunesniosioms tarsi mama. Štai toks tarp vaikų kuriasi subrendusių žmonių gyvenimo prototipas.

Paskui artimųjų, krikštatėvių, kaimynų įtaka - visu tuo konkrečiai pasireiškia auklėjamasis šeimynos poveikis. Senosios valdžios formos - organizuota gentis arba bendruomenė - išnyko, bet jos tvarka tebėra ir kitomis, laisvesnėmis formomis veikia vaiko auklėjimą. Artimieji - tai pirmieji žmonės, su kuriais vaikas pradeda santykiauti ir kuriuos stebi, kartais net pernelyg gerai stebi. Man labiausiai patiko dėdė, kepėjas iš Hustopečų; jis buvo gana šiurkštus, mušdavo pačią ir vaikus, nors šiaip žmogus doras, išmintingas, darbštus, slovakas iš Cahnovo, tuo metu suvokietėjusio; man tada rūpėjo išsiaiškinti, kaip slovakas, Hustopečų pilietis, galėjo virsti vokiečiu; vėliau, mokydamasis Hustopečų gimnazijoje, užėjau sykį per atostogas pas savo gimines Cahnove pasižiūrėti, kaip vyksta tas nutautėjimas.

Mokyklos poveikis ne tik didaktinis, bet ir dorovinis. Vaikas perkanda savo mokytoją: ar šiurkštus, neteisingas, abejingas; mato, kaip mokytojas elgiasi su savo viršininkais, sakysime, su inspektoriumi patikrinimo metu, su ponu seniūnu, klebonu - visa tai turi įtakos vaiko charakterio ir dorovės formavimuisi. Berniukų ir mergaičių santykiai irgi svarbu, čia vėl kryžiuojasi šeimyniniai ir socialiniai momentai! Pas mus buvo bendra klasė - vienoje pusėje berniukai, kitoje mergaitės, bet tai atskiri pasauliai.

Paskui berniukas susiranda draugą: su juo nuolat būna, pasitiki juo, iš jo ima pavyzdį; bėgant metams, draugus keičia, tarsi papildo ir koreguoja savo pirmąjį pasirinkimą. Tikri atradimai vaikams mokykloje yra kolekcijos ir knygos. Čeikovicuose aš

gaudavau pasiskaityti knygų iš tėvo Satoros, daugiausia Nieritzo vertimų ir "Skaitinių" knygelių. Apie kolekcijas nebuvome net girdėję; tik realinėje mokykloje pamačiau nedidelį fizikos kabinetą, rinkau vabzdžius ir dariau herbarą. O kaip vaikui padeda pažinti gimtąjį kraštą mineralų, augalų, žvėrelių iškamšų kolekcijos! Žinoma, tokiems dalykams reikia lėšų - kad kaimuose būtų pakankamai mokyklų, pakankamai mokytojų ir dar įvairių kolekcijų ir knygų. Šiandien jau kiekviena mokykla galėtų turėti tokių pagalbinių priemonių, kad tik būtų tam pakankamai pinigų ir kad tie pinigai būtų tikslingai panaudojami!

Beje, apie knygas vaikams: mes sakome, jog esame Komenskio tauta, o taip mažai turime literatūros vaikams, ir dar mažiau geros literatūros! Daug apie tai esu galvojęs, iš kur toks trūkumas. O tai juk ir dorovinis trūkumas. Dauguma mūsų knygų vaikams - nuobodūs pamokslavimai. Rašytojai ir rašytojos linkę į vadinamąją populiarizaciją, į tuščią plepėjimą, bet jie prasti psichologai ir nesupranta vaiko sielos, jo interesų ir horizontų. Man būna apmaudu, kai nuvažiuoju kur nors, ir ten mane sveikina vaikai ne savo žodžiais, patetinėmis frazėmis, kurias jiems įdeda į lūpas suaugusieji; vaikas kaip gyvas tokių žodžių nepavartotų. Mūsų visuomenė, kaip rodo ir vaikų literatūra, vaikų kaip reikiant nemyli, negloboja.

Taip, tie visi dalykai - nuo šeimos iki mokyklos ir knygų skaitymo - daro poveikį vaiko auklėjimui. Kaip tai svarbu! Reformuoti vaikų auklėjimą nereiškia vien tobulinti mokymą mokykloje. Reikia reformuoti ir mūsų, suaugusiųjų, gyvenimą; mes esame dirva, kurioje auga naujos kartos - daug priklauso nuo mūsų, ar jos bus geresnės ir laimingesnės. Saksonijos ministras delegacijai, atėjusiai su pasiūlymais dėl vaikų auklėjimo, gerai pasakė, kad vaikų auklėjimas jam nekelia rūpesčių, svarbiausia - suaugusiųjų auklėjimas. Vėl tas nuolatinis lėšų klausimas. Paimkime auklėjimą sveikatos požiūriu, nenormalių, su mažesniais gabumais, apleistų vaikų auklėjimą; sakoma, jog, turėdami gerą mokyklą, mažiau išleisime pinigų kalėjimui, ligoninei ir prieglaudai. Geras auklėjimas ir geras mokymas turi būti kuo individualesnis; šioje srityje pas mus daroma nemažai bandymų, aš daryčiau dar daugiau, bet mokyklos individualizacijai irgi reikia pinigų!

Paimkime socialinę auklėjimo problemą - vaikai baisiausiai primena visuotinį pauperizmą. Vargas ir skurdas, tai ne tik maisto ir drabužių trūkumas, bet siaubingos buitinės sąlygos! Vasarą dar pusė bėdos, bet žiemą! Viśa gausi šeimyna viename kambaryje - kokių intymių ir baisių dalykų jame patiria vaikas, ir tas patyrimas yra gilesnis, lemtingesnis negu abstraktūs pamokymai mokykloje ir kartą per savaitę sakomas pamokslas bažnyčioje! Socialinė problema yra ypatinga auklėjimo problema.

Vaikų sveikatos problema! Aš nesuprantu, kodėl ligi šiol deramai neprisimename stadionų, maudymosi baseinų ir parkų vaikams - kuo neturtingesnis kvartalas, tuo daugiau jų turi būti, todėl kad ir vaikų ten daugiau. Sakote, jeigu kaip reikiant laistysime, galime turėti gerą žole apaugusią sporto aikštę kaip Anglijoje; klausimas, ar turime tam pinigų, kitaip sakant, reikia investuoti lėšas vaikams, nes tai geriausia investicija. Suprantama, jog vienaip yra kaime, kitaip mieste; kaime aplinkui kiek nori žaidimo aikščių.

Tai auklėjimo problemos, šalia jų - didaktikos problemos, kaip ir ko mokytis; gerai, kad jos svarstomos. Dabar pirmoje vietoje - religija. Kai mokiausi, man buvo juokinga, kad pažymėjime būdavo "tikybos" pažymys - kas tai? Pažymys, kaip mokinys moka katekizmą? Bet tai ne tikyba! Tai svarbus mokyklos klausimas, ir ne vien mokyklos; tai viso gyvenimo klausimas. Gyvename pereinamojoje epochoje; matome religijos krizę. Skepsis ir religinis indiferentiškumas, greičiau abejingumas negu netikėjimas, suprantama, paveikia ir vaikus. Krizė beveik visuotinė, taip pat ir šeimose.Kaip matote, tėvai abejingesni religijai negu motinos - vaikams lieka įspūdis, kad religija skirta moterims ir vaikams, todėl, pradėję bręsti, jos atsikrato. O kalbant apie mokyklos įtaką, jeigu mokytojas nekalba prieš bažnyčią, vaikas nuo pirmos klasės gauna daugiau mokslo žinių ir įspūdžių negu religijos. O tie įspūdžiai, nuosekliai apgalvotos mokslo žinios skatina vaiką ir moksleivį abejoti religija. Mokyklose mūsų jaunuolių sielose vyksta tas istorijos procesas, kuris vadinamas mokslo ir tikėjimo konfliktu, mokslo ir religijos kova. Visa tai aš pats išgyvenau intensyviai, nors be sukrėtimų; tačiau daugeliui mokykla buvo sunkiausių krizių vieta. Pasaulietinė mokykla, kur tokia yra, religiją palieka nuošalyje, bet aš

neįsivaizduoju mūsų žmogaus, kuris būtų augęs nepažindamas Jėzaus ir jo mokymo; juk ir Senojo Testamento turinys priklauso pagrindiniam Europos žmogaus kultūros turtui. Kas nežinotų krikščionybės turinio, būtų svetimšalis mūsų kultūros dirvoje; o kaip suprastum Europos istoriją ir jos santvarkas, jeigu nepažintum Bažnyčios pagrindų ir jos raidos? Ir tada iškyla klausimas, kaip mokyti, kokiu požiūriu vertinti istorijos faktus - sunkios problemos mokyklai. Aš pats nuolat kartoju ir pabrėžiu, kad religija yra pagrindinis dvasinio ir kultūrinio gyvenimo elementas, todėl, mano nuomone, ne tik mokymas tikybos ir apie tikybą, bet ir religinė praktika yra svarbus, neišspręstas mokyklos politikos klausimas.

Matau ir girdžiu, kad didelė pažanga padaryta pradinėse mokyklose meninio auklėjimo srityje. Turime gražių elementorių su paveikslėliais, gražių skaitinių - tik dar reikia geros literatūros vaikams, gerų paveikslų ir skulptūrų mokyklose, kad vaikai, baigę mokyklą, jaustų gyvą meno poreikį. Mano laikais mokytojas mokė smuikuoti ir giedoti daugiausia bažnytines giesmes - tai buvo šis tas; šiandien skundžiamasi, kad neužtenka laiko, nes mokytis visko reikia daugiau negu kadaise ir todėl meninis auklėjimas užmirštamas. Manau, jog reikia tobulinti mokymo metodus, tada atsiras ir daugiau laiko.

Kaime, kai aš augau, visas auklėjimas buvo paprastesnis ir primityvesnis; kaimo vaikai negaudavo ir šiandien negauna tiek įspūdžių, kiek mieste. Tačiau šiandien kaimas greitai keičiasi ir miestėja, tiesa, ne visur; Slovakija ir Pakarpatės Rusia šiandien daug kaimiškesnė negu Čekija - į tą skirtumą įžvalgi kultūros politika turėtų atkreipti dėmesį. Dar vaikystėje girdėjau, kad kaimas sveikesnis negu miestas, fiziškai ir morališkai sveikesnis; vėliau susipažinau su socialistų pažiūromis, kuriose miestas vertinamas neigiamai. Mano patyrimas liudija, kad nei miestas, nei didmiestis nėra morališkai prastesnis ir nedaro vaikams blogesnės moralinės įtakos negu kaimas. Nei higieniškai miestas nėra prastesnis už kaimą, greičiau priešingai - pasižiūrėkite į mažus vaikus mieste ir kaime! Miesto žmogus gauna palyginti geresnę medicinos pagalbą, turi geresnes sąlygas sportuoti, dalyvauti varžybose. Modernėjant kaimui, sparčiai jam artėjant prie miesto, reikia rūpintis modernia kaimo kūno kultūra kaip

ir mieste - tai sudėtinga problema, ir vyriausybė ir visuomenės darbuotojai turėtų rimtai apie tai galvoti. Jeigu kalbėsime apie kaimo ir miesto dorovingumą, pasakyčiau, jog kaime nedorovingumas kitoks negu mieste. Kaime viskas paprasčiau negu mieste, taip pat ir dorovės srityje; kaimo dorovė gilesnė, miesto rafinuotesnė. Abejoju, ar lytinių santykių požiūriu kaimas dorovingesnis negu miestas. Tai, kas rašoma apsakymuose, tik liudija, kaip prastai ir paviršutiniškai pažįstamas tiek miestas, tiek kaimas. Pagaliau yra specialios literatūros, kuri patvirtina mano požiūrį. Taigi - auklėjimo problema.

Aš dar pridurčiau: ne tik tėvai ir mokytojai auklėja vaikus, čia procesas abipusis - tėvai su mokytojais, auklėdami vaikus, patys auklėjasi, ir labiau, negu mes manome. Suaugęs žmogus, su meile ir dėmesiu stebėdamas vaikus, daug ko išmoksta; o jeigu mokytojai mokykloje skiepytų vaikams laisvesnius, demokratiškesnius įpročius, sakysime, sveikindamiesi, bendraudami, patys to išmoktų iš jų. Sakau, šiandien kitokia situacija, negu buvo mano vaikystės laikais. Mūsų visuomenė labiau diferencijavosi; šalia žemdirbių, tarp kurių aš gyvenau, atsiranda verslo žmonių ir pramonininkų, atvyksta studijas baigusio jaunimo, randasi taip pat turtuolių, kurių anksčiau nebuvo. Šalia socialistinių teorijų matome bandymų sukurti žemdirbių filosofiją; pramonė ir technika neša kartu amerikonizmo idealus, - pone, tai didelės problemos, kurios irgi siejasi su auklėjimu ir mokykla.

Jau nemažai daroma konkrečioje psichologijoje ir pedagogikoje, pedopsichologijoje; turime studijų apie vaikų ir jaunimo sugebėjimus, apie testus ir psichometriją, apie vaikų iškrypimus ir nusikaltimus - visa tai dar užuomazgos, bet jau pažanga, kad apie tai vis daugiau galvojama. Visų labiausiai reikia vaikus daugiau mylėti ne vien žodžiais, bet ir darbais, daugiau jais rūpintis ir daugiau su jais gyventi. Tai ypač žinotina tėvams. Dažnai matome, kaip koks nors žmogus kala pinigus, kad ateity jo vaikai geriau gyventų; tačiau antroji, trečioji karta pinigus iššvaisto, o šeima išmiršta - mažai turime senų, pasiturinčių šeimų. Taigi reikia taip rūpintis šeima, kad joje augtų sveiki, padorūs, savarankiški žmonės...

Dažnai mąstau, koks skirtumas buvo tarp kaimo ir miesto

mano vaikystės laikais ir koks šiandien! Šiandien vaikams daro įtaką radijas ir gramofonas, laikraščiai ir vaikų žurnalai, įvairiausios iliustracijos, šiandien daugiau ir lengviau vaikai keliauja - viso to mes vaikystėje nė nematėme. Neturėjau ko skaityti, mažai ką išgirsdavau, keliauti negalėjau; užtat tada bažnyčia vaikams darė didesnį įspūdį negu dabar; tai buvo vienas įstabiausių pastatų šalia pilies, tiktai į pilį mes nepatekdavome, o į bažnyčią vaikščiodavome ir kartą per savaitę matydavome tą didžiulį pastatą išpuoštą, klausydavomės jame muzikos, girdėdavome pamokslus, ten susirinkdavo visas kaimas - gal šiandien tie pamokslai ir visa bažnyčios atmosfera turėtų būti kitokia, kad viliotų suaugusius ir vaikus taip kaip prieš septyniasdešimt metų, ypač kai dabar religijos krizė, kurios priežastys tokios gajos!

MOKSLAS

Motina pasistengė, kad eičiau į mokyklą ir kad man nebereikėtų taip vargti, kaip vargsta jie (tėvai); kai per vizitaciją mane pagyrė pats dekanas, tėvai išleido į mokslus. Motina buvo kilusi iš Hustopečų, todėl ten mane ir pasiuntė į vokiečių realinę mokyklą. Apsigyvenau mainais pas tetą - užtat mano pusseserė atėjo pas mus. Aš negalvojau, kuo norėčiau būti; kai vienu metu pas mus siuvo siuvėjas, patiko siuvėjo darbas; patiko ir kalvystė, bene labiausiai iš visų amatų. Nors buvau labai pamaldus, niekada neatėjo į galvą pasidaryti ponaičiu. Nuošaliame kaime berniukas neturi daug gyvų pavyzdžių, kurie skatintų pasidairyti plačiau už to žemdirbystės ir amatų rato - mokytojas, kapelionas, dekanas, daktaras, dvaro ponai ir jų tarnai, na dar pirklys. Kuo jaunuolis bus - nulemia ne jo gabumai, bet tai, kas parankiausia.

Hustopečų realinės mokyklos šeimininkai buvo tėvai pijorai; prisimenu rektorių - apkūnų, gražų nebejauną vyrą, ir mokytoją Vašatį. Jis buvo jaunačekių deputato brolis - jaunas, dailus, su gražiu vienuolio abitu, persijuosęs juoda juosta. Į jį mielai žvilgčiodavo mergaitės. Tą Vašatį aš labai mėgau: tai buvo pirmas karalystės čekas, kurį pažinau ir kuriuo susidomėjau; jis su manim kalbėdavosi apie viską. Ypač įstrigo į atmintį jo eigastis, ligi šiol gyvai prisimenu. Mokiausi gerai; labai patiko fizika, taip pat mechanika. Dar šiandien prisimenu, kaip nustebau, kai mokytojas pasakė, jog paprastas karutis yra svirtis su ratu ir atitinka teorines mechanikos formules. Man tai tarsi atskleidė naują požiūrį į praktinį gyvenimą - aš visada mėgau įžvelgti teoriją gamtos ir visuomenės procesuose, taip pat kasdieniniuose darbuose ir surasti juose bendrą taisyklę; tada man buvo tai tartum pirmas atradimas.

Baigęs tris realinės mokyklos klases, turėjau eiti į parengia-

mąją mokytojų klasę, bet ten priiminėjo tik nuo šešiolikos metų, todėl iškilo problema, ką toliau man daryti? Kurį laiką šlitinėjau be jokio darbo - tai buvo Hodonine; tada tėvai, paklausę buvusių mano mokytojų patarimo, išsiuntė mane į Vieną, į amatų mokyklą *Kunstschlosserei*[1], nes mokėjau šiek tiek braižyti. Ten meistras pastatė mane prie mašinos, kuri darė batų pasagėles; reikėdavo įkišti į mašiną geležinį strypelį, svertas įtraukdavo jį, ir iškrisdavo sulenkta pasaga. Taip dirbau dieną, dvi dienas - dar nieko, bet kai praėjo savaitė, dvi savaitės, trys svaitės - po trijų savaičių pabėgau namo. Visada mėgau dirbti, bet tas nuolatinis stovėjimas prie fabriko mašinos, tik tas vienas arba du judesiai - nebeišlaikiau. Gal dar būčiau ir išlaikęs, bet vienas bendradarbis pavogė man realinės mokyklos knygas; aš tas knygas po darbo skaitydavau. Kai jų netekau, pasidarė taip liūdna, jog neištvėriau ir pabėgau į Čeičą. Ypač man buvo sunku be atlaso: jame aš kas vakarą keliaudavau po visą pasaulį.

Čeiče tėvas mane leido mokytis pas mūsų kaimyną dvaro kalvį. O, kaip man patiko kalvio darbas! Dirbant kalvėje, reikia jėgos ir miklumo, čia daug nepaplepėsi: geležis neturi ataušti. Tada dar buvo savotiškų kastų, ir meistrą kiekvienoje kalvėje visi laikydavo dideliu autoritetu; po jo - pameistrys, priklausomai nuo amžiaus ir nuo to, kiek laiko išbuvo pas meistrą; pameistrys jau turėjo šiokių tokių teisių, ir jeigu mokinys išdrįsdavo padaryti ką nors, kam dar neturi teisės, užsirūkydavo arba nueidavo pas mergas, oi gaudavo ausų! Vasarą, kai reikėjo taisyti plūgus ir kaustyti arklius, dažnai dirbdavome nuo trečios valandos ryto iki dešimtos ar vienuoliktos vakaro. Tačiau darbas čia gražus. Kalvis prie žaizdro ir priekalo su geležimi daro, ką nori. Dar kai buvau gimnazistas, važiuodamas iš Brno, pakelės kalvėje nustebinau kalvius, kad sugebėjau įkalti vinį į įkaitintą gelžgalį. Nežinau, gal mano dešinės rankos pirštai kreivi nuo darbo su kūju. 1887 m., kai buvau Jasnoje Polianoje, Tolstojus pasižiūrėjo į mano rankas ir paklausė, ar nesu buvęs darbininkas.

Tikriausiai toje kalvėje būčiau ir pasilikęs, bet nutiko toks

---

[1] Šaltkalvių meno mokykla (*vok.*).

dalykas. Kartą Čeiče nešiau iš šulinio kibirą vandens į kalvę, ir tuo metu keliu ėjo kažkoks ponas; įdėmiai pasižiūrėjo į mane. Aš jį pažinau - tai buvo mokytojas Liudvigas, kuris Hustopečuose mokė mane skambinti klavyru. Aš jo neprakalbinau; gėdijausi, nes buvau visas suodinas, bet pastebėjau, kad jis nesitikėjo pamatyti manęs mokiniaujančio pas kalvį. Kai parėjau namo, mama sako: "Buvo užėjęs mokytojas Liudvigas ir pasakė, kad eitum į Čeikovicus pas jo tėvą mokytoją praktikantu". Taip viskas susiklostė. Man buvo keturiolika metų, į mokytojų parengiamąją klasę galėjau įstoti tik po dvejų metų, todėl teko padėti mokykloje, žinoma, be jokio atlyginimo; užtat rektorius mokė skambinti pianinu.

Taigi mokiau berniukus ir mergaites kaip išmaniau. Šiokiadieniais vargonuodavau bažnyčioje, vaikščiodavau giedoti į laidotuves - tais laikais tai buvo mokytojo pareiga. Kapelionas Satora priekaištaudavo, kad, laidotuvėse giedodamas lotyniškai, blogai tariu. Norėjau ir suprasti, ką tariu. Tada kilo mano pirmas konfliktas su bažnyčios vyresnybe. Vaikams klasėje aiškinau , kaip mane mokė realinėje mokykloje, kad Saulė stovi, o Žemė sukasi ratu aplink Saulę. Vaikai apie tai papasakojo namie, ir motinos nuėjo skųstis ponui dekanui, jog gadinu vaikus, kad mokau juos negirdėtų dalykų, prieštaraujančių Šventajam Raštui. Tėvas Pranciškus šiaip taip tą konfliktą užglostė; po kelių dienų buvo turgus, susirinko kaimiečiai ir visu būriu atėjo pas mane į mokyklą. Nujaučiau, kad bus blogai, bet ryžausi nepasiduoti. Vienas iš jų išėjo į priekį ir sako: "Pone mokytojau, gerai vaikams aiškinate, nepaisykite tų mūsų bobų ir toliau taip mokykite". Po to vienas po kito išsitraukė iš kišenės po ketvirtoką, o kai kurie ir po kreicerį, ir padėjo ant pianino. Beje, prisimenu, kad tais laikais, kai lankiau konkordatinę mokyklą, jos įtaka septintą dešimtmetį kaime dar nebuvo išnykusi.

Labai mėgau skaityti. Čeikovicų pilyje jėzuitai buvo palikę senovinių knygų, septynioliktojo, aštuonioliktojo amžiaus, kada vyko didelė polemika su protestantais. Viena iš jų gana žinoma, pavadinta "*Vogel, friss oder stirb*"[1], įnirtingai puolė Lutherį. Aš tas knygas ryte rijau, nuo to pasidariau toks karštas

[1] Ryk, paukšti, arba dvėsi (*vok.*).

katalikas, kad atverčiau į katalikybę kalvio žmoną, to paties kalvio, pas kurį mokiausi. Ji buvo vokietė, vyro parsivežta iš Vokietijos. Moteriškę tol įtikinėjau, kol nusileido. Tada pirmą kartą pamačiau mišraus tikėjimo šeimą ir visa tai suvokiau grynai katalikiškai. Tose vokiškose knygose buvo lotyniškų citatų, kurias norėjau suprasti. Tai paskatino toliau mokytis lotynų kalbos. Pradėjau savarankiškai. Kaliau iš eilės seno žodyno žodžius nuo "a" iki "z"; turėjau ir ligi šiol tebeturiu nemažai iš jo nusirašytų žodžių, deja, gramatika sekėsi prasčiau. Tėvas Satora reguliariai man duodavo lotynų kalbos pamokas.

Jo patariamas, Stražnicėje išlaikiau gimnazijos pirmosios klasės egzaminus. Tokiu būdu 1865 m. patekau į vokiečių gimnaziją Brno mieste.

BRNO

Taigi aš Brno mieste... Kai ten įstojau į antrą gimnazijos klasę, jau teko verstis pačiam. Namiškiai nebegalėjo nuolatos manęs remti, tik motina dievai žino iš kur vis ką nors man sugraibydavo. Apsigyvenau iš pradžių pas batsiuvį Naujojoje gatvėje - ten mūsų buvo net šeši berniukai; už du auksinus per mėnesį turėjau pastogę, pusryčius ir patalą. Kokią mes ten gaudavome kavą, galite įsivaizduoti, bet vis dėlto buvo bent šilta. Teko ieškotis pamokų. Mokiau vieno geležinkelio valdininko sūnų. Ten man duodavo du auksinus už mėnesį ir pietus sekmadieniais - būčiau sušveitęs trejus tokius pietus. Paskui mokiau kepėjo dukrą; nieko man nemokėjo, bet duonos galėjau imti sočiai. Tai buvo gana padorūs žmonės, susibičiuliavau su jais. Buvau geriausias klasės mokinys, todėl gavau rekomendaciją į namų mokytojo vietą policijos direktoriaus Le Monniero šeimoje. Tasai Le Monnier buvo bene didžiausias Brno miesto viršininkas. Vėliau aš ten kasdien gaudavau pavalgyti ir todėl galėjau išlaikyti ir besimokantį savo brolį, nors jam mokslas nesisekė. Tame bute gyvenome gana linksmai, vakarais krėsdavome visokius pokštus, vasarą eidavome maudytis į Zabrdovicus, vakarieniaudavome alinėje: už šešis kreicerius gaudavome duonos, sūrio ir bokalą alaus. Tai buvo laikai, pone!

Brno man patiko, nes galėjau gauti knygų. Suprantama, vokiečių gimnazijoje buvo tik vokiškos ir katalikiškos literatūros, bet man tai nekliudė, priešingai, aš tada, kaip anksčiau Čeikovicuose, katalikiškas knygas ryte rijau. Kai kuriuos romanus ligi šiol prisimenu. Vienas vadinosi "Fabiola", parašytas Wisemano. Toji Fabiola buvo graži romietė, mirė kankinės mirtimi. Antras romanas buvo vertimas iš anglų kalbos ir, rodos, vadinosi "Die *Märtyrer von Tilbury*"[1]. Tie kankiniai buvo katalikai, anglų reformatorių nukankinti. Trečiosios knygos pavadinimas "*Glaubenskraft und Liebesglut*"[2], autorė kažkokia ponia Polko. Joje pasakojama apie jauną misionierių, kuris iškeliavo į Indiją. Ten jį įsimylėjo daili indė, rodos, princesė Damajantė, bet misionieriaus tikėjimas nugalėjo aistrą, o baigiasi romanas irgi kažkokia kankinio mirtimi. Tada man be galo patiko tos misijos, tikėjimo propaganda, o ypač tikėjimo tvirtumas ir kankinių mirtys; daug apie tai galvodavau.

Na tiek to, rimtai kalbėdamas, pasakysiu, kuo jaunystėje katalikybė man padarė didžiausią poveikį: visų pirma gyvu transcendentalizmu, paskui katalikiškuoju universalumu, internacionalumu ir pasaulietiškumu. Taip pat energinga propagandos ir vizijų dvasia. Čia jau pastangos susidaryti nuoseklią pažiūrą į pasaulį ir gyvenimą. Ir, žinoma, imponuoja Bažnyčios organizacija, jos autoritetas. Aišku, vyresniojo amžiaus jaunuoliui patenka į rankas antikatalikiškų knygų, kuriose rašoma apie Bažnyčios absoliutizmą, atskyrimą nuo Bažnyčios, prievartą: tikybos mokytojai mokykloje polemizuodavo su antibažnytinių knygų autoriais ir taip atkreipdavo moksleivių dėmesį į jas. Mano pažiūros formavosi stiprėjančio liberalizmo ir jo kovos su politiniu ir bažnytiniu absoliutizmu epochoje; taigi negalėjau negalvoti apie tokias knygas kaip Renano "Jėzaus gyvenimas" ir kitas...

Brno gimnazijoje tikybą dėstė tėvas Procházka. Tai buvo vienas iš tuometinių krikščionių socialistų; lankiausi jo ir kitų susirinkimuose ir taip susipažinau su socializmu. Rodos, būdamas penktoje klasėje, pasisakiau Procházkai, kad negaliu eiti išpa-

---

[1] "Tilburio Kankiniai" (*vok.*).

[2] "Tikėjimo jėga ir meilės kaitra" (*vok.*).

žinties. Tėvas Procházka mane mylėjo, jis buvo tikrai geras, dievobaimingas žmogus. Su ašaromis įkalbinėjo mane, bet aš neleidau jam kalbėti. Man nepatiko tas formalizmas. Berniukai girdavosi, kaip kas greitai atliko išpažintį, o mane kasdieninė praktika erzindavo: šiandien man nuodėmės atleistos, o rytoj vėl galėsiu nusidėti. Galima išpažinti nuodėmes, kodėl gi ne; žmogus nori atvirai pasisakyti bičiuliui ir apskritai padoriam žmogui, bet svarbiausia - vėl nenusidėti, štai kur esmė. Kaip sakiau, man nepatiko tas praktiškumas. Taigi išpažinties nėjau. Apskritai manyje brendo abejonės dėl kai kurių Bažnyčios tiesų.

Tada turėjau pirmą konfliktą kaip čekas. Mokykloje čekai ir vokiečiai mokėsi drauge. Savaime aišku, kalbėdavomės apie savo tautų pranašumus. Mes, čekai, buvome vyresni, nes pora metų turėjome mokytis vokiečių kalbos, o aš buvau vyresnis todėl, kad lankiau realinę mokyklą ir mokiausi amato. Berniukų peštynėse mes paprastai vokiečiams duodavome į kailį. Gimnazija buvo vokiečių, bet mano laikais direktoriaus pavaduotojas buvo čekas Kocurekas, lotynų kalbos žodyno autorius, iš esmės geros širdies žmogus, bet mes, berniukai, iš jo šaipydavomės. Tasai Kocurekas dar gamindavo dažus. Jo plaukai ir bakenbardai buvo žili, bet jis turėdavo įprotį šluostytis į juos rankas, todėl ateidavo į klasę mėlynas, žalias, raudonas. Dėstė čekų kalbą, kuri buvo neprivaloma, todėl per jo pamokas dėdavosi dievai žino kas. Kocurekas maldaute maldaudavo laikytis tylos, kad bent gretimose klasėse nebūtų girdėt triukšmo. Nieko nebegalėdamas padaryti, pasakydavo, jog papasakos anekdotų. Tada iškart nutildavome, o jis pradėdavo. Vargšelis, žinojo tik vieną ir tą labai naivų anekdotą, kurį labai ištęsdavo, kad kuo ilgiau būtų tyla. Tačiau kai užbaigdavo, mes taip pratrūkdavome kvatoti, jog jis griebdavosi už galvos, prašydamas liautis. Tačiau berniukai...

Po Kocureko atėjo kitas direktorius, toks rudas vokietis, ir tada prasidėjo griežta vokiška tvarka. Buvo lotynų ir graikų kalbų mokytojas, kuris Kocureko laikais pasirašinėdavo "Stanek", o dabar pradėjo rašytis vokiškai "Staniek". Tai mane įsiutino, ir kartą, kai mane klausinėjo, parašiau pieštuku knygos paraštėje "Staniek = Stanek". Mokytojas atėmė iš manęs knygą ir, žinoma, labai supyko.

Penktoje klasėje lotynų ir graikų kalbų mus mokė Vendelinas Försteris, vėliau pagarsėjęs romanistas. Tai buvo kietas vokietis; graikiškus žodžius tardavo vokiškai ir reikalavo, kad ir mes taip darytume. Sakysime, "Cojs" vietoj "Zeus", "pajthan" vietoj "pejthejn", kaip tardavome anksčiau. Norėdamas jį paerzinti, tyčia lotyniškus žodžius tardavau čekiškai; prisimenu, kaip skaičiau Livijaus "Hanjibal enjim". Žinoma, Försteris supyko, bet aš jam paaiškinau: "Pone mokytojau, jūs esate vokietis, todėl lotyniškus ir graikiškus žodžius tariate vokiškai, aš esu čekas ir tariu čekiškai". Ir laikiausi savo. Tada mane pasikvietė direktorius *ad audiendum verbum*[1]. Už nepaklusnumą gavau penketą iš elgesio[2]. Pagaliau atėjo *consilium abeundi*[3], ir teko važiuoti iš Brno. Laimė, kad tada policijos direktorius Le Monnier buvo perkeltas į Vieną ir mane pasiėmė kartu. Ten buvau priimtas į šeštą klasę, bet tik su jo rekomendacija ir išlaikęs egzaminą.

Vaikystėje nežinojau, kas tai yra nacionalizmas, nebent čeikoviciškas. Čeikovicų parapijai buvo priskirtas Podvorovo kaimas, bet mes, aišku, tardavom "Potvorovas"[4]. Užtat berniukai podvoroviškiai dainuodavo apie mus dainelę:

Čeikoviakai plikabambiai
tuščią puodą grando...

toliau nebeprisimenu. Kiekvieną sekmadienį mes ginčydavomės su Podvorovo berniukais, kas skambins varpais. Tai nacionalizmas siaurąja prasme. Brno gimnazijoje aš supratau esąs čekas; prieš tai namie buvau linkęs į primityvųjį socializmą. Pažindamas istoriją, išsigryninau tautinę sąmonę - o mūsų istoriją pažinau rydamas Herlošo romanus. Pagalvokite, kokia jaudinanti mūsų istorija. Paimkime Pršemislus (*Přemyslovci*) ir visą jų politiką su Vokietija, kaip jie teisingai suvokė tarptautinę situaciją. Paskui paimkite reformaciją, kovą su reformacija, atgimimą - kokia nepaprastai dramatiška toji kova. Paimkite žemėlapį ir pasižiūrėkite, kokia mūsų padėtis, ir pagalvokite, kaip

[1] Tarti žodelio, pamokyti (*lot.*).
[2] Čekoslovakijos mokyklos penketas yra blogiausias pažymys (labai blogai).
[3] Patarimas pasišalinti iš mokyklos (*lot.*).
[4] Nuo žodžio "potvora" - baidyklė (*ček.*).

mes išsilaikėme! Turime tiktai kaip reikiant suvokti savo istoriją: nežinau, ar yra pasaulyje didesnė. Mes visada pasaulyje būsime mažuma, bet jeigu maža tauta ką nors nuveikia savo mažomis priemonėmis, tai turi ypatingą moralinę vertę, kaip tas našlės skatikas. Mūsų tauta ne prastesnė už kurią nors kitą pasaulio tautą, o kai kuriais atvejais ir geresnė; ir užsienyje tai jau pradedama pastebėti. Ne bėda, kad esame maža tauta; tai duoda net pranašumų: galime geriau pažinti vieni kitus ir draugiškiau gyventi, galima labiau jaustis kaip namie. Tačiau didelis dalykas, kada maža tauta nepasilieka gale tarp didžiųjų ir dalyvauja prakilnaus žmogiškumo kūryboje. Ir mes norime skambinti pasaulio varpais kaip tie podvoroviškiai Čeikovicuose. Tai mažos tautos problema: turime dirbti daugiau negu kiti ir būti apsukrūs, o jeigu kas ateitų mūsų engti - nepasiduoti... Nepasiduoti, štai ir viskas.

Kai nebuvo čekiškų knygų, buvo bent liaudies dainos. Mes, čekų jaunuoliai gimnazijoje, susirinkdavome ir dainuodavome dainas, o kas nemokėdavo, užsirašydavo iš daugiau mokančių. Ir šiandien kai kurias atsimenu. Iš Brno namo vaikščiodavau pėsčias kartu su kitais mūsų krašto vaikinais; eidami visą kelią dainuodavome. Kartą užsukome į pakelės smuklę, ir čia vyriausias iš mūsų, linksmas aštuntokas, - beje, paskui jis tapo kunigu - ėmė meilintis dar jaunai ir dailiai smuklės šeimininkei, bet ši buvo keistai rimta. Kai tasai mūsų bičiulis apkabino smuklininkę per juosmenį, ji, nieko nesakiusi, pravėrė gretimo kambario duris - ten ant šiaudų gulėjo miręs jos vyras, o galvūgulyje degė žvakė...

Kartą, eidamas iš namų į Brno, nešiausi mamos iškeptų spurgų - kokių dvidešimt. Netoli Brno sustabdė muitininkas ir klausia, ką nešuosi. "Spurgas", - atsakau. O jis sako, kad reikia už jas mokėti maisto muitą. Ką daryti? Pinigų neturėjau, o spurgų gaila - atsisėdome prie užkardo ir su draugais visas spurgas suvalgėme; griežtasis muitininkas irgi paragavo.

Suprantama, kad mane, kaip ir visus berniukus, nepaprastai domino karas. O karų mano vaikystės ir jaunystės metais buvo keletas.

1859 m. iš karo su italais grįžo mūsų bernas, kuris tenai nušalo koją. Sulaikęs kvapą, klausydavausi jo pasakojimų apie kautynes. Politikos jis neišmanė, nesusigaudė, su kuo ir kodėl kariavo.

1863 m. lenkai sukilo prieš rusus. Tada aš jau skaitydavau laikraščius, kokių tik pasitaikydavo gauti; karštai palaikiau lenkus. Olomouce buvo kažkokių internuotų lenkų maištininkų, taip pat lenkų adjutantė Pustowoitówna; apie juos pas mus sklido tikros legendos. Po to gaudyte gaudžiau romanus ir kriminalines istorijas apie lenkų sukilimą, ant jų man buvo galva pramušta. Vėliau daviau pamokas vienam moksladraugiui, kilusiam iš Lenkijos, jis man dar daugiau pripasakojo įvairių dalykų; tada pradėjau mokytis lenkų kalbos.

1864 m. kilo Šlėzvigo karas; tada aš fantastiškai palaikiau danus, troškau, kad mažieji nepasiduotų dviem didiesiems.

Kai prasidėjo 1866 m. karas, mes, keletas Brno gimnazijos čekų jaunuolių, sugalvojome savanoriais eiti kariauti su prūsais. Su prūsais - tai už Austriją. Susirinkę tarėmės, o vienas iš vyriausiųjų ir stipriausiųjų iš karto išvažiavo į frontą. Paskui gimnazija buvo uždaryta, o aš pėsčias parėjau namo, į Čeičą. Netrukus prūsai laimėjo prie Hradec Kralovo, o austrai per Moraviją traukėsi į Vengriją. Visur viešpatavo baimė, žmonės kalbėjo, kad prūsai gaudo jaunus vyrus į savo kariuomenę. Tai man nedavė ramybės, todėl, nuėjęs pas vyresnį savo draugą į netolimą Terezovą, raginau kartu stoti į austrų armiją. Frantikas mane atkalbinėjo, girdi, verčiau bėkime ir slėpkimės. Austrų pulkai jau bėgo nuo prūsų į Vengriją, ir per Čeičą traukė gurguolės. Karininkas, kuris joms vadovavo, paklausė kelio į Hodoniną. Aš pasisiūliau parodyti. Kai mes abu, Frantikas ir aš, vedėme tuos kareivius, kelyje pasisakiau karininkui, jog norėčiau eiti į karą. Jis ėmė atkalbinėti: girdi, esu dar jaunas ir menkas, kad nesą gydytojo, kuris mane patikrintų, kad karas greitai pasibaigsiąs ir t.t. Kai įvažiavome į Hodoniną, šalia kelio liepsnojo

namas; žmonės kalbėjo, jog tai padarę prūsai, kad visur esama jų šnipų. Iš Hodonino kareiviai patraukė toliau į "Vengriją, o mudu nuėjome į Holičą; tą kraštą gerai pažinojau, jaučiausi tenai kaip namie.

Holiče mus pasivijo prūsų patruliai; kilo aliarmas, ir keletas austrų pėstininkų bei raitelių puolė prūsus. Lauke gubos, pėdai, už vienos gubos - raitas austrų vadas. Jau vakaras, temsta. Bėgame su Frantiku, su kažkokiu Holičo žydu ir dar vienu vyru iš Holičo, kopiame į kalvą, kur yra kapinės; norime pamatyti susirėmimą, ir ten pasislepiame už tvoros. Frantikas labai bijojo, todėl atsigulė ką tik iškastame kape. Žydas kartu su juo. Slovakas ir aš stebime pro tvorą: matome žygiuojančius ir šaudančius pėstininkus - slovakas sako, jog tai italai, kurie irgi traukiasi. Paskui susiremia raitininkai. Matome, kaip jie kapojasi kardais, o paskui - vienas karys atjoja tiesiai pas mus. Kai prijoja arčiau, matau, jog tai tas pats karininkas, su kuriuo važiavome; skruostas jam perkirstas ligi pat smakro. Aš šūkteliu, jis atsiremia į kapinių tvorą. Slovakas, protingas žmogus, man sako: bėk į artimiausią trobą, paimk nuo lovos drobulę ir sudrėkink ją šuliny. Aš pasileidžiu bėgti, o jis su žydu - Frantikas lieka gulėti kape - veda man iš paskos tą karininką. Aš paimu troboje drobulę, užkabinu ant kablio ir panardinu į šulinį; šlapia drobulė pasirodo esanti sunkesnė negu tikėjausi, reikia stipriai atremti kelį į rentinį, kad ją ištraukčiau. Į kablį susižeidžiu kelį, bet susijaudinęs nė nepajuntu. Nuplovėme tą karininką, sutvarstėme, nuvilkome drabužius, kuriuos pasiėmė žydas. Tik dabar pajutau, kad esu susižeidęs. Norėjau bėgti toliau, bet skaudėjo kelį. Sėdau į vieną kariuomenės vežimą, ir lauko tvarstomajame punkte, jau net prie Prešpurko, žaizdą man sutvarstė. Tada su Frantiku nuėjau į Kopčanus pas savo gimines. Ten išgirdau, kad tasai žydas, kur pasiėmė karininko drabužius, sužeistąjį išdavė ir prūsai jį paėmė į nelaisvę. Tas susirėmimas prie Holičo ant Šibeničkų kalvų įvyko apie liepos penkioliktą dieną, manau, jog tai buvo pirmadienį; bet nesu tikras, tikslią datą ir smulkmenas jau pamiršau.

1866 m. turėjau dar vieną nuotykį. Vaikščiojau į Hovoranus pas tėvą Satorą, kuris buvo ten perkeltas iš Čeikovicų. Kartą užtrukau tenai ligi tamsos, nes buvau su juo didelėse laidotu-

vėse. Ėjau namo, rankoje nešiausi grabnyčią. Šitaip žingsniuoju sau ir matau, kad anapus pakelės griovio už tuopos pasislėpė kažkoks žmogus. Gerokai išsigandau, bet einu toliau. Staiga tas žmogus peršoko per griovį ir griebė man už sprando. Viskas įvyko taip greitai, jog nebežinau, kaip tai atsitiko, tik atmenu, kad aš jį stūmiau ir jo viena koja atsidūrė griovy. Paskui grabnyčia kirtau jam per veidą, o jis peiliu ar kažkokiu kitu daiktu dūrė man į šoną. Vis dėlto iš paskutiniųjų jėgų kiek įkabindamas pasileidau bėgti. Tik kai parbėgau namo, žiburio šviesoje pamatėme, kad man pradūrė švarką, marškinius ir įdrėskė šoną; bet žaizda buvo negili. Manau, jog tas žmogus laukė kažko kito ir supainiojo mane su juo.

Po kiek laiko - tai buvo pirmieji mano metai Prahoje - pradėjau rašyti romaną (savotišką "*Dichtung und Wahrheit*"[1], į jį pyniau ir tą romantišką nuotykį (mano herojus buvo kareivis ir t.t.). Kaip žinote, tą romaną seniai mečiau, o kas buvo parašyta, sudeginau; bet kartais, kai negaliu užmigti, tuos įvykius gyvai prisimenu.

Žinokite, jog tai buvo ne pirmas bandymas parašyti romaną; pirmąjį romaną pradėjau mokydamasis Brno gimnazijoje. Tada jau verčiausi savarankiškai, išlaikiau mokslus einantį brolį; klasėje buvau vyriausias, turėjau konfliktų su mokytojais ir sužinojau, kas yra meilė... Žodžiu, maniau, jog turiu dievai žino kokios patirties ir pradėjau rašyti romaną iš savo gyvenimo. Kai turėjau parašęs kelis skyrius, perskaičiau paupyje draugams, su kuriais buvau nuėjęs maudytis; berniukai, aišku, norėjo kuo greičiau lįsti į vandenį, nekantravo, bet aš nesilioviau, kol perskaičiau viską. Tada vienas iš jų, Hanákas, ir sako: "Tomášai, nieko kvailesnio kaip gyvas nesu girdėjęs!" Rankraštį sudeginau. Eilėraščius mėginau kurti dar anksčiau, kai mokiausi dviejose realinės mokyklos klasėse Hodonine; tada rašiau meilės eilėraščius vienai mergaitei, su kuria vaidinau spektaklyje; eilės buvo be jokios formos, nes nieko nenutuokiau nei apie rimą, nei apie ritmą; gimnazistai juokėsi iš manęs - tada pirmą kartą supratau, kas tai yra humanitarinis išsilavinimas. Norėčiau da-

[1] "Kūryba ir tikrovė" (*vok.*).

bar pamatyti tuometinius savo eilėraščius! Paskui, kai gyvenau Brno, man pakliuvo į rankas Sušilo "Poetika"; iš jos pasimokęs, bandžiau kurti eilėraščius visokiomis įmanomomis formomis, netgi indiškomis... Vėliau, žinoma, tai daryti mečiau, bet literatūra man rūpėjo visą gyvenimą.

Kodėl išvažiavau iš Brno? Na, tiesą sakant, dėl meilės. Kai buvau penktoje klasėje, pas mano šeimininkę ateidavo jos moša, mano amžiaus mergaitė, ir mudu pamilome vienas kitą - tai buvo mano pirmoji didelė meilė. Visas nerte pasinėriau į tą meilę, norėjau, aišku, vesti Antoniją ir skaičiavau dienas, kada tai bus įmanoma; tada jau verčiausi savarankiškai ir klasėje buvau vyriausias ir didžiausias; be to, turėjau du konfliktus su kai kuriais mokytojais - taigi jaučiausi esąs subrendęs, savarankiškas žmogus. Jos tėvai, žinoma, draudė; susitikinėjome gatvėje ir kitur slapčiomis. Apie tai sužinojo ir gimnazija. Kadangi manęs ir šiaip nemėgo, pasišaukė direktorius ir ėmė bjauriai kalbėti apie mano meilę, tarsi būčiau padaręs kokį nusikaltimą. Aš taip įsižeidžiau ir įsikarščiavau, jog nesusivaldžiau; kai direktorius pasišaukė mokyklos sargą manęs sutramdyti, čiupau žarsteklį ir ėmiau šaukti neleisiąs taip įžeidinėti nei savęs, nei tos merginos. Dėl to gavau tą *consilium abeundi* už nepaklusnumą; daugiau nieko jie negalėjo man padaryti, nes direktorius tikriausiai suprato pasielgęs neteisingai.

Tai buvo mano pirmoji meilė; nuo to laiko apie meilę daug esu galvojęs - tai daryti mane skatino savas patyrimas ir visa aplinka, labiausiai literatūra, kurioje tiek vietos skiriama meilei. Apie tai esu gana daug kalbėjęs iš savo vėlesnio patyrimo ir paveiktas žmonos, tad dabar tik kartoju: meilė, meilė stipri, meilė tikra, lytiškai neiškrypusių vyro ir žmonos meilė, kokia apdainuota "Giesmių giesmėje", yra stipri kaip mirtis, netgi stipresnė už mirtį, nes išsaugo gyvybę ir gimdo naujus gyvenimus. Todėl ir literatūra jai skiria didžiausią dėmesį - tiktai yra literatūra ir "literatūra"!

Viena turėjo didelės svarbos mano dvasiniam lavėjimui; joje išgyvenau bemaž dvylika metų, nuo 1869-ųjų iki 1882-ųjų, tarp jų metus (1876 ir 1877) buvau Leipcige. Moravija tada priklausė Vienai, o Brno, kaip sakoma, buvo Vienos priemiestis. Pirmą kartą buvau Vienoje kaip šaltkalvių mokyklos mokinys; vieną kartą, būdamas gimnazistas, per atostogas į Vieną ėjau pėsčias. Abiem atvejais, atvirai kalbant, pabėgau iš jos - taip man ten buvo liūdna; vėliau prie šio miesto pripratau, juo labiau kad jame galėjau toliau šviestis ir pragyventi.

Įstojau į Vienos akademinės gimnazijos šeštąją klasę, brandos atestato egzaminus išlaikiau 1872 m. Vidurinė mokykla mane slėgė, nes, kaip sakoma, jau turėjau daug gyvenimo patirties, buvau palyginti vyresnis ir turėdavau užsidirbti pragyvenimui. Pirmaisiais metais Brno gimnazijoje gaudavau tik labai gerus pažymius ir kelis semestrus klasėje buvau geriausias mokinys; tačiau netrukus tariau sau, jog gana tų gerų pažymių, verčiau mokytis užsienio kalbų, skaityti poeziją, istorijos, filosofijos knygas. Aš visada buvau uolus skaitytojas.

Stiprų impulsą skaityti ir mąstyti man davė domėjimasis religija, politika ir tautiškumu. Būdamas Brno, tėvo Procházkos dėka susipažinau su krikščioniškojo socializmo teorija; ten taip pat galėjau ir turėjau nacionalines problemas suvokti taip, kaip jas traktavo pati mokykla, - ten moksleiviai ir mokytojai buvo skirstomi pagal tautybę, - ir kaip jas traktavo Brno čekų-vokiečių visuomenė ir apskritai čekų bei vokiečių-austrų politika. Atvykęs į Vieną, susiradau čekų draugijų, visų pirma akademinę. Kaip gimnazistas negalėjau būti jos nariu. Susitariau su komitetu, kad užsiregistruosiu kaip filosofas, kadangi paskutiniai dveji gimnazijos metai dar ir dabar visai neseniai buvo vadinami "filosofijos klasėmis" arba, trumpai sakant, "filosofija". Po kiek laiko vienas iš komiteto narių, kaip tik pakišęs tą mintį apie filosofiją, pareiškė, kad aš neturiu teisės būti draugijos nariu; studentas sakė teisybę, ir aš gavau pamoką. Visada melo trumpos kojos, taip pat ir *fraus pia*[1].

[1]-Taip pat ir šventojo melo (*lot.*).

Mokydamasis daug negalvojau, kuo būsiu. Vienos gimnazijoje norėjau būti diplomatu, mielai būčiau ėjęs į orientalistikos akademiją, todėl lankiau praktinius arabų kalbos kursus. Kai pamačiau, kad į tą akademiją priimami tik kilmingieji, mečiau. Manau, kad diplomatiją daugiau įsivaizdavau kaip keliones po tolimus kraštus - visada mėgau keliauti, bent po atlasą, ir šiandien man patinka žemėlapiai. Visada domėjausi statistika, kur kokios sąlygos. Kai laikiau brandos egzaminus, geografijos mokytojas davė man klausimą apie tautybes ir Vengrijos religinę statistiką; mokytojas žinojo mažiau už mane ir kartu su inspektoriumi taip susidomėjo, kad nekreipė dėmesio į tai, jog nelabai moku tuos dalykus, kurių nemėgau.

Baigęs gimnaziją (1872), įstojau į Vienos universitetą. Mane seniai domino filosofija; prisimenu, nuėjau tada pas profesorių Zimmermanną, - žinote tą estetą, Herberto šalininką, - kad man patartų, kokią filosofiją pasirinkti studijoms. Jis patarė perskaityti visą filosofijos istoriją, ir kuris filosofas labiausiai patiks, tą pasirinkti nuodugnioms studijoms.

Turėjau filosofijos istorijos vadovėlį, kai kuriuos filosofus buvau skaitęs dar gimnazijoje, ir jau tada man patiko Platonas - platoniku likau visą gyvenimą. Todėl užsirašiau į graikų ir lotynų kalbų grupę, kad galėčiau skaityti savąjį Platoną ir kitus graikų ir romėnų rašytojus. Profesorius Vahlen keturias valandas per savaitę visą semestrą skaitė Katulą (*Catullus*). Aš visą Katulą buvau perskaitęs vienu prisėdimu, o tas žmogus dėstė ir dėstė, kiek yra Katulo rankraščių, kuriame koks žodis skiriasi, ką koks profesorius apie tai parašęs, o dar vienas profesorius esąs nemokša. Tuo metu mirė mano brolis Martinas - persišaldė fronte ir susirgo vidurių šiltine; be to, buvo atidaroma pasaulinė paroda. Visi tie įspūdžiai nustelbė filologiją. Tiktai jokiu būdu ne graikų ir romėnų autorius. Be filosofijos, dar studijavau gamtos mokslus (taip pat anatomiją). Mane domino tais laikais madinga fiziologinė psichologija. Mokytoju būti nenorėjau; man rūpėjo ne mokyti kitus, bet pačiam mokytis. Kaip sako Aristotelis savo "Metafizikos" pradžioje: Žmogui įgimta siekti pažinimo. Visada labai gražu ką nors pažinti, ką nors sužinoti, patirti ką nors nauja! Nesidomėjimas, abejingumas blogiau negu nežinojimas.

Kaip tas domėjimasis faktais, visą laiką faktais, derinasi su mano platonizmu? Pone, visiškai gerai. Aš noriu pažinti faktą, bet noriu matyti ir kokia jo prasmė, ką jis sako. Taigi mes jau esame metafizikoje.

Kaip aš gyvenau universitete? Nagi verčiausi pamokomis; vienas čekas, pavarde Bílka, Vienoje turėjo pedagoginį institutą ir mane rekomendavo namų mokytoju į Anglijos ir Austrijos banko direktoriaus Schlesingerio šeimą. Ten aš pagaliau ėmiau gauti šimtą auksinų per mėnesį ir visą išlaikymą, tai yra daugiau negu pakankamai. Bankininko šeimos ir jos pažįstamųjų aplinkoje pamačiau, kaip gyvena turtuoliai. Tie žmonės nėra laimingi, nes dideli pinigai tartum siena skiria juos nuo kitų žmonių ir dažnai atneša įvairiausių nesusipratimų ir iškrypimų.

Bičiulystė jaunam žmogui stiprus jausmas kaip ir meilė. Turėjau mielą bičiulį Herbertą; drauge mokėmės gimnazijoje. Jis buvo istorikas ir geografas, doras jaunuolis, tačiau ligotas ir, jau baigdamas studijas, mirė. Jo velionis tėvas buvo kažkokio Sedmihrado grafo gydytojas. Lankydavausi Herberto tėviškėje, kur gyveno jo motina ir dvi seserys. Ligi šiol jį prisimenu, jo atminimui savo pirmąjį sūnų pakrikštijau Herbertu.

Dar bičiuliaudavau su savo mokiniu Schlesingeriu, su Brno kolega Všetečka, - vėliau jis mokytojavo Jičine, o aš jį vadindavau Všeta, - su bičiuliu Weigneriu, kuris vėliau buvo audimo mokyklos direktorius Varnsdorfe, ir su Simonu Hájeku, vėliau mokytojavusiu Moravijoje. Leipcige susidraugavau su būsimu advokatu Carlu Goeringu. Su juo buvome susitarę, kad po kiekvieno dešimtmečio susitiksime ir pasipasakosime apie savo gyvenimą. Na, taip formaliai nebuvome susitikę nė karto, bet šiaip susitikdavome.

Herbertas turėjo didelę tėvo biblioteką, ir mes drauge skaitydavome vokiečių klasikus - viso aštuonioliktojo amžiaus ir kitus, net iki pusės devynioliktojo. Aš tada buvau pasinėręs į prancūzų literatūrą, skaičiau Chateaubriand'ą, Musset ir kitus. Jaunimas Vienoje žavėjosi Hebbelu, bet aš į tokias modernias sroves visada žiūrėjau skeptiškai. Tada vokiečių studentijoje plito vagneriškojo nacionalizmo sąjūdis, studentai taip pat domėjosi Richardo Wagnerio muzika, paties kompozitoriaus ir jo aiškintojų germaniška filosofija. Man liko svetima netgi toji muzika.

Nacionalistai buvo Viktor Adler ir Parnerstorfer, vėliau socialistų deputatai; tuomet su jais kontaktavau tik iš tolo. Kai išėjo antrasis Marxo "Kapitalo" leidimas, - manau, jog tai buvo 1876 metais, - susipažinau su juo nuodugniai. Nei istorinio materializmo, nei Hegelio filosofijos teiginiai tada man buvo nepriimtini. Stropiai lankiau austrų ekonomisto Mengremo paskaitas. Vėliau Leipcige klausiausi eklektiko Roscherio. Buvau skęste paskendęs savo intersų sferoje. Neturėjau kada galvoti apie visokias jaunimo išdaigas, nes nuo keturiolikos metų reikėjo pačiam verstis; neteko patirti jokios pereinamojo amžiaus krizes. Pirmoji jaunystės meilė - tai ne išdaiga; aš tikiu jaunimo tyrumu. Apskritai jaunimo lytinių santykių problema gana dirbtinai ir nenatūraliai išpūsta literatūros, teatro, laikraščių ir viso kito. Mokydamasis Vienos gimnazijoje, atostogaudavau Hustopečuose. Ten bendravau su čeko kapelmeisterio šeima, kurioje svečiavosi panelė iš Čekijos. Man buvo įdomu, jog tai pirmoji mano pažintoji čekė iš karalystės. Ji buvo išimokslinusi ir tautiškai susipratusi.Susirašinėjau su ja, o paskui taip susiklostė, kad ji atvažiavo į Vieną. Ten turėjo brolį valdininką, pas kurį ir apsistojo. Tas brolis buvo keistas žmogus. Skolindavosi iš manęs pinigų, bet už tai sakytum norėjo atiduoti seserį. Pastebėjau, kad, man apsilankius, jis visada išeina iš namų, tuo pačiu tikslu organizuoja išvykas, pasivaikščiojimus. Mane tokie dalykai erzino, ir nors žinojau, kad ji prie to neprisideda, lioviausi su jais bendravęs.

Prisimenu dar vieną jaunimui būdingą atvejį. Atostogavau Kloboukuose ir ten šokiuose susipažinau su viena vietine mergina. Įsimylėjau ją iš pirmo žvilgsnio, parašiau laišką, kuriame pasisiūliau ją vesti. Bet, vos tik išsiuntęs per pasiuntinę laišką, supratau, kad padariau kvailystę. Na, nieko iš to neišėjo.

Jeigu mūsų auklėjimas daugiau leistų draugauti berniukams su mergaitėmis, nebūtų tiek jų jaunatviškų krizių, nelaimingų meilių ir nusivylimų. Kaip tėvai savo gyvenimu turi rodyti pavyzdį vaikams, taip ir visi žmonės kartu, vadinamoji visuomenė, turi jausti didelę pareigą jaunimui. Kur sveiki ir gražūs žmonių santykiai, ten ir jaunimas sveikas. Pasižiūrėkite, kokia dar negraži, vergvaldiška pažiūra į moteris!

Jeigu jau pradėjome apie tai kalbėti, įsivaizduokite: mano lai-

kais daugelis gydytoju tvirtino, jog lytinis susilaikymas jaunam vaikinui nesveika! Vieną kartą, kai man truputį išbėrė veidą, namų daktaras patarė eiti pas laisvo elgesio moteris, girdi, išbėrimas išnyks nuo stipraus kraujo... Į lytinius dalykus ir tėvai keistai žiūrėjo - suprantama, jeigu juos švietė tokie daktarai. Kadangi daug metų buvau privatus mokytojas, man rūpėjo berniukų onanizmo problema. Sužinojau apie tą negražų įprotį realinėje mokykloje, paskui ir gimnazijoje, o netrukus turėjau mokinių, liguistai pasidavusių tam blogiui. Tomis problemomis ir apskritai seksologija domėjausi visapusiškai, ypač vėliau, kai dėsčiau etiką ir studijavau visuomenės santykius ir literatūrą. Specialistai sako, kad šis blogis higienos požiūriu be reikalo išpučiamas. Sakykime taip, bet, mano manymu, tai labai moralu, nes juk netikęs įprotis veda prie per daug ankstyvo ir nesaikingo lytinio gyvenimo ir, manau, prie ištvirkimo. Mokiausi iš mūsų mokytojų patirties - ji patvirtina mano nuomonę. Apie lytini gyvenimą mokiniams neturi aiškinti vien tik mokykla; visu pirma privalo pradėti tėvai. Prisimenu Canfield romano gražų skyrių, kur motina aiškina apie meilės fizines ypatybes dukrai, pasipiktinusiai savo sužadėtinio šiurkštumu. Reikia daugiau takto ir subtilumo tiek požiūryje į tuos dalykus, tiek ir vienišame gyvenime, čia visa esmė.

Šiandien į tuos dalykus žiūrima protingiau. Čia ir sportas daug gero padaro; šiandien, jeigu jaunuolis sportuoja, jis nerūko, negeria, nelėbauja, stengiasi išlaikyti formą. Žinoma, jeigu jaunuoliai kultūriškai nesušiurkštėja; paskui tai bus didžiausia pažanga ir grįžimas prie antikinės kultūros, kaip norėjo Tyrš. Dar šiek tiek apie sportą: gerai, kad sportas reguliuoja arba kompensuoja įgimtą ir ugdomą kovingumą. Kiekvieną jaunuolį sava natūra, aplinka ir istorija veda į vienpusišką narsių herojų ir karžygių kultą, o sportas moko nugalėti priešininką be kraujo ir žiaurumo. Sportas taip pat ugdo taurumą. Aš pats neturėjau progos sportuoti, tačiau mankštinuosi ligi šiol, kasdien darau mankštą.

Pas mus nepakankamai ugdomas jaunuolių savarankiškumas, sąmoningumas ir garbės supratimas. Gyventi savarankiškai aš buvau pratinamas nuo dešimties metų, kada, atskirtas nuo šeimos, turėjau pasirūpinti duona ir pats viską spręsti; tai, žinoma, kitas dalykas, tačiau visas mūsų auklėjimas neugdo drąsos. Stengiamasi kuo greičiau materialiai aprūpinti, įtaisyti įstaigoje, kad žmogus ten dirbtų iki pensijos... Galų gale aš čia matau mirties baimę, baimę dėl verslininko, atsakingo tarnautojo, pelnininko gyvybės. Tiesa, mums trūksta jūros, trūksta įsisąmoninimo, kad anapus jos irgi yra pasaulis; tūnome kaip varlės kūdroje ir kvarksime sau. Aš visada džiaugiuosi išgirdęs, kad mūsų žmogus leidžiasi į pasaulį ir kažko pasiekia: ne kaip emigrantas, - ir emigravimas yra bėgimas, - bet kaip verslininkas, čekas pionierius. Suprantama, ir neturtas daro savo; dauguma iš mūsų esame pirmos, antros kartos mažieji žmonės, atėję iš kaimo, iš trobelninkų, amatininkų; toks jaunuolis dairosi ne to, ką norėtų ir sugebėtų padaryti, o ieško laisvos vietos, kurioje galėtų patogiai įsitaisyti. Ir tos studijos tiktai geresnis amatas, o gal ir geram amatui neprilygsta.

Aš pastebėjau, kad pavyzdingi mokytojai, ypač vidurinėse mokyklose, geri specialistai. Jeigu toks mokytojas myli savo dalyką, sužadina meilę ir mokiniui. Visada žmogus pamiršta beveik viską, ko mokėsi mokykloje, bet sužadintas domėjimasis išlieka ir moko jį stebėti ir pažinti daiktus. Pažinimas be susidomėjimo - negyvas dalykas. Mokykla turi ne kuo daugiau duoti žinių, bet svarbiausia įpratinti vaikus viską daryti tiksliai, ugdyti pastabumą ir metodiškumą; reikia mokyti taip, kad vaikai patys sugebėtų stebėti gamtą ir gyvenimą, mokėtų spręsti didelius ir mažus uždavinius, su kuriais kada nors susidurs.

Mokytojas dažniausiai pamokslauja. Pas mus pamokslaujama ne tik bažnyčioje, bet ir mokykloje, laikraščiuose ir parlamente. Pone, bręstančiam jaunimui pedagogika yra baisiai sunkus dalykas - vidurinė mokykla pripažįsta tik didaktiką; ji gerokai daugiau moko negu auklėja. Jaunuolį vidurinėje mokykloje veikia įvairios įtakos, kurių mokytojas nežino arba nepastebi. Sakykime, Anglijoje studentas gauna mažiau bendrojo išsilavinimo ne-

gu pas mus, bet užtat anglų mokykla formuoja charakterį. Pas mus jaunuolis turi laikinai įsiminti daugybę dalykų, ar jam įdomu, ar ne; tačiau bendrauti su žmonėmis, reaguoti į konkrečius gyvenimo dalykus jis neišmoksta. Iš mūsų mokyklų išeina jaunuoliai pernelyg vangūs, neapsukrūs, žali; vikresni, guvesni užsirekomenduoja kaip neigiami - mokykla, kaip jie sako, katorga, o mokytojai tironai. Taip, ir mane ilgai kamavo sunkūs sapnai, kad vėl laikau baigiamuosius egzaminus; vidurinė mokykla neturi duoti kartaus patyrimo ir persekioti žmogaus kaip užkeiktas likimas. Jeigu mokykla - našta, silpnesnieji išmoksta vien baimės, o stipresnieji maištauti; vieni ir kiti lengviau atsikvepia, kai tie septyneri ar aštuoneri metai praeina, o tuo tarpu jie turėjo fiziškai ir dvasiškai subręsti - nieko sau, aštuoneri tokie svarbūs metai! Ir tai pamažu keičiasi; senoji vidurinė mokykla auklėjo būsimus valdininkus, austrų biurokratus; dabar jau kiti uždaviniai. Tačiau noriu pasakyti štai ką: jeigu kalbame apie inteligentijos krizę, turime viską gerinti iš pagrindų, taip pat ir mokyklą.

Aš brendau gana izoliuotai - Brno gimnazijoje buvau vyresnis už kitus ir gyvenau savarankiškai; Vienoje aplinka man buvo svetima, tada turėjau dvidešimt metų, o mano mokslo draugai dar buvo vaikai. Gal dėl to į ano meto įvairias sroves žiūrėjau iš aukšto, su nepasitikėjimu ir kritiškai. Bet žinote, kaip pas mus jaunimas puola iš vieno kraštutinumo į kitą - kas penkeri metai nauja karta, kuri neigia buvusią. Viena priežastis yra ta, kad esame maža tauta, per šimtmečius atstumta nuo didžiojo kultūros pasaulio, - na ir stengiamės susilyginti su pasauliu. Todėl griebiame kiekvieną naują mintį - viena iš Rytų, kita iš Vakarų, o trečia nežinia iš kur; todėl mūsų kultūrinė raida tokia nedarni. Geras dalykas apsidairyti, kas darosi kitur, bet dairytis reikia plačiai ir išbandyti viską, kas yra. Sakome, kad reikia atidaryti langus į užsienį; gerai, bet atidarykime visus langus ir visas duris! Tai suprantama, maža tauta turi semtis didžiųjų tautų kultūros, ypač mūsų tauta, kurios vystymasis likimo ir prievartos buvo sutrikdytas ir varžomas. Tačiau turime pakankamai pavyzdžių, kada mažosios tautos pasiekė aukštos kultūros ir daug davė žmonijai. Deja, istorikai ir politikai tautą dar pernelyg vertina vien išoriniu požiūriu. Iš to kyla nesusipratimų visoje Europoje, kurioje gyvena daug mažų tautų.

Klystame kartais neįvertindami savęs ir to, ką turime. Yra žmonių, kurie visą laiką dūsauja, kad Amerika didesnė už mus, o Paryžius gyvesnis už Prahą - per užsienius nematome, ką turime namie. Aš žinau, žmogus nenumalšintų skaitymo troškulio, jeigu skaitytų vien čekų literatūrą; tačiau jis privalo gerai žinoti, ką mes turime. Kas tik skundžiasi, kad mūsų akiračiai siauri, kaltina pats save - pats kaltas, kad gyvena užsidaręs. Tai ypač būdinga jauniems žmonėms. Koks nors ką tik iškeptas inteligentas nenori vykti į mažą miestą arba į kaimą, nes, girdi, neturės kultūrinių sąlygų ir prapuls. O iš tiesų jis mėgsta patogumus ir sugebės kultūringai gyventi tik turėdamas savo kavinę ir vadinamųjų netikrų stimuliatorių. Gerai jūs čia paminėjote poetą Březiną; išmintis ir išsilavinimas yra dvasios, o ne atsitiktinės aplinkos dalykas. Liūtas ir narve yra liūtas, jis nevirsta asilu. Pasižiūrėję į jaunus žmones, aiškiausiai matome tradicijų trūkumą. Ką čia šnekėti, pas mus važiuojama ištrintomis vėžėmis dažniau, negu patys manome; tačiau išvažinėtos vėžės tai dar ne tradicijos; tradicijos yra visos kartos nuveiktas bendras darbas, ir suprantama - bendra, natūrali disciplina. Pas mus dažnai pradedama nuo pradžios, užuot toliau darius tai, kas pradėta pirmtakų; todėl pas mus tiek programų ir projektų, kurie realiam gyvenimui ir pažangai palyginti nereikšmingi. Tiesa, mes esame jauna tauta, ir mūsų visuomenė visą laiką atsinaujina iš apačios. Kova su reformacija išnaikino reformacijos tradicijas - atsirado trijų šimtų metų spraga; o šiandien negalime pasiremti nei kova su reformacija, nei pačia reformacija, nei prieš reformaciją buvusia epocha. Tradicijų neturime daugiausia dėl religinio abejingumo. Todėl vidutinis inteligentas nemoka vertinti praeities, kurioje religija vaidino tokį svarbų vaidmenį. Užuot rėmęsis šiais didžiausiais tarpusavio ryšiais, mūsų inteligentas tenkinasi savo kavinės rateliu, smuklės stalu arba kokia nors vietine savo politinės partijos organizacija. Ta uždara alinės atmosfera kaip tik yra mūsų siauras akiratis. Niekur pasaulyje neišgirsime tiek nusiskundimų, tiek nepasitenkinimo kaip pas mus: tai yra bailumas, jeigu ne kažkas dar blogiau. Aš manau, kad kiekvienas toks dejuojantis žmogus nepatenkintas savo profesija, todėl koneveikia politiką, visuomenės santykius ir visą pasaulį. Žmogus, kuris dirba savo darbą be susidomėjimo, vien

dėl duonos kąsnio, - nelaimingas, sugadintas žmogus. Džiaugiuosi girdėdamas, kai kas nors su meile kalba apie savo profesiją; iš jo viską sužinosite apie ją! Kartą mačiau tetą Esperanzą (dainavimo mokytoja), kai ji klausėsi jaunos dainininkės; jeigu būtumėt matęs, kaip spindėjo jos akys! Man baisiai patiko, kad ji visa atsidavusi savo darbui. Į tai turėtų atkreipti dėmesį tėvai ir ypač mokytojai, tada žinotų, kas gali įkvėpti jaunimą. Turime įvairių praktinių mokyklų, ūkio ir specialiųjų, kiekvienas gali pasirinkti pagal sugebėjimus ir polinkius. Demokratinėje valstybėje nereikia visą laiką galvoti, kad vaikas išeitų į ponus, tai yra gautų raštininko vietą kokioje nors įstaigoje, - žemdirbys, amatininkas, darbininkas dažnai yra didesnis ponas negu inteligentas; kiekvienas savo vietoje gali būti ponas, tikras vyras ir garbingas žmogus. O merginos? Irgi!

SKAITYTOJŲ PASAULIS

Misis Browning Aurorai Leigh yra pasakiusi, kad poetui reikia būti dviejų tautybių - na, nežinau, bet dažnai sakoma, kad mokėti dar vieną kalbą reiškia gyventi dar vieną gyvenimą. Čia aš turiu šiokios tokios patirties. Vokiškai mokėjau nuo vaikystės, persiėmiau iš motinos; bet vokiečių kalba man nebuvo antra gimtoji kalba - tuo gerai įsitikinau nuėjęs į vokiečių realinę mokyklą Hustopečuose. Klasės draugai juokėsi iš mano vokiškos šnekos; sunkokai sekėsi ir vokiečių kalbos rašiniai; prasilaužiau tiktai gimnazijoje, bet ne visai. Kai išleidau savo "Savižudybę", pažįstamas vokiečių rašytojas, perskaitęs knygą kalbos požiūriu, rado joje daug slavizmų. Vokiškoje aplinkoje beveik visą laiką kalbėjau čekiškai: bute, su draugais, čekų draugijose. Vokiečių kalbą girdėdavau tik mokykloje ir pamokas duodavau vokiškai; skaičiau taip pat daugiausia vokiškai.

Greitai susipažinau su Goethe ir Lessingu. Goethe iš pradžių labiau patraukė savo lyrika negu "Faustu", o Lessing mane prikaustė prie graikų ir romėnų. Be to, vokiečių kalba galėjau skaityti pažintinę literatūrą ir svarbiausia - pasaulinės literatūros vertimus. Shakespearą ir kitus didžiuosius rašytojus pirmiausia pažinau iš vokiškų vertimų. Paveiktas Vienos aplinkos, gana daug skaičiau austrų literatūros, Grillparzerį ir kitus; stengiausi per šią literatūrą pažinti Austriją ir Vieną. Susidomėjęs sekiau literatus iš Čekijos (Hartmanną, Meissnerį), taip pat įdėmiai skaičiau mūsų vokiečių rašytojus. Iš mūsų vengrų mane savo gyvenimu ir poezija sužavėjo Lenau; iš Vengrijos buvo kilęs taip pat K.Beck; Vienoje turėjau su juo netiesioginių kontaktų.

Prancūzų kalbos pradėjau mokytis Čeikovicuose, kai ten mokytojavau. Čeikovicuose, kaip ir kituose gretimuose miestuose, gyveno prancūzų kolonistų palikuonių. Manau, kad jų protė-

vius ten atkėlė iš Lotaringijos Marija Teresė. Ten galėjai išgirsti tokių vardu kaip Donė (Donné), Biza (Bison) ir panašių. Sklido kelios versijos apie tuos kolonistus. Tėvas Satora man ir mokytojo padėjėjui Štancelui pasiūlė mokytis prancūzų kalbos; pirmąsias pamokas mums davė pats, nors tos kalbos nemokėjo, tik išmanė gramatiką ir pasiremdavo lotynų kalba. Pamokos truko neilgai. Savarankiškai prancūzų kalbos ėmiau mokytis trečioje klasėje, nes man parūpo palyginti prancūzų gramatiką su lotynų. Mokiausi pats vienas. Tada padėdavau bendraklasiui ir jo namuose girdėjau, kaip prancūzų kalbos moko prancūzė, todėl stengiausi įsidėmėti jos tarimą. Sakoma, jog žmonėms, turintiems muzikinę klausą, geriau sekasi tarti svetimus žodžius - mums, čekams ir slovakams, tokiu atveju gerai, nes manoma, kad mes muzikalūs. Prancūziškai skaičiau daug, kas pasitaikė; pats mažai ko teturėjau, tad pirkausi prancūziškų vadovėlių: istorijos, geologijos ir kitokių. Skaičiau romanus: Balzaco, Sand, Dumas, Hugo, bet labiausiai domino Renan, taip pat Pere Hyacinthe, kurio vaidmuo buvo labai svarbus. Būdamas Vienos universitete ir vėliau, kai tik galėjau prieiti prie knygų, prancūzų literatūrą studijavau nuosekliau; priėjau iki Rabelais - jo kūryboje pajutau savitą prancūzų charakterį. Labai patiko Moliere, iš poetų pamėgau Musset, Chateaubriand'ą netgi verčiau - toks buvo artimas mano romantizmui. Iš folosofų paminėsiu Descartes'ą,taip pat Comte'ą; ypač sudomino Pascal; skaitydamasi Le Maistre'ą, studijavau katalikybę. Rousseau mane vienodai traukė tiek savo "Eloiza", tiek "Visuomenės sutartimi". Voltaire'ą skaičiau, bet ypatingo įspūdžio nepatyriau. Kas kita d'Alembert. Prancūzų dvasia nuostabi. Sakoma, kad prancūzai pasižymi ypatingu logiškumu arba aiškumu - galbūt pavadinčiau tai deduktyvumu ir nuoseklumu. Be to, stiprus iniciatyvumas: prancūzų revoliucija, prancūzų socializmas davė pasauliui naujų problemų ir sprendimų, o prancūzų menas, prancūzų literatūra ir dabar tebeduoda vis naujų ir naujų impulsų. Dar pridėkime prancūzišką formos supratimą - tiesiog matome romėnų tradicijų tęsimą ir gyvą klasicizmo šaltinį. Nors tiek daug ir nuolatos skaičiau prancūziškai, į Prancūziją nebuvau išvykęs, manau, jog tai klaida, nes žmogus geriau supranta tautą, kai pamato savo akimis. Tačiau neturėjau tam pakankamai lėšų, o jeigu kur kelia-

vau, rinkausi kraštus, kurių taip gerai nepažinojau iš literatūros. Ligi šiol seku prancūzų literatūrą, kol dar galiu.

Prancūzų įtaką iš pat pradžių vertinau kaip atsvarą vokiečių įtakai. Man buvo apmaudu, kad tiek daug mūsų žmonių vien tuščiai žavėjosi Prancūzija ir Rusija, tarytum dainuote dainavo: "Rusai su mumis, kas prieš mus, tą prancūzai nušluos" - ir kartu, žinoma, mažino kontaktus su Vokietija. Ta mūsų rusofiliškumą ir prancūzofiliškumą aš išgyvenau konkrečiai ir stengiausi pažinti tų tautų literatūrą bei dvasią. Žinote, mane kartais vadindavo germanofilu: iš tiesų, kaip jau sakiau, aš daugiau už ką nors kitą sėmiausi peno iš vokiečių literatūros, nors taip pat ir iš prancūzų. Skaičiau ir rusų rašytojus, tai liudija mano knyga apie Rusiją. Na, o mūsiškių rėksnių "archislavų", kurie net abėcėlės neišmoko, negalėjau pakęsti, tas teisybė. Iš rusų rašytojų man prie širdies buvo Puškin, Gogol, Gončiarov; Tolstojų laikiau dideliu menininku, nors nesutinku su jo pažiūromis; Dostojevskij mane domino ir neigiamybėmis, man nepatiko rusų ir slavų anarchiškumas, kurio jis neįveikė, nors visaip stengėsi grįžti į pravoslaviją. Dėl savo dvilypumo jis tapo rusų jėzuitizmo tėvu. Mėgstu Gončiarovą ir Gorkį; Turgenev man kažkuo kliūva. Kitomis slavų kalbomis šiaip taip skaitau, tačiau labiau mėgstu vertimus: labai sudomino Mickiewicz ir Krasiński.

Su anglų ir amerikiečių literatūra susipažinau vėliau, daugiausia žmonos paskatintas. Po tiek metų skaitymo ir vieną, ir kitą literatūrą gana gerai pažįstu ir ligi šiol jas skaitau daugiausia; man atrodo, kad tiek forma, tiek turiniu bent jų romanai įdomesni negu kitų literatūrų - man daugiau pasako, daugiau iš jų sužinau. Abi šios literatūros duoda daug švelnios ir išmintingos patirties.

Itališkai galiu skaityti ir šiek tiek kalbėti, bet dauguma italų autorių skaičiau išverstus (į prancūzų, vokiečių, anglų kalbas); iš filosofų mėgstu Vico'ą. Šiaurės ir kitų tautų literatūrą pažįstu tik iš vertimų.

Taip, nuo vaikystės ligi pat šiol tebesu nepasotinamas skaitytojas. Esu parašęs studiją apie savo požiūrį į literatūrą, tikriausiai paskelbsiu. Norėjau joje paaiškinti, kaip, kokiu mastu gali paveikti žmogų kita tauta, kaip mums pasiseka įsijausti į

tos kitos tautos dvasią; kiek įstengiame tos kitos dvasios įsisavinti, kaip tai reikia apdoroti ir suvirškinti, kaip mums pavyksta sintezė ir kaip tos įtakos formuoja mūsų charakterį intelektualiniu ir doroviniu požiūriu. Vėliau ketinu šiuos pastebėjimus ir studijas pateikti kaip "Skaitytojų dienoraštį" - kadangi žmogus skaito nuo aštuonerių, nuo dešimties metų, tai bent prisiskaito!

Visą laiką kartu su filosofais ir gal daugiau negu filosofus skaičiau didžiuosius poetus; juk sakoma "poetai mąstytojai". Goethe mane domino ne mažiau negu Kant, gal ir daugiau, taip pat kiti poetai, pradedant Shakespearu. Dante man liko kažkoks nesuvokiamas. Poetai ir apskritai menininkai apie gyvenimą ir jo problemas mąsto ne mažiau ir, beje, konkrečiau negu filosofai; kas skaito, gauna nepalyginamai daugiau pažinimo; o jeigu norime pažinti kitos tautos dvasią - skaitymas tikriausias kelias. Jeigu nemoku kalbos, nesijaučiu toje tautoje kaip namie, nematau jos. Todėl keliavau tik tenai, kur galėjau susikalbėti su žmonėmis jų kalba. Na taip, buvau ir Egipte, Palestinoje ir Graikijoje, bet važiavau tenai dėl jų senosios kultūros, ne dėl dabartinės.

Savo išsilavinimu esu sąmoningas europietis; tuo noriu pasakyti, kad Europos ir Amerikos kultūra (Amerika yra perkeltas Europos etninis ir kultūrinis gabalas - ne visiškai - į Ameriką) dvasiškai mane patenkina. Rytų filosofiją ir kultūrą labai menkai pažįstu ir netiesiogiai, nes nemoku Rytų kalbų; Indijos, Kinijos, Japonijos kultūros man neprieinamos. Skeptiškai žiūriu į tuos, kurie jas kelia aukščiau už Europos kultūrą; žinau, kad man galėtų prikišti, jog kalbu kaip aklas apie spalvas.

Kaip europietis esu vakarietis - tai sakau tiems slavofilams, kurie Rusijoje ir slaviškume randa kažkokio viršeuropiškumo. Geriausi rusai irgi buvo vakariečiai! O mūsų literatūra, čekų ir slovakų? Skaičiau jos pakankamai ir galiu pasakyti pažįstąs ją gana gerai; tačiau jūs jaunesnis, esate jos išugdytas, todėl galite geriau palyginti su kitomis. Aš vaikystėje ir mokydamasis vidurinėje mokykloje, negalėjau gauti tiek literatūros kaip jūs. Su čekų literatūra susidūriau, jau skaitęs pasaulinių autorių, ir palyginimas su pasaulinės literatūros pavyzdžiais nesukėlė tokio entuziazmo, kokį sugebate pajusti jūs, jaunesni. Todėl daugu-

ma mūsų poetų vertinau kritiškai. Norite sužinoti, ką labiausiai mėgstu - ogi Máchą, nors jo kūryboje matau tik pasiruošimą ir neišbaigtumą, tačiau apskritai jis genialus; mėgstu Němcovą, Nerudą, Havlíčeką - ne tik publicistą, bet ir poetą. Visą laiką domina Vrchlický - jo lyrikoje daug reikšmingų dalykų, bet juos reikia jo kūryboje susirasti. Esu skaitęs beveik visus mūsų ir slovakų romanus - pastebėjau, kad mūsų poezija stipresnė už romanus; mums ypač trūksta čekų ir slovakų romano, tokio, kur būtų atskleistas šių dienų mūsų tautų gyvenimas, valstybės problemos, kuriuose mūsų ir užsienio skaitytojas galėtų pajusti tautos dvasią. Palyginkite norvegų romano lygį su mūsiškiu! Čapeko-Chodo, Holečeko, Hermanno ir kitų sukurta nuostabių peizažų, kuriuos skaitai su malonumu; vertinu kai kuriuos mūsų jaunuosius ir pačius jauniausius, ypač lyriką. Pasakyčiau, kad užsienio literatūra man sukelia daugiau minčių, joje daugiau grožio ir tobulų formų; mūsų poetai daugiau kalba apie savo tautos negeroves ir skausmus. Mūsų jaunųjų kūryboje jaučiamos menininkų pastangos siekti pasaulinio lygio; išeiti į pasaulį. Prieš karą ir pačiais pirmaisiais pokario metais mūsų dvasios galios buvo nukreiptos į politiką; mus varžė ir tas bendras neturtas - čekų rašytojas negalėjo iš literatūros pragyventi. Nepriklausomybė, respublika gali palaisvinti mūsų dvasinį gyvenimą; pradeda atsigauti ir mūsų literatūra, tai rodo užsienio domėjimasis ja bei visų mūsų menu.

Visą gyvenimą stengiausi, be čekų ir slovakų literatūros, pažinti graikų, romėnų, vokiečių, prancūzų, anglų, amerikiečių, italų, skandinavų, ispanų ir gal kiek mažiau kitų tautų literatūrą bei kultūrą. Bandžiau organiškai sintetinti, vertinti ir manau, jog visas įtakas pakankamai harmonizavau, atsižvelgdamas į mūsų tautos situaciją. Lemiamos, formuojančios įtakos, sakyčiau, man turėjo ne poetai ir filosofai, o gyvenimas, mano paties ir mūsų.

Studentavimo metais Vienoje didžiausios įtakos man turėjo kaip mokytojas ir žmogus filosofas Franz Brentano; lankydavausi pas jį dažnai - jo paskaitas (po pietų) negalėdavau klausytis, nes dirbau kaip privatus mokytojas. Brentano buvo katalikų kunigas, bet nutraukė ryšius su Bažnyčia, kadangi nepritarė Vatikano sinodui ir neklaidingumo dogmai. Tas sinodas kliuvo ir man. Tačiau apie "religijos problemas Brentano nei paskaitose, nei šiaip pokalbiuose po to, kai nutraukė ryšius su Bažnyčia, nekalbėdavo. Man jis darė įspūdį savo analitiniu metodu, empirija ir gal labiausiai filosofų ir jų mokymo įžvalgia kritika. Ypač kritiškai buvo nusiteikęs prieš Kantą. Brentano dėka susipažinau su filosofu Stumpfu ir Marty'u - Brentano savo mokiniams darė didelį poveikį. Jo mokinys Vienoje buvo ir Meinong.

Iš kitų filosofų Leipcige asmeniškai pažinojau Drobischą, Zöllnerį, Wundtą, Heinzę, Avenarijų. Klausiausi jų paskaitų, susitikdavau su kai kuriais filosofų draugijose, kur vykdavo gyvos diskusijos. Aš pats skaičiau paskaitą apie šių laikų savižudybę. Fechner paskaitų nebeskaitė, bet teko būti pas jį kelis kartus; man jis nepaprastai patiko kaip žmogus. Kai kurias paskaitas lankiau su Husserlu, kuris vėliau pateko į Brentano ir jo mokyklos įtaką. Labiau negu filosofijos Leipcige patikdavo klausytis teologijos paskaitų; klausiausi Luthardto, Frickės ir kitų. Apskritai Leipcigas ir jo kultūra padėjo suprasti protestantizmą.

Tačiau iš filosofų, kurie mane labiausiai paveikė, buvo Platonas. Visų pirma savo pažiūromis į religiją, etiką ir politiką ir savita teorijos ir praktikos kombinacija. Nuostabus yra tas Platono ypatingas pasaulėžiūros darnumas, juo labiau kad jis paremtas tam tikru netobulumu, kadangi tuometinėje raidos pakopoje dar nebuvo taip griežtai atsiskyrusios mokslo šakos. Ir dar ypatingai mėgau Platoną todėl, kad jis buvo didelis poetas ir menininkas; man nuo seno labai patiko poetai, net pamiršdavau, kad jie dar ir filosofai.

Taip, aš ir dabar esu platonikas; tai galėčiau įrodyti savo pažiūromis į evoliucijos teorijas. Nebijokite, nesileisiu ta proga į kalbas apie darvinizmą, neodarvinizmą, lamarkizmą, vitalizmą

ir t.t. Platono idėjas pripažįstu taip suformuluotas: tikiu gyvybės idėja. Gyvybės idėją taip suprantu: gyvybė, vienintelė gyvybė įkūnyta daugybe formų; kiekviena gyva būtybė, kaip gyva būtybė, kažkuo panaši į kitas ir kažkuo nepanaši kaip tik todėl, kad gyva kaip ir kitos. Pagal panašumą galiu iš daugybės gyvų būtybių sudaryti skalę nuo paprasčiausios iki žmogaus; tokias skales, tokias hierarchijas sudarome visose šakose, kada lyginame, rikiuojame, vertiname. Jeigu paklausite, kaip tos įvairios formos ir rūšys atsirado, atsakysių, kad nežinau, tačiau atmetu mechanišką Darwino atsitiktinumą, atmetu jo atrankinės kovos dėl būvio principą. Be angliškojo empirizmo, Darwino fantastinis metodas pasireiškia kaip tik tuo, kad iš metodinės skalės pagal panašumą padarė evoliucijos, descedencijos skalę. Gamtininkai Darwinui priešpriešiais pastatė Lamarcką; neolamarkizmas padarė nuolaidą darvinizmui, neodarvinizmas įvairiomis formomis daro nuolaidas lamarkizmui. Pagaliau atsiliepia vitalistai, įvairios jų mokyklos. Kaip nespecialistas pasirenku teiginį, kad apie rūšies, naujos rūšies atsiradimą moksliškai dar nieko negalime pasakyti. Mano supratimu, darvinizmas yra viena iš istorizmo ir reliatyvizmo formų, kurioms aš nepritariu ir visada laikiausi realizmo. Netikiu, kad, kaip to nori Haeckel, daugybė gyvių išsirutulioja iš kelių rūšių, arba galų gale iš vienos rūšies, ir netikiu, kaip sakiau, atsitiktiniu ir mechanišku naujų rūšių susikūrimu. Laikausi kūrimo hipotezės; su kūrėju idėjos mane atveda prie tikros metafizinės substancijos, taigi idėjos yra ir buvo kūrėjos. Kaip matote, be trupučio metafizikos neapsieisime; tačiau tikiuosi, kad neperžengiau rezervo, kurį šiuose dalykuose pasilaikau.

Per Platoną atėjau prie Sokrato ir, suprantama, jį lyginau su Jėzumi - Jėzus buvo man religijos pranašas, Sokratas filosofijos apaštalas. Kokia jo maieutika[1] ir ironija! Sustabdo gatvėje aukštą dvasininką ir klausinėja apie religiją, kol dvasios tėvas pats įsitikina esąs mulkis; arba šnekasi su generolu apie karo dalykus, su sofistu apie sofistiką ir įrodinėja, kaip tie žmonės nesugeba mąstyti net apie savo reikalus. Tik pagalvokite, kokie tai buvo laikai: toks auklėtojas kaip Sokratas, toks filosofas kaip

[1] Mokymo būdas, metodas.

Platonas, toks sistematikas ir scholastas kaip Aristotelis! Ką reiškia Aristotelis viduramžiams ir žmonijai! Jo santykis su Platonu ypatingas; buvo Platono mokinys, dvidešimt metų lankė jo mokyklą, jis platonikas, bet brandesnis už jį tuo, kad Platono mitiškumą slopina. Iš tiesų radosi du tipai - platonininkai ir aristotelininkai; supratau tai susidaręs savo požiūrį į Brentaną, kuris buvo įžvalgus aristotelininko tipas.

Kai neseniai buvau Atėnuose, mane labiausiai nustebino, kad į šventyklas Akropolyje nėra jokių laiptų nei gero kelio: pastatyta šventykla tiesiog gamtoje, tarsi iš žemės būtų išaugusi; tiktai romėnai, didesni formalistai, padarė šventyklos laiptus. Lygiai taip pat graikų filosofija, mokslas, poezija ir menas išaugo tiesiog graikiškoje gamtoje ir primityviame gyvenime - stebuklas, kaip kad Senasis ir Naujasis Testamentas yra Palestinos dykumos ir žydų primityvizmo stebuklas.

Kadangi kalbame apie antiką ir žydus - įsidėmėkite, kaip tos nedidelės tautos, graikai ir žydai, darė ir daro įtaką visos žmonijos kultūrai. Graikai mums davė meną, filosofiją, mokslą, politiką, žydai - teologiją, religiją. Prieš juos, nors ir buvo egiptiečiai, babiloniečiai, bet jų kultūrą kaip tik priėmė ir įsisavino antika. Mes, visa Europa, dar gyvename remdamiesi antika ir žydais; vargu ar tai žinome, bet antikos yra visur. Iš Amerikos civilizacijos matome, kad ji išaugusi ne tiesiai iš antikos, joje yra naujo elemento, pionieriškumo, praktiškojo optimizmo; todėl mes turime ko pasimokyti iš jų, kaip ir jie iš mūsų. Tačiau mumyse stipriai įsišakniję ir viduramžiai; jau katalikybė priėmė antiką ir pabandė daryti kultūros sintezę savo požiūriu; tai buvo savotiškas antikos tęsinys. Ir evangelijose yra antikos elementų. Todėl lotyniškose mokyklose reikėdavo skaityti kai kuriuos Bažnyčios autorius.

Antika kai ko neturėjo, to, ką turime mes, gyvendami šiaurės klimate, - šiltą požiūrį į namus, į namų židinį, šeimą, žmoną, vaikus; graikams ir romėnams trūksta žinojimo, kas yra mūsų žiema, jie nežino, ką reiškia sėdėti šilumoje, kur vaikai susispietę aplink motiną ir senelę. Antikos žmogus politikavo ir filosofavo gatvėje; mes užsidarome namuose ir galime mąstyti apie knygas. Pagaliau dažnas rusas sėdi ant krosnies ir nemąsto, tik svajoja. Daugiau vienišumo ir uždarumo, daugiau šeimynišku-

mo - tai būdinga šiauriečiui. Apsižvalgykime aplink save, kaip geltonuoja, kokie spalvingi medžiai - kiek visko yra visais keturiais metų laikais, kiek įvairių spalvų, įvairių įspūdžių ir kiek sudėtingo, intensyvaus ūkininkavimo priklausomai nuo orų. To italai nežino, to antikoje nėra.

Suprantama, mano išsilavinimas pagrįstas klasika; tačiau tai neturi būti paradiškas kalimas. Visada naudinga pažinti kitos tautos dvasią. Antika buvo palyginti primityvi religijos, mokslo, filosofijos ir meno, taip pat technikos, ekonomikos bei politikos požiūriu, ir galite nesunkiai suvokti jos esmę. Ypač jaunam žmogui tas primityvumas atrodo kažkuo genialus. Juk klasikinės kalbos turi tam tikro aiškumo ir logiškumo; lotynų ir graikų gramatika moko žmogų mąstymo bei kalbėjimo tikslumo ir pedantiškumo. O tas didis meno grožis, tyrumas ir harmonija! Graži forma, meno tobulumas yra amžinas. Visada, ir brandžiausiais amžiais, bus skaitomas Homeras, Sofoklis, Aschilas ir Euripidas. Bent jau ištraukomis dar turėtų būti skaitomas Teokritas ir kiti. O iš lotynų: Vergilijus, Horacijus, Tibulas, Propercijus, taip pat istorikai; pakanka perskaityti bent vieną dvi Cicerono kalbas, jo filosofijos traktatus, ir jeigu pažįsti graikų filosofus ir sugebi palyginti, iškart sužinai, kaip ir kokio peno Ciceronas ėmė iš graikų. Romoje graikų kalba buvo tas pats, kas viduramžiais lotynų, kas vėliau prancūzų - *vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna!*[1] Prisimenu šį eilėraštį - romėnai jau turėjo dvikalbystės problemą ir nesigėdijo mokytis svetimos kalbos, jų legionų graikų kalba nesulaikė, ir jie žygiavo toliau užkariauti pasaulio. Jeigu jau antika, tai antika; kodėl gimnazijose negalima būtų skaityti šventojo Augustino? Reikėtų ir Plotino bent vienos ištraukos. Manyčiau, kad reikėtų skaityti originalą, arba gerą vertimą. Jau šiek tiek turime puikių vertimų; jeigu turėčiau pinigų, įsteigčiau visų graikų ir lotynų autorių pavyzdingo vertimo fondą. Nagi, kiek čia tų pinigų reikėtų? Tai būtų geras dalykas! Paskui norėčiau leisti kitų tautų klasikus. Taip pat gerus gyvenimo aprašymus, jų labai trūksta. Be to, norėčiau įkurti gliptoteką, surasčiau jai vietą. Ir

[1] Graikų raštus studijuokite dieną ir naktį (*lot.*).

pavyzdingą, gyvą biblioteką, apsišvietusio žmogaus biblioteką. Turiu jos planą, galvoju apie ją, kai užeina nemiga. Dieve mano, kiek būtų gražių kultūros darbų! Tiktai palaukite, mes iš tikrųjų galėsime vykdyti kultūros politiką!

Kokių dar patyriau filosofijos įtakų? Nemažą poveikį man darė Comte, Hume, Mill; be to, negalima pamiršti, kad mus veikia ir tie žmonės ir autoriai, su kuriais nesutinkame.

Čekų gyvenimas Vienoje koncentravosi darbininkų draugijose, taip pat "Klube", "Akademinėje draugijoje". Ten daugiausia rinkdavosi moravai; kai kurie prahiečiai man mažiau patiko. Beveik du semestrus buvau "Akademinės draugijos" pirmininku. Kodėl? Na, kažkam reikėjo būti pirmininku, o aš turėjau šiek tiek pinigų, beveik visus ir išleidau tai draugijai. Taupyti pinigus - niekada apie tai nepagalvojau.

Tada mes suruošėme Aloiso Vojtecho Šemberos jubiliejų - taip, to paties, kuris parašė čekų literatūros istoriją, dėstė čekų kalbą Vienos universitete. Jis dar buvo įsimaišęs į tas kovas dėl "Rankraščių", buvo prieš "Rankraščius", todėl jį taip puolė, kad net jo vienintelis sūnus, talentingas žmogus, išsižadėjo tautybės: sąmoningai tapo vokiečiu[1]. Be sūnaus, Šembera turėjo dukterį Zdenką, gerokai vyresnę už mane, labai apsiskaičiusią, energingą. Studentai ją laikė emancipuota mergina. Su ja mes ir suruošėme jos tėvui jubiliejų. Susirašinėjau su ja, daugiausia iš Leipcigo.

Šemberos almanachui parašiau esė apie progresą; kitas iš mano pirmųjų išspausdintų darbų buvo straipsnis apie Platono patriotizmą; straipsnis pasirodė vienam Moravijos almanache. Tada pasirašiau slapyvardžiu *Patriotas*; vėlesnėse kovose Prahoje patriotai priešininkai mane apkaltino, kad aš būtent patriotizmą paniekinęs, nes stojau į vokiečių universitetą. Paskui susigėdau, kad savo patriotizmą taip garsinu - ir kaip Vienos docentas išleidau čekų kalba savo paskaitą apie hipnotizmą. Į "Moravské orlice" parašiau politines pastabas apie aktyviąją politiką ir ke-

---

[1] 1817 m. čekų poetas ir kalbininkas Václavas Hanka paskelbė, jog Dvor Kralevo ir Zelena Horos vienuolynuose yra suradęs XI-XII a. kronikų rankraščius, kuriuose pasakojama apie šlovingą Čekijos praeitį. Prasidėjo ilga diskusija dėl tų rankraščių autentiškumo ir galų gale buvo išsiaiškinta, jog tai falsifikatai. (*Vert. past.*)

letą straipsnių pasiunčiau Vácslavui Vlčekui į "Osvěta"; vienas Vlčekas jų neišspausdino, manau dėl to, kad mano čekų kalba buvo darkyta, pilna rusicizmų - tada buvau pasinėręs į rusų literatūrą; tačiau vėliau, kai gyvenau pas Vlčeką, jis man pasakė, jog straipsnio apie Schopenhauerį neišspausdinęs todėl, kad apie Schopenhauerį jau buvo rašęs Tyrš. 1875 m. spalio mėnesį pas Brentaną susitikau su Durdíku, kuris man pasakė, jog Vlčekas nepriėmė mano studijos apie Schopenhauerį todėl, kad du rašytojai - Tyrš ir Zákrejs - norėjo šį filosofą priskirti čekų tautai.

Mano daktaro tezė (1876) buvo "Platonas apie nemirtingumą", tiksliau sakant, Platono mokymas apie sielą; tą rankraštį, kaip ir daugelį kitų, sudeginau; gal šio to ir gero jame buvo, bet kurgi viską išsaugosi!

Į Leipcigą 1876 m. rudenį jau išvažiavau būdamas filosofijos daktaras. Leipcige susipažinau su savo būsima žmona. Universitete studijavau filosofiją ir teologiją, domėjausi protestantizmu, kaip jis reiškėsi kultūringuose protestantiškuose kraštuose. Gerai prisimenu, kad Leipcige parašiau straipsnį apie progresą; jame žinovas gali pamatyti, kaip formavosi mano religiniai įsitikinimai, kaip jie radosi ir brendo. Straipsnis, apskritai paėmus, nėra pakankamai aiškus ir kategoriškas.

Susirašinėjau su Vienoje gyvenančiais draugais. Tuo metu Leipcige buvo čekų filologų, kurie ruošėsi darbui Rusijoje; ten buvo organizuotas rusų seminaras ir, manau, internatas, kur studentai mokėsi rusų kalbos, o universitete jie studijavo filologiją. Su kai kuriais man teko bendrauti. Dalyvavau čekų draugijos veikloje; draugijos nariai daugiausia buvo darbininkai. Ten susipažinau su Lužicos rašytoju Pjechu (vokiškai rašėsi *Pech*), karštu Havlíčeko gerbėju. Havlíčeką mėgau dar gimnazijoje; nusirašinėjome jo satyras ir ko tik tais laikais - septintojo dešimtmečio vidury - nedarėme. Pjech mane įtikinėjo, kad čekai turėtų rimčiau domėtis Havlíčeku negu ligi šiol; atsitiktinai tie raginimai išliko.

Tuo metu buvau susidomėjęs Lužicos sorbais; Dresdene jų buvo daugiau, ten galėjau retkarčiais pasikalbėti su tais, kurie telkėsi apie rūmų bažnyčią. Pjech vertė į vokiečių kalbą Pypiną-Spasowiczių, ir aš mačiau, kaip lužitėnas virsta vokiečiu, ste-

bėjau, kiek lužitėnai dar turi slaviškumo. Vėliau, jau būdamas Prahoje, nuvažiuodavau į Budyšiną ir stebėjau toliau.

Tuomet Leipcige taip pat domėjausi spiritizmu; jau Vienoje buvau daug skaitęs apie visas okultizmo atmainas, Leipcige susidūriau su spiritistais ir galėjau juos stebėti. Tuo metu spiritizmo žinovas buvo astronomas ir filosofas Zöllner. Tas domėjimasis spiritizmu atvedė mane prie hipnotizmo studijų. Nebūtina sakyti, kad spiritizmo ir okultizmo reiškinių nepajėgiau suvokti; yra reiškinių, kurių nesuprantame - betgi, Dieve mano, ką mes, tiesą sakant, suprantame?

MIS GARRIGUE

Leipcige - tai buvo 1877 metų vasarą - susipažinau su Charlotta Garrigue, ir tas įvykis nulėmė visą mano gyvenimą, mano dvasinę raidą.

Apie ją ir visą jos šeimą, ypač tėvą, daug buvau girdėjęs iš Goeringų; mat ponia Goering Leipcige turėjo pensioną, kuriame aš tada gyvenau. Sužinojau, kad Garrigue kilę iš senos hugenotų giminės; misteris Garrigue, gimęs Kodanėje, su Goeringais susipažino lankydamasis Leipcige knygų prekybos reikalais. Persikėlė į Ameriką; jo žmona, Charlottos motina, - mergautinė pavardė Whiting - buvo kilusi iš Vakarų Amerikos, irgi iš senos giminės. Taigi tėvas hugenotų palikuonis, motina iš pirmųjų Amerikos Vakarų gyventojų - kokios tradicijos ir moralinė energija!

1870 metais misteris Garrigue su dalimi šeimos buvo Vokietijoje; Charlotta mokėsi muzikos, skambino klavyru. Turėjo progos aplankyti Lisztą, daugiau išgirsti apie jį ir jo muzikinę aplinką. Vaikščiojo į koncertus Gevandhauze ir klausėsi motetų Šv. Tomo bažnyčioje, kur buvo tęsiamos garsiojo Bacho, kadaise tenai dirigavusio chorui, tradicijos. Jos geriausia bičiulė tuo metu buvo ukrainietė Kirpotina. 1877 m. ponas Garrigue vėl pasiuntė ją pas Goeringus, kad pasimokytų konservatorijoje; tačiau ji susižeidė ranką ir tai sutrukdė jos muzikinę karjerą. Su-

prantama, kad ja domėjausi ir anksčiau; kada ji turėdavo atvažiuoti, laukdavau prie lango, norėdamas pamatyti, kaip lips iš puskarietės. Kartą visi iškylavome, žinote, ten, kur buvo slaviškieji Leipcigo apylinkių kaimai, kurie turėjo įtakos ir Kollárui; ten valtimi kėlėmės per upę, valtis atsitrenkė į krantą, o ponia Goering įkrito į vandenį. Ji buvo labai apkūni ir galėjo prigerti; aš šokau iš paskos ir ištraukiau. Tada kiek persišaldžiau, ir gydytojas patarė keletą dienų pabūti namie. Negalėjau lankyti paskaitų, todėl mis Garrigue ir Goeringų mergaitės pasisiūlė paskaityti ką nors drauge. Skaitėme knygas angliškai, kažkokius eilėraščius, o svarbiausia Buckle "Civilizacijos istoriją". Tada ir suartėjome.

Charlotta išvyko į Tiuringiją, į Elgersburgą, pas savo draugę. Kai ji išvažiavo, supratau savo santykius su ja ir parašiau laišką, siūlydamas kurti bendrą gyvenimą. Atsakymas buvo neapibrėžtas, todėl susiruošiau pas ją - išgalėjau važiuoti tik ketvirtos klasės vagone; tenai ir susitarėme. Paskui Charlotta išvyko į Ameriką, o aš grįžau į Vieną. Įnikau į savo habilitacijos darbą apie savižudybę. Staiga iš pono Garrigue gavau telegramą, jog Charlotta iškrito iš vežimo ir labai susižeidė, prašė atvykti. Man besiruošiant į kelionę, atėjo laiškas, kuriame Charlotta rašė, jog nėra taip blogai ir kad nemesčiau darbo ir nevažiuočiau. Tačiau man buvo neramu, ir 1878 m. vis dėlto išvykau. Plaukiau į Ameriką "Herderio" laivu iš Hamburgo per Havrą. Tais laikais kelionė iš Hamburgo į Ameriką trukdavo dvylika-keturiolika dienų, bet mums plaukiant, siautėjo audros, todėl sugaišome septyniolika. "Herder" ir visi Hamburgo - Amerikos linijos laivai buvo prasti; kitą kartą plaukdamas į Ameriką, "Herder" nuskendo, tada tuojau pradėjo kursuoti "Schiller". Vieną naktį, gulėdamas kajutėje, išgirdau stiprų smūgį į laivo šoną, ir vanduo šliūkštelėjo į kajutes. Atrodė, kad skęstame, situacija darėsi ypatinga: keleiviai išigandę šaukė, meldėsi, bet aš tebegulėjau nejudėdamas ir laukiau, kas bus... Paskui sprogo gėlo vandens katilas... Charlottą radau beveik pasveikusią.

Ką daryti toliau? Svarsčiau, ar likti Amerikoje ir susirasti kokio darbo, nes pragyvenimo šaltinį - pamokas, išvažiuodamas iš Vienos, praradau. Tikriausiai būčiau galėjęs ir ten gauti kokią vietą universitete ar laikraščio redakcijoje, tačiau nutarė-

me, jog reikia grįžti ir užbaigti savo mokslinį darbą. Paprašiau poną Garrigue, kad duotų mums pinigų trejiems metams, kol galėsiu užsidirbti šeimos išlaikymui. Ponas Garrigue buvo senas vikingas ir amerikietis; Amerikoje savaime suprantama, kad jeigu žmogus veda, tai galės ir žmoną išlaikyti. Todėl atsisakė duoti pašalpą, kurią palaikė kraičiu; paskui vis dėlto davė mums tris tūkstančius markių ir nupirko bilietus į laivą. Ir vėliau mus šiek tiek rėmė. Kovo penkioliktąją įvyko vestuvės - rytą civilinės sutuoktuvės rotušėje, vakare bažnytinės šeimos ratelyje. Po savaitės jau keliavome į Vieną. Grįždamas į Vieną, antrą kartą pamačiau Prahą.

Jau sakiau, kad Charlottos tėvas buvo danų kilmės, motina amerikietė ir kad abi šeimos labai senos giminės. Garrigue buvo kilę iš pietų Prancūzijos, - ten ligi šiol tebėra La Gariga kalnai, - sako, jie Kapetingų palikuonys, netgi Liudviko IX Šventojo; taigi sena giminė, sakyčiau aristokratiška. Iš vadinamųjų "tėvų keleivių", kurie dėl religinių įsitikinimų išvyko iš Anglijos XVII amžiuje. Taigi išeitų, kad mano vaikų gyslomis teka karališkas kraujas. Gerai, kad tai buvo puikūs vyrai, tik vargu ar visi buvo puikūs žmonės. Kiekvienam tam tikru mastu svarbu, kad protėviai buvo įžymūs ir padorūs žmonės. Vieną kartą Tolstojus man entuziastingai dėstė, kad kai kurie jo protėviai buvę garsūs žmonės; turėti šeimoje gerų pavyzdžių ir tradicijų yra likimo dovana. "Tėvo linija", iš manęs, vaikai gavo slaviško sodiečių kraujo ir jo turi daugiau; kad ir ne tokios senos giminės, bet doras protėvis kaimietis ar darbininkas tikriausiai nėra blogesnis. Tačiau buvo gražu, kai Charlotta senas tradicijas suderino su gražiais kasdieniniais įpročiais, laisvės ir garbės poreikiais. Ir nuostabu: dailininkas Schwaiger, kuris daug bendravo su aristokratų šeimomis, dažnai sakydavo, jog mano žmona išsiauklėjimu ir kiekvienu savo gestu didžiausia aristokratė, kokią kada yra matęs. O kai 1905 m. darbininkai demonstravo reikalaudami laisvo, lygaus ir slapto balsavimo teisės, mano žmona ėjo kartu su jais.

Charlotta augo vienuolikos vaikų šeimoje; du buvo berniukai, vienas iš jų vertėsi prekyba, vyresnysis studijavo ir anksti mirė; mergaitės buvo gabios ir savarankiškos, dvi iki šiol tebėra geros muzikos mokytojos. Kiekvienas šeimos narys buvo ki-

tokio tikėjimo, laisvai išauklėtas, kad užaugęs pats pasirinktų religiją. Misteris Garrigue buvo agnostikas, - tais laikais agnostikai dažnai buvo vadinami ateistais, - bet jis buvo nuostabios moralės, geras vyras ir tėvas, tikras amerikietis, vaikus išauklėjo tiesos ir darbo principais. Charlotta buvo unitorė.

Buvo dailios išvaizdos; turėjo gerą galvą, geresnę negu aš; įdomu, kad mėgo matematiką. Visą gyvenimą ilgėjosi tikslaus mokslinio pažinimo, tačiau dėl to neliko nustelbti jausmai. Buvo labai tikinti; mirtis jai tebuvo perėjimas iš vieno kambario į kitą - taip tvirtai tikėjo nemirtingumu. Doroviniu požiūriu ji neturėjo nė kruopelės to moralinio anarchizmo, kuris taip paplitęs Europoje, tai yra kontinente; todėl buvo tokia tiksli ir stipri politikoje ir spręsdama socialinius klausimus. Tiesiog nepripažino kompromisų ir niekada nemelavo. Jos teisingumas ir bekompromisiškumas turėjo didelės auklėjamosios įtakos ir man. Jos veikiamas, pasiėmiau iš protestantizmo ir pritaikiau savo gyvenime tai, kas geriausia: religijos ir gyvenimo vienovę, religinį praktiškumą, kasdienišką pamaldumą. Leipcige, tuose draugijų debatuose, pažinau jos gilumą; ji mėgo tuos pačius poetus kaip ir aš - Shakespearą, Goethę, bet jautė juos geriau negu aš ir sugebėjo Shakespearu koreguoti Goethę. Mes viską darėme drauge, ir Platoną drauge perskaitėme; visas mūsų gyvenimas buvo bendradarbiavimas. Ji buvo labai muzikali. Mėgo Smetaną. Į "Naša doba" parašė jo antrojo kvarteto analizę; buvo kalbama, kad šiame savo darbe atskleidė Smetanos sielos nerimą. Apie Smetaną ji parašė ir daugiau studijų; gal kada bus išleistos.

Ką apie tai galėčiau pasakyti! Mūsų sąjunga buvo tokia stipri... Karo metu ji sirgo: aš, būdamas užsienyje, tai jaučiau... Kai aštuonioliktaisiais metais važiavau namo su visa šlove, laukiau akimirkos, kada būsiu prie ligoninės. Amerikietė tapo čeke, morališkai ir politiškai; tikėjo mūsų tautos genijumi, padėdavo man politinėje kovoje ir visoje mano politinėje veikloje. Tik karo metu užsienyje turėjau dirbti be jos, bet žinojau, jog sutariu su ja. Apskritai pasitaikė valandėlių, kada, būdamas toli, tiesiog jaučiau, jog mūsų mintys sutampa. Nemanau, kad tai telepatija, tai paralelinis mąstymas ir jautimas žmonių, kurie visais klausimais sutaria ir vienodai žiūri į pasaulį. Žmona - ji taip buvo įsitikinu-

si - negyvena vien vyrui, ir vyras negyvena vien žmonai; abu turi laikytis Dievo įstatymų ir juos realizuoti.

ANT SLENKSČIO

Taigi vedybomis baigėsi mano auklėjimasis, buvo mano *Lehr und Wanderjahre*[1], kaip aš pasakyčiau su Goethe. Man sukako dvidešimt aštuoneri metai, 1882 m. gavau docento laipsnį Vienoje.

Turėjau rūpesčių dėl duonos kasdieninės, ir vis dėlto pas mane lankėsi bankininkai, siūlė man tarnybas dėl tų Amerikoje gautų kraičio milijonų. Kai atostogavau Kloboukuose, atėjo visos apskrities delegacija prašyti, kad imčiausi tiesti kelią iš Hustopečų į Kloboukus. Likimo ironija, nors čia buvo ir daug humoro; vienas Kloboukų sodietis atėjo pas mus ir ilgai sėdėjo nedrįsdamas pasakyti, ko pageidaująs, kol galų gale paaiškėjo, jog atėjo pasižiūrėti į mano žmoną, nes, girdi, dar niekada nematęs negrės.

Rūpesčiai dėl duonos dar labiau komplikavosi, kai, antrą kartą parvykęs atostogų, susirgau šiltine ir į Vieną grįžau pavėluotai; tačiau mūsų revoliucinio vokiečių rašytojo Moritzo Hartmanno našlės dėka gavau pamokų. Be to, dar dėsčiau damų ratelyje žinomo chirurgo Billrotho namuose. Mano pirmos paskaitos universitete buvo apie pesimizmą. Kaip docentas savo paskaitas tada turėjau dvasiškai pagilinti; mano žinių bagažas buvo pakankamas, tačiau jį reikėjo pagilinti ir susisteminti. Kaip jau keletą kartų esu jums sakęs, studijavau didžiųjų tautų literatūrą ir stengiausi filosofiniu požiūriu sintetinti teoriškai ir praktiškai. Mūsų deputatų aktyvios politikos dėka Prahoje buvo įkurtas čekų universitetas; 1882 m. pradėjau dirbti jame kaip filosofijos profesorius.

Faktiškai būčiau mieliau pasirinkęs sociologijos katedrą, bet Austrijoje jų nebuvo; sociologija kaip mokslas tada jau buvo pripažinta Prancūzijoje, Anglijoje, Amerikoje, Italijoje ir kitur,

[1] Mokymosi ir kelionių metai (*vok.*).

bet Vokietijoje ir Austrijoje net ir specialistai apie tai nenorėjo nė girdėti. Vokietijoje buvo pripažįstama tik istorijos filosofija, bet nebuvo aišku, koks jos santykis su sociologija ir istorija. Ir mano mokslinio darbo apie savižudybę niekas negalėjo priskirti jokiai universiteto disciplinai - vienas filosofijos profesorius užsiminė, kad turėčiau jį pateikti teisės fakultetui, kitam atrodė, jog čia kažkas socialistiška, -turiu būti dėkingas Brentanui ir Zimmermanui, kad vis dėlto mane habilitavo.

Tas mano darbas apie savižudybę liečia istorijos filosofijos metodiką, sociologiją, jame analizuojama mūsų pereinamoji epocha. Kai kurie kritikai tada pastebėjo, kad pradedu filosofijoje naują barą ir ypač gyrė, jog nevengiu opių šių dienų gyvenimo klausimų.

Tame veikale matyti mokslinio darbo pobūdis - sintetiškumas šalia analizės; ir vis dėlto mano kritikai prahiečiai ilgai kalbėjo apie mane kaip apie labai griežtą analitiką, kritiką, skeptiką. Tuo tarpu apie kritiškumą aš iš pradžių visai negalvojau; būdamas Vienoje, neparašiau nė vieno nei kritinio, nei poleminio straipsnio, nors žurnalai siūlė bendradarbiauti. Ruošiausi paskaitoms ir sisteminau savo mintis; norėjau atsidėti teoriniam darbui, tačiau nieko nepadarysi - natūrai pasipriešinti neįmanoma; nors gyvenau svetur, nuėjau praktikos keliu. Atvykęs į Prahą, kai pamačiau kritikos ir literatūros stygių, pradėjau rašyti į "Athenaeum" smulkius kritikos straipsnius ir per tą savo žurnalą, taip sakant, paberdavau minčių. Buvau truputį nervingas ir nekantrus, į Prahą važiavau be entuziazmo, tačiau - *nolentem fata trahunt*[1]. Leidau įvykiams rutuliotis savaime, be mano valios; į visas polemikas įsivėliau nenoromis ir tuo metu klydau, nes gerai nežinojau visų santykių.

Vėliau, kai perėjau į politiką, taip pat nenorėjau kurti naujos politinės partijos; visur lėmė aplinkybės. Ir šiandien viešai kalbu labai nenoromis, vien dėl to, kad reikia. Tačiau jeigu iškyla koks uždavinys, tada nesitraukiu, kol neįvykdau.

Dėstau jums plikus faktus; tačiau persikėlimas iš Vienos į Prahą man buvo nauja krizė, kuri prasidėjo dar Vienoje - tru-

[1] Yra lotynų priežodis: *Volentem fata ducunt, nolentem trahunt* (Kas pats nori eiti, tą likimas veda, kas nenori - tą traukia). Knygoje cituojamos priežodžio dalies prasmė tokia: kas nenori eiti, tą likimas traukia. (*Vert. past.*)

putį bijojau Prahos, ten buvau visiškai svetimas, atitolęs nuo žmonių, nors, progai pasitaikius, pasireikšdavau kaip čekų rašytojėlis. Tą svetimumą Prahoje lėmė tam tikru mastu ne tik kovos dėl "Rankraščių", bet ir dalyvavimas politikoje. Tautiškumą ir valstybingumą grindžiau dorovingumu, dėl to pradėjau konfliktuoti ne tik su politinėmis partijomis, bet ir su siauresniu rateliu žinomų žmonių, kurie vadinamąjį nacionalizmą kėlė aukščiau visko ir laikė atskirų individų ir visuomenės *vis motrix*[1]. Šiandien matau, kad man dar ne viskas buvo aišku, todėl dariau klaidų, ne vien praktinėje politikoje, bet ir teorijoje - apie tai papasakosiu jums kiek vėliau.

Jau netrukus dešimt? Reikia eiti klausytis raportų, man kasdien raportuoja. Matote, nuo to laiko, kai Čeiče mokiausi kalvio amato, nesiliauju darbavęsis. Kai jau buvau prezidentas, atėjo pas mane vokiečių filosofas Fritz Mauthner ir pasakė nieko daugiau nenorįs, vien pasižiūrėti, kaip atrodo laimingas žmogus. Laimingas, kodėl ne? Bet jeigu būčiau likęs kalviauti Čeiče, tikriausiai būčiau dar laimingesnis negu dabar. Pagrindiniai dalykai - turėti gyvenimą, turtingą įvykių ir vidinės raidos. Tuo galiu būti patenkintas. Visuri!

[1] Varomąja jėga (*lot.*).

2. GYVENIMAS IR DARBAS

PRIVATDOCENTAS

Kai Vienoje pradėjau verstis kaip vedęs "privatdocentas", gyvenimas nebuvo lengvas, bet įdomus. Gyvenome kambarėlyje su vienu langu ir prieangiu, atsitiktinai šalia namo, kur kadaise mokiausi šaltkalvystės; pusryčius virdavomės namie, o šiaip maitinomės pigioje užeigoje už kampo - tai buvo studentiškas gyvenimas, bet šiaip taip vertėmės; sunkiau pasidarė, kai susilaukėme vaikų.

Tuo metu tobulinau savo "Savižudybę"; įteikiau ją kaip habilitacinį darbą prieš išvykdamas į Ameriką, bet nebuvo priimtas. Aš tai žinojau, bet dar neturėjau drąsos sakyti viską, ką galvoju. Profesorius Brentano patarė dar padirbėti. Taigi vėl ėmiausi darbo, žmona tuo irgi susidomėjo, tai buvo pirmasis mūsų bendradarbiavimas. Ir su ta perdirbta "Savižudybe" habilitavausi. Tiesą sakant, tai buvo istorijos filosofija, ir svarbiausia - mūsų laikai; šiandien formuluočiau tiksliau ir pilniau, bet iš esmės neturėčiau ko keisti.

"Privatdocentas" atlyginimo negaudavo; verčiausi pamokomis ir trumpam buvau paėmęs mokytojo pavaduotojo vietą vienoje gimnazijoje. Privačiai mokiau profesoriaus Theodoro Gomperzo, klasikinės filologijos profesoriaus, sūnų; tasai sūnus, Harry Gomperz, dabar filosofijos profesorius Vienoje. Mokiau jį ir lotynų kalbos. Turėjau savo lotynų kalbos mokymo metodą: liepdavau mokiniui versti sakinius apie tai, kas jį labiausiai domina kasdieniniame gyvenime; o per aritmetikos pamoką mokinys mokėsi daugybos lentelę lotyniškai ir panašiai. Metodas davė labai gerų rezultatų. Taip pat dėsčiau filosofiją chirurgo Billrotho namuose damų rateliui; kitas panašus ratelis buvo ponios Hartman, vokiečių poeto iš Prahos našlės bute. Iš to pajamų gaudavau nedaug ir nereguliariai, todėl kartais versdavo-

mės labai sunkiai. Nemaloniausia būdavo, kai reikėdavo skolintis; kartą iš Brentano buvau pasiskolinęs aštuoniasdešimt auksinų, kuriuos grąžinau tik iš Prahos. Taip, prašyti paskolos man buvo siaubinga. Tačiau buvau įsitikinęs, kad žmona neturi patirti materialinių rūpesčių; tai padėjo man dirbti ir nemielą darbą. Kai buvo sunku, mane aplankė jaunas vienietis, ponas Oelzelt-Newin, būsimasis filosofijos docentas, ir pasisakė norįs studijuoti filosofiją, paprašė, kad padėčiau skaityti filosofų veikalus, ypač Kantą. Honorarą mokėjo gerą. Tada jau turėjome du vaikus, Aliciją ir Herbertą, aš ką tik buvau persirgęs vidurių šiltine, negalavo žmona; ir staiga ponas Oelzelt-Newin paskolina keletą tūkstančių auksinų - pone, tada tai buvo dideli pinigai. Grąžinau skolą, kai gyvenome Prahoje. Tie nepritekliai truko trejus metus, tai yra 1879 ir 1882 metais. Ką darysi, žmogus viską pakelia, svarbu, kad turi noro dirbti, jaučia pareigą šeimai. Taip ir gyvenome: iki pietų ruošdavausi paskaitoms, bibliotekoje ieškodavau šaltinių; du kartus per savaitę skaičiau paskaitas, po pietų duodavau pamokas, vakarais ruošiau spaudai "Savižudybę"; draugijų veiklai nebuvo nei laiko, nei noro. Atostogų važiuodavome pas tėvus į Kloboukus netoli Brno. Kaimynai ateidavo pasižiūrėti mano žmonos, girdi, negrę parsivežiau; kiti buvo girdėję, jog mano žmona amerikietė milijonierė, todėl prašė, kad nutiesčiau jiems geležinkelį...

Žinojau, kad Vienoje profesoriumi staiga netapsiu, taigi svarsčiau, ar važiuoti į Černovicus ir ten dirbti universitete, ar vykti į Vokietiją. Aiškiai įsisąmoninau: jeigu išvyksiu į Vokietiją, tapsiu vokiečių rašytoju, turėsiu leisti vokiškas knygas, bet liksiu čekas, beje, pasmerktas nutautėti, kaip kai kurie mūsų siuvėjai Berlyne arba fermeriai Teksase. Žmogus turi būti, kas yra gimęs. Tačiau tuo metu kaip tik įsisteigė čekų universitetas Prahoje, buvau pakviestas tenai. Na ir nuvykau.

Ar apsidžiaugiau? Kažkodėl džiaugsmas neėmė. Būgštavau, ar gebėsiu gerai kalbėti čekiškai ir dėl tuometinės čekų filosofijos ir literatūros būklės. Prahos nepažinojau; ją buvau matęs pravažiuodamas. Vieną kartą, kai vežiau savo mokinį Schlesingerį iš Marianske Laznių; tada "Arenos" teatre žiūrėjau kvailą komediją; užsukęs į smuklę, pamačiau prostitučių. Taigi prasti

įspūdžiai. Antrą kartą sustojau Prahoje tik vienai nakčiai, kai su žmona važiavome iš Amerikos. Su čekų literatūra buvau susipažinęs nesistemingai; Brno gimnazijoje jos visai nesimokėme, o Vienoje ieškojau, ko galėjau rasti. Prisimenu, kaip Brno pirkinėjau "Kobros biblioteką", kurioje buvo leidžiamas Rubeš, Klicpera ir kiti vyresniojo amžiaus autoriai - o aš juos lyginau su Goethe ir Lessingu! Vienoje skaičiau Vrchlickį ir kitus, bet labiausiai patiko Mácha. "Akademinėje draugijoje" kartais vykdavo literatūriniai pašnekesiai, bet to neužteko. Literatūra labiau domėtis ėmiau bendraudamas su profesoriaus Šemberos šeima, ypač su jo dukra Zdenka. Vienos čekai daugiausia buvo darbininkai; tačiau neturėjau laiko sistemingai su jais susitikinėti. Gana daug čekų valdininkų dirbo ministerijose, bet tai buvo grietinėlė, prie kurios kaip studentas nepritapau, o tapęs docentu, nebeturėjau kada. Taigi atvažiavau į Prahą nepažinodamas nei žmonių, nei čekų gyvenimo, tačiau pradėjau gilintis į mūsų literatūrą, istoriją ir pamažu įėjau į Prahos visuomenę. Žmona išmoko čekiškai ir tikėjo čekų tautos misija. Man tai buvo didelė moralinė parama, ypač kai gana greitai stojau į opoziciją populiarioms pažiūroms. Žmona Vienos nemėgo; aš Vienoje buvau apsipratęs, išgyvenęs joje dvylika metų. Šeimose, kur mokiau vaikus, susipažinau su Vienos šviesuomene ir liberalais, bet jie man įtakos neturėjo, nes trukdė Vienos atmosfera, o gal dar kažkas. Iš Vienos kultūrinės aplinkos artimiausias man buvo filosofas Brentano. Tai buvo didelis žmogus, protą turėjo aštrų kaip skustuvo ašmenys; jis daug neparašė, bet visiems savo mokiniams darė didelę įtaką (C.Stumpf, Marty, O.Kraus, taip pat Meinong, Husserl ir kiti). Man patiko jo tikslus kritiškumas ir kad įveikė herbartizmą, kuris tuo metu Austrijoje buvo tapęs oficialiąja srove; be to, aš, kaip ir jis, turėjo didelį konfliktą su katalikybe dėl neklystamumo dogmos. Religijos problemos Brentano nenagrinėjo, tik pateikdavo paskaitose ateizmo argumentų. Ketino savo psichologijos veikale įrodyti nemirtingumą, bet paskaitose, kiek žinau, apie tai nekalbėdavo. Man rūpėjo religijos problemos, visuma, ir aš tada ėjau kitu keliu.

Tačiau ir man tada buvo labai svarbus mano paties nesutarimas su katalikų bažnyčia.

Mano "Savižudybėje" matyti, kaip vertinu religiją, ypač tikėjimo praradimą. Toje knygoje esu pasakęs, kad gyvenimas be tikėjimo netenka prasmės ir tikrumo; iš teisybės, tuo pasakiau viską. Šiandien tai išdėstyčiau nuosekliau, bet iš esmės nieko naujo nepridurčiau. Taigi. Jau sakiau, jog toje knygoje ne viskas kaip reikiant suformuluota - beje, aš ir šiandien negalėčiau visko galutinai suformuluoti. Ir štai už šią knygą buvau apšauktas bedieviu. Kai studijavau Leipcige, kartą savo mintis apie savižudybę išdėsčiau filosofijos draugijoje; rytojaus dieną atėjo pas mane jaunuolis ir susijaudinęs pasakė, jog keletą metų jį persekiojusi mintis nusižudyti, o dabar mano paskaita padėjo atsikratyti tos pražūtingos minties. O klerikalai ir liberalai prieš mane rašė, girdi, savo knygoje propaguoju savižudybę. Tada pasibaisėjau, kad žmonės gali būti tokie pikti. Šiandien tuo nesistebiu. Vokiečių katalikų rašytojas Ratzinger suprato, kad mano knyga yra istorijos filosofija ir nenukreipta prieš religiją; tačiau mūsų čekiškoji katalikybė dar nebuvo taip išprususi nei filosofijos, nei teologijos požiūriu. Dažniausiai turėjau priešintis žmonėms, kurie nesuprasdavo, ką aš teigiu. Jeigu žmonės suprastų vienas kitą, iš karto turėtume demokratiją; be savitarpio supratimo, be tolerancijos nėra laisvės. Tik tada žmonės iš tikrųjų pažįsta vienas kitą, kada nuoširdžiai sako tiesą; nėra tiesos be meilės; be tiesos ir meilės žmogus negali pažinti žmogaus.

Tik tokiu pagrindu gali gyvuoti tikra santuoka, tyra ir stipri, didžiausia gyvenimo dovana.

Klausykit, kaip žmonės gali kalbėti, kad moteris lygi vyrui! Tarsi tėvui nelygi motina, pagimdžiusi kūdikį! Jeigu vyras iš tikrųjų myli žmoną, kaipgi jis galėtų mylėti kažką žemesnį už save patį?! Aš nematau jokio skirtumo tarp vyro ir moters sugebėjimų. Kai velionis profesorius Albert man įrodinėjo, kad moterys netinka būti gydytojomis, nes fiziškai silpnos ir nervingos, aš atsakiau: "O dirbti slaugėmis jos ne per silpnos? Slaugė turi slaugyti ligonį dieną ir naktį, kilnoti jį ir visaip rūpintis - tam jai reikia daugiau jėgų, negu jums, felčeriams, kurie operuojate ne ilgiau kaip valandą". Jis nieko neatsakė.

Štai ką jums pasakysiu: tas moterų nelygiavertiškumo klausimas, tiesą sakant, yra buržuazijos ir inteligentijos problema.

Žemdirbio ir darbininko žmona turi taip pat sunkiai ir daug dirbti kaip ir vyras. Sėdi sau vyras raštinėje ir nepagalvoja, kad žmona turi visą dieną rūpintis vaikais, pirkti produktus, virti, skalbti, siūti, mokėti namuose devynis amatus. Norėčiau žinoti, kas iš jų daugiau dirba! O kai dėl darbo įstaigose, mene, moksle, politikoje, ten moterys tiktai pradeda reikštis; tai toks neprotingas neapdairumas, ir dar drįstame spręsti, ar jos sugebės, ar ne. Vyrai viso to mokėsi tūkstančius metų, ir vis tiek kartais dar prastai savo darbą atlieka. Aukšti aristokratai dėl moterų lygiavertiškumo daug nekvaršino sau galvos; moterų buvo karalienių, ir jos dar kaip pasižymėjo politikoje.

Nepakankamas moterų vertinimas yra poligaminės visuomenės reliktas; faktiškai dar gyvename daugpatystės principu. Amžiais vyras nesirūpino vaikais ir elgėsi su žmona kaip su verge ar asilu; bet tada jis buvo rūstus medžiotojas ar karys, kuris, gindamas šeimą, net galvą padėdavo. Šiandien esame civilizuoti, ir vis dėlto tebegyvuoja šiurkšti poligamija. Tai rodo prostitucija. Ir pasižiūrėkite, kokia dvejopa moralė galioja vyrui ir moteriai, ir kaip tai nuvertina santuoką. Iš literatūros ir gyvenimo žinau, kad dėl daugumos suirusių santuokų kalti vyrai. O jeigu kaltos ir moterys, tai vis tiek vyrai tos kaltės bendrininkai: ligi šios dienos nuo jų priklauso, kas daroma su moterimis. Nenoriu tuo pasakyti, kad moterys genialios ir angelai; jos visiškai prilygsta vyrams; tačiau pranašesnės tuo, kad yra pareigingesnės ir padoriau gyvena. Tiek negeria, nerūko, tiek nelėbauja - todėl tiek daug vyrų ieško prieglobsčio santuokoje.

Aš matau vieną kelią, tai yra auklėti visuomenę monogamijai. Tai bendras kultūrinis uždavinys. Tam tikru mastu ūkinis ir socialinis. Jeigu norime panaikinti prostituciją, pašalinkime degradacijos nelaimę - *paupertas meretrix*[1].

Jeigu norime pakelti dorovę, pasistenkime, kad žmonės gražiai, dorai, sveikai gyventų, kad motinos galėtų daugiau laiko skirti vaikams, kad žmonės garbingai užsidirbtų pragyvenimui. Ak, tas nelemtas alkoholizmas! Žinote, kaip su juo koja kojon eina prostitucija ir visos socialinės nelaimės. Aš tikiu, jog sveikas ir apsišvietęs vyras ir sveika, apsišvietusi moteris neturės

---

[1] Skurstanti prostitutė (*lot.*).

tų sudėtingų šiuolaikinių lytinių problemų. Jų santykiai bus stiprūs, kilnūs ir gražūs. Stipri ir sveika prigimtis dorovinga - tiksliau sakant, nežema. Taip pat ir gyvenimo, dvasinio ir fizinio gyvenimo higiena. Jauniems žmonėms aš neskelbčiau moralinių pamokymų; aš jiems pasakyčiau: gyvybės šaltinį, gyvojo vandens šaltinį suras tasai, kas jaunystėje neprarado tyrumo sampratos. Daugiau rūpinkitės vaikais. Daugumas mūsų tėvų nemoka elgtis su vaikais ir jais baisiai mažai rūpinasi; tikėkite manimi, mūsų auklėjimui stinga tėvo paramos.

Tačiau stipriausias monogamijos argumentas - meilė. Didelė meilė, meilė be išskaičiavimų; doro vyro ir doros moters meilės negali sugriauti nei metai, nei mirtis. Man taip atrodo: vienintelis vyras ir vienintelė žmona visam gyvenimui. Laimingas, kas sugeba gyventi griežtai monogamiškai arba monoginiškai. Taip, aš esu pasisakęs už skyrybas: kaip tik dėl to, jog noriu, kad santuokinis gyvenimas būtų meilė, o ne parduotuvė, ne sąjunga, sudaryta neprotingai ir neapgalvotai. Žinoma, skyrybomis, kaip ir viskuo, negali būti piktnaudžiaujama. Meilė, simpatija yra didžiausia moralinė jėga - tik joje galime rasti visokeriopos užuojautos, pagalbos ir bendradarbiavimo; dorovingas gyvenimas - tai bendras darbas Dievo pasaulyje; meilė, simpatija, sutarimas - tai dėsnis, kuriuo pagrįstas dviejų žmonių, šeimos, tautos, valstybės, žmonijos gyvenimas. Kitokio aš nežinau.

Į PRAHĄ

Į Prahą atvažiavau 1882 m. Buvo taip: Vienoje savo seansus rengė hipnotizuotojas Hansen; aš ėjau pasižiūrėti jo seansų ir aplankiau jį. Paskui mūsų studentai paprašė, kad čekų "Akademinėje draugijoje" apie tuos dalykus pakalbėčiau. Hipnozėje tada žmonės matė kažkokio paslaptingumo, "magnetizmo" ir panašių dalykų. Hanseno psichologinius bandymus jiems apibūdinau kaip hipnozę; išaiškinti hipnozės fizinį veikimą man trūko specialių žinių. Po paskaitos ponas Penížek, mano klausytojas, vėliau žurnalistas, pasiūlė tekstą išspausdinti. Jis pats man padėjo pataisyti kalbą ir pasiuntė straipsnį į Prahą. Straipsnis tu-

rėjo pasirodyti kitur, bet galų gale pateko profesoriams Gollui ir Hostinskiui; jie paredagavę išleido ir atkreipė į mane profesoriaus Kvíčalos dėmesį. Kvíčala buvo deputatas ir, kuriant čekų universitetą Prahoje, jo žodis daug lėmė. Todėl gavau pasiūlymą atvykti į Prahą kaip ekstraordinarinis filosofijos profesorius. Kvíčala ir Vienos ministerija man žadėjo, kad po trejų metų būsiu ordinarinis; taigi išvykau. Butą susiradau Smichove, Karlo gatvėje; langai buvo į Kinskio parką, bet saulė ten nesiekdavo; kiek pagyvenęs, persikėliau į Vinohradus, o iš ten netrukus į kitą gatvę - į Vlčeko "Osvetos" vilą.

Ekstraordinarinis profesorius gaudavo aštuoniolika šimtų auksinų per metus; be to, dar galėjau susirasti kokią valdininkėlio vietą, bet norėjau būti nepriklausomas. Suprantama, gyvenome šiaip sau: retkarčiais tekdavo ir pasiskolinti - aišku, nemalonus dalykas. Po trejų metų turėjau tapti ordinariniu profesorium; jau buvo paruoštas raštas dėl laipsnio suteikimo, bet norom nenorom įsipainiojau į tą ginčą dėl "Rankraščių". Dalis profesorių per tuos ginčus nusiteikė prieš mane ir, balsuojant dėl profesūros, taip susiklostė, kad vienuolika balsų balsavo už ir vienuolika prieš. Turėjo nuspręsti ministerija Vienoje; ten saliamoniškai paliko nenusprendę, nes manęs nemėgo ir norėjo, kad universitete būtų ramu. Iš Prahos į Vieną plaukė skundai, kad aš gadinąs jaunimą, esąs šovinistas, niekinąs Kantą ir vokiečių filosofiją ir taip toliau. Prieš mane buvo arkivyskupas Schönborn ir kai kurie kiti įtakingi mūsų žmonės. Hlávka pasiuntė į Vieną mano praktinės filosofijos paskaitų užrašus, girdi, aš ten kalbąs apie prostituciją ir taip gadinąs jaunimą. Įsivaizduojate, teisininkai ir filosofai neturėjo kalbėti apie tokią baisią moralinę problemą kaip prostitucija! Kadangi buvau išvykęs į Rusiją, į Vieną atėjo skundas, jog esu rusofilas ir panslavistas. Buvo tokių dalykų, bet aš dėl to nebepykstu; iš to pamačiau, kaip nelaisvė gadina žmones. Taigi suprantama, kad Vienoje manimi nepasitikėjo. Todėl teko trylika metų laukti, kol tapau ordinariniu profesoriumi. Tada ministru buvo profesorius Hartl, protingas žmogus, jis nepaisė tų skundų ir šmeižtų.

Taigi iš pradžių rūpesčių turėjau per akis. Tada, rodos, 1884 m., o gal anksčiau ar vėliau, įvyko toks dalykas: Vienoje turėjau mokinį, pavarde Flesch, žinomo prekybininko Brno mieste

sūnų. Jis atvyko pas mane į Prahą, dažnai lankydavosi mūsų namuose, buvo toks melancholiškas jaunuolis. Paskui išvažiavo į Berlyną ir tenai nusišovė. Man testamentu užrašė pinigų. Aš atsiskaičiau su jo šeima ir pasilikau apie šešiasdešimt tūkstančių auksinų. Tai mane gerokai parėmė: galėjau atiduoti skolas, padėti tėvams, įsirengti broliui Liudvikui spaustuvę Hustopečuose, leisti "Athenaeum", bet ilgam tų pinigų neužteko. Tada pasklido kalbos, jog gavau pinigų iš savižudžio, todėl, girdi, kad ginu savižudybę.

Su pinigais man savotiškai sekėsi: kai visai neturėdavau, iš kažkur jų atsirasdavo; niekada negalvojau, kad neturėsiu ko valgyti; tikėjau, kad jeigu žmogus siekia kilnaus tikslo, negali likti be pagalbos. Kaip sako Jėzus: "Ieškokite Dievo karalystės, o visa kita jums bus duota". Pinigų nemėgstu, jų niekada nelaikiau tikslu, tiktai priemone, bet jais galima padėti artimui arba paremti kultūros dalykus. Šiandien, užimdamas šį postą, esu labiausiai patenkintas todėl, kad visai nereikia nešiotis pinigų; kišenėse neturiu nė skatiko, nežinau, kaip atrodo mūsų pinigai.

Kai atvykau į Prahą, su niekuo nebuvau pažįstamas; aš niekada neturėjau daug draugų, nemoku atverti širdies. Žinoma, susitikdavau su kolegomis profesoriais: Gebaueriu, Gollu, Hostinskiu, Randa, Ottu. Gebauerį labiausiai mėgau, jis man imponavo, mokiausi iš jo metodiškumo. Pavyzdžiui, kiekvieną mintį užrašyti ant atskiro popieriaus lapo, o lapą padėti į atitinkamą skyrių. Gebauer užeidavo į "Národní listy" redakciją ir davė man vieną žurnalistišką pamokymą: nepakanka ką nors parašyti į laikraštį, reikia tai vėl ir vėl pakartoti; žurnalistas neturi vien nurodinėti, kad apie tai jau buvo rašyta ir kalbėta - reikia parašyti iš naujo, nes laikraščių skaitytojas neatsimena, ką yra skaitęs. Prisimenu mūsų sekmadienių iškylų draugiją: tai buvo sakalas Kröschel, profesorius Kaizl ir jo dėdė, profesorius Heyrovský, advokatai Marek, Brauner ir dar keletas. Kiekvieną sekmadienį iškylaudavome po Prahos apylinkes, žiemą mėtydavomės sniego gniūžtėmis. Visą gyvenimą mėgau sportą ir mankštą.

Turėjau Prahoje ir vieną gana artimą bičiulį. Tai buvo dailininkas Hanuš Schwaiger, geras, nepaprastai geras žmogus, tie-

siog paties Dievo apdovanotas humoru, kuriuo niekada nieko neužgaudavo, visus gyvenimo sunkumus pakeldavo be pykčio; su juo, taip pat jo bičiuliu dailininku Pirneriu ir profesorium Kleinu, vokiečių universiteto profesoriumi, kartais vakarais nueidavome išgerti alaus ar vyno. Vėliau, kai aš nusistačiau prieš alkoholį, vargšas Schwaiger jau sirgo ir man parašė, jog aš gerai darau, kad jis pats irgi perėjęs į "mano tikėjimą" ir liovęsis gerti, "nes jau nebegalįs".

Dažniausiai tekdavo bendrauti su Vojta Náprsteku. Susipažinome Amerikoje. Jo skaitykloje "Pas Halanką" vienam damų rateliui dėsčiau, kaip nagrinėti poeziją - iš to atsirado knyga "Apie poezijos kūrinių studijas". Taip pat Amerikoje susipažinau su rašytoju Sládeku; jis važinėjo į Ameriką, o mano žmona buvo amerikietė. Su Julium Zeyeriu susipažinau "Unionce", o gal pas Náprstekus; jis man pasirodė kažkoks nevyriškas. Nerudą tik vieną kartą buvau sutikęs, tada jau sergantį, tarno vedamą pasivaikščioti. Aš juo domėjausi, gerbiau, bet bendrauti neteko - gal ir todėl, kad buvau girdėjęs, jog per tą plūkiavą dėl "Rankraščių" jis palaikė Grégrą, nors nežinau, kiek čia tiesos. Keletą kartų ėjau pasižiūrėti į Bedřichą Smetaną - jis sėdėdavo "Slavijos" kavinėje; tačiau greitai mirė. Svatopluką Čechą mažai tepažinojau. Buvau parašęs straipsnį į jo "Květy"; jis buvo atsargus, pasimetęs žmogus, jo poezijoje jaučiau kažkokią baimę atvirai pažvelgti į daiktus ir žmonių santykius; atsimenate, "Vergo dainose" jo satyra nekonkreti, bendra, miglota.

Universitete, tikriau sakant, mūsų fakultete, vyriausias šeimininkas iš pradžių, suprantama, buvo Kvíčala, paskui Tomekas; aš daugiau laikiausi su jaunesniaisiais: Gebaueriu, Gollu, Hostinskiu. Universitete dar ne visos katedros buvo užimtos. Savotišką aristokratiją sudarė tautos žadintojų palikuonys: Čelakovskio sūnus, botanikas, Frič ir Palackio sūnus, geografas, kurį kiti vadindavo "išsigandusiu moksliniu žodynu". Studentai buvo auklėjami tuometinio liberalizmo dvasia: mano įžanginė paskaita buvo apie Hume'ą ir skepticizmą - kai kam nepatiko, kad propaguoju anglų filosofiją ir studentams kritiškai kalbu apie skepticizmo problemą. Taip pat universiteto žmonėms nepatiko, kad kritikuoju Kantą ir vėlesnę vokiečių filosofiją - ak, tas nelemtas provokiškas patriotizmas ir faktinė priklausomy-

bė nuo vokiečių! Kai studentų draugija, rodos, Jungmann, paprašė paskaityti paskaitą, aš kalbėjau apie Blaise Pascalį, norėdamas jo pavyzdžiu įrodyti, kad religija nėra mirusi, kaip teigė vokiečių liberalizmas, kad ji tebėra žmogaus širdies poreikis; aš dariau užuominą į liberalistinį indiferentizmą. Tuometiniams inteligentams religija buvo atgyventas dalykas, ir jie vargu bau suprato, kad kas nors gali rimtai ja domėtis.

Aš nebuvau uolus mokytojas ir dažnai paskaitas skaitydavau be didelio noro. Nemėgstu ir viešai kalbėti, rašau irgi prisiversdamas. Neįdomu buvo studentams kalbėti apie tai, kas jau kitų parašyta ir dėstyta; pasakydavau jiems, kad yra tokių ir tokių knygų, kad reikia jas perskaityti, ir užteks. Mieliau svarstydavau su jais konkrečius ir aktualius klausimus; man būdavo maloniau, kai manęs ko nors klausdavo ar su manim diskutuodavo: bent matydavau, kad jie mąsto ir kaip mąsto, o pats tik vienur kitur pamokydavau. Jeigu to negalėdavome padaryti auditorijoje, pasikviesdavau juos į namus. Pagaliau ir pats mokymas man kartais būdavo sunkus. Tik pagalvokite, kokia atsakomybė aiškinti bręstantiems žmonėms moralės klausimus! Taip, mokyti skaityti ir rašyti, teikti bendrąsias žinias, dėstyti, kas jau žinoma ir parašyta, yra visai kas kita, negu imtis atsakomybės, kad tas, kas jūsų klausosi, eis su jumis ir gyvens pagal jūsų žodžius. Esate atsakingas už jo gyvenimą, taigi mokytojas kaip ir rašytojas. Kartą ėjau į universitetą, jau buvau Klementino kieme, ir staiga širdį apėmė toks nesmagumas, kad nebegalėjau skaityti paskaitos - tiesiog negalėjau, ir viskas. Apsigręžiau, kur sustojęs, ir pasakiau studentams, jog šiandien paskaitų neskaitysiu.

Gal dėl to ir nebuvau tikras pedagogas, kad visą gyvenimą auklėjau save. Esu individualistas ir demokratas - gyvenime ir metafizikoje. Tikiu, kad kiekviena siela vis kitokia, savita, savarankiška ir visateisė. Žmonės kažkaip vystosi vienas šalia kito, kiekvienas savaip; paveikti vienas kitą jie gali tiktai vienas kitą pažindami. Svarbiausias dalykas rūpintis savęs tobulinimu, kontroliuoti save; kiti gali tai stebėti, suprasti ir pasirinkti, kas kam tinka. Tai ne egoizmas, greičiau atvirkščiai. Būti savarankiškam ir nepriklausomam - vadinasi, nelaukti iš kito, kad tau duotų, ką pats gali ir turi pasidaryti. Yra ne tik materialinis skurdas,

bet ir moralinis skurdas. Aš visada norėjau, kad kiekvienas žmogus būtų pats sau ponas. Ir politiniu, ir socialiniu, ir moraliniu požiūriu. Būti sau ponu - tai kartu ir laisvė, ir disciplina.

Jau nedaug yra mūsų, kas gerai atsimena tą devintąjį dešimtmetį Prahoje. Šiandien jums tai atrodo kaip didžioji epocha, nes matuojate tuos laikus dideliais vardais, tokiais kaip Rieger, Neruda, Vrchlický; tačiau mus tada gerokai varžė maži užmojai, lėšų trūkumas, nedaug turėjome žmonių... Taip sakau todėl, kad retkarčiais ir šiandien mane slegia kasdieninės bėdos: gal po kokio penkiasdešimtmečio būsimieji žmonės tuos metus matys tokios didybės šviesoje, kad mums beveik pavydės.

Nesu *laudator temporis acti*[1]; kai retkarčiais kas nors parašo, jog turime grįžti prie savo tėvų idealų, prisimenu, kaip ten buvo, kuo mums šiandien tie idealai artimi. Žmonės dabar geresni negu tada; ypač daug yra pasiekę mūsų čekų žmonės - norėčiau kiekvieną, kas skundžiasi ir murma, už bausmę perkelti į anuos laikus. Esu pakankamai ilgai gyvenęs ir galiu pasakyti: tikiu ateitimi, visuomenės raida ir pažanga. Norėčiau pamatyti, kaip atrodys gyvenimas po šimto metų.

Nuo karo laikų prastai miegu, bet nenoriu ilgai naktį skaityti, nes nuo to silpsta akys. Todėl piešiu vaizduotėje utopiją, kaip atrodys gyvenimas po dvidešimties, šimto metų. Žinoma, tai utopija; imu geriausia, ką šiandien turime, šiek tiek patobulinu. Ateitis jau tarp mūsų: jeigu pasirinktume tuos geriausius ir suprantamiausius dalykus, kuriuos šiandien jau turime, eitume teisingu keliu - praplėstume savo gyvenimą ateities dalelyte.

MOKYKLA IR KITI INTERESAI

Vykdamas iš Vienos į Prahą, galvojau tik apie dėstytojo darbą; bijojau, kad gali būti konfliktų, norėjau jų išvengti. Netiesa, jog esu iš prigimties kovingas. Niekada nenorėjau būti priešakyje tų visokių aferų ir polemikų, paprastai mane įtraukdavo kiti.

---

[1] Praėjusių laikų garbintojas (*lot.*).

Atėjęs į mūsų naują universitetą, radau gana daug sustingimo: jokios kritikos, jokio keitimosi pažiūromis. Kartą profesorius Durdík, filosofų draugijoje skaitydamas paskaitą, pasiūlė skaitytojams pasakyti, kurie iš penkių jo paminėtų filosofų yra didžiausi. Ragino diskutuoti, bet niekas nenorėjo kalbėti; tada aš pasakiau, kad Comte'o jam nereikėjo minėti. Dėl to kilo nepasitenkinimas - kaip gali ekstraordinariniam profesoriui oponuoti ordinarinis; studentai iš to pasidarė pramogą, o Durdík tuoj pat spaudoje man atsakė, jog koks nors amerikietis gali didžiausiu filosofu paskelbti kad ir cirkininką Barnumą.

Matydamas, kad mums trūksta profesionalios kritikos leidinio, pradėjau leisti mėnesinį žurnalą "Athenaeum"; jame spausdinome savo ir užsienio autorių mokslinius veikalus, taip pat ir beletristikos recenzijas - man beletristika, kaip ir mokslas, visada buvo rimtas pažinimo šaltinis. Technikos profesorius Pacold išleido knygą apie statybą, keli jo kolegos parašė į "Athenaeum" triuškinantį straipsnį - o man, kaip redaktoriui, nemalonumai. Rašytojas Jeřábek, kuris parašė dramą "Savo pono tarnas", norėjo habilituotis į literatūros katedrą darbu apie romantizmo literatūrą; ir vėl keli kolegos "Athenaeum" išspausdintame straipsnyje įrodė, kad jo mokslinis darbas silpnas. Nežinojau, kad Jeřábeką globoja Rieger; Rieger toje kritikoje įžiūrėjo ugnį, nukreiptą į save ir ilgai pyko ant manęs. Štai dar viena to meto iliustracija: vienas aukštosios mokyklos dėstytojas man labai rimtai prikišo, jog "Athenaeum" referuojama apie naujus užsienio autorių darbus; girdi, negerai, kai studentai apie mokslo šaltinius sužino anksčiau, negu juos pacituoja profesoriai savo paskaitose; šitaip aš griaunąs profesorių autoritetą. "Athenaeum" ėjo apie dešimt metų; iki gero reviu jam buvo toli gražu, bet vis dėlto bent šį tą jau darėme. Man rūpėjo, kad mūsų naujas universitetas daugiau rūpintųsi liaudies švietimu; todėl pasiūliau organizuoti paskaitas platesnei visuomenei ir pats skaičiau tokias paskaitas. Rašiau, kad mums reikia antro čekų universiteto. Mačiau, jog mums trūksta mokslinio žodyno; Riegerio žodynas savo metu buvo geras, bet jau pasenęs. Man labiau norėjosi mokslo enciklopedijos, panašios į "Encyclopaedia Britannica"; suradau bendradarbių ir leidėją. Tačiau prasidėjo tie ginčai dėl "Rankraščių"; be to, aš dar turėjau sumanymų, sunkiai su-

prantamų kitiems. Sakysime, siūliau, kad redakcijos bendradarbiai labai stropiai dirbtų po pilnus vienerius metus, o paskui viską, ką turės parašę, sudegintų - maniau, kad redakcijai reikės įgūdžių ir patirties. Na, iš tų planų bent vieną įvykdėme - išleidome Otto "Mokslinį žodyną"; kai buvo ruošiamas šis leidinys, pas Ottą susipažinau su ponu Laichteriu, kuris vėliau leido "Geriausius rinktinius pamokomuosius raštus" ir "Naša doba". Norėjau leisti mūsų senus religijos paminklus, Huso, Štítno, Chelčickio raštus ir kitus. Neužtenka vien girtis savo husistine praeitimi, reikia ją pažinti. Tuo tikslu ir draugiją buvau įkūręs, bet raštų išleisti nepavyko... manau, jog per tuos ginčus dėl "Rankraščių".

Nederėjo man veltis į tuos ginčus, bet atėjo Gebauer - ligi tol su juo mažai bendravau - ir paprašė, kad "Athenaeum" įdėčiau jo straipsnį, kuriame buvo įrodinėjama, jog vadinamieji "Dvor Kralovo ir Zelena Horos rankraščiai" yra mūsų šimtmečio falsifikatai. Manau, jog buvo taip: Gebauer kokioje nors mokslinėje publikacijoje pareiškė savo prieštaravimus dėl "Rankraščių" ir Martinas Hattala už tai jį užsipuolė laikraštyje; Gebauer norėjo gintis. Tiesa, Kvíčala ir Gebauer turėjo savo "Listy filologické", bet Kvíčala nenorėjo spausdinti, kad nesukiršintų savo bendradarbių. Aišku, aš straipsnį priėmiau; žinojau, koks Gebauer mokslininkas, tačiau "Rankraščių" tikrumu netikėjau. Man dar Vienoje įtakos darė Šembera, o dar daugiau Vašek savo kritika. Man "Rankraščių" klausimas visų pirma buvo moralės klausimas - jeigu tai falsifikatai, turime pasauliui prisipažinti. Mūsų išdidumas, mūsų išsiauklėjimas negali remtis melu. Mes netgi savo pačių istorijos negalėjome kaip reikiant pažinti, kol kapstėmės prasimanytoje praeityje. Man tai buvo savaime suprantamas dalykas.

Dėl to prasidėjo plūkiava, kuri truko keletą metų; filologai, istorikai, paleografai, chemikai nustatė, kad "Rankraščiai" padirbti; aš stengiausi estetiniu ir sociologiniu požiūriu įrodyti, kad jie negali būti atsiradę viduramžiais. Mus puolė Hattala; Kvíčala, kuris pasisakė Gebaueriui netikįs "Rankraščiais", irgi atsisuko prieš mus, o paskui mus pradėjo atakuoti laikraščiai, tai yra daktaras Julius Grégra su "Národní listy" ir klerikalai: girdi, mes ne patriotai, mes tautos išdavikai. Tai buvo klaida. Po to mus

ėmė pulti draugijos ir pagaliau žmonės gatvėje. Kartą kavinėje laukiau Schwaigerio; prie gretimo staliuko sėdėjo Vojtos Náprsteko brolis, alaus daryklos savininkas; jis manęs nepažinojo, bet pradėjo šnekėti, jog esu vokiečių papirktas, kad suniekinčiau Čekijos praeitį ir panašiai. Aš jam neprieštaravau, netgi kursčiau. Kai išėjau, kiti jam pasakė, jog kalbėjosi apie mane su manimi. Kitą kartą tramvajuje padėjau piliečiams koneveikti išdaviką Masaryką. Tai man kėlė juoką, bet buvo apmaudu, kad kai kurie žmonės gina "Rankraščius" nenuoširdžiai: netiki jais, bet bijo prisipažinti.

Man kova dėl "Rankraščių" davė ir gana daug gero - perskaičiau literatūrą visos tos epochos, kada rankraščiai faktiškai atsirado; išstudijavau čekų Atgimimo literatūrą nuo Dobrovskio ir ankstesnę - klausykit, Dobrovský buvo puikus žmogus, išsilavinęs, pirmasis naujosios epochos čekas. Skaičiau Jungmanną, Lindą, Šafaříką. Beje, apie Lindą: kodėl mūsų senovės mylėtojai švento Vaclavo jubiliejaus proga neišleido Lindos "Aušra virš pagonybės"? "Rankraščių" gynėjai šlovino seną, germanizacijos nesugadintą pagonybės epochą ir drauge su mumis vieningai šventė švento Vaclavo jubiliejų! Daug šnekam apie tradicijas, o pažinti jų nenorime. Atidžiai ištyrinėjau XVIII ir XIX a. literatūrą, norėdamas pažinti epochą ir atmosferą, kurioje atsirado "Rankraščiai", pamačiau tą romantiką, istorizmą, troškimą lygintis su kitomis tautomis, ypač su vokiečiais. "Rankraščių" dėka pažinau mūsų tautos atgimimą; tai vedė mane tolyn į praeitį, į mūsų istoriją, į mūsų reformaciją ir kontrreformaciją, dar toliau - prie tautos žadintojų: Palackio, Kolláro, Smetanos, Havlíčeko. Taigi ginčas dėl "Rankraščių" įtraukė mane į mūsų politikos problemas.

Netrukus susidūriau ir su kitokio pobūdžio užsipuolimais. Aš pasikviečiau į Prahą jauną žmogų, gimusį pusiau čekų, pusiau vokiečių šeimoje Litomyšlėje, Hubertą Gordoną Schauerį. Tai buvo jaunas hėgelininkas, kuris sunkiai vertėsi Vienoje; man jį rekomendavo filosofas profesorius Zába, girdi, gaila jo, reikia padėti kaip čekų tautai reikalingam žmogui. Na gerai, pasirūpinau, kad jis atvyktų į Prahą, apgyvendinau savo bute; tada gyvenome Vinohraduose, Václavo Vlčeko "Osvetos" viloje. Schau-

eris buvo talentingas žmogus, bet neramaus būdo: daug lėbaudavo, draugavo su Vilému Mrštíku ir gamtininku Štolcu; vėlai naktį grįždamas namo, lipdavo per tvorą, ištrypdavo vilos klombas, darydavo netvarką, todėl teko jį išgyvendinti. Tada jaunesni vyrai, tokie kaip Herbenas ir kiti, kurie būrėsi apie mus, jaunus dėstytojus, panorėjo turėti savo periodinį leidinį ir pradėjo leisti dvisavaitinį žurnaliuką "Čas". Aš nieko apie tai nežinojau, ir, paėmęs į rankas pirmą numerį, pamačiau Schauerio straipsnį "Du mūsų klausimai". Manau, kad leidėjai jį išspausdino pritrūkę kitokios medžiagos. Tai buvo skandalingas dalykas: anonimas klausė, ar ne geriau būtų mums, čekams, prisijungti prie vokiečių ir gyventi kartu su didžia kultūringa tauta. Tuoj pat anksti rytą išėjau pas Herbeną išsiaiškinti. Ligi šiol prisimenu - radau jį dar lovoje po storiausiais kaimiškais patalais ir viską pasakiau. Tas straipsnis buvo priskirtas man; rašytojas Ferdinand Schulz laikraštyje "Národní listy" pasmerkė mane tautos vardu kaip savižudybės filosofą, o miela Krásnohorská, daili redakcijos darbuotoja, prakeikė net mano motiną. Vėliau Schaueris viešai prisipažino esąs šio straipsnio autorius, netgi tapo "Národní listy" redaktoriumi, bet tasai piktumas ant manęs neblėso dar ilgai.

Į minėtus konfliktus tada įsivėliau, galima sakyti, atsitiktinai; bet, antra vertus, visos aplinkybės mane verste vertė dalyvauti visuomenės gyvenime, katedroje irgi rūpėjo visuomeninė veikla. Jau sakiau, kad mano "Savižudybė" iš esmės yra istorijos filosofija, vadinasi, ir politikos filosofija. Kai skaičiau paskaitas apie Hume'ą ir Pascalį ir minėjau Comte'ą, norėjau atkreipti dėmesį į prancūzų ir anglų filosofiją, kad išsivaduotume iš vienašališkos vokiečių dvasinės nelaisvės. Todėl daviau išversti Comte'o "Sociologijos" sutrumpintą leidimą ir Sully'o psichologiją. "Konkrečioji logika", greitosiomis parašyta per atostogas Hustopečuose, buvo bandymas organizuoti mokslą, padaryti tvarką; ir moksle kiekvienas specialistas bėgioja savo reikalais, nieko bendro neturi su kitais, kaip žmonės gatvėje; kiekvienas organizacinis darbas, anarchijos įveikimas yra *eo ipso*[1] politika.

[1] Savaime (*lot.*).

Mane labiausiai domino slavų problema. Tai man rūpėjo, nors ir neaiškiai, nuo vaikystės. Dar būdamas paauglys, laužiau galvą, kaip čia gali būti, kad suprantu kalbant lenkų ulonus (kurį laiką Čeikovicuose jie stovyklavo), nors tai kita tauta. Romantiškai simpatizavau lenkų maištininkams, todėl, būdamas gimnazijoje, mokiausi lenkų kalbos, o Vienoje pradėjau mokytis rusiškai.

Biagęs septynias klases, per atostogas viešėjau Vengrijoje pas vieną dvarininką netoli Papos, prie Balatono ežero. Tada mane be galo viliojo istorijos atlasai: kokius kraštus siekė Romos imperija, kaip toli iki Panonijos ėjo Svatopluko imperijos sienos, kur gyventa slavų. Tikėjau tuometiniais spėliojimais, kad sostinės miestas Belehradas - tai senasis Svatopluko Velehradas ir panašiais niekais. Vieną rytą sėdėjau prie pilies ir įnikęs žiūrinėjau tuos bene Kieperto ir Menckeno atlasus. Prie manęs priėjo kažkoks vyras, užkalbino, paskui ėmė kuo toliau, tuo moksliškiau kalbėti ir galų gale piktai sugriovė mano slaviškas fantazijas. Tai buvo žinomas paleografas ir istorikas, Vienos universiteto profesorius Sickel, atvykęs pas tą patį dvarininką į svečius.

Jau Vienoje mėgau skaityti rusų literatūrą; Prahoje dar labiau įsitraukiau. Drįstu pasakyti, jog tada mažai kas taip gerai buvo susipažinęs su rusų literatūra kaip aš. Jau skaitydamas Kollárą, susidūriau su slavofilais; ir mūsų politikoje buvo slavofilų, bet mačiau, kad jie apie slavofilus tik kalba be jokio išmanymo. Todėl ėmiau studijuoti rusų slavofiliją: filosofą, Schelingo šalininką Kirijevskį, o labiausiai Dostojevskį. Iš jo raštų sužinojau, kaip rusų slavofilai susiję su pravoslavybe. Dostojevskij buvo ateistas; kartą jisai rusams nihilistams pasakė: jūs *man* dar sakysite, kas yra ateizmas? Tačiau *norėjo* būti pravoslavas; norėjo "prasimeluoti iki tiesos". Tuščias daiktas: niekas negali sugrįžti į savo prarastąjį tikėjimą; gali pereiti į kitą, bet to, kurį prarado, nebesuras. Todėl tas Dostojevskio noras tapti pravoslavu man atrodė kažkoks panašus į jėzuitizmą. Man tai nedavė ramybės: norėjau pamatyti Rusiją ir pravoslaviją iš arti.

Pirmą kartą Rusijoje buvau 1887-aisiais, o po metų vėl nuvažiavau. Buvau sustojęs Varšuvoje, nes norėjau pažinti Lenkiją,

apsilankiau Petrograde, Maskvoje, Kijeve, Odesoje - buvo įdomu pamatyti visas tas gatves, vietas, apie kurias tiek žinojau iš Dostojevskio, Tolstojaus ir kitų rašytojų knygų. Važinėjau trečios klasės vagonuose, per Juodąją jūrą plaukiau laivo triume - norėjau pažinti žmones, bet neturėjau užtektinai pinigų. Buvau susitikęs su slavų filologais: Lamanskiu, Florinskiu ir kitais. Lamanskij man tiesiai pasakė, kad rusai domisi tik slavais pravoslavais, geriausiu atveju dar slovakais, nes jie naivūs kaip ir pamaldūs prasčiokai rusai; mus, čekus, kaip liberalus ir vakariečius, linkę pasiųsti po velniais. Vaikščiojau į rusų cerkves, lankiausi vienuolynuose, laurose. Sergijaus vienuolyne buvau svečiuose pas tėvą igumeną - mačiau pravoslavų tamsumą ir prietaringumą. O juk tuo slavofilai norėjo išgelbėti slavus! Mano požiūris į Rusiją visiškai sutapo su Havlíčeko požiūriu: meilė rusų tautai ir nepalankumas oficialiai politikai ir valdančiajai inteligentijai.

Susiradau Tolstojų; nebuvau spėjęs išstudijuoti jo kūrybos kaip Dostojevskio, todėl norėjau susipažinti su pačiu rašytoju. Pirmą kartą aplankiau jį Maskvoje, jo rūmuose. Tarytum šiandien atsimenu, kaip jis, kone didžiuodamasis, rodė savo darbo kabinetą: medines kaimiškas lubas galėjai ranka pasiekti, bet jos buvo tik vėliau specialiai įtaisytos aukštoje menėje. Toje sodiečių pirkioje rašomasis stalas ir patogus odinis krėslas bei sofa visiškai netiko. Turėjo sieninį Švarcvaldo laikrodį, pasigyrė pirkęs tik už trisdešimt penkias kapeikas. Buvo apsivilkęs valstiečio marškiniais, per pusiau susijuosęs, apsiavęs paties pasisiūtais batais; tai iš karto pastebėjau, nes buvo prastai pasiūti. Arbatos gerti nusivedė į ponų kambarius - vien aksomas, kaip įprasta bajorų namuose. Ponia grafienė pastūmėjo jam paprastos uogienės, bet jis, tarsi nepastebėjęs, toliau lyg valstietis siurbčiojo arbatą, pačiulpdamas burnon įsidėtą kąsnelį cukraus. Po arbatos išėjome į parką; kalbėjomės apie Schopenhauerį, kurį Lev Nikolajevič menkai tesuprato; vidury šnekos sustojo kaip mužikas ant ežios ir pasiūlė, kad ir aš taip padaryčiau - man tai pasirodė nenatūralu, dirbtinai primityvu, keista. Lev Nikolajevič paskui vis dėlto pasikvietė mane ir į Jasnają Polianą. Iš Tulos važiavau kibitka - prieš kaimą tiltelis toks sugriuvęs, kad arkliai galėjo kojas susilaužyti; turėjome apvažiuoti. Apie pie-

tus buvau dvaro rūmuose; dvariškiai pasakė, kad Lev Nikolajevič dar miega, mat kiaurą naktį pradebatavo su Černovu ir svečiais. Prie vienos trobos darbavosi jaunas valstietis; užkalbinęs jį, žiūriu - po atsegtais marškiniais kažkoks išbėrimas: sifilis. Kitoje troboje radau ant krosnies apskretusią, be jokios pagalbos mirtimi besivaduojančią senę. Grįžau pas Tolstojų: tą dieną pas jį atvyko jaunasis Ge, dailininko sūnus, tolstojininkas; jis buvo jau taip suprasčiokėjęs, jog tolimą kelią ėjo pėsčias, girdi, geležinkelis skirtas ne kaimo žmogui; atėjo toks utėlėtas, jog turėjo tuoj pat išsimaudyti ir išsitrinkti. Tolstoj man pasisakė gėręs iš vienos stiklinės su sifilitiku, nes nenorėjęs viešai parodyti pasibjaurėjimo ir jo užgauti. Apie tai pagalvojo, o kad reikia apsaugoti visus kaimiečius nuo ligos - neatėjo į galvą. Kai jis pradėjo kalbėti, jog mes turime suprasčiokėti, gyventi kaip valstiečiai, pasakiau: "O tie jūsų namai ir salonas, krėslai ir sofos? O nuskurdę jūsų valstiečiai? Tai suprasčiokėjimas? Tiesa, jūs negeriate, bet rūkote papirosą po papiroso; jeigu askezė, tai nuoseklí. Valstietis gyvena skurdžiai, kad neturtingas, bet ne dėl to, kad nori būti asketas". Papasakojau jam, ką mačiau jo kaime, apie netvarką, ligas, purvą, apie viską. Dėl Dievo meilės, negi jūs to nematote? Jūs, toks menininkas, nesugebate to pastebėti? Siūtis pačiam batus, vaikščioti pėsčiomis, užuot važiavus traukiniu, tai tik laiko gaišinimas; kiek gerų dalykų tuo metu galima padaryti! Pasakiau jam anglų priežodį: "*Cleanliness is godliness*" ir mūsų čekišką: "Švara pusė sveikatos". Žodžiu, nesupratome vienas kito. Grafienė buvo išmintinga moteris, nesidžiaugė matydama, kaip Tolstoj neprotingai viską išdalijo; ji pagalvojo apie savo vaikus. Negalėdamas nieko padaryti, palaikiau tą jos nepritarimą Levui Nikolajevičiui.

Trečią kartą aplankiau Tolstojų prieš pat jo mirtį, 1910 m., tada savo pažiūromis jisai su žmona jau visiškai nebesutarė. Buvo labai nervingas, nesitvardydavo. Tuo metu jo namuose ir kaime gydytojavo mūsiškis daktaras Makovický. Tai buvo žmogus visa širdimi atsidavęs Tolstojui, susižavėjęs jo mokymu. Įsispraudsdavo į panagę galelį pieštuko grafito ir kišenėje į bloknotėlį užsirašinėdavo, ką Lev Nikolajevič pasako. Paprastumas, suprasčiokėti! Dieve mano! Miesto ir kaimo problemos neišspręsi sentimentaliais moralais ar skelbimu, kad kaimietis yra visa ko pavyzdys; žemės ūkis šiandien irgi industrializuojamas, jis ne-

gali būti be mašinų, ir šiandieniniam kaimiečiui reikia daugiau išsimokslinimo negu jo seneliui - į visa tai ir pas mus dar daug neteisingų pažiūrų ir paveldėtų prietarų.

Daugiausia mes diskutavome dėl nesipriešinimo blogiui; jis negalėjo suprasti, kad kalbama ne vien apie pasipriešinimą prievartai, bet apie kovą su blogiu apskritai: nematė skirtumo tarp defenzyvos ir ofenzyvos; pavyzdžiui, pasak jo, užpuolikai totoriai, jeigu rusai nebūtų jiems priešinęsi, būtų kiek pasiautėję ir patys nustoję žudyti ir prievartauti. Mano tezė taip skambėjo: "Jeigu mane kas užpuls norėdamas užmušti, ginsiuos, ir jeigu nebus kitokios pagalbos, užmušiu užpuoliką; jeigu vienas iš dviejų turi žūti, tegu žūva tas, kas turėjo piktų kėslų".

Nemėgstu tuščiai kalbėti apie slavus, kaip ir apie tariamą patriotizmą. Prašom pasakyti, kiek iš mūsų slavofilų moka bent jau skaityti rusiškai, lenkiškai, serbiškai? Lygiai kaip ir tie žmonės, kurie daug šneka, jog esame Huso tauta: kas iš jų perskaitęs bent nedidelę Huso raštų ištrauką arba nors vieną jam artimų reformatų knygą? Ne be reikalo sakoma: normalus žmogus netrimituoja visam pasauliui, kad myli savo tėvus, žmoną, vaikus; tai savaime suprantama. Jeigu myli tėvynę, nekalbėk apie tai, bet padaryk ką nors naudinga, nieko daugiau nereikia. Aš gerai žinau, kokia svarbi, bet ir sunki slavų problema; buvau atsidėjęs Lenkijos studijoms, domėjausi Rusija, dirbau kaip politikas su chorvatais ir serbais; esu daugiau negu pusiau slovakas ir jau prieš penkiasdešimt metų galvojau apie Slovakijos programą. Suprantama, visa tai dariau ne be meilės, toks yra žmogus - paklūsta širdies balsui; kaip tik todėl apie meilę ir nekalba, bet stengiasi padėti protu. Man visada būdavo kažkaip gėda tarti žodžius "tėvynė", "tauta" ir panašiai. Nesiskelbiu esąs patriotas, bet ir nešaukiu, jog kitas yra tėvynės išdavikas; reikia kantriai įrodinėti, kodėl jis eina klaidingu keliu. Skambūs šūkiai gali žmones apsvaiginti, bet negali išmokyti gerai dirbti. Išsivadavome iš despotiškų ponų; dar mums reikia išsivaduoti iš skambių ir despotiškų žodžių. Tiesa, žmonės mėgsta žodžius ne tik politikoje, ne tik įvairiose veiklos srityse religijoje, moksle, filosofijoje. Todėl aš visada pabrėždavau, kad reikia suvokti esmę, stebėti ir pažinti faktą; tačiau, kad galėtum *gerai* stebėti ir pažinti - tam reikia meilės.

POLITIKA

Politika domėjausi visada. Jau tie kaimo susidūrimai tarp slovakų ir hanakų, vėliau tarp čekų ir vokiečių moksleivių Brno gimnazijoje buvo mažoji politika - teko suvokti čekų ir vokiečių santykius. Ir tas mano ketinimas eiti į diplomatų mokyklą buvo pusiau romantika, pusiau neišsiaiškintas domėjimasis politika. Mano požiūris į politiką anksčiau buvo vien teorinis: savo filosofavimais apie politiką mane patraukė jau Platonas, ir, ėmęsis sociologijos, *eo ipso* susidūriau ir su politikos problemomis. Mane taip pat domino tautos ekonomika; Vienoje klausiausi Mengerio, Leipcige Roscherio, o universitete studijavau Marxo "Kapitalo" antrąjį leidimą.

Suprantama, aš visada reagavau į politikos įvykius. Dar būdamas studentas, parašiau pirmuosius straipsnius į "Moravské orlice" prieš pasyvią politiką. Vienoje eidavau į geležinkelio stotį pasižiūrėti į Vienos parlamentą atvykstančių čekų deputatų. Tada visą laiką stebėjau kovą tarp čekų ir vokiečių; bet aš jau žinojau, kad tai iš esmės kova su Austrija, o į Austriją žiūrėjau gana neigiamai. Atvykęs į Prahą, iš pradžių turėjau daug kultūrinių ir mokslinių interesų. Tai buvo ir "Athenaeum", ir universitetas, ir mokslinis žodynas, ir "Rankraščių" klausimas - o nuo kovos dėl "Rankraščių" prasidėjo žurnalistinė ir politinė kova; tariamai senos slavų kultūros revizija virto viso dabartinio kultūros gyvenimo revizija. Paskui, man nedalyvaujant, buvo įsteigtas "Čas" ir kilo triukšmas dėl Schauerio. Taigi būtent toji kova ir polemika atvedė mane į aktyvią politiką. Pamačiau mūsų klaidas, pamačiau, kokia yra mūsų žurnalistikos ir visuomenės opinija, bet sutikau ir padorių, kilnių žmonių. Todėl gerai, kad dažnai nenoromis, o kartais ir per kvailumą sukėliau prieš save tiek piktumų ir prisidariau priešų. Tokiais atvejais sakydavau sau: taip tau ir reikia, ko lendi į tuos reikalus! Šiandien matau,

kad ir per neapykantą žmogus išgarsėja, tampa autoritetu. Neapykanta praeina, o vardas lieka žmonių atmintyje. Šiandien taip sakau tiems, kuriems tenka gintis iš visų pusių...

Tada susidarė tokia dėstytojų grupė: Kaizl, Kramář, na ir Heyrovský, Rozek; kai kas prie mūsų grupės dar priskirdavo Gollą, bet nepagrįstai. Neturėjome jokios konkrečios politinės programos; laikėmės drauge daugiau kaip tos pačios kartos žmonės. Norėjome kaip nors taisyti santykius, gerinti laikraščius ir universitetą, siekėme pozityvios, aktyvios politikos. Taigi aiškios programos nebuvo, greičiau tiktai kryptis, kritikos ir mokslo kryptis. Kaizl buvo ekonomistas, Kramář rašė puikų darbą apie Marijos Teresės laikais uždarytos čekų karališkosios kanceliarijos veiklą Vienoje. Apie tą mūsų grupę Pazdírek parašė straipsnį į savo "Slavische Warte"; davė man paskaityti rankraštį, ir aš pamačiau, kad mus vadina "pozityvistais". Tai man priminė Comte'o ir prancūzų pozityvizmą, todėl pasakiau Pazdírekui, kad geriau vadintų "realistais". Šitaip ir gavome tą vardą. Pazdírek norėjo, kad mes įstotume į senačekių partiją ir kalbėjosi dėl to su Riegeriu; gyrė mus jam daugiau negu buvome verti - tai buvo naivus, geras žmogus. Tada aš bendravau su Bráfu, kuris lankydavosi Riegerio šeimoje; tasai Bráf ir supažindino mane su Riegeriu ir Mattušu, o šie pradėjo mus kalbinti, kad stotume į senačekių partiją. Nepaisant ankstesnių ginčų, Rieger man buvo palankus, sutarėme gerai ir jau turėjome susirašę, kokiomis sąlygomis stosime į partiją. Pagrindinis mūsų tikslas buvo daryti įtaką partijos spaudai; bet tai nepatiko senačekiams žurnalistams, ir dėl to pradėjo mus pulti, daugiausia "Hlas národa". Tuo kažkaip viskas ir pasibaigė.

Tada, rodos, jau 1889 m., rinkimuose laimėjo jaunačekiai; faktiškai tarp jų ir senačekių nebuvo labai didelių skirtumų, nors iš susirėmimų spaudoje taip galėjo atrodyti. Net ir mūsiškėje realistų grupėje kai kas laikėsi senačekių pažiūrų; aš sakydavau, kad Kaizl yra senačekiškasis realistas, Kramář - jaunačekiškasis realistas, o aš - realistiškasis realistas. Jaunačekiai stiprino savo pozicijas, ir jiems reikėjo naujų žmonių į parlamentą. Todėl kalbino mus stoti į savo partiją, o mes jautėme pareigą atsiduoti jų žinion. Senačekiai turėjo geresnių žmonių, buvo labiau apsiskaitę, bet politiškai sustingę. Mūsų stojimu į jaunačekių partiją rūpi-

nosi daktaras Jan Kučera, advokatas; tam pritarė ir apskrities seimo deputatas Škarda, protingas vyras, su kuriuo aš bendravau. Taigi įstojome į tą partiją. Bendru pareiškimu laikraštyje "Národní listy" ir "Čas" likvidavome ankstesnius nesutarimus, o naujuose parlamento rinkimuose, tai buvo 1891 m., buvau išrinktas jaunačekių deputatu pietų Čekijos apskrityje.

Jaunačekių partijos *spiritus rector*[1] buvo daktaras Engel, gydytojas; jis tvarkė visus reikalus, buvo labai protingas ir padorus žmogus, bet viešai pasireikšdavo retai. Dar buvo abu Grégrai; daktaras Julius gyveno Prahoje ir redagavo "Národní listy"; daktaras Edvardas buvo deputatas, oratorius, geras žmogus, tačiau dėl savo būdo kartais pašnekėdavo taip radikaliai, kad tik laikykis; vėliau pats iš to pasijuokdavo. Dar buvo patriarchas Trojan, buvęs senačekis, naivus, vertas pagarbos žmogus. Daktaras Herold pelnytai nešiojo tokią pavardę: puikus oratorius, agitatorius, partijos vėliavnešys. Redaktorius buvo Ervín Špindler, orus vyras su apaštališka barzda; mes jį vadindavome Špindlířu. Su juo diskutavau apie liberalizmą ir ateizmą, ir pastebėjau, kad jis nesupranta, jog apsišvietęs žmogus gali būti religingas. Radikalams priklausė daktaras Brzorád ir Vašatý, mano buvusio mokytojo pianisto Hustopečų realinėje mokykloje brolis. Vašatý propagavo slavų politiką, bet apie slavus nedaug težinojo. Mumis nepasitikėjo, o kai aš turėjau konfliktą su partija, stojo prieš mane. Daktaras Pacák pradėjo reikštis vėliau. Apskritai visi į mus, realistus žiūrėjo palankiai; tik Vienos "Národní listy" redaktorius Eim atrodė nepatenkintas, kad mes parlamente šį tą laimėjome. Iš pradžių jis labai mane palaikė, bet netrukus pasidarė gana priešiškas.

Vienos parlamente mane pirmiausia domino pats parlamentas; keletą kartų perskaičiau konstituciją ir reglamentą, bet, žinote, tarp konstitucijos ir parlamento praktikos yra toks skirtumas kaip tarp evangelijos ir bažnyčių. Stebėjau ir dariausi išvadas: vyriausybės tribūna man atrodė kaip altorius, mes apačioje turėjome būti kaip tikintieji. Netrukus sužinojau, kad parlamente yra gera biblioteka. Kaip galėdamas, stengiausi nepraleidinėti posėdžių, bet jų metu skaitydavau politinę literatūrą.

[1] Pagrindinis veikėjas (*lot.*).

Tada politiškai dar buvau nesubrendęs ir nepatyręs; kaip oratoriui sekėsi pusėtinai - kalbėdavau apie švietimą, delegacijose atakuodavau ministrą Kállay dėl Bosnijos ir Hercegovinos reikalų ir šitaip užmezgiau draugiškus ryšius su chorvatų bei serbų deputatais. Važinėjau po Bosniją ir Hercegoviną, sekamas Kállay'o šnipų. Vieną kartą taip suerzinau vokiečių deputatą Mengerį, jog mane išvadino išdaviku. Dėl to kilo didelis triukšmas, Menger gavo papeikimą ir turėjo prieš visą parlamentą atsiprašyti manęs.

Po įvairių kivirčų susipykau su partija. Buvo taip: vietininkas Thun, kai su juo pirmą kartą kalbėjausi Prahos parlamente, negražiai atsiliepė apie čekus; pasakė, kad čekas arba elgiasi chamiškai, arba bučiuoja ranką. Apie tai pasakiau keliems žmonėms, viskas išėjo į viešumą, ir kilo triukšmas; man partijoje padarė priekaištą, kodėl apie tai nepranešiau - iš tikrųjų aš pasakiau daktarui Tilšeriui, bet jis, matyt, pamiršo. Dėl to triukšmo "Čas" išspausdino labai aštrų anoniminį straipsnį prieš daktarą Julių Grégrą; Grégr pamanė, jog parašiau aš, ir užsipuolė mane. Aš niekam nesakiau, kas straipsnio autorius, saugojau redakcijos paslaptį; net daktaras Kramář to nežinojo. Tik po daugelio metų visiems paaiškėjo, jog straipsnį rašė Kaizl. Savaime suprantama, partijai iškilo keblumų, ir konfliktą buvo mėginama užglostyti nei šiokiu, nei tokiu pareiškimu, kuris galėjo manęs ir neliesti. Aš kreipiausi į rinkėjus, ir jie pareiškė man pasitikėjimą. Su ta satisfakcija kišenėje parašiau mūsų deputatams į Vieną, jog padedu mandatą. Žinoma, reikėjo atsiklausti savo grupės kolegų, bet aš dažnai nuspręsdavau pats vienas, daug nesvarstydamas. Kaizl ir Kramář liko partijoje. Man nepatiko jaunačekių politika dėl dvilypumo: Prahoje buvo vienokia, Vienoje kitokia; tėvynėje deputatai keldavo maištą, o Vienoje valdžia supančiodavo juos smulkmenomis. Kitaip aš žiūrėjau ir į vokiečius - bet svarbiausia, mačiau, jog politikas esu dar silpnas.

Anaiptol, su ta savo dimisija politikos neatsižadėjau, priešingai; norėjau pradėti iš pagrindų, norėjau daryti kitokią politiką, t.y. žadinti mūsų žmonių sąmonę. Tada išstudijavau visą politinę literatūrą nuo pat aštuonioliktojo amžiaus. Labiausiai man patiko Dobrovský, nuovokus ir plačių pažiūrų žmogus, o ma-

no politinis mokytojas buvo Palacký - mano humanistinė programa remiasi juo. Havlíčeką mėgau dėl to, kad jis toks teisingas ir atviras; iš jo mokiausi būti žurnalistu. Tada perskaičiau Kollárą, Riegerį ir visus kitus. Iš tų studijų gimė "Čekų klausimas", neužbaigta knyga, vien medžiagos rinkinys; taip pat tada parašiau "Havlíčeką" ir "Šių dienų mūsų krizę". Man visada taip jau susiklostydavo: didelio noro leisti knygas neturėjau ir niekada jų kaip reikiant neparuošdavau. Jeigu išleisdavau, tai tik dėl to, kad jausdavau, jog reikia. Jeigu jie būtų davę ramybę man - o aš jiems, tikriausiai nebūčiau išleidęs nė vieno savo darbo. Įsitraukęs į kovą, kartais grumdavausi ir be reikalo. Kai ką nuskriaudžiau, tas teisybė, bet dar daugiau kliuvo pačiam. Dažnai žmones niekinau, toks buvau pasipūtėlis; bet svarbiausia, buvau nekantrus, maniau, kad teisingą dalyką žmonės turi tuoj pat priimti ir daryti kaip siūloma. Visą gyvenimą teko kovoti, nors nemanau, jog esu karingas iš prigimties. Dantis už dantį - to nepripažįstu, bet jeigu kas išprovokuodavo, gindavausi. Literatūrinė kova duoda šio to ir gero; pratina kautis nieko nežiūrint, bet kartu skatina mąstyti, taip pat ir priešininką. Manau, jog tos kovos pradėjo bręsti tautinei sąmonei ir pagilino mūsų dvasinį gyvenimą.

Keista: tiek išėjo mano knygų ir knygelių, ir vis dėlto leidau jas nenoromis. Jau sakiau, kad nesiveržiau į dėstytojus. Ir patikėkite, nenoriu rodytis viešai. Jeigu galėčiau gyventi kaip noriu, turėčiau laiko skaityti, studijuoti ir rašyti kad ir sau; žodžiu sakant, siekti pažinimo. Nėra tokių dalykų, kurie manęs nedomintų: visos mokslo šakos, visos problemos ir epochos uždaviniai. Esu laimingas, kai galiu ramiai skaityti, ligi šiol daug skaitau. Sunkiai susipažįstu su žmonėmis, varžausi jų, bet koks susipažinimas, nors ir formalus, man darbas. Visa tai man politika, o vieša veikla sunkesnė už kitokius darbus. Kodėl gi tada aš jos ėmiausi? Ogi kad reikėjo. Aišku, lengva taip kalbėti, bet sakau jums, jog tai nei atsikalbinėjimas, nei atsiprašinėjimas. Matote iš mano knygų, brošiūrų ir straipsnių, iš kiekvieno mano žingsnio, kad niekada nesiėmiau reikalų, kurie man nebūtų svarbūs, aktualūs, nesisietų su tikromis gyvenimo problemomis. Nuo 1882 m., kada atvykau į Prahą, įgijau daugybę patyrimo: esu dėkingas likimui už savo gyvenimo pilnatvę.

Žiūrėdamas į paskutinį praėjusio amžiaus dešimtmetį, matau, koks kunkuliuojantis tai buvo metas; suprantama, neimu laikotarpio tiksliai nuo 1890 iki 1900 metų. Kad ir tas bruzdėjimas politikoje. Iki tol turėjome tik dvi partijas, senačekių ir jaunačekių; senačekiai jau baigė išsikvėpti; tai buvo seno miestietiško patriciato nuopuolis, o jaunačekiai - veikiau naujų kylančių sluoksnių partija, daugiau kaimiškųjų, radikalių. 1889 m., o paskui ir 1891 m. jaunačekiai nugalėjo senačekius parlamento rinkimuose. Iki to laiko visa mūsų politika, kaip šiandien pasakytume, buvo buržuazinė, bet tada pradėjo skaidytis socialiniu pagrindu. Padaržovo filosofas Alfonsas Šťastný tada organizavo jaunačekių partijos viduje agrarų frakciją; jis buvo liaudies išminčius, ateistas, filosofiškai priklausomas nuo vokiečių materializmo, Vogto Moleschotto ir Büchnerio. Aš iš jo pažiūrų pasišaipydavau, manau, kad jis dėl to pyko. Ir štai dar socializmas. Faktiškai jo būta ir anksčiau, silpnų užuomazgų matyti jau prieš 1848 m.; turėjome ir šiokio tokio krikščioniškojo socializmo, bet, pamažu augant industrijai, daugėjo darbininkų ir tiktai paskutinį amžiaus dešimtmetį, veikiant Vienos socialistų įtakai, ėmė stiprėti socialdemokratų partija, kuri rėmėsi marksizmu. Prieš juos Klofáč jaunačekių partijoje organizavo nacionalinę, darbininkų frakciją, bet ji greitai tapo savarankiška. Ir su jais turėjau konfliktų, daugiausia su Chocu, netrukus net susirėmėme.

Socializmas mane traukė nuo seno; jau Brno gimnazijoje domėjausi krikščioniškuoju socializmu, Vienoje skaičiau katalikų socialistus ir Marxą. Vėliau Vienoje kaip krikščioniškojo socializmo šalininkas reiškėsi Vogelsang; į jo laikraštį savo pirmuosius straipsnius rašė minėtasis Schauer. Kai mano bičiulis Hanuš Schwaiger Pronkonicuose tapė savo šventą Jurgį, aš jį tenai aplankiau. Nuvykęs sutikau grafą Sylva-Taroucca, kurį pažinojau kaip parlamentarą, o jo namuose susipažinau su vokiečių krikščioniškuoju socialistu daktaru Mayeriu.

Tą dešimtmetį su socialistais ėmiau bendrauti praktiškai: vaikščiojau pas darbininkus ir skaičiau jiems paskaitas. Kai Prahoje ir Kladne vyko streikai, organizavau kursus ir skaičiau paskai-

tas streikininkams; norėjau nukreipti jų mintis nuo bado ir skurdo. Steineriui ir kitiems pasiūliau įkurti "Darbininkų akademiją", kur darbininkai ir jų žurnalistai mokytųsi politikos. Kai vyko kampanija dėl visuotinės balsavimo teisės, - tai buvo 1895 m., - kalbėjau jų mitinge Šieno aikštėje ir ėjau su žmona demonstracijoje. Jau prieš tai apie mane buvo rašę ir kalbėję, jog esu socialistas, o karikatūrose visada vaizdavę su plačiabryle socialisto skrybėle ant galvos. Tada žodis "socializmas" buržuazijai ir inteligentijai skambėjo kaip siaubas. Socializmas man buvo priimtinas, kol dangstėsi humaniška programa; su marksizmu nesutikau - iš tos kritikos gimė "Socialinis klausimas". Mūsų socialistai, atėję į Vienos parlamentą, nepasisakė prieš kitų čekų partijų suvaržymo įstatymą. Tada kilo didelis nepasitenkinimas jais - girdi, išduoda tautą. Aš bandžiau šiek tiek juos ginti, ir tai suprantama, nes man už tai buvo kliuvę, nors jaunačekių partijos įkūrėjai rėmėsi ne tik istorine, bet ir natūralia teise, kaip dariau tuo metu ir aš.

Mano socializmas - tai paprasčiausia artimo meilė, humaniškumas. Norėjau, kad nebūtų skurdo, kad visi žmonės gyventų dorai dirbdami, kad kiekvienam užtektų vietos, *elbow-room*, kaip sako amerikiečiai. Humaniškumas - tai ne buvusioji filantropija; filantropija tik padeda vienur kitur, o humaniškumas siekia pataisyti žmonių santykius įstatymu ir darbu. Jeigu to imasi socializmas - tai gerai. O lygybe - paprasta lygybe - netikiu, nes nei tarp žmonių, nei tarp žvaigždžių nėra lygybės. Visada buvo ir bus individų, kurie savo sugebėjimais ir nekontroliuojamų susiklosčiusių aplinkybių dėka daugiau sužinos ir daugiau pasieks; visada bus žmonių hierarchija. Tačiau hierarchija - tai tvarka, organizacija, drausmė, vadovavimas ir paklusnumas, jokiu būdu ne žmogaus išnaudojimas. Nepritariu komunizmui; Lenin, kai tik paėmė valdžią, irgi kalbėjo apie vadus ir asmenybes. Kuo ilgiau gyvenu, tuo daugiau sužinau apie ypatingą asmenybės vaidmenį žmonijos raidoje; tačiau kartoju: gabesni ir vadinamieji laimingieji neturi teisės išnaudoti tuos, kurie ne tokie gabūs ir ne tokie laimingi. Netikiu, kad galima panaikinti privatinę nuosavybę;

asmens santykis, vadinamasis nuosavybės *pretium affectionis*[1], kuri sieja savininką su jo turtu, skatina ekonomikos pažangą. Komunizmas įmanomas, bet tik tarp brolių, šeimoje, religinėje arba bičiulių draugijoje; jis gali išsilaikyti tiktai tikra meile. Nepripažįstu klasių kovos; yra sluoksniai ir klasės, yra pakopos tarp žmonių; bet tarp jų nėra kovos, tai natūralios, istoriškai išsivysčiusios nelygybės, susilyginimo, pakilimo, raidos organizacija. Nesu aklas ir naivus, kad nematyčiau neteisybės ir priespaudos, žinau, kad atskiri individai, sluoksniai ir klasės turi ginti savo interesus, tačiau tai nereiškia, jog *homo homini lupus*[2], kaip jau seniai pasakyta.

O jeigu kalbėsime apie marksizmą: marksizmas yra ekonomijos teorija ir filosofija, būtent istorijos filosofija. Ekonomijos teorija - tai mokslinio tyrimo, patikrinimo ir patobulinimo objektas, kaip kad yra kiekviename moksle; ši filosofija, kaip ir kiekviena kita filosofija, turi būti kritikuojama ir laisvai vertinama. Todėl atsirado revizionizmas, ir vėl randasi. Kiekvieno tikėjimo ar programos revizija yra skausminga; tačiau be skausmo nebūtų vystymosi. Aš neturiu kišenėje paruoštos doktrinos; taip pasakyčiau, kadaise jau esu ir sakęs: visada esu už darbininkus ir apskritai už darbo žmones, dažnai už socializmą ir retai už marksizmą.

Mano pažiūra į socializmą išplaukia iš mano demokratijos sampratos; revoliucija, diktatūra kartais gali griauti bjaurius dalykus, bet nekuria gerų ir pastovių. Politikos negerovė - nekantrumas. Kai pagalvoji, kad žmonijos istorija, kiek rodo jos paminklai, teturi kokius dešimt tūkstančių metų, kad esame tiktai ant visuomenės raidos slenksčio, kaip gali koks nors karštuolis, vadeiva ar revoliucionierius vienu užmoju tą raidą galutinai užbaigti? Nepraėjo nė du šimtai metų nuo baudžiavos ir vergovės, dar mažiau nuo lažo panaikinimo; vos šimtas, vos penkiasdešimt metų, kai pradėta sąmoningai ir sistemingai tirti darbininkų ir apskritai mažųjų žmonių problemas. Įsivaizduokite, jog turime prieš akis šimtus tūkstančius, milijonus metų - o jau norime būti viskam pasiruošę? Suprantama, alkanas ateitimi so-

[1] Mėgėjo meilė (*lot.*).
[2] Žmogus žmogui vilkas (*lot.*).

tus nebus; tikėjimas vystymusi ir pažanga neatleidžia mūsų nuo pareigų ir šios dienos reikalavimų.

Jaunačekius politiškai nugalėjo radikalesnė kryptis; jaunačekių vadovai nepakankamai gerai suprato epochos reikalavimus - organizuoti tautą krypčių ir partijų didėjančios specializacijos pagrindu. Užuot kūrę visos tautos organizaciją, jie stojo prieš naujas kryptis ir partijas.

Aš stengiausi suformuoti priešingos krypties negu jaunačekiai partiją; tai buvo realizmas. Jaunačekiai, žinoma, manęs nesuprato, griežtai nusistatė prieš jį; vis dėlto po savo pergalės 1891 m. trys karaliai realistai mums pritarė. Santarvė, beje, truko neilgai.

"Omladinos" judėjimas? Kažkokia jaunačekių ir realizmo sintezė; tai buvo jauni žmonės, kuriems realizmas pasirodė pernelyg moksliškas ir nepakankamai tautiškas. 1893 m. vyko vadinamasis valstybės išdavimo procesas prieš Čížeką, Rašíną, Hainą, Sokolą, Soukupą ir kitus. Tai buvo kvailas procesas, kurį surengė Austrijos valstybė, toks pat kvailas kaip ir vėliau, karo metais, procesas prieš daktarą Rašíną ir daktarą Kramářą. Tų vyrų radikalizmas man buvo nesuprantamas, nes aš mačiau, kad kol kas svarbios demonstracijų akcijos dar neparuoštos. Tada parašiau prieš juos straipsnį, kad revoliucija yra miesčioniškumas. Labai mane suerzino nelaimingo luošio nužudymas, nors jis ir buvo tikras ar tariamas policijos šnipas. Tačiau aš gyniau juos jaunačekių partijoje, o ji jų išsižadėjo.

"Omladinos" vadas Čížekas, protingas žmogus, dirbo "Národní listy" redakcijoje. Iš tų teisiamųjų geriausiai pažinau Stanislavą Sokolą. Jo tėvas, mokytojas, jaunačekis, labai padorus žmogus, Komenskio tipo pedagogas, gyveno priešais mus Mokyklos gatvėje. Pas mus buvo apsistojusi slovakų poeto Vajanskio duktė Věra Hurbanová; čia jau epizodas iš mano santykių su slovakais. Ji susibičiuliavo su Sokolais ir perėjo pas juos gyventi; šitaip mūsų šeimos susipažino. Prisimenu, Stanislavą Sokolą pažinojau dar studentą mūsų fakultete. Jis už kažką buvo fakultete teisiamas - toks liesas vaikinas, blyškaus, tartum persišviečiančio veido. Tada aš jį gyniau. Kai vyko "Omladinos" byla, aš nepritariau gynybos būdui ir užsitraukiau daktaro Rašíno ne-

palankumą. Vertinau daktaro Rašíno dalykiškumą, ir tas jo šiurkštumas man nebuvo nesimpatiškas. Siunčiau jam ir kitiems į Borechų kalėjimą knygų, daugiausia rusų literatūros...

Iš "Omladinos" narių susiorganizavo radikali progresyvi partija. Macharo svainis Hořínek su Pelclu, Antonínu Hajnu, rašytoju Šleijharu ir kitais leido "Pokrokové listy". Aš diskutuodavau pas Hoříneką su ta grupe, bet mes vieni kitų nesuprasdavom. Stanislavas Sokolas leido savo biblioteką, o aš iš pradžių jam patarinėjau - pirmoji jo išleista knyga buvo Millo "Moterų vergovė", kurią išvertė mano žmona su savo čekų kalbos mokytoja panele Blažkova, matematiko seseria.

Tada nesuvokiau, jog kartais neteisingai pasielgdavau su jaunais žmonėmis, ir kad po dvidešimties metų pats pasuksiu revoliucijos keliu.

Tuo metu sąjūdis buvo apėmęs ir literatūrą. Pas mus tiesiog plūste plūdo knygos iš užsienio: prancūzų nuo Zola iki simbolistų, taip pat šiaurės autoriai; pradėjo reikštis Ibseno poveikis. Sąjūdžio simptomas buvo Machar ir jo "Konfesija". Vilém Mrštík propagavo rusų literatūrą, aš jam skolindavau rusų kritikų, apie kuriuos jis rašė. Rusų literatūra, ypač Tolstoj ir Dostojevskij, pradėjo daryti įtakos. Čia buvo daug naujų įspūdžių ir vertinimo kriterijų. Universitetas irgi darė poveikį tuo, kad buvo tautinis; realizmas moksliškumą pabrėždavo kaip sudėtinę tautiškumo dalį. Žodžiu, paskutinis praėjusio amžiaus dešimtmetis buvo turtingas ir sudėtingas laikotarpis - reikėtų parašyti jo istoriją, kaip viskas plėtojosi ir pynėsi. Taip, tai buvo langų atvėrimas ir kelių tiesimas į pasaulį ir kartu ieškojimas savęs pačių.

Aš tada po "Athenaeum" leidau "Naša doba"; nauja Laichterio leidykla platino mokslo ir filosofijos knygas. Po dvejų metų darbo Vienos parlamente ėmiau studijuoti mūsų partijų ir čekų politikos raidą nuo 1848 metų. Daugiausia naudos davė Havlíček: jo buvo parašyta beveik viskas, ką norėjau pasakyti politikos klausimais. Palackio raštuose radau svarbų savo politikos programos filosofinį pagrindą; jis man davė visą čekų klausimo koncepciją, čekų reformacijos humanistinio idealo įvertinimą; aiškiausiai Palacký parašė savo filosofijos istoriją veikale prieš Höflerį. Palackio ir Havlíčeko idėjų atitikimas mano idė-

joms patvirtino tai, apie ką aš mąsčiau ir ką jaučiau. Politikoje žmogus turi įeiti į platesnį istorijos kontekstą; reikia remtis ne tik tuo, kas tuo metu vyksta, bet ir, kiek įmanoma, visu istorijos procesu. Norėčiau prie to pridurti, kad ir politikoje Dievo malūnas mala lėtai, bet tiksliai ir per visus amžius.

Pikta kampanija buvo "Hilsneriada", kada man teko kovoti su ritualinės žmogžudystės prietaru. Iš pradžių Hilsnerio byla nesidomėjau, bet pas mane atvyko buvęs mano mokinys Vienoje, rašytojas Sigismund Münz, moravas, ir privertė pasisakyti. Apie ritualinius prietarus žinojau iš berlyniečio teologo Starcko knygos, kurioje aprašytas to prietaro atsiradimas ir istorija. Išdėsčiau ponui Münzui savo požiūrį šiuo klausimu, o jis paskelbė tai visuomenei per "Neue Freie Presse". Šitaip įsipainiojau į tą makalynę. Vienos antisemitai, koneveikdami čekų nacionalinę ir klerikalinę spaudą, pradėjo atakuoti ir mane. Teko gintis; kai pasakiau *A*, reikėjo pasakyti ir *B*, ir *C*. Išstudijavau kriminalistiką, fiziologiją ir apie visa tai detaliai informavau visuomenę. Nuvykau net į Polnę, norėdamas apžiūrėti piktadarystės vietą ir aplinkybes. Pasklido kalbos, kad esu žydų papirktas. Į mano paskaitą universitete susirinko studentų ir nestudentų ir ėmė šūkauti. Kadangi visi šaukė, kreida parašiau lentoje protestą prieš kvailas kalbas ir paprašiau, kad klausytojai pateiktų įrodymų ir motyvuotų savo demonstraciją. Į mano kvietimą atsiliepė ir tą dieną po pietų atėjo tik vienas; toks liaunas ir tvarkingas jaunikaitis - būsimasis poetas Otakar Therr. Kad demonstrantai nepamanytų, kad jų bijau, perėjau per visą auditoriją ir paprašiau pateikti argumentų - niekas nesiryžo. Žinote, tada ir universitetas nieko nesiėmė, kad padarytų tvarką, tiktai man buvo liepta keturiolika dienų neskaityti paskaitų. Vakare demonstrantai atėjo prie mano buto. Aš buvau persišaldęs ir gulėjau, todėl į gatvę pas demonstrantus išėjo žmona ir pasakė, kad aš guliu, bet jeigu jie nori su manim pasikalbėti, tegu atsiunčia deputatus. Neatėjo. Per tą kampaniją gerokai pasijaudinau, ne tiek dėl savęs, kiek dėl to, kad buvo gėda dėl mūsų visuomenės. Tačiau kova davė ir šį tą gero: nemažai pasaulio spaudos tvarko arba finansuoja žydai, todėl Hilsnerio afera išgarsino mano pavardę ir paskui jie atsidėkodami apie mūsų

reikalus rašė palankiai, bent jau objektyviai. Politiškai tai mums padėjo.

Beje, apie politiką: tikriausiai tiesa, kad esu gimęs politikai; bent jau viskas, ką kada nors dariau, kas mane domino, nors ir netiesiogiai siejosi su politika. Tačiau politikavimas niekada manęs netenkino, nesvarbu, ar būtų kalbama apie tautinius, socialinius ar kitokius idealus. Pasisakiau prieš tamsuoliškumą, prieš chamizmą, reikalavau, kad politika būtų protinga ir dora. Ta prasme sakydavau, jog ir nepriklausomybė mūsų neišgelbės. Politiką laikiau įrankiu, o mano tikslas buvo religinis ir dorovinis. Tačiau žinojau, jog politiškai turime būti laisvi, kad galėtume laisvai eiti savo dvasiniu keliu. Ir šiandien nesakau, kad valstybė jau būtų įvykdžiusi mūsų kultūrinę misiją: turime kurti *Civitatis Dei*[1].

SLOVAKIJA

Aš, tiesą sakant, nuo mažens buvau pusiau slovakas; mano tėvas, slovakas iš Kopčanų, iki pat mirties kalbėjo slovakiškai, aš taip pat daugiausia kalbėdavau slovakiškai ir nemačiau jokio skirtumo tarp Vengrijos ir Moravijos slovakų, tarp kurių augau. Pas mus iš Kopčanų ateidavo senelė ir man visada atnešdavo dovanų slovakiškas kelnes - apsimaudavau jas prieš eidamas miegoti, nes šiaip vilkėdavau, kaip sakoma, poniškai. Šeimos iš Kopčanų ir Holičo bendraudavo gana dažnai; Kopčanuose vaikystėje gana greitai susidūriau su vengrų kalba. Mūsų šeimoje buvo vartojama keletas vengriškų žodžių: pavyzdžiui, sakydavome *halgaš* (tylėk) ir panašiai. Keli jauni giminaičiai iš tėvo pusės visai suvengrėjo. Dar prieš man išvykstant į Prahą pas mane atvažiuodavo pusseserės iš Vengrijos. Vienoje suradau čia gyvenusių slovakų pėdsakus - Kolláro ir Kuzmánio, kurie, mano nuomone, pirmieji bandė parašyti slovakų romaną.

[1] Dievo bendrija (*lot.*).

Kai atvykau į Prahą, mes, dėstytojai, rinkdavomės "de Saxe" viešbutyje; mūsų pokalbiuose vyravo požiūris, kad mes, čekai, politiškai turime jungtis su slovakais. Rezek, Goll, teisininkai Ott ir Randa, prieštaraudami man, cituodavo Riegerį, kad Slovakijos klausimas yra *causa finita*[1]; jie laikėsi istorinės valstybės teisės: Čekijos valstybė *de iure* yra tik istorinės žemės, Čekija, Moravija ir Silezija - Slovakijos atsižadėjo. Aš buvau prieš tokį išimtinį istoriškumą. Kas gi iš tiesų yra istorinė teisė? Negi teisė priklauso nuo to laiko ir to, buvo ar nebuvo iš tikrųjų įgyvendinta? Teisė nėra tiktai teisė, nepriklausomai nuo to, ar kada nors galiojo ar negaliojo. Argi Austrija su Vengrija negalėtų prieš mus pasiremti istorine teise? Aš niekada neneigiau istorinės teisės, bet siejau ją su prigimtine teise: visų pirma ji demokratiškesnė - teisė nėra paveldėta privilegija, bet kiekvienos tautos, kiekvieno žmogaus pretenzija gyventi; o antras dalykas, man rūpėjo Slovakija - pagal istorinę teisę ją turėtume atiduoti Vengrijai. Pagaliau man istorinė teisė buvo nesimpatiška kaip porevoliucinės, reakcinės Vokietijos vaisius.

Jaunačekiai teisingai rėmėsi ir prigimtine, ir istorine teise. Tada buvo pas mus ir slavofilų, pavyzdžiui, Heyduk ir kiti; tai buvo vienybės ir brolybės idėjos, bet tai daugiau literatūra negu politika; daryti iš to politines išvadas niekas nesiryžo. Šitaip dar pasireiškė Kolláro dvasia, Kolláro, kuriam užtekọ tautinės ir kultūrinės nepriklausomybės - apie politinį savarankiškumą jis ir jo amžininkai nė nesapnavo.

Man tada visų pirma rūpėjo, kad čekai ir prahiečiai pažintų Slovakiją kaip reikiant: aš maniau, kad neužtenka vien dainuoti slovakų dainas. Todėl kai ėmėme leisti "Čas", stengiausi, kad ten nuolatos būtų slovakiška skiltis. Taip pat kviečiausi pas save slovakus studentus, rodos, Kukučíną, Srobárą ir kitus. Devintojo dešimtmečio pabaigoje susiradau vasarnamį prie Bistričkos, netoli Turčanų Svaty Martino, kad galėčiau geriau pažinti Slovakiją ir jai padėti. Ten vasarodavau daugiau kaip dešimt metų.

Tada ir Hurban Vajanský buvo čekofilas, tik vėliau palinko į tą kliedesingą rusofiliją, tikėdamasis, kad tik Rusija išgelbės Slo-

[1] Išspręstas klausimas (*lot.*).

vakiją. Palaikiau draugiškus ryšius su juo, Škultétu ir kitais. Į Martiną atvykdavo ir daugiau čekų, dailininkas Věšín - lyg ir oficialus Slovakijos tapytojas, o su Schwaigeriu ir Ignátu Herrmannu susipažinau prie Bistričkos. Mošavicuose mane norėjo suimti Vengrijos žandarai, kai kalbėjau apie Kollárą toje vietoje, kur stovėjo jo gimtieji namai.

Baigiantis 1890 metams, Martine įvyko slovakų susirinkimas; opozicija, jaunesnysis sparnas, t.y. Šrobár, Makovický ir Ráth, užsuko pas mane prie Bistričkos; kalbėjomės apie Slovakijos programą, apie kultūrinį ir politinį darbą - iš to gimė reviu "Hlas". Tai įvyko 1898 m. Apie "Hlas" susibūrė Šrobár, Pavel Blaho, Makovický, kuris vėliau buvo Tolstojaus gydytojas; kiek nuošaliau stovėjo Hodža. Prieš hlasistus stojo Vajanský, katalikai su Hlinka ir protestantai su Janoška - prasidėjo judresnis gyvenimas, kūrėsi vis daugiau ir daugiau slovakų organizacijų.

1914 m., ketindamas vykti į užsienį, jau buvau galutinai apsisprendęs dėl Slovakijos reikalų. Tačiau reikėjo gauti visus įgaliojimus ką nors veikti, todėl norėjau išsiaiškinti, ką apie tai galvoja ir šneka kiti deputatai ir politikai. Apie valstybės teisę kalbėjausi su Antonínu Hajnu. Hajn jau buvo gerai viską apgalvojęs ir pasakė generaliniame štabe turįs pažįstamą karininką, kuris padėtų mums nusibraižyti būsimosios Slovakijos žemėlapį tautiniu, strateginiu požiūriu. Ir iš tiesų po kiek laiko atnešė man žemėlapį, kuriame pieštuku buvo pažymėtos būsimosios sienos; dabartinės mūsų sienos tiksliai sutampa su nubrėžtomis tame žemėlapyje.

Nuvažiavęs į užsienį, apsidžiaugiau, kad slovakas Štefánik irgi atvyko tuo pačiu tikslu. Netrukus atsirado ir kiti: Osuský iš Amerikos; Pavlu ir jaunasis Hurban buvo Rusijoje.

Kai žmonės prie Bistričkos šnekėdavo, jog miškuose gali sutikti meškų, kad jos puolančios gyvulius, ateinančios į avižas, netikėjau; maniau, kad piemenys patys pjauna avis ar jas parduoda ir suverčia kaltę meškoms. Mūsų kaimynas ponas Markovický kartą nusivedė pasižiūrėti, ką tokia meška išdarinėja. Ogi tupi sau avižose ant pasturgalinių kojų, priekinėmis letenomis braukia avižas ir beriasi į nasrus; nubraukusi vienoje vietoje, eina toliau, ir taip nuniokoja visą lauką. Man parodė tokį

sutremptą plotą, taip pat miške nušliaužiotas mėlynes. Ką gi, jeigu meškos daro tiek eibių, reikia jas medžioti. Gavau pasiskolinti tokį gremėzdišką, dar turkų kariuomenės paliktą šautuvą ir vakare kartu su eiguliu Markovickiu nuėjome tykoti. Laukiame prie avižų miško pakraštyje valandą, dvi, bet meška nesirodo. Artėja vidurnaktis, mirga žvaigždės, aplinkui dega piemenų laužai - gražumėlis! Mes ir meškas pamiršome, pradėjome šnekėtis, ponas Markovický berūkydamas užsnūdo. Ir staiga žiūriu - iš miško išeina meška, jau už kokių trisdešimt žingsnių nuo mūsų. Didžiulis, gražus žvėris! Užsitaisiau šautuvą, bet negaliu šauti - drebu visas kaip epušės lapas. Paskui meška užuodė mus, šoko į avižas, o iš ten - į mišką. Štai kaip gėdingai pasielgiau. Bet tai nebuvo baimė, greičiau nuostaba, kad meškų iš tikrųjų yra, nors ligi tol netikėjau; o gal susijaudinau, kad į tokį gražų ir didelį žvėrį turėsiu klastingai šauti.

Antrą kartą meškos tykojau miške. Atėjo kiek mažesnė; šaudamas pataikiau jai į širdį, žvėris kiek pabėgėjo ir kurį laiką dar buvo gyvas. O mes sėdėjome ir laukėme: kol šuo amsi prie žvėries, vadinasi, jis dar gyvas. Kai šuo nutilo, nuėjome prie nusibaigusios meškos. Kažkur namie tebeturiu jos kailį.

Trečią kartą mešką susitikau šitaip: ruošiausi važiuoti iš Bistričkos į Prahą ir išėjau atsisveikinti su mišku; turėjau šautuvą, šunelį, tokį nedidelį, bet narsų [illegible]nu takeliu ir staiga pamatau už kokių dviejų šimtų metrų mešką - tokia didžiulė didžiulė, ėda sau mėlynes. Einu artyn prieš vėją, todėl ji manęs neužuodžia. Tačiau šunelis, bėgdamas priešais, pajuto mešką ir puolė prie jos. Meška pakėlė galvą, ir aš paskubėjau šauti, nors dar buvo toloka, apie šimtą dvidešimt žingsnių. Sužeidžiau į krūtinę, meška pargriuvo, bet vėl pašoko ir pasileido tolyn į mišką. Aš iš paskos. Aišku, negalima bėgti paskui sužeistą mešką, bet aš tai pamiršau. Kur tu, žmogau, atsiminsi, kai galvoji, kaip čia greičiau pribaigti. Meška kraujuodama bėgo gilyn į mišką; vijausi ilgai, bet nepavijau, nes sutemo. Kitą dieną anksti rytą išėjome jos ieškoti; ėjome kruvinais pėdsakais net ligi svetimo kvartalo ribos, toliau negalėjome. Paskui man laiške eigulys parašė, kad rado ją negyvą tame kvartale, jau sukirmijusią. Sakoma, kad meškos būta tokios, kokie to krašto žmonės; mūsų Slovakijoje meškos geraširdės.

Dar medžiodavau šernus, o kitų žvėrių - ne. Užtat noriai eidavau meškerioti upėtakių ir kiršlių. Man ne tiek žuvys rūpėdavo, kiek pabraidžioti vandenyje, pasėdėti ant upelio kranto. Matot, kur yra upėtakių, ten visada gražu. Mokiau martiniečius gaudyti žuvis ne sliekais, bet muselėmis; su sliekais nemalonu terliotis ir reikia sėdėti vienoje vietoje, o su muselėmis galima vaikščioti. Tai nėra labai paprasta: reikia pasigauti tinkamą muselę, priklausomai nuo to, kokios tuo metu skraido; kai žuvis griebia, greitai ir gerai užkirsti, valą vynioti, o žuvį pačiupti tinkleliu; viską reikia daryti labai vikriai. Dažniausiai sugautas žuvis vėl paleisdavau į vandenį.

Vėliau tų savo pomėgių atsisakiau, nes žmona gailėjo žvėrių ir žuvelių.

Būdamas gamtoje, galvoju, kad pirmi vaikystės įspūdžiai lemtingi visam gyvenimui. Gimiau lygumoje; ligi šiol nemėgstu miškais apaugusių kalnų, nes jie mane kažkaip slegia; kas kita lygumos, jūra, stepės, kalvos, nuo kurių gali žiūrėti į tolį. Lygumoje puikūs saulėlydžiai; esu matęs nuostabių saulėlydžių, jų nepamiršiu visą gyvenimą: pavyzdžiui, vieną kartą Niu Džersyje, kitą Olomouce ir kitur. Kartą mačiau Prahos hradą nuo Eliškos tilto sutemų ūkanoje - gražus reginys; kartais nuo Legijos tilto matau, kaip pro Palackio tiltą sklinda sidabrinė ryto šviesa - tų vaizdų negaliu pamiršti. Kartą važiavau traukiniu, jau buvo žiemą; kai išnėrėme iš tunelio, pamačiau medelį, kuris, užstotas tunelio briaunos, dar buvo su lapais. Tai truko tik vieną mirksnį, bet mane sukrėtė lyg koks stebuklas - tą akimirką suvokiau, kas yra panteizmas, gamtos dieviškumas. Suvokiau, bet niekada nebuvau panteistas.

Kaimą labiau mėgstu negu miestą. Tie ketveri metai užsienyje buvo sunkūs ir tuo, kad visą laiką teko gyventi valstybių sostinėse. Pastebėjau, kad, sugrįžus, po karo, gamta ėmė atrodyti mielesnė negu anksčiau. Gal geresnis susisiekimas priartins tą numiestėjimą, kuris numatytas socializmo programoje; tada nebus mieste tiek pramonės, miestai bus sveikesni - pati civilizacija atves žmones arčiau gamtos. Aš kitomis akimis žiūriu į kaimą negu jūs; neieškau gamtoje atskirų dalykų, daugiau matau visumą, krašto spalvas ir bendrą vaizdą, mėgstu saulę, gryną orą ir vėją, laisvę. Sakote, jog aš visada žvelgiu į tolį. Gal-

būt; nepastebiu namų aplinkos, ligi šiol nepastebėjau, kokie Topolčiankose baldai. Tačiau visas kalvas aplinkui pažįstu gerai, su savo senuoju Hektoru buvau net pačiame viršuje, norėdamas pamatyti, kas už jų.

Jeigu žiūrėčiau į kiekvieną gėlytę, vabzdį ir paukštį, jeigu norėčiau sužinoti, kas tai yra ir kodėl, neužtektų man laiko. Turiu daug darbo su žmonėmis - tai jau vadiname amatu. Toks mano santykis su gamta: mėgstu ją, o būdamas gamtoje, galvoju apie žmones.

1900 - 1910 METAI

Klausiate, kas buvo tarp mano penkiasdešimtmečio ir šešiasdešimtmečio... Ogi visiškai nieko... Šiaip ar taip, turėjau daugiau ramybės; tos piktos rietenos jau buvo praėjusios. Buvo kampanija dėl aštuonių valandų darbo dienos, agitacija dėl visuotinės balsavimo teisės - štai tokie dalykai, todėl, suprantama, dirbau savo darbą. Skaičiau paskaitas universitete, jau nebežinau apie ką; gvildenau mūsų pažiūras, ypač praktinės filosofijos klausimu, - auditorija būdavo pilna, nors aš prastas dėstytojas. Dalyvavau susirinkimuose, viešuose ginčuose, skaičiau paskaitas plačiajai visuomenei ir t.t.

Tai silpnybė, bet aš varžausi žmonių. Nemėgstu viešai kalbėti. Kai reikėdavo skaityti paskaitas ir kalbėti susirinkime ar mokykloje, visada jaudindavausi; ir vis dėlto, kiek esu kalbėjęs! Tačiau ir šiandien jaudinuosi, kai reikia viešai pasirodyti, ar ką pasakyti. Jeigu kalbama dėl kalbėjimo, - *l'art pour l'art*[1], - tai sekasi lengvai, bet kalbėti apie praktinius dalykus, kuriuos reikia nuveikti - tai didelis skirtumas. Niekada nenorėdavau stovėti priekyje, rodytis žmonėms; man pakanka būti antruoju, trečiuoju. Niekada pats nesiveržiau į visuomeninę veiklą; visada abejodavau, kai kiti siūlydavo jos imtis. Bet jei ką darydavau nenoromis ir manydavau, jog tiktai gaištu laiką, būdavo tame tam tikros logikos ir šis tas išeidavo. Taip būdavo visais atvejais.

[1] Menas menui (*pranc.*).

Vieną kartą, rodos, 1892 m., pas mane ankstų rytą atėjo vienas amerikietis ir pasakė turįs man Louiso Légero rekomendacinį laišką iš Paryžiaus. Jam dar nepasisakius savo norų, pamaniau, jog tai kažkoks žurnalistas, kuriam reikia materialiai padėti, ir jau mintyse skaičiavau, kiek jam galėsiu duoti. Tačiau tai buvo misteris Crane, fabrikantas iš Čikagos. Ponas Crane taip pat turėjo gamyklą Rusijoje, buvodavo tenai, domėjosi slavų reikalais; kaip tik dėl to prie Čikagos universiteto buvo įkūręs slavistikos studijų fondą ir kvietė mane, kad atvykčiau skaityti juose paskaitų. Ten žadėjo skaityti paskaitas Miliukov ir kiti. Nuvykau. Perskaičiau dešimties ar dvylikos paskaitų kursą: apie Dostojevskį, Kirejevskį, apie mūsų problemas; be to, važinėjau susitikti su tautiečiais. Ponas Crane buvo pažįstamas su profesoriumi Wilsonu, o jo sūnus Wilsono prezidentavimo laikais buvo užsienio reikalų ministro sekretorius; karo metais jie mums daug padėjo. Antrą kartą į Ameriką nuvykau 1907 m., į laisvų religijos darbuotojų kongresą Bostone; ten skaičiau paskaitą. Daugiau skaičiau čekams, ypač Laisvamanių sąjungoje Čikagoje; tos paskaitos išėjo atskira knygele.

Anglijoje buvau du kartus. Kai Vienoje vyko antialkoholinis suvažiavimas, pasakiau tenai improvizuotą kalbą; ji patiko anglams, ir šitaip suėjau į pažintį su kai kuriais profesoriais bei žurnalistais. Vėliau su Alica nuvykau į Angliją; tada aplankėme Elizebeth Blackwell, retą moterį, kuri atvėrė moterims kelią į mediciną. Kai karo metu nuvykau į Angliją, turėjau tenai nemažai pažįstamų.

Ne, pažangos partijos, arba kaip sakoma, realistinės, aš nekūriau, netgi buvau tam priešingas; norėjau paveikti visuomenę vien per spaudą, sukelti pas mus tokį fabianizmo sąjūdį, kuris imtų veikti visose partijose per paskaitas ir diskusijas. Tačiau tie jaunesnieji nutarė įkurti partiją, nes kitose partijose jiems nebuvo vietos; o kai jau susivienijo ir pakvietė mane, aš nuėjau su jais; tai įvyko 1900 m. Per pirmuosius susirinkimus buvo sudaryta ištisa programos knyga, kurią vadinome Raudonąja knyga. Realistai nebuvo vien politinė partija, ir jai rūpėjo ne vien einamoji politika, tai buvo kryptis, kritikos ir mokslo kryptis, siekianti kurti mūsų politiką moksliniu pagrindu, kultūrinę politiką, kaip tada sakydavau, nepolitinę politiką.

Buvau du kartus įstojęs į politinę partiją: į jaunačekių kaip realistas ir į realistų. Nesu partijų žmogus. Negaliu pasakyti, kad partijų nepripažįstu; tačiau visą laiką siekiau jau egzistuojančias partijas reformuoti. Tam tikru mastu man tai pavykdavo, tačiau per kovą, kuri man būdavo primetama. Atvykau į Prahą svetimas, ilgesnį laiką svetimas ir likau; tuo bent iš dalies galima paaiškinti mano ypatingas pozicijas.

Pas mus nuo seno buvo viena partija, bevardė, Palackio ir Havlíčeko partija; tačiau, kai ėmė reikštis naujas kaimo advokatų sluoksnis, prasidėjo skilimas; jaunačekių laikais miestai ir miesteliai pabudo iš provincijos snaudulio. Tie nauji žmonės puolė į gyvenimą pasiraitę rankoves; tuo ir pasireiškė jaunačekių radikalios nuotaikos.

Socializmą atnešė industrializacija, darbininkų atsiradimas, vienodai apsirengusių ir vienodus poreikius turinčių žmonių minia, susibūrusi po vienu fabriko stogu. Socializmas kilo visur, Vokietijoje, Prancūzijoje, Rusijoje - jaunačekiai to nesuprato ir, triuškindami socialistus, triuškino patys save.

Be darbininko, turėjome valstietį, ekonominį individualistą ir kartais konservatyvių pažiūrų žmogų.

Pridėkite prie viso to katalikų partiją ir gausite dvi dideles socialines partijas (socialistus ir agrarininkus), o šalia jų, kaip sakoma, buržuazinę partiją ir katalikų partiją.

Tačiau pas mus vyko specializacija, arba smulkėjimas, atsirado mažų partijų.

Politinis partiškumas natūralus dalykas; tačiau kaip ir visa, kas žmogiška, turi ir gero, ir blogo. Viskuo galima piktnaudžiauti; priklauso nuo to, ar žmonės padorūs ir apsišvietę. Aš labiau tikiu žmonėmis negu institucijomis, tai yra partijomis. Iš tikrųjų įdomi problema, kodėl pas mus susikūrė tiek partijų, nors anglai ir amerikiečiai tenkinasi dviem trim partijomis. Tai ne mūsų specifika - mūsų vokiečiai irgi panašiai susiskirstę. Abiem atvejais tokio skaldymosi priežastis, tiesą sakant, buvo Vienoje: Viena valdė ir administravo, parlamentas ir seimas priklausė nuo valdžios ir imperatoriaus; partijų neslėgė tyli atsakomybė, o valdžiai nekliudė jų skaldymasis. Tasai austriškas išauklėjimas ligi šiol dar neįveiktas; norime atsikratyti austriškumo, bet laikomės senų įpročių. Kad po perversmo susijungė mažesnės

partijos ir susikūrė nacionaldemokratų partija, tai pagal idėją buvo geras bandymas; gerai ir tai, kad pradedama galvoti ir apie stambesnius blokus; čia jau matyti didesnis valstybės supratimas; valstybės veikėjai tik tie politikai ir visuomenininkai, kurie, ką nors veikdami, turi galvoje valstybiškumą; jiems tikra politika yra viena: harmonizuoti į vieną visumą mažesnius vienetus, kurti organizacijas, jungti visas pastangas; tokia politika peržengia ir valstybės ribas. Tokių politikų reikalauja mūsų epocha, pokario epocha.

Man visada buvo artimas politikos literatūrinis organas - laikraščiai. Ir šiandien, jeigu neturėčiau kito užsiėmimo, būčiau bent žurnalistas. Jau būdamas studentas, rodos, 1876 m., rašiau iš Vienos į laikraščius, pasirašydamas pseudonimu "y". Prahoje, rodos, 1885 m. susitariau su daktaru Juliumi Grégru, kad laikraštyje "Nárǫdní listy" tvarkysiu mokslo skiltį. Tada vokiečių žurnalui "Politik" parašiau straipsnį - manau, jog tai buvo "*Mehr Gewerbebildung*"[1]; pats nebežinau, kokie buvo mano motyvai, kodėl norėjau publikuotis vokiškame žurnale; gal kas nors mane paprašė. Daktaras Grégr pyko ant manęs, laikė tai sutarties su jo laikraščiu laužymu; bet aš nebuvau nė ketinęs taip daryti. Tas incidentas paaštrino ginčus dėl "Rankraščių". Kai mūsiškė realistų grupė atsiskyrė nuo senačekių, mums svarbiausias dalykas buvo laikraščiai; norėjome juos pagerinti ir daryti jiems įtakos. Suprantama, senačekiai žurnalistai nusistatė prieš mus. 1887 m. buvo įsteigtas "Čas"; aš apie tai nė nežinojau, ir pirmą numerį gavau su tuo Schauerio straipsniu. Mūsų grupė kaip tik ketino steigti savo žurnalą, bet jaunesnieji irgi norėjo turėti savo ir susiorganizavo. Kai paskui tą straipsnį priskyrė man, kilo diskusija, aš siunčiau atsakymus į "Čas" ir nuo to laiko rašiau jam. Rašiau ir į "Naša doba".

1900 m. "Čas" pradėjo eiti kaip dienraštis; aš ten lankydavausi sistemingai, bet daugiau patarinėjau negu rašiau. Geriausi to bendradarbiavimo prisiminimai iš 1914 m., kada prasidėjo karas; ten mes rinkdavomės: daktaras Herben, inžinierius Pfefferman, Kunte, aš, vėliau Beneš. Mes įdėmiai stebėjome karo

[1] "Daugiau verslų" (*vok.*).

situaciją; iš tų pasitarimų išeidavo gerų straipsnių, kol nedraudė tuometinė cenzūra. Aš pats tada parašiau du straipsnius į "Naša doba", kuriuose lyginau kariaujančiųjų pusių jėgas.

Būgštavau, jog karas bus trumpas, mes liksime neišvaduoti, nors Austrija ir bus nugalėta; mes nebuvome pasiruošę, o kariaujančiosios šalys apie mus beveik nežinojo. Svarsčiau, kas laimės, bijojau, kad karas truks trumpai ir kartu priekaištavau sau, jog noriu ilgo, žiauraus karo.

Ką galiu jums pasakyti apie laikraščius! Kasdien ant jų pykstu; iš to pats matau, kaip juos mėgstu. Turėjome du didelius žurnalistus: Havlíčeką ir Nerudą; Neruda žurnalistas buvo netiesiogine prasme, greičiau feljetonistas ir kultūros kronikininkas. Iš jų galite matyti, kaip turi atrodyti geras žurnalistas. Turi būti išsilavinęs ir talentingas; turi mokėti stebėti ir vertinti; negali būti niekam abejingas, jo medžiaga - visas pasaulis, visa tikrovė. Būti žurnalistu - vadinasi, stebėti ir pažinti dabartį. Sakau stebėti ir pažinti: žurnalistas, kuris viską matuoja ir kerpa pagal savo partijos mastą, - tik pamokslauja arba spėlioja. Vietos korespondentas, tiksliai aprašydamas atsitikimą, atlieka didesnį ir garbingesnį darbą. Apskritai geras žurnalistas privalo turėti charakterį, siekti žodžio laisvės - laisvė, laisvė!..

1905-1906 m. buvo kalbama apie visuotinę balsavimo tesę; imperatorius ir Beck to norėjo, tikėjosi, kad, atėjus į parlamentą socialistinėms partijoms, susilpnės nacionaliniai ginčai; čekų partijos irgi buvo už tai, nes taip galėjome gauti balsų. 1907 m. įvyko pirmieji rinkimai, kai jau galiojo visuotinė balsavimo teisė. Valachijoje buvo pažangi politinė draugija; jai vadovavo keli mano mokiniai. Kai rinkimai buvo paskelbti, kažkam šovė į galvą pasiūlyti kandidatu mane - manau, jog tai padarė profesorius Dědina, bet parašė man apie tai velionis daktaras Kraicz. Taigi kandidatavau - žinojau, kad Valachijoje daugiausia skaitoma "Naša doba". Prieš mane kaip konkurentas stojo klerikalas Povondra ir, svarbiausia, dvasininkai, kurie agitavo vargšus valachus, sakydami, kad, girdi, aš griaunąs šeimą. Tada be mano tiesioginio pritarimo prasidėjo agitacija dėl skyrybų įteisinimo, bet klerikalai vis tiek apskelbė, kad agituojąs aš. Todėl į rinkimų kampanijos susirinkimus važinėjau su Šventuoju raštu kišenėje; jei-

gu koks klebonas ar kunigas stodavo ginti santuokos neišardomumo, paskaitydavau iš Evangelijos pagal Matą, kur Jėzus leidžia skyrybas, ir dvasiškasis tėvas neturėdavo ką sakyti. Nemalonu būdavo susirinkimuose kartoti tuos pačius politinius šūkius, todėl verčiau kalbėdavau apie alkoholizmą, apie ekonomikos dalykus, kad žmonės turėtų iš to bent kiek naudos. Rinkimus laimėjau ir išvykau į Vieną. Realistai mes tenai buvome dviese: profesorius Drtina ir aš.

Kodėl klerikalai puolė mane? Kai atvykau į Prahą profesoriauti, katalikiškos partijos mane sutiko gana palankiai; tėvas Vychodil iš Raihrado teigiamai parašė apie mano "Blaise Pascal". Tačiau paskui sužinojo, kad "Savižudybėje" esu parašęs, jog mums katalikybė netinkanti. Vokiečių katalikams imperijoje tai nekliuvo, ir jie mano "Savižudybę" citavo, pripažino, kad veikalas labai vertingas (Ratzinger). Bet vokiečiai katalikai buvo labiau apsišvietę. Manau, jog ir "Athenaeum" pakritikavau mūsų katalikų filosofinius darbus, nes jie buvo silpni. Kai prasidėjo tie ginčai dėl "Rankraščių", apie mane pikčiausiai rašė katalikų dienraštis "Čech"; Hilsnerio aferos metu tai buvo pirmuoju smuiku grojantis klerikalų laikraštis. Būtent jis mane kaltino, kad gadinu jaunimą ir panašiai. Buvau smerkiamas už tai, kam remiuosi čekų reformacija ir pripažįstu ne falsifikuotą senąją slavų kultūrą, o savąją - čekų. Aš tvirtinu, kad mūsų reformacija visų pirma buvo dorovinis, religinis, bet ne teologinis judėjimas. Hus, dar anksčiau Štítný, pirmiausia pradėjo reformuoti dorovę; jų raštuose suradau tai, kas man neduodavo ramybės dar vaikystėje, kai stebėdavau keistą kunigų gyvenimą. Ir mano nesutarimas su katalikų bažnyčia buvo dorovinis, ne dogmatinis. Nors protestantai irgi pripažįsta pagrindines dogmas. Nepaisant to, dogmoms aš nepritariu, nes jos neatlaiko proto kritikos. Tai pasakytina apie visų tikėjimų dogmas. Kam negaliu pritarti protu, negaliu pritarti ir tikėjimu - dėl šių problemų dar pasakysiu savo galutinę nuomonę.

Taip pat man nepatiko ir nepatinka liberalizmas, kadangi jis buvo abejingas religijai ir paviršutiniškas. Katalikybė su savo klaidomis - daugiausia Austrijoje, kur ji buvo oficiali religija, saugoma žandarų ir visų valdžių, - kaip tik laikėsi tuo liberališku abejingumu. Aš sakiau, kad Jėzui nereikia žandarų. Todėl

suprantama, kodėl Austrijoje kova su valstybe buvo ir kova su valstybine bažnyčia. Kaip tik tasai kardo ir šlakstyklės aljansas kaltas, kad pas mus tikėjimas susilpnėjo. Mūsų reformacija iš pagrindų buvo priešinga Austrijos reformacijai - mūsų liberalai iki šiol to nesupranta.

Vykstant šitiems mano susidūrimams su klerikalais, Hradec Kralove viešai disputavau su tėvu Reylu ir Jemelka; buvo pažangu, kad apskritai tokia diskusija įvyko. Tada pas mane ateidavo jaunų klierikų ir kunigų, kurie prašydavo patarimo, ar reikia nutraukti ryšius su bažnyčia, jeigu kyla kokių nors abejonių; paprastai aš juos atkalbinėdavau, nes mačiau, kad tos jų abejonės nepakankamai didelės ir nenuves į kitą pozityvų tikėjimą. Vienas toks kunigas man prisipažino, kad jį iš visų kunigo pareigų dominanti tik viena: klausytis moterų ir merginų išpažinčių. Aš nepritardavau pasitraukimui iš bažnyčios, jeigu tai būdavo daroma dėl indifirentizmo, dėl politinių priežasčių, tokių kaip judėjimas "*Los von Rom*"[1], ir dėl vedybų; aš norėjau, kad žmonės religijos atžvilgiu elgtųsi padoriai.

Turėjau ir kitą konfliktą - tai buvo byla su tikybos mokytojais. Viename susirinkime pateikiau pavyzdį, kaip tikybos mokytojas skundė kitus mokytojus. Tas mano pasakymas sukėlė pasipiktinimą, ir trys šimtai aštuoni tikybos mokytojai padavė mane į teismą už tai, kad aš, girdi, visus tikybos mokytojus išvadinęs skundikais ir šnipais. Bylą laimėjau. Ir šiuo atveju iškilo tasai abipusis bažnyčios ir valstybės tarnavimas. Valstybė gynė bažnyčią, o bažnyčia jai tarnavo, veltui ėjo dvasinės policijos pareigas. Šiandien katalikai jau turėtų žinoti, jog bažnyčiai tai nedavė naudos, nepadėjo ir mūsų katalikybei apskritai.

Wahrmundo afera! Insbruke buvo bažnyčios teisės profesorius Wahrmund. Jis parašė brošiūrą, kurioje kritikavo bažnyčią, todėl brošiūra buvo konfiskuota, o Wahrmund turėjo nemalonumų. Vienos klerikalų vadas Lueger parlamente pasipiktinęs kalbėjo, kaip toks žmogus galįs būti profesoriumi universitete. Iškilo mokslo ir mokymo laisvės principas. Aš pasisakiau prieš Luegerį, prasidėjo vieša diskusija; visos pažangiosios par-

---

[1] Šalin nuo Romos (*vok.*). Tokį šūkį Austrijos imperijoje kėlė vokiečių deputatai, nepatenkinti, kad katalikų bažnyčia per silpnai kovoja su čekais Austrijoje.

tijos, net ir vokiečių, palaikė mane. Pagaliau ir konservatyvios partijos, taip pat lenkai, irgi sakė, kad Lueger persūdęs. Ginčas atkreipė net užsienio dėmesį. Jeigu mes, čekai, norime pasaulyje užimti deramą vietą, turime pasaulio problemas paversti savomis, turime išmaningai apie tas problemas kalbėti. Antra vertus, mūsų, čekų, problema turi tapti pasauline: tai mums pavyko padaryti dar karo metais.

Jeigu jau kalbame apie bažnyčią, pasakysiu, kad nei bažnyčia, nei teologija man nėra religija, tai apskritai nėra religija. Mes, intelektualai, gilinamės tiktai į bažnyčios mokslą, į teoriją, bet tai ne religinis gyvenimas. Aš nemoku apie religiją samprotauti abstrakčiai. Ligi šiol prisimenu sekmadienius Čeikovicuose: susirenka visas kaimas, susipažįsta, sveikinasi, vaikinai susitinka su merginomis, visi pasipuošę; kvepia smilkalai, skamba muzika, visi žmonės bažnyčioje gieda, vienu metu klaupiasi ir stojasi, seniūnas ir visi kaimiečiai; ištisa drama prie altoriaus, pamokslas, kurį visi supranta, ir paslaptinga lotynų kalba, kurios niekas nesupranta. Įsivaizduojate, ką žmonėms duoda tokie sekmadieniai, kaip visus suburia į vieną bendriją! Katalikų mišios - tai tikros liaudies iškilmės; protestantizmas, kurio apeigos ne tokios iškilmingos, daugiau apima kasdieninį gyvenimą. Apskritai bažnyčia daro poveikį tuo, kad visų metų laikas išdėstytas religijos nustatyta tvarka, tarytum joje įrėmintas: sekmadieniai ir šventės - faktiškai šventės, atėjusios dar iš pagonybės laikų. Bažnyčia lydi žmogų visą gyvenimą: kai gimsta, bręsta, tuokiasi, miršta; viskas daroma taip, kad būtų įvykdyta Aukščiausiojo Viešpaties valia. Atsiminkite, kad žmonės tokiuose kaimuose nieko daugiau nematydavo; kokių stiprių būta pančių! Bažnytinės, taip pat kitos apeigos atsirado tais laikais, kada žmonės neskaitė knygų kaip šiandien, kada jie buvo neraštinga masė; ir taip truko iki devynioliktojo amžiaus! Šiandien žmonės skaito, vaikšto į teatrus, į kiną ir koncertus, klausosi paskaitų, radijo, turi pramogų ir akims, ir ausims; be to, yra draugijų, sporto organizacijų, politinių partijų, kur galima susirinkti, susiburti. Užuot ėję į pamaldas, žmonės atsiverčia storus sekmadienio laikraščius; juos sklaidydamas, dažnai klausiu, ar jie gali atstoti pamaldas, kurias mačiau vaikystėje?

Suprantama: pats istorijos progresas nėra bažnyčios misija. Bažnyčia iš esmės perėmė Romos imperijos palikimą ir išlaikė dalį antikinės kultūros; ilgus tūkstantmečius ji turėjo mokyklos ir švietimo monopolį; laikė savo žinioje socialines tarnybas - ligonines, vargšų prieglaudas; vienijo tautas ir monarchus ne tik vadinamojoje Paneuropoje, bet ir visame pasaulyje; savo misijomis platino pasaulyje civilizaciją. Tuo tikslu buvo sukurta didžiulė organizacinė, tarptautinė, universali programa. Šiandien tie uždaviniai patekę į kitas rankas - valstybės. Bažnyčia nebegalėjo išlaikyti mokyklų, liovėsi globojusi ir kontroliavusi mokslą; humanitarines tarnybas taip pat perėmė valstybė ir jos socialinių įstatymų leidybos institucijos; tarptautinius ir kultūros ryšius ėmė tvarkyti pasauliečiai; ekonominis bendravimas gerai ar blogai, bet jungia jau visą pasaulį. Taigi teokratija užleidžia vietą demokratijai, bet tai nereiškia, kad religija praras savo reikšmę ir misiją. Bažnyčios pareiga lieka nuolatos rūpintis siela, saugoti dorovę. Jeigu dvasininkai taip ir darytų, jie labiausiai priartėtų prie Jėzaus. Dabar beveik kiekviena šeima turi kokių nors moralinių problemų; jas išsiaiškinti, pažinti ir pastiprinti tų problemų kamuojamas sielas - tokia būtų kiekvieno dvasininko pareiga. Tačiau tada dvasininkas privalėtų pažinti žmones, pats būti labai daug patyręs - o kur tokių surasti?

To proceso sustabdyti neįmanoma: pasaulis žingsnis po žingsnio pasaulietiškėja, valstybiškėja, bažnyčia netenka politinės ir socialinės galios. Be to, šiuolaikinis kritiškumas ir moksliškumas kaipmat sugriauna visokių teologijų dogmas. Todėl ir matome visų konfesijų krizę.

Krikščionybės, bažnyčios uždaviniai tokie pat dideli, gal net didesni, negu buvo prieš du tūkstančius metų: tapti tikros meilės skelbėja ir sielos žadintoja. Kaip tai padaryti, bažnyčia turi pasakyti pati; jau šiandien ir ateityje religija bus individualesnė, tenkins asmeninius dvasinius žmonių interesus - nesu pranašas, bet manau, jog esu vienas iš tų būsimų tikinčiųjų. Mokslo ir tyrimų laisvės, intelektualinio visų religijų padorumo, tolerancijos - štai ko reikia; tačiau nereikia dvasinio abejingumo, ne šiaip sau tikėjimo, bet gyvo tikėjimo kažkuo aukštesniu, negu mes esame, kažkuo didžiu, prakilniu ir amžinu.

Mano konfliktai su istorikais - na, gerai. Aš laikau save istorijos filosofu. Dar gimnazijoje pagalvodavau, ar po milijono metų moksleiviai turės mokytis, kokie buvo Prancūzijos karaliai, kaip jie viešpatavo ir vienas su kitu kovojo. Istorija tai ne šiaip sau istorija, bet kokio nors dalyko istorija: matematikos, filosofijos, meno istorija ir taip toliau, netgi, sakysime, skrybėlės ir batų istorija, viso švietimo ir visatos istorija. Visada yra kas nors, kas keičiasi ir vystosi; joks judesys nėra šiaip sau judesys, yra kažkas, kas judina. Taigi norėčiau, kad istorikai man pasakytų, kieno istoriją jie rašo; jeigu tai valstybės istorija, tada kas toji valstybė ir kaip dabartinė valstybė susikūrė iš praeities pradmenų.

Ir toliau: aš nesu prieš istoriją, bet prieš istoricizmą; mano nuomone, praeitis nėra lemiamas argumentas, nes praeityje būta ir gėrio, ir blogio. Aš remsiuos tik praeities gėriu. Lygiai taip pat ne argumentas šių dienų tikrovė ir vadinamasis naujoviškumas. Tironas ir pavergtasis gali remtis istorine teise. Tai, kas buvo ir kad buvo, patogus argumentas reakcionieriams; mane domina, kaip atsirado gėris ir blogis, kas buvo vakar ir kas yra šiandien. Istorija yra *magistra vitae*[1], bet kiek istorikų ir kurie iš jų buvo tikri mokytojai?

Zagrebo, o paskui Friedjungo procesai, tai jau buvo diplomatijos baras; šitaip aš įsitraukiau į kampaniją prieš Austrijos užsienio reikalų ministrą Aehrenthalį ir į užsienio politiką. Buvo taip: 1909 m. Zagrebe teisė už tėvynės išdavimą penkiasdešimt tris chorvatus - inteligentus ir valstiečius; vengrų agentai sufabrikavo prieš juos dokumentus. Teisiamiesiems grėsė kartuvės. Nuo savo kampanijos prieš Kállay dienų Bosnijoje ir Chorvatijoje turėjau pažįstamų, tarp jų savo mokinių; jie atvažiavo pas mane kviesti, kad atvykčiau į Zagrebą. Aš nelabai norėjau, bijojau, kad reikės sugaišti daug laiko, bet pagaliau nuvykau, dalyvavau procese, o paskui visą bylą išdėsčiau parlamente. Nuosprendis buvo panaikintas.

Antras atvejis buvo su Friedjungu, paskelbusiu suklastotą dokumentą, turintį įrodyti serbų intrigas prieš Austriją. Iš pirmo

[1] Gyvenimo mokytoja (*lot.*).

žvilgsnio supratau, kad dokumentas netikras; pažinojau tuos žmones Serbijoje ir Chorvatijoje ir žinojau, ko jie siekė ir ko ėmėsi. Atvyko pas mane chorvatų deputatas Supilo ir pasakė turįs įrodymų, kad tą dokumentą sufabrikavę užsienio reikalų ministro agentai ir deputatas Forgách. Man to užteko, nes norėjau viską iki smulkmenų turėti pats ir patikrinti vietoje. Todėl kelis kartus važiavau į Belgradą - ten radome ir skylutes duryse, prie kurių šis dokumentas buvo prisegtas, kai jį fotografavo; susiradau ir Vasičių, paruošusį tą dokumentą, - žodžiu, Friedjung pralaimėjo, o aš delegacijose toliau kovojau su Aehrenthaliu. Nuo tų laikų Serbijoje ir Chorvatijoje turėjau bičiulių ir paskui dirbau su jais karo metu. Per tuos procesus arčiau susipažinau su ponu Steedu, Vienoje akredituotu "Time" korespondentu Balkanams ir Vidurio Europai; tai padėjo mums karo metais "Time" laikraštyje turėti savo skiltį.

Kai 1910 m. man sukako šešiasdešimt, įvyko banketas, buvo sakomos kalbos; atsakydamas į tas kalbas, pasakiau, jog tai, ką dariau iki šiol, buvo tik pasiruošimas, o tikras darbas priešakyje. Kai kas pagalvojo, jog aš pranašavau, ką darysiu karo metais. Kur aš ten pranašausiu! Aš tiesiog nežinojau, ką atsakyti, o kad esu nepatenkintas nuveiktais darbais, jaučiau...

KARUI ARTĖJANT

Paskutiniaisiais metais, prieš prasidedant karui... buvau deputatas; be to, rašiau ir išleidau knygą "Rusija ir Europa". Pasiūlė vokiečių leidėjas Diederichs, perskaitęs mano nekrologą apie Tolstojų; sutarėme, kad surinksiu visas savo studijas apie Rusiją ir išleisiu jo leidykloje. Dvi knygos jau išėjo, trečiosios, apie Dostojevskį, ligi šiol tebeguli rankraštis. Norėčiau dar ką nors parašyti, bet laiko, pone, laiko trūksta.

1911 m. buvau išrinktas deputatu, o profesorius Drtina jau ne. Turėjome bendrą klubą, kuriam priklausė valstybės teisės specialistai Prunar ir Kalina ir pažangieji moravai Stranský vyresnysis ir Votruba.

Švihos afera! Ji rodo, kaip mes buvome nepasiruošę tam, kas mūsų laukė. Klausykite, apkaltinti čekų deputatą, kad jis pasamdytas kaip paprastas slaptosios policijos agentas, - kaip mes visi turėjome atrodyti! Aš buvau įsitikinęs, kad Šviha ne toks kaip agentas Wiener; taip, jis veikė slapta su sosto įpėdiniu, teikė jam informaciją; jis turėjo skolų, ir įpėdinis už paslaugas norėjo sumokėti, bet, kadangi buvo šykštuolis, liepė, kad tuos pinigus išmokėtų policija. Taip bent tada man viskas atrodė. Politiškai tai buvo dar didesnis nusikaltimas, negu kad Šviha būtų tarnavęs policijai; tačiau žmogiškai žiūrint, ne toks jau baisus. Įsipainiojau į tą bylą, norėjau, kad Šviha būtų svarstomas *in camera caritatis*[1], panašiai kaip Sabina. Negalėjau tada numatyti, kad mano dalyvavimas Švihos byloje taip užgaus kai kuriuos asmenis, kad jie tebepyks net kilus pasauliniam karui.

Tačiau, antra vertus, teisybė ir tai, kad šiuo ir kitais atvejais dariau klaidų. Pagaliau visada už jas man gerokai ir kliūdavo.

Keista: savo gyvenime tiek kartų buvau įsivėlęs į įvairias problemas ir ginčus, dažnai net ne savo noru; kai kada pagalvodavau, jog tiktai gaištu laiką. Karo metais įsitikinau, jog viskas, beveik viskas, ką kur veikiau ir su kuo susidūriau, davė šiokios tokios naudos. Gerai, kad esu gimęs pusiau slovakas, tarp slovakų gyvenęs ir kartu su jais dirbęs; tai man pravertė karo metais, nes galėjau kalbėti jų vardu ir su jais pačiais kaip slovakas.

Gerai, kad studijavau Vienoje ir ten buvau žinomas; kaip deputatas sąmoningai stebėjau Vienos rūmus, kariuomenės viršininkus, aristokratus ir aukštąją biurokratiją; visos tos žinios man labai pravertė, kada karo metais rašiau apie Austrijos dorovinį smukimą ir neišvengiamą žlugimą.

Mano ginčai bei konfliktai, kad ir dėl tų "Rankraščių", dėl valstybės teisės arba dėl mūsų istorijos prasmės, ne tik atvedė mane į politiką, bet ir paskatino studijuoti mūsų tautinius klausimus; nebūčiau tapęs politiku, jeigu nebūtų tekę taip skaudžiai išgyventi dėl mūsų tautos istorijos problemų. Tuose įvairiuose ginčuose pažinau mūsų žmones, susirėmimuose išmokau diplomatijos - juk ir diplomatija esti literatūrinė arba žurnalistinė; viso to man reikėjo karo metais, ir aš tuo pasinaudojau.

[1] Neviešai, atsargiai, delikačiai, su pagaila (*lot.*).

Nuo vaikystės man rūpėjo slavų klausimas: lenkų, o paskui rusų problemos. Tai, ką buvau skaitęs ir mąstęs apie Rusiją, padėjo man bendrauti su rusais, ir gana autoritetingai; sužinojau, ko galime ir ko negalime tikėtis iš Rusijos, pažinau aplinką, kurioje paskui formavosi mūsų revoliucinė armija. Jeigu nebūčiau gerai pažinęs Rusijos, nebūčiau teisingai susiorientavęs tame rusų revoliucijos chaose. Palaikiau draugiškus santykius su lenkais; kaip deputatas turėjau progos užmegzti kontaktus su jugoslavais Bosnijoje, kada vyko Zagrebo procesas ir iškilo Friedjungo afera. Karo metais tai pravertė bendradarbiaujant su jugoslavais. Narpliodamas Friedjungo aferą, gavau progą padirbėti kaip detektyvas: karo metais toji patirtis irgi davė naudos. Kova su ministru Aehrenthaliu mane išmokė oficialios diplomatijos ir leido susipažinti su Steedu ir Watsonu. Būtent toji kova išgarsino mane Anglijoje, Prancūzijoje ir kitur.

Kadangi žmona buvo amerikietė, man atsivėrė anglosaksų pasaulis. Mokėdamas kalbą ir pažindamas kultūrą, galėjau karo metais dirbti Anglijoje ir Amerikoje. Apskritai kalbų mokėjimas man buvo labai naudingas, nes galėjau susikalbėti ir skaityti paskaitas Rusijoje, Prancūzijoje, Anglijoje, Amerikoje. Itališkai irgi šiek tiek pramokau. Mano paskaitos Amerikoje leido susipažinti su žmonėmis, kurie karo metais mums labai padėjo.

Hilsnerio byla mums davė naudos ypač karo metais. Santarvės kraštuose žydai visur buvo labai įtakingi spaudai, todėl kur tik aš nuvykdavau, laikraščiai teigiamai rašydavo apie mus arba bent mums nekenkdavo. Nežinote, kaip tai mums buvo svarbu.

Tokių dalykų buvo ir daugiau. Tikiu teologija, tikiu, jog kiekvieną iš mūsų veda Apvaizda - kaip, nemoku pasakyti.

Taip, esu realistas, kaip mane vadina, bet mėgstu romantiką. Nematau čia prieštaravimo. Ypač man buvo artima romantinė poezija: Mácha, Puškin, Musset, Byron.

Aš visą laiką turiu tvardytis: kai į pirmą vietą kėliau realizmą, mokslinį metodą, turėjau įveikti savo paties romantiškumą, drausminau mintis. Stengiuosi praktikoje būti realistas, stengiuosi nuolatos ir sistemingai. Taip pat esu anglosaksiškas, sutramdžiau savyje slavišką͏jį anarchizmą, panašiai ir filosofijoje:

čia vėl Locke, Hume ir empirikai tramdė manyje Platoną. Žmonės, matyt, nesupranta, jog kritika, ypač griežta kritika, dažnai yra savikritika, netgi skausminga išpažintis. Manyje vyksta nuolatinis konfliktas tarp impulsyvaus slovako ir racionalaus čeko. Žmogus nėra paprasta būtybė; aš jau sakiau, kad ne tik mano oponentai, bet ir rėmėjai norėjo iš manęs padaryti vienašališką tipą. Sakysime, tasai tariamasis mano racionalizmas. Dieve mano, kol noriu mokyti ir įrodinėti, turiu remtis protu, protingais argumentais. Tačiau visada ir visur, moksle ir politikoje *vis motrix* man buvo etika - etika grindžiu jausmus, meilę, simpatiją, žmogiškumą. Tiktai nepakankamas filosofinis išprusimas darė mane vienašalį racionalistą. Sąlygos dažnai vertė mane kritikuoti iš kairės ir dešinės; tačiau mano kritiškumą skatino ne racionalizmas, tikriau sakant, ne vien racionalizmas. Logika ir jausmai neatskiriami.

Politika turi poezijos elementų; joje tiek poezijos, kiek ir kūrybingumo. Manau, kad savo ir savo artimųjų gyvenimą nemažu mastu galima ir reikia sąmoningai kurti, ir komponuoti, kad tai daryti galime ir turime; pats gyvenimas yra drama, kaip, sakysime, Shakespearo drama. O kas gi yra politika, tikra politika, jeigu ne sąmoningas žmonių formavimas, ne gyvenimo kūrimas ir komponavimas.

Politikoje svarbu išlaikyti proto ir jausmų pusiausvyrą. Ir kada susidaro kritiška politinė situacija, turime žiūrėti ir kombinuoti, kaip ir kuo galima pasikliauti; čia reikia tikslumo kaip matematikoje; jausmai stebėdami ir spėdami neklysta. Tikslą, idealą nustato ne vien protas, bet ir jausmai. Priemones turi nustatyti protas; tačiau, atsižvelgdami į tikslą, situaciją turime pakeisti, duoti jai ką nors nauja, sava. Tai yra kūryba, būtent toji gyvenimo poezija.

Suprantama, romantiškiausias mano gyvenimo laikotarpis buvo karo metai, ėjau į juos tarsi pagal nubrėžtą liniją, kaip buvau apskaičiavęs. Nekalbu vien apie konspiraciją ir karo romantiką. Dabar tai prisiminęs, matau, kaip mes tam darbui buvome nepasiruošę, bet vis dėlto baigėme daryti Dobrovskio, Kolláro, Palackio, Havlíčeko prieš šimtą metų pradėtą darbą. Kokie mes buvom vieniši, ir užsienyje, ir tėvynėje, ir vis dėlto mes uoliai vykdėme visos tautos mandatą; kaip mes pradėjome pli-

komis rankomis ir pagaliau tose rankose atnešėme laisvę, respubliką, Slovakiją ir Užkarpatę - visa tai man atrodo kaip sapnas. Štai jums Apvaizdos pavyzdys. Taigi: metodas turi būti paprastas ir dalykiškas, racionalus, realistiškas, bet tikslas, visuma, koncepcija - tai amžinas eilėraštis. Goethė pavartojo gražų žodį: *Exakte Phantasie*[1].

Gyvenimo romanas. Kelis kartus - labai labai seniai norėjau rašyti čekų romaną savo gyvenimo romano pagrindu. Buvau pradėjęs dar gimnazijoje ir dar kelis kartus, ypač po viso to, ką patyiau Prahoje. Jis turėjo būti biografinis "*Dichtung und Wahrheit*", bet jaučiau, kad nepadarysiu kaip reikiant, ir, kas buvo parašyta, sudeginau. Žinojau, jog neturiu pakankamai kūrybinių jėgų, o pateikti mokytojo pasakojimo nenorėjau. Mano gyvenimas buvo visko kupinas; jau pamirštu detales ir tikslią įvykių eigą. Aš turiu ir savą pamiršimo metodą: kas padaryta, metu iš galvos, kad ji būtų laisva ir švari: taip kaip tvarkomas rašomasis stalas. Beje, norėdamas būti nuoširdus, negaliu sakyti visko: ne vien dėl žmonių. Abejoju, ar žmogus turi tinkamų žodžių išsakyti, kas yra širdyje. Kas moka skaityti, suras mane mano rašiniuose tarp eilučių.

---

[1] Tiksli, daiktiška fantazija (*vok.*).

KARO PRADŽIA

Karas mane užklupo atostogaujantį Saksonijos Žandove. Kai Sarajeve buvo nušautas sosto įpėdinis, aš ir tikėjausi, ir nesitikėjau, jog kažkas iš to bus. Tikėjausi, nes jau seniai kažką jaučiau; nesitikėjau, nes žinojau, kad prie to atentato serbų valdžia pirštų neprikišo. Daug žmonių pažinojau pietuose, žinojau jų planus. Tiesa, Bosnijoje ir Hercegovinoje buvo agituojama prieš Austriją ir Vengriją, bet Serbija laikėsi santūriai. Ji norėjo su Austrija susitarti ir Pašić per mane perdavinėjo ministrui Berchtoldui neblogus pasiūlymus. Serbų pusėje buvo gera valia. Taip pat žinau, kaip nuosaikiai (oficialiai) laikėsi Serbija karo metu.

Paskelbus mobilizaciją, negalėjau iš Vokietijos sugrįžti, nes nebuvo susisiekimo; stebėjau vokiečių mobilizaciją, todėl užsukau į Dresdeną, į kitas vietas - man tai imponavo: griežta tvarka, kruopštus pasiruošimas iki mažiausių smulkmenų. Per visą mobilizacijos laiką nemačiau nė vieno išgėrusio vokiečio, tuo tarpu transportai su mobilizuotais austrais, kurie važiavo stoti į kariuomenę savo krašte, buvo pilni girtutėlių vyrų. Žinau, žmonės gėrė iš nevilties, ir vis dėlto tai charakterizuoja pačią valstybę. Tikėjausi, kad Vokietija bus nugalėta, bet žinojau, kad reikės daug pastangų, kad bus daug sunkiau, negu kai kas tikisi; užtat Austrija greitai žlugs su savo pajėgomis, svarbiausia - moralinėmis. Dėl Prancūzijos bijojau: veržlus vokiečių puolimas užklups ją netikėtai ir sukels didelę grėsmę. Labiausiai abejojau dėl Rusijos; būdamas tenai paskutinį kartą 1916 m., daugiau stebėjau rusų armiją negu Tolstojų; mačiau nepasiruošimą ir netvarką. Padėtis šiek tiek pagerėjo po rusų-japonų karo, bet nedaug. Vienoje pažinojau Petrogrado informacijos agentūros viršininką Svatkovskį; jis aplankė mane, dabar nebeprisimenu, ar jau buvo prasidėjęs karas, ar netrukus po atentato Sarajeve; su didele baime kalbėjo apie Rusiją ir nepritarė tuo-

metiniam planui atiduoti Čekiją valdyti kokiam nors Rusijos kunigaikščiui. Sakė, jog nė poros savaičių nepakęstumėme Prahoje paties geriausio rusų kunigaikščio. Iš carinės Rusijos nieko gero nesitikėjau nei kariniu, nei moraliniu požiūriu. Savo tikėjimą, kad vokiečiai karą pralaimės, daugiausia grindžiau abiejų kariaujančių pusių ekonomikos ir gyvosios jėgos resursų palyginimais. O kad padės Amerika - apie tai nepagalvojau. Sugrįžęs į Prahą, žiūrėjau, kaip eina į karą mūsų vyrai: nenoromis, kaip į skerdyklą; buvo ir pasipriešinimo atvejų, prasidėjo persekiojimai. Sukilimo Čekijoje galėjo tikėtis tik tas, kas nežinojo jėgų santykio. Kai nusprendžiau, kad reikia kažką prieš Austriją veikti, nesakiau sau, jog esu patriotas ir kad tauta liepia; tiesiog buvo nemalonu, kad mūsų vyrai eina į karą, į kalėjimus, o mes, deputatai, sėdime namie. Tariau sau: jeigu esi deputatas, turi kažką daryti! Žinoma, reikėjo nepamiršti ir to, kas gali atsitikti man pačiam ir šeimai, bet tai jau kitas dalykas.

Visų pirma du kartus suvažinėjau į Olandiją: turėjau pasą, su kuriuo galėjau keliauti į visus pasaulio kraštus, gavau vizą, kad lydžiu grįžtančią į Ameriką svainę. Jūs ją pažįstate, vardu Esperanza, kuris man patinka, nes žodis *Esperanza* reiškia viltį. Gavau vizą ir kitą kartą. Olandijoje rinkau informaciją, o svarbiausia užmezgiau ryšius su bičiuliais anglais - ponu Steedu ir Setonu- Watsonu. Seton-Watson buvo atvykęs į Olandiją, norėdamas susitikti su manimi. Kalbėjausi su juo ištisas dvi dienas ir išdėsčiau visą mūsų problemą - kad būtinai reikia sutriuškinti Austriją-Vengriją ir pertvarkyti vidurinę Europą. Tuo pasiremdamas, profesorius parašė memorandumą lordui Grejui. Tokius memorandumus gavo Rusija ir kitos valstybės.

Paskui spalio mėnesį išvykau į Italiją; nedavė ramybės mintis užmegzti ryšius su bičiuliais serbais ir chorvatais. Sugalvojau pretekstą - vežu į pietus mūsų Olinką. Italijos pasienyje stoties viršininkas norėjo mus sulaikyti ir telegrafuoti į Prahą, ar praleisti mus. Tada pirmą kartą gyvenime pasinaudojau savo deputato statusu ir pasakiau, kad jiems bus nurodyta, ar turi teisę mane sulaikyti; jie tik gūžčiojo pečiais. Stovėjome perone, tuo tarpu traukinys, kuriuo atvažiavome, ėmė judėti Italijos link; greitai įšokome į vagoną ir nuvažiavome. Laimė, kad maži buvo mūsų lagaminai, kitaip į užsienį nebūčiau išvykęs. Tada ma-

niau, jog po kelių savaičių grįšiu į Prahą; grįžau tik po ketverių metų, tą pačią dieną, kada peržengiau Austrijos sieną. Vežiausi kelis tūkstančius, kuriuos buvo davęs Beneš - faktiškai Beneš finansavo mūsų revoliucijos pradžią. Su Scheineriu buvau sutaręs, jog kažkiek pinigų parūpins sakalai iš savo fondų; jis žadėjo, kad parems ir mūsų tautiečiai iš Amerikos, bet tokių buvo nedaug, kadangi Jungtinės Valstijos laikėsi neutralumo. Nemokėjome susiorganizuoti; išskyrus Scheinerį, niekam neatėjo į galvą, kad reikės pinigų. Dar prieš išvykdamas į Prahą, liepiau Voskai, kuris tada buvo Prahoje, kad Amerikoje organizuotų rinkliavą persekiojamiems ir suimtųjų šeimoms. Tačiau iš tiesų per visą karą tų pinigų turėjome labai nedaug; manau, kad taip pigiai nebuvo padaryta nė viena revoliucija pasaulyje.

Venecijoje susitikau su redaktoriumi Hlaváču; jis man suteikė naujausių žinių iš Vienos. Iš ten nuvykau į Florenciją ir į Romą. Gyvenau netoli Monte Pincia; buvau patenkintas, kad vėl pamačiau senąją Romą, bet svarbiausia - atnaujinau senus ryšius ir pradėjau ieškoti naujų. Suprantama, gatavo plano neturėjau; iš Prahos išvažiavau plikomis rankomis. Susiradau Romoje serbų, chorvatų ir slovėnų, kurių Romoje buvo gana daug, bet jie nebuvo susivieniję - priklausė įvairioms srovėms, didžiaserbių, didžiachorvačių, jugoslavų; daug bendravau su Supilu ir Vošnjaku. Tarp italų jau buvo prasidėjusi agitacija už Dalmatiją nostrą. Tarp kitų susiradau profesorių istoriką Lumbrosą; pamatęs mane, jis suplojo rankomis, nes laikraščiai rašė apie žudynes Prahoje ir kad esu nušautas; parodė savo archyve aplanką su laikraščių iškarpomis apie mane - *morto*! Susipažinau su Anglijos pasiuntiniu ir informavau jį apie padėtį Austrijoje; jis įteikė man Steedo laiškus. Vaikščiojau į pasitarimus naktį, bet vis dėlto mane sekė austrų ir vokiečių šnipai, todėl pasiuntinys įspėjo, kad būčiau atsargus. Pas mane atvyko Svatkovskij ir pasiuntė mano pranešimą į Rusiją. Lankiausi Rusijos pasiuntinybėje; visiems įrodinėjau, jog būtinai reikia išardyti Austriją-Vengriją - tada visur buvo tikima, jog būtina išsaugoti Dunojaus imperiją kaip užtvarą tarp Vokietijos ir Balkanų. Pagaliau pabaigiau tas derybas, nes turėjau skubėti namo; norėjau paslėpti visas knygas su pastabomis, o svarbiausia - vieną aplanką, kuriame laikiau visą įmanomą gauti informaciją apie Habs-

burgų dinastiją; tą informaciją buvau surinkęs deputataudamas. Bijojau, kad jos nerastų ir nesuimtų žmonos; kad jie keršys mano dukrai Alicei, nepagalvojau. Aplankas visą laiką stovėjo akyse - žinoma, jis buvo konfiskuotas drauge su knygomis. Taip ir pražuvo. Romoje išbuvau apie mėnesį; iš ten su vienu Italijos diplomatu automobiliu važiavome į Genują, o paskui į Ženevą. Ženevoje norėjau susitikti su Denisu, o paskui grįžti namo. Tačiau to nepatarė daryti net Austrijos konsulas, kai nuėjau, kad uždėtų pase antspaudą; kalbėjo apie karą, sakė, kad Austrija pralaimės. Netrukus gavau du pranešimus: Beneš iš Prahos rašė, kad nevažiuočiau, nes prie sienos būsiu sulaikytas, o Machar iš Vienos - kad duotas įsakymas prie sienos mane be jokio tardymo tuoj pat pakarti. Taigi likau. Susidarė ypatinga situacija: buvau kaip prisuktas mechanizmas, nieko daugiau negalvojau, tiktai apie mūsų veiksmus prieš Austriją, nieko daugiau nemačiau ir nejaučiau, tarsi būtų kas mane užhipnotizavęs. Rūpėjo tiktai karas: kokia padėtis, kaip klostosi karo veiksmai. Paskui svarsčiau, su kuo kalbėti, kaip prie ko prieiti, kad sudominčiau. Sukau galvą, kaip apgauti pasienio valdžią, kad ateitų pranešimai iš Prahos, ir kaip juos pasiųsti į Prahą. Tada atpratau nuo miego; pirštus lenkdamas, galėčiau suskaičiuoti, kiek naktų per tuos ketverius metus iš tikrųjų miegojau.

Ženevoje susiradau keletą mūsų žmonių: ten buvo daktaras Sychrava, atėjo ponas Božinov, inžinierius Baráček, kuris konstravo šifravimo mašiną, paskui dar keletas studentų ir čekų darbininkų draugijos narių; kiek vėliau atvyko deputatas Dürich. Būdami Ženevoje, palaikėme ryšius su Paryžiumi, iš ten atvažiuodavo Kepl. Paryžiuje Štefánik pradėjo varyti propagandą salonuose ir draugijose; jis turėjo ypatingą talentą bendrauti, mokėjo įkvėpti žmones, pelnydavo mums jų dėmesį ir meilę. Du kartus buvo atvažiavęs iš Prahos Beneš su informacija. Svatkovskij irgi atvyko; palaikiau kontaktus su Denisu ir profesoriumi Eisenmanu, kuris tada buvo Prancūzijos karo ministerijoje. Serbų generalinis konsulas davė man serbišką pasą; pavardę, gimimo vietą ir profesiją palikau kaip buvo iš tiesų, nes nenorėjau be reikalo meluoti, kad neišsiduočiau parodęs pasą kita pavarde; tačiau pilietybę turėjau įrašytą Serbijos. Tada nuvažiavau taip pat į Lioną pasižiūrėti, kaip šaukiami į kariuome-

nę prancūzai; buvau girdėjęs, kad šaukiamieji tenai priešinasi, todėl pats norėjau įsitikinti. Apsilankiau ir prancūzų kareivinėse; pamačiau, kad kareiviai geri, linksmi, ir patikimi. Paryžiuje užsukau pas Denisą, tarėmės dėl laikraščio "La Nation Tchèque" leidimo. Štefanik tada po operacijos gulėjo ligoninėje, ir aš kasdien jį lankiau. Jis buvo gerokai sentimentalus, vadino mane "Tėtušiu", vis glostydavo man ranką ir glėbesčiuodavosi; aš taip familiariai su juo nesielgiau - skyrė amžius. Pažinojau jį dar studentą Prahoje; prisimenu, kartą žiemą atėjo pas mane visai sustiręs - neturėjo žieminio apsiausto, todėl atidaviau savąjį, dar teko man jį persiūdinti, nes buvo per didelis. Tai gana būdinga mūsų sąlygomis; prisiminkite, kad beveik visi mūsų įžymūs žmonės augo skursdami, gyveno pusbadžiu, bet, kaip sakoma, alkanus apvalgo sotieji.

Ženevoje gyvenau "Ričmondo" viešbutyje; važinėjau į prancūzų Anemasą, nes turėjome sunkumų su mūsų laikraščiu Šveicarijoje. Galvojau, kaip nuvažiuoti į Serbiją, todėl pratinausi jodinėti, kad prireikus galėčiau keliauti paskui kariuomenę. Visą laiką studijavau karo dalykus, viską, kas su juo susiję. Atvažiavęs į Ženevą, neturėjau net lapo popieriaus, bet paskui ten įsitaisiau biblioteką ir savo "karvelidę", lentyną su skyreliais žurnalams, iškarpoms, pastaboms. Kai penkioliktaisiais metais kėliausi į Londoną, pasiėmiau keletą dėžių knygų ir įvairių popierių: vien karinės ir politinės literatūros. Pasilsėdavau vaikščiodamas aplink ežerą ir skaitydamas prancūzų romanus; taip užpildžiau spragas, kurių buvo atsiradę dėl to, kad pastaraisiais metais nebespėjau sekti literatūros. Daug darbo ir rūpesčių turėjau siųsdamas žinias į Prahą. Nenorėjau naudotis Austrijos valdininkams žinomais būdais, kaip, sakysime, įsiūti pranešimą į apsiausto apykaklę arba įdėti į bato užkulnį. Kartais dėl to iškildavo gana sunkių techniškų problemų: pavyzdžiui, kaip įdėti popierėlį į laikrodžio greičio reguliatorių, įsukti į skėtį arba susuktą įkišti į pieštuką, pirma išėmus gabalėlį grafito šerdelės, ir panašiai. Šitokias gudrybes darydavo daugiausia inžinierius Baráček. O vienas čekas stalius darė mums lagaminus, ne su dvigubu dugnu, bet su dviguba sienele; labiausiai reikėdavo žiūrėti, kad, uždarant lagaminą, sienelė neskambėtų dusliai, bet vienodai, - tasai stalius sugebėdavo taip padaryti. Kartais savo pra-

nešimus dėdavome į aliejaus statines, bet reikėdavo jas taip pažymėti, kad nekristų į akis. Turėjome ir nesėkmių: pasiuntinys iš Prahos vežė informaciją, įdėtą į Smetanos operų partitūrų viršelius, tačiau prie sienos, kai prasidėjo tikrinimas, išsigando ir išmetė paketą pro vagono langą.

Dar sunkiau būdavo rasti pasiuntinį ir jį psichologiškai paruošti. Visokių pasitaikydavo žmonių, išsilavinusių ir visiškai paprastų, vyrų ir moterų; kiekvieną tyrinėdavau, spėliodavau, kas jam kelyje gali nutikti, kokių kliūčių gali atsirasti Prahoje. Atsižvelgdamas į tai, instruktuodavau, kaip kada reikia elgtis. Oi, būdavo tikros psichologijos ir technikos pratybos, kartais net juokingos. Suprantama, pasiuntinys turėdavo pirkti bilietą į Prahą ne iš Ženevos, o iš kito miesto, kad nekiltų įtarimo. Labiausiai reikėdavo saugotis austrų šnipų. Vienas toks buvo prie mūsų prilipęs, bet mus nuo jo perspėjo iš Prahos; tai buvo fotografas, bendradarbiavo mūsų iliustruotuose laikraščiuose. Aš jį pažinau vos tik atvykusį ir pasiunčiau pas saviškius, kurie priėmė ir, manau, kad šį tą sužinojo apie Prahą. Ypatingas atvejis buvo su tokiu D., austrų karininku, kilusiu iš Moravijos. Atėjęs pas mane į "Ričmondo" viešbutį, jis papasakojo keistą istoriją apie Vienos imperatoriaus rūmus ir erchercogą - prisimenu, toje istorijoje net žmogžudystė buvo. Gal jis viską išgalvojo, norėdamas mane išbandyti, bet tokie dalykai Vienai buvo gana būdingi, todėl tą jo istoriją išspausdinau kaip feljetoną, rodos, "Neue Zürcher Zeitung". Šitaip norėjau jį išbandyti - mačiau, kad jam tai nebuvo malonu. Paskui nuvažiavau į Ciūrichą ir patikrinau, ar teisybė, ką jis man pasakojo apie savo kontaktus su patikimais anglų veikėjais; tų žmonių tenai neradau. Karininkas žūtbūt norėjo nusigauti į Paryžių, sakėsi išradęs bombų mėtymo iš lėktuvo taikiklį ir norįs jį perduoti Santarvei. Pasirūpinau, kad jis galėtų apsigyventi prancūzų teritorijoje Anemase, kur tuo metu gyveno ir dirbo daktaras Sychrava, o jo projektus pasiuntėme į Paryžių; iš Paryžiaus mums atsakė, kad tokių projektų turį labai daug ir kad jie niekam neįdomūs. Paskui ponas D. dingo. Manau, jog tai buvo šnipas. Iš mūsų nieko nepešęs, norėjo, kad padėtume nusigauti į Prancūziją. Kai eidavo kartu su manimi pasivaikščioti po Anemaso apylinkęs, aš pasiimdavau užtaisytą revolverį ir saugodavausi, kad jis neitų

iš paskos. Revoliucija ir karas neįsivaizduojamas be gudrybių ir melo. Naivu revoliucijoje ir kare kelti vien didvyriškumą - Achilo nebūtų be Odisėjo. Todėl kai nebebus karų ir revoliucijų, visuomenės moralė pagerės. Nusistačiau taisyklę kuo mažiau meluoti; mat žmogus, kad ir labai atsargus, vis tiek įkliūva, pamiršta savo sufantazuotas detales ir išsiduoda. Tokiems atvejams turėjau savo metodų; ketindamas siųsti tuos mūsų pasiuntinius, kuo nuodugniausiai ištirdavau jų galimybes ir sugebėjimus, o paskui duodavau instrukcijas, geriausiai jiems tinkančias, kad, per daug gudraudami, neįklimptų. Apskritai, keistas dalykas, kad žmonės taip mėgsta apgaudinėti; žino, kad gali būti apgauti, bet vis tiek tiki. Melas yra prievartos rūšis, todėl melo kaip apsisaugojimo priemonės turi būti kuo mažiau: patys įsitikinome, kad ir sukilime trumpiausias kelias yra tiesos kelias.

Pasakysiu jums, kad politikoje, kaip ir sukilime (karas yra politikos rūšis) reikia psichologijos. Laimė, kad gana gerai pažinau mūsų žmones tėvynėje, todėl žinojau, kaip kuris vaidina tuose mūsų spektakliuose. Turėjau pažinčių Vienoje, pradedant rūmais ir baigiant valdininkų biurokratija bei žurnalistika, todėl galėjau nuspėti ir suprasti, kokia yra padėtis tėvynėje ir Vienoje. Reikėjo stengtis kuo daugiau sužinoti apie mūsų bendradarbius ir slaptus priešus. Prieš pradėdamas šnekinti numatytą asmenį, susipažindavau su jo biografija, kad žinočiau, kaip prie jo prieiti. Čia man padėjo ne tiek akademinė psichologija, kiek gyvenimas - ir romanai! Septyniasdešimt metų, bet kasdien skaitau romanus, tik retkarčiais kokią dieną praleidžiu, kad pasilsėtų akys. Gyvenu poezija, be jos neištverčiau; ji teikia neapsakomai daug patirties ir žmogaus sielos pažinimui. Manau, jog pakankamai gerai sugebu pamatyti žmogų - tiesa, kartais vis dėlto apsirinku; žmogus yra sudėtingas ir nuostabus mechanizmas. Ir kiekvienas vis kitoks!

Kai pas mane atvyko Beneš, - pačiu laiku, nes Prahoje jį būtų suėmę, - labai apsidžiaugiau. Pamatęs jo pasą, su kuriuo jis važiavo per Vokietijos sieną, - per Austriją perėjo slapta, - pasibaisėjau, kad su taip prastai padarytu pasu ryžosi važiuoti per sieną. Buvo juokinga, pykau ir džiaugiausi, kad vokiečių valdi-

ninkai jį su tokiu pasu praleido. Atvykus Benešui, man palengvėjo: Prancūzijoje mažai turėjau pažinčių, o Beneš Paryžiuje buvo studijavęs ir jautėsi kaip namie. Pats likimas taip patvarkė, kad galėjome pasiskirstyti darbą - jis Paryžiuje, o aš kitur. Benešą pažinojau Prahoje, kartu studijavome. Prasidėjus karui jis atėjo į "Čas" redakciją ir pasisakė norįs dirbti kaip žurnalistas; mačiau, kad jis žmogus praktiškas. Kartą ėjo pas mane į butą, - tada gyvenome priešais Choteko sodus, - bet nepriėjo: sutiko mane jau einantį i redakciją. Tada jis man pasakė jaučiąs sąžinės graužimą: reikėtų kažką daryti. Atsakiau: aš jau darau. Buvau ką tik sugrįžęs iš pirmos savo kelionės į Olandiją ir, kol ėjome į redakciją, papasakojau, ką jau esu nuveikęs ir apskritai kas yra širdyje. Kaip šiandien prisimenu, kai leidomės nuo Letnos, - iš ten matyti beveik visa Praha, - man šovė į galvą mintis apie tą Libušės pranašystę... Vis dėlto pirmas rūpestis buvo pinigai, pažadėjo kažkiek gauti. Ir atnešė.

Šveicarijoje jį pažinau iš arčiau. Sakau jums, jeigu ne Beneš, respublikos neturėtume. Mudu buvome sutarę dėl pagrindinės linijos; ir jeigu kur manęs nebūdavo, Beneš darydavo taip, kaip buvome sutarę. Kartą, - tai buvo vėliau, - jis atvyko iš Paryžiaus pas mane į Angliją; informavo, ką veikia, kaip mūsų reikalai rutuliojasi ir pamažu realizuojasi - tada aš jam pasakiau: "Benešai, būsime bičiuliai".

1915 m. Huso sudeginimo 500-ųjų metinių dieną Ženevoje Reformacijos salėje pirmininkaujant Lucienui Gautierui su Denisu viešai pasisakėme prieš Austriją. Tą dieną pasirinkau todėl, kad atkreipčiau pasaulio visuomenės dėmesį į istorijos tęstinumą, į mūsų valstybės istoriją. Iš anksto žinojau: arba laimėsime, arba į Austriją niekada nebegrįšiu. Man būnant Ženevoje, mirė mūsų sūnus Herbertas: užsikrėtė dėmėtąja šiltine nuo Galicijos pabėgėlių. Paskui buvo suimta Alicė - tai siejosi su vadinamąja sagos afera. Vienas Ženevoje gyvenantis čekas, socialdemokratas, susirūpino, kad Čekijoje jo partija nelabai veikia prieš Austriją, todėl savo rizika leido pasiuntinę, kuriai davė nuvežti slaptą informaciją, paslėptą raudonoje sagoje; tą sagą ji turėjo atiduoti daktarui Soukupui. Ponia laimingai atvyko į Prahą ir pasiuntė su ta saga savo uošvį, darbininką. Suprantama, mūsiškiai juo

nepatikėjo, palaikė policijos provokatoriumi - žodžiu, saga atsidūrė policijoje, ir prasidėjo persekiojimai. Protestuodamos prieš Alicės suėmimą, Amerikos moterys atsiuntė Austrijos valdžiai peticiją. Sužinojau, kad susirgo žmona, baiminausi, kad Alicė kalėjime neištvers, pagaliau Amerikos laikraščiuose pasirodė žinutė, jog dėl manęs būsiąs pakartas mūsų kareivis Honza. Visa tai veikė nervus, nieko daugiau nemačiau - vien mūsų tikslą. Kai bičiuliai mane guosdavo, dėdavausi didvyriu, tarsi niekur nieko... Čia jau biznis, sakydavau.

Žmogus daug ištveria, viską, jeigu turi tikslą, o jeigu yra tvirtai pasiryžęs, žūtbūt pasieks iš tikrųjų. Tikrumas - tai pasaulio ir gyvenimo paslaptis, religijos ir dorovės šventenybė.

LONDONAS

Į Londoną iš Ženevos pirmą kartą atvykau 1915 m. balandžio mėnesį, norėdamas susitikti su Steedu, Watsonu, Sarolea bei kitais ir parašiau memorandumą Anglijos valdžiai ir kitiems sąjungininkams. Buvau įspėtas, kad iš Ženevos į Paryžių miegamojo vagono kupė su manimi važiuos šnipas. Na, tariau sau, bent žinau, su kuo važiuosiu. Nepakeičiau nei išvažiavimo dienos, nei kupė, tik portfelį pasidėjau po pagalve.

Tais pačiais metais rugsėjo mėnesį persikėliau į Londoną. Paryžiuje jau dirbo Beneš ir Stefánik, viskuo buvo pasirūpinta. Sąjungininkų politikos centras buvo Paryžius, Anglija daugiau lėmė ekonomikoje.

Suprantama, kad anglosaksus geriau pažįstu negu kitų tautų žmones; tai mano žmonos amerikietės nuopelnas. Tačiau prancūzų kalbą išmokau anksčiau negu anglų. Prancūziją gerai pažinojau iš perskaitytos literatūros, todėl prieš karą į Paryžių ir į Prancūziją nevažinėjau; taupydamas pinigus, daugiau keliavau į kitas šalis, kurių kultūra man buvo ne taip pažįstama. Tik vykdamas į Ameriką, buvau sustojęs Prancūzijos uostuose.

Londonu likau patenkintas. Tokiame didžiuliame mieste tarp milijonų žmonių gali jaustis laisvai. Karo metais gyvenau pas Brown Hempstede, Holford Road 4; į miestą važinėdavau ant

autobuso stogo ir stebėdavau žmonių ir automobilių srautą; automobiliu važinėti nemėgau, sakydavau sau: kam mokėti daugiau, jeigu galiu nuvažiuoti pigiau. Mūsų žmonės kalbėdavo, kad reikėtų turėti savo automobilį reprezentacijai. Mieste valgydavau paprastose valgyklose Lyonse; ten būdavo pigu - už dešimt, už penkiolika pensų neblogi pietūs. Kai turėdavau svečių ir reikėdavo reprezentuoti, vesdavausi juos į "Cafe Royal". Kambaryje žiemą būdavo šaltoka; žinote, anglų židiniai menkai šildo. 1916 m. rudenį Olga surado įrengtą namelį, paliktą pastoriaus Wilderio, kuris buvo atšauktas į Ameriką, irgi Hempstede, Platt's Lane 21; tame namelyje buvo visko, ko tik reikėjo, netgi virėja, taigi tada jau valgydavau namie. Vaikščiodavau į Hempsted Hitą - kartais ir naktį, kai turėdavau rūpesčių, sakysime, kada ėjo kalba apie separatinę taiką su Austrija. Kartą Londone rūke atsitrenkiau į žibintą ir prasimušiau galvą. Tarpais imdavo kaukti sirenos - skelbdavo vokiečių aviacijos antskrydį; visi žmonės slėpdavosi rūsiuose ir tuneliuose... Aš, žinote, pasilikdavau skvere ir stebėdavau, kas darosi aplinkui. Kartą matėme du degančius dirižablius ties Hendonu, o kitą kartą skrido trisdešimt šeši lėktuvai ir žerte žėrė granatas - gražus buvo reginys. Kelis kartus skvere radome granatų skeveldrų. Kai buvau Braitone, miestą apšaudė vokiečių povandeninis laivas.

Kartą į mūsų butą norėjo įsilaužti vagys; policija manė, kad jie kėsinasi į mano dokumentus, ir patarė įsitaisyti signalizaciją prie visų durų, langų, prie židinio. Dar Šveicarijoje man ant peties atsirado keistų spuogų, gydytojas manė, jog tai nuo kažkokių nuodų; Anglijoje panašių spuogų atsirado ant sprando, reikėjo operuoti, po to buvau pasiųstas pasilsėti prie jūros į Bornmutą; anglų gydytojai irgi sakė, jog susirgau dėl to, kad politiniai priešai užnuodijo baltinius. Aš maniau, kad dėl gryno oro stokos; todėl vėliau, Amerikoje, vėl pradėjau jodinėti; jodinėdamas gauni dvigubai daugiau gryno oro, negu vaikščiodamas pėsčias. Keletą kartų sirgau gripu... Žmogus daug pakelia. Tikėjausi, jog pasikėsins koks šnipas ar fanatikas; kai pas mane atvyko Beneš, aš jį dėl to įspėjau. Nieko nebijojau, tiktai su juo susitariau, kad, taip atsitikus, mano mirtį išnaudotų mūsų propagandai. Tuo metu parašiau ir šiokį tokį testamentą - liūdną, nes neturėjau ko palikti, vien savo rašinius ir - skolas.

Atvykęs į Londoną, turėjau vargo su pasu. Ženevoje buvau gavęs serbišką pasą, tačiau, kad per kvotą neprasitarčiau, duomenis, išskyrus pilietybę, įrašiau tikrus: gimęs Hodonine Moravijoje, profesorius ir taip toliau. Anksčiau to niekas nepastebėjo; bet kai nuėjau į filialą to Šveicarijos banko, kur Ženevoje turėjau pasidėjęs pinigų, kasininkas, žiūrėdamas į mano pasą, ėmė kraipyti galvą - mat pasitaikė vokietis, išmanantis geografiją: girdi, Moravija ne Serbijoje ir pan. Tačiau aš jį sutramdžiau; pasakiau, kad jeigu taip puikiai išmano geografiją, turėtų žinoti, jog Morava yra Serbijos upė, o dėl kitų dalykų mano pase galėtų nesukti galvos. Tačiau pinigus vis dėlto perkėliau į kitą banką. Hempstede ilgą laiką mane sekiojo detektyvas - gal tas mano pasas ir jam nedavė ramybės. Tada jau buvau Londono universiteto Karališkojo koledžo profesorius (nelabai to norėjau, bet buvo gerai, kad ten dirbau), o Asquith, vyriausybės pirmininkas, turėjo mane pristatyti; tačiau susirgo ir vietoj savęs atsiuntė lordą Robertą Cecilą. Apie tai rašė laikraščiai, ir aš tam detektyvui pasakiau: jeigu manimi pasitiki jūsų premjeras, galite pasitikėti ir jūs. Tačiau jis nė neketino atstoti - sekliai visada teisūs. Tada paprašiau poną Setoną-Watsoną, kad kaip nors sutvarkytų mano reikalus Scotland Yarde. Po to jau buvo ramu. Manimi susidomėjo Scotland Yardo šefas Basil Thompson; aš apsilankiau pas jį ir papasakojau apie savo veiklą. Taip pat buvau pakviestas, kai iškilo grafienės Zanardi-Landi afera. Toji grafienė dėjosi nesantuokine imperatorienės Elžbietos ir Bavarijos karaliaus Liudviko dukteria. Net parašė autobiografiją, kurioje kalbėjo apie savo kilmę. Aš tą knygą buvau skaitęs ir pastebėjęs, kad Vienos ir imperatoriaus dvaro aprašymuose yra netikslumų. Seras Basil, pasikvietęs mane, paprašė pasakyti savo nuomonę. Grafienė turėjo brolį, atrodo žydą, kuris irgi sakė, jog sesuo apgavikė. Mane klaidino autorės ir jos dukterų nuotrauka: atrodė aristokratiškai, panaši į austrų-bavarų šeimą. Norėjau su ja susipažinti, parašiau jai, jog galėčiau išversti į čekų kalbą jos knygą; negavęs atsakymo, tikėjausi susitikti gatvėje - gyveno už kelių namų nuo mūsų. Pirmą sykį pamatęs, iš karto pažinau - iš ausų, iš savotiškų gyvaplaukių ant skruostų, apskritai iš fizionomijos; buvo panaši į savo brolį žydą.

Su policija mano santykiai buvo tik draugiški. Per visus karo

metus man atrodė, jog esu persekiojamas austrų policijos; kartais taip pamanydavau netgi sugrįžęs namo, jau būdamas prezidentu. Tik pastaruoju metu tokių sapnų atsikračiau.

Šiandien pats stebiuosi, kaip tada galėjau tiek daug dirbti. Pavyzdžiui, kas savaitę rašiau arba diktavau straipsnius į "Sunday Times"; šitaip naudodavausi proga paskelbti savo informaciją ir požiūrį. Rašiau ir kitiems laikraščiams, į "Nation", "Spectator", "New Europe"; straipsnelius siųsdavau per mūsų spaudos kanceliariją, paruošiau net nežinau kiek memorandumų. Vien laiškų kiek reikėdavo parašyti! O dar paskaitos universitete, kai kuriuose klubuose, Kembridže, Oksforde, kur gyvenau pas kretologą serą Arthurą Evansą ir susitikdavau su Miliukovu, Vinogradovu. Buvau nuvažiavęs į Edinburgą tartis su Belgijos konsulu, profesoriumi Sarolea ir jo redaktore ponia West; jie leido gražų laikraštį "Everymen", kuris rašė apie mūsų reikalus. Vaikščiojau į "Foreign Office" pas serą Georgą Clerką, kuris vėliau buvo pasiuntiniu Prahoje, pas buvusį Vienos pasiuntinį serą Mauricą Bunseną, pas Santarvės pasiuntinius; daugiausia susitikinėjau su žurnalistais ir profesoriais. Pas Steedą šeštadieniais rinkdavosi žurnalistai, karininkai ir diplomatai; kas tik atvykdavo į Londoną, prisistatydavo Steedui ir madam Rose, kuri rašydavo puikius straipsnius konservatyviajam "Morning Post". Šiandien jau sunku atsiminti, kiek žmonių pažinojau ir stengiausi informuoti. Kol dar nebuvome patraukę opinijos, prie oficialių asmenų nesiveržiau. Iš pradžių nieko neturėjau rankose ir nieko negalėjau žadėti. Pateikdavau tiktai savo argumentus, kad Europos labui būtina likviduoti Austrijos-Vengrijos imperiją. Stengiausi, kad kiekvieną dieną laikraščiuose būtų kas nors prieš Austriją ir apie mus; reikėjo mūsų interesus skelbti viešai - neužteko politikos darymo vien su kokiu nors aukštu valdininku. Pone, tai buvo sunkus darbas: vaikščiojimai, vizitai, susirinkimai, paskaitos, straipsniai, laiškai, kurjerių siuntimas, rūpinimasis jais, nes anglų policija jiems nuolat kliudydavo. Po sagos aferos kurjeriai pas mus atvykdavo iš Amerikos; kol Amerika buvo neutrali, amerikiečiai galėjo keliauti į Vieną ir Prahą. Turėjau savo propagandos principus ir manau, kad jie buvo teisingi: nekoneveikti vokiečių, nenuvertinti priešo, nieko neišpūsti ir nesumenkinti, nežadėti tuščiai, neprašyti; leisti kalbėti

faktams ir jais remtis: štai šitie arba kiti dalykai svarbūs taip pat jums, todėl ir jūsų pareiga; veikti idėjomis ir argumentais, o asmeninius reikalus palikti nuošaly; nebūti konjunktūrininku, nesigriebti dalykų, kurie aktualūs tik vieną dieną, turėti galvoje visumos planą ir savo nuomonę; ir dar - neįkyrėti. Labai svarbu neimti iš nieko pinigų, tik iš savo žmonių, jeigu ir siūlytų savo paslaugas. Niekada kasoje neturėjome daug pinigų, todėl Benes telegrafuodavo: reikalaujame tiek ir tiek... - ir dažnai netgi tą pačią dieną gaudavome čekį iš mūsiškių, gyvenančių Amerikoje. Iš pradžių nuogąstavau, kad svetur mūsiškių nedaug, bet tai ir gerai - nekilo didelių nesutarimų.

Meluoti ir persistengti - pati blogiausia propaganda. Pasakysiu jums pavyzdį; mūsų bičiulis Seton-Watson, kai buvo jaunas ir rašė istorijos studiją apie Vengrijos kalvinistus, ničnieko neišmanė apie Vengrijos tautinę politiką, kaip ir beveik visi Vakarų Europoje. Vengrija jam patiko. Pešte rinkdamas medžiagą, rado kažkokių dokumentų apie slovakus ir ėmė klausinėti apie juos. Nėra jokių slovakų, atsakė jam vengrai, tai tik keletas piemenų kalnuose. Tačiau ponas Seton-Watson susipažino su keliais slovakais, iš jų sužinojo daugiau ir išvyko į Slovakiją, norėdamas pats viską pamatyti. Kai sugrįžo į Vieną, iš nuostabos išpūtęs akis, pasakė Steedui: "Įsivaizduojate, vengrai man melavo, melavo!" O paskui ėmė studijuoti slovakų ir jugoslavų problemas ir tapo vengrinimo klausimų bei vengrų politikos autoritetu. Melas visada išeina aikštėn: ir politikoje, ir kasdieniniame gyvenime.

Keletą kartų vos nepalydėjau galvos. Pirmą kartą tai atsitiko 1916 m., kai Štefánik susitarė dėl mano susitikimo su Brandu. Jau turėjau nusipirkęs bilietą į "Susekso" laivą, kuriuo ketinau plaukti į Paryžių, bet gavau Benešo telegramą, kad susitikimas įvyks vėliau, ir laivo bilietą grąžinau. "Suseksas" buvo vokiečių torpeduotas ir nuskendo.

Antras toks atvejis buvo, kai, keliaudamas į Rusiją, norėjau iš škotų Amblės uosto išplaukti į norvegų Bergeną. Toji kelionė į Norvegiją irgi buvo nuostabiai laiminga. Amblėje laukiau laivo, bet manęs nepriėmė, o paskui laivas buvo paskandintas; jeigu būtų pavykę išplaukti, būčiau prasilenkęs su Štefániku,

ką tik grįžusiu iš Rusijos ir turinčiu man žinių. Taigi tada sugrįžau į Londoną, kur manęs laukė Štefánik. Taip pat atvyko Benešiš Paryžiaus. Po kelių dienų išplaukiau iš Aberdino. Plaukėme lydimi dviejų mininink; naktį mūsų laivas staiga pakrypo ir greitai apsisuko, net subraškėjo. Rytą kapitonas man pasakė, jog vos neužplaukėme ant minos, - paskutinę akimirką laivą pavyko apgręžti.

Vykstant į Rusiją reikėjo kito paso, žinoma, netikra pavarde. Pasirinkau danišką pavardę Madwig, kadangi mano žmonos šeima Garrigue į Ameriką buvo atvykusi iš Danijos, o Madwig man patiko - tokią pavardę turi vienas danų filosofas. Tuo tikslu sugalvojau visą istoriją ir išmokau ją atmintinai, kad, pakliuvęs vokiečiams, nesusipainiočiau. Atseit aš danų kilmės, bet nuo mažens gyvenęs Jungtinėse Valstijose ir t.t. Tačiau seras Basil Thomson patarė šitos pavardės neimti, kodėl - nežinau; pats pasiūlė įrašyti į pasą Thomas George Marsden - šia pavarde ligi šiol važinėju į užsienį. Inicialus T.G.M. norėjau turėti todėl, kad pasirašinėdamas nesuklysčiau. Dar seras Basil patarė būti labai atsargiam Švedijoje, nes ten esama vokiečių šnipų ir švedų valdžia, remdamasi neutralitetu, galinti mane perduoti austrams arba bent sulaikyti. Todėl, atvykęs į Stokholmą, nėjau net į viešbutį, o visą dieną pravaikštinėjau gatvėmis su Bohdanu Pavlovu, atvykusiu iš anapus jūros esančio Petrogrado.

Tai kelionei kruopščiai pasiruošiau; išmečiau visus savo tapatybės ženklus, išplėšiau iš drabužių visus Prahos, Paryžiaus ir Londono siuvėjų firmų ženklus, tris kartus peržiūrėjau kiekvieną popieriaus lapą, visus įsidėtus kelionėn drabužius. Ir vis tiek, jau būdamas Rusijoje, ant marškinių apykaklės pamačiau Londono skalbyklos rašalu užrašytą pilną mano pavardę MASARYK! O jau taip klioviausi savo apdairumu ir praktiškumu!..

Apie tokias lemtingas gyvenimo akimirkas dažnai pamąstydavau. Niekada Apvaizdos sąvokos netraktavau aristokratiškai, nežiūrėjau kaip į kažką nepaprastą. Tokią laimę turi daugelis žmonių, beveik visi. Kitas dalykas suvokti Apvaizdą tautos ir valstybės gyvavimo raidoje; beje, valstybės ir tautos susideda iš individų, kurie yra visumos organai ir priemonės. Tai sunki problema, nesiimu jos spręsti. Kietas filosofijos riešutas!

Į Rusiją mane kvietė mūsų Tautos tarybos skyrius - reikėjo neatidėliotinai suvienyti mūsų užsienio akcijas Santarvės valstybėse; pirmiausia turėjome mobilizuoti mūsų savanorius rusų belaisvių stovyklose, kad paskui galėtume organizuoti savarankišką korpusą, faktiškai savo valstybės kariuomenę, kariaujančią su Austrija. Čia mums daugiausia kliudė rusų biurokratai - žinote, biurokratų yra ne tik įstaigose, bet ir armijose. Reikėjo tikėtis, kad, žlugus imperijai, seksis lengviau ir, svarbiausia, kad mums padės naujasis užsienio reikalų ministras profesorius Miliukov, kurį gerai pažinojau. Taigi iškeliavau į Rusiją. Deja, kai tik nuvykau, Miliukov atsistatydino, o netrukus prasidėjo pilietinis karas. Taigi savo politiką ir kariuomenės akciją turėjome organizuoti visiškame sąmyšyje. Tai padaryti buvo labai sunku.

Kai atvykau į Rusiją, visur aidėjo šūviai. Petrograde gyvenau priešais telegrafo ir telefono stotį, dėl kurios kilo smarkus mūšis. Mūsų skyriaus kanceliarija buvo Znamenskos gatvėje, todėl aš ten vaikščiodavau netoli Žiemos rūmų. Mūsiškiai, bijodami dėl manęs, paskyrė asmens sargybinį. Šeba man surado Houzą, kuris ligi tol jiems stropiai virėjavo. Atvedė jį man su prijuoste ir pasakė, kad visur mane lydės. Ilgai negalėjau prie to priprasti; ligi tol viską dariau pats, ir batus valiausi, o dabar buvo žmogus, kuris žūtbūt norėjo patarnauti. Teko priprasti.

Tačiau ir su asmens sargybiniu Petrograde buvo nesaugu. Ką jis galėjo man padėti, jeigu kliudytų kulka? Mūsiškiai siūlė važiuoti į Maskvą, girdi, ten ramiau, o Tarybos skyrius atvyks man iš paskos. Gerai, išvažiavau. Kelyje mane lydėjo ponas Kódl, žinomas iš mūsų romanų apie legionus; tačiau, vos atvažiavus į Maskvą, ir ten tas pats prasidėjo. Jau geležinkelio stotyje išgirdome šaudant. Palikau Houzą stotyje, kad, paėmęs vežiką, atgabentų lagaminus, o pats nuėjau pėsčiomis į viešbutį "Nacional" centrinėje aikštėje, kur turėjau užsisakęs kambarį. Priėjęs aikštę, susidūriau su kareivių kordonu. "Kur einate? - šaukia man karininkas. Atsakiau, kad į viešbutį "Nacional". - Negalima. Ten šaudo". Aikštėje pamačiau, kad šaudo iš dviejų pusių: vienoje pusėje bolševikai, užėmę teatrą, priešingoje - Kerens-

kio kareiviai. Abi pusės šaudė iš šautuvų ir kulkosvaidžių. Karininkas patarė eiti į "Metropolio" viešbutį. Einu - priešais mane žmogus bėgte įbėga pro didžiules duris. Tai buvo "Metropolio" viešbutis. Aš iš paskos, bet prieš pat nosį man užtrenkia duris. Beldžiu ir šaukiu: "Ką jūs darote, atidarykit!" "Ar jūs čia gyvenate?" - klausia durininkas. Nenorėjau meluoti, todėl šūktelėjau: "Nekvailiokit, tučtuojau atidarykit!" Jis sutriko ir įleido mane į vidų.

"Metropolis" irgi buvo didmiesčio viešbutis, aristokratiškas, skirtas turtingiems žmonėms, užsieniečiams, atvykstantiems į Maskvą palėbauti. Tuo metu ten kartu su patarnautojais galėjo būti kokie penki šimtai žmonių. Viešbučio pirmame aukšte buvo apie penkiasdešimt Kerenskio junkerių, kurie ir šaudė į bolševikus, o bolševikai iš teatro į juos. Kai patekau į vidų, prie manęs priėjo, atrodo, viešbučio administratorius arba kažkas kitas ir pasakė, kad vietų nėra ir kad išeičiau. Atsakiau, jog niekur neisiu, nieko man nereikia, gali manimi nesirūpinti. Taigi paliko sėdėti su kailiniais ir visai nebekreipė į mane dėmesio. Tuo tarpu šaudymas nesiliovė, viešbučio gyventojai subėgo į požemį, ten jiems davė pietus ir vakarienę - o aš nieko negavau. Vakare prie manęs priėjo viešbučio virėjas, žiūri ir tikriausiai galvoja, koks čia keistuolis; pakui prašnekino ir pasakė, kad laukia atvažiuojant uošvio ir turi paruošęs jam kambarį; kadangi uošvis neatvažiavo, aš galiu tą kambarį užimti. Jis mane ir pavalgydino.

Kambarys buvo antrame ar trečiame aukšte, už kampo. Atsimušusi nuo priešais stovinčių namų, į jį buvo įlėkusi kulka. Pasitiesiau čiužinį ant grindų kertėje ir užmigau. Dieną vaikščiojau po viešbutį ir galvoju, ką dabar veikia Houza, Maskvos čekai, kurie manęs laukė. Išeiti iš viešbučio niekas negalėjo, telefonas vestibiulyje buvo apšaudomas, per kiemą irgi jokio ryšio. Atsidūriau keistoje padėtyje, niekad nebuvo tekę taip įkliūti. Pirmomis dienomis dar nieko, nes šaudė tik iš šautuvų ir kulkosvaidžių, bet po kelių dienų bolševikai pradėjo taikyti į viešbutį iš pabūklų, pastatytų už miesto. Netrukus jie apdaužė viešbučio fasadą ir pirmuosius aukštus. Gyventojai persikraustė į rūsį. Ten aš neištvėriau - siaubingai dvokė, žmonės rūkė, vaikai ir moterys verkė. Tame rūsyje sutikau vieną lenką, išgyvenusį

Pšemyšlio bombardavimą; jis sakė, kad ten nebuvę taip baisu. Todėl nakčiai sugrįždavau į savo kambarėlį viršuje; sproginėjant sviediniams, tekdavo braute brautis per griuvenas.

Vieną reginį ligi šiol prisimenu, matau, lyg tai būtų vakar atsitikę. Stovėjau kampe prie lango ir įstrižai stebėjau gatvę, kas ten darosi. Žiūriu - paauglys bėga skersai per gatvę. Staiga krenta kniūpsčias, išskečia rankas. Jeigu būčiau gydytojas, pagalvojau, iš to kritimo suprasčiau, kur jam pataikė. Taip ir gulėjo kniūpsčias ant šaligatvio, žieminė kepurė nuriedėjo per žingsnį į šoną. Iš po galvos nutekėjo kraujo srovelė, paskui antra, trečia - suskaičiavau net septynias. Kol taip žiūrėjau, atskrido varnas, atsitūpė ant kepurės ir spokso į vaikinuką. Bijojau, kad nepradėtų kapoti vaikino, bet nieko negalėjau padaryti, negalėjau nubaidyti varno... Žinojau, kad už kampo Raudonojo kryžiaus ambulatorija, bet niekas nėjo prie vaikino, nes be paliovos šaudė. Tačiau po kiek laiko sanitarams pagailo sužeistojo; mosikuodami Raudonojo kryžiaus ženklais, jie priėjo ir vaikinuką nusinešė. Nežinau, ar jis buvo gyvas. Taigi, šitokių reginių teko matyti...

Telefono būdelė viešbutyje stovėjo netoli durų, kur lėkdavo kulkos, todėl ten vaikščioti buvo draudžiama. Vis dėlto prasiskverbiau ir paskambinau, pasakiau saviškiams, kur esu - visi manė, kad manęs nebėra jau gyvo. Paskui Houza vieną vakarą mėgino atnešti man baltinių, bet turėjo grįžti atgal. Po kanonados vieną naktį kadetai iš viešbučio išėjo, bet bolševikai toliau šaudė. Viešbutis kapituliavo, ir bolševikai įsakė, kad kitą dieną, rodos, šeštadienį, gyventojai turi išsikraustyti. Tartis su bolševikais iš rusų pusės parlamentarų buvo išrinktas kažkoks lenkas, užsieniečiai (jų buvo apie keturiasdešimt) išrinko mane. Liepėme sunešti į vieną vietą visus ginklus, kiek jų buvo viešbutyje; tačiau dalį užtaisytų revolverių lenkas paslėpė tam atvejui, jeigu prasidėtų žudynės - tada būtų lygiai tas pats, ar mes ginsimės, ar ne. Bijojau, kad nebūtų užpultos moterys ir dėl to kiltų susišaudymas. Apie paslėptus ginklus žinojome tik keliese. Atėjo bolševikai, apsupo viešbutį ir paėmė ginklus - tai buvo keistas būrys, šautuvai su špagatais. Prie mūsų pastatė sargybą. Vienas iš tų kareivių norėjo man nusegti žiedą nuo kaklaraiščio. Man rodos, jis buvo aliumininis su raudonu stikleliu; mūsų vy-

rukai padarė jį iš žiebtuvėlio ir davė man prisiminimui. Kadangi nešioju tik sutuoktuvinį žiedą, prisisegiau jį prie kaklaraiščio. Paaiškinau kareiviui, jog tai aliuminis ir stiklas ir kad gautas dovanų; jeigu nori, galiu atiduoti. Nepanorėjo. Ir tada juokais paklausiau, ar greitai leis man išeiti iš viešbučio. "Panorėsiu, išleisiu, - atsakė, - panorėsiu, papjausiu". Vis dėlto nepapjovė. Kai kurie papirko sargybinius, bet aš papirkinėti nesugebu - tai toks nusižeminimas.

Blogiausia pasidarė, kai sargybiniai visiškai nusigėrė nuo vyno, kurio rado rūsyje. Nuėjau pas viršininką ir paprašiau, kad pakeistų sargybinius. Pažadėjo atsiųsti kitus. Po ilgos nakties atėjo komisija tikrinti mūsų pasų. Jai vadovavo, sprendžiant iš apsirengimo, studentas. Tarp viešbučio gyventojų buvo latvis, socialistas; jis žinojo mano knygą apie marksizmą ir padėjo išvengti nemalonumų.

Po savaitės pagaliau išėjau į laisvę; gyvenau pas tautiečius, pas Országhą, Rixy, vėl pradėjau dirbti su Skyriumi, organizuoti mūsų korpusą. Mūsų vyrai ėjo pasižiūrėti to apšaudyto viešbučio, kur buvau apsistojęs; vienas parsinešė viešbučio raktą ir atidavė į Turčanų Šv. Martino muziejų.

Iš Maskvos paskui nuvažiavau į Kijevą, nes netoli Kijevo stovėjo mūsų korpusas. Apsigyvenau "Paryžiaus" viešbutyje Kreščiatike. Bet, vos man atvykus, bolševikai apsupo Kijevą, ir, praėjus nustatytam terminui, pabūklai pradėjo pilti į miestą. Daktaras Girsa, ligoninės gydytojas, nuvedė mane į Šv.Jurgio ligoninę, sakė, ten bus saugiau; tačiau naudos iš to buvo nedaug, nes mūsų pasitarimai vyko "Paryžiaus" viešbutyje ir ten reikėdavo kasdien vaikščioti. Vienas sviedinys pataikė į kambarį šalia mūsiškio, apgriovė sieną, nukrito ant žemės, bet nesprogo; buvo gal uolekties ilgumo. Niekam nieko neatsitiko, tiktai tinko gabalas sužeidė galvą tuo metu pietaujančiam vienam šeimos nariui.

Paskui bolševikai įžengė į miestą, ir prasidėjo gatvių kautynės. Į Skyrių mums reikėdavo vaikščioti centriniu bulvaru, paskui jį kertančia gatve, rodos Projezdnaja. Taigi ėjau su Hoza ta gatve, švilpė kulkos. Slėpėmės už namų toje pusėje, iš kur lėkė kulkos, nors, tiesą sakant, mus galėjo užgriūti kaminai ir stogai, bet ką padarysi. Į vieną kiemą pataikė sviedinys ir sprogo; už-

sukome pasižiūrėti. Kai išėjome į centrinį bulvarą, žiūrime - bėga karininkas ir moja mums ranka. "Pavojinga, - šaukia, - atgal!" Ant grindinio kulkos krito kaip kruša. Pasižiūrėjau į Houzą: ar eisime į priekį, ar atgal? Gali pataikyti į mus, todėl verčiau į priekį. Ir perbėgome per bulvarą.

Vieną dieną su Klecanda ėjau į geležinkelio stotį tartis su bolševikų viršininku; staiga virš mūsų galvų cinktelėjo į telegrafo stulpą kulka. Netoli stoties du kareiviai žaidė su užtaisytais šautuvais; šautuvas iššovė, vienas kareivis žuvo, o kita kulka vos nekliudė mūsų.

Daug baimės turėjau, kai kareiviai Maskvoje pasigėrė; galėjo baigtis labai blogai. Šiaip niekada nebijojau, bet tą kartą išsigandau, nors stengiausi tos baimės neparodyti mūsų vyrams - kaip aš jiems vadovaučiau, jeigu jie pamatytų mane išsigandusį? Apie visa tai ir atskirus atvejus galima būtų daug pasakoti, bet daugelis smulkmenų jau pasimiršo, todėl, atvirai kalbant, nesinori apie tai kalbėti. Turiu galvoje daug kitokių detalių...

SU KARIAIS RUSIJOJE

Rusijoje, pone, turėjau daugiau darbo negu Anglijoje, todėl čia mažiau teko rašyti, daugiau kalbėti. Tai suprantama, visokie dalykai be ilgų kalbų Rusijoje neišsprendžiami. Tokia rusų tvarka - kalbos trunka nuo ryto ligi vakaro; į gryną orą išeidavau tik vėlai naktį. O kiek tų važinėjimų buvo: į Rusijos generalinį štabą, į mūsų pulkus ir taip toliau - žodžiu, nusiplūki kaip reikiant. Kartą, važiuojant iš Kijevo, sudužo vagonas, kuriame sėdėjau, lūžo ašis ar šiaip kas nutiko; visa laimė, kad traukinys pamažu važiavo į stotį, niekas nenukentėjo; tik paskui kelionę teko užbaigti stačiomis kituose sausakimšuose vagonuose.

Keblumų Rusijoje pasitaikė daug; sunkiausia buvo su valdininkais, kurie niekaip negalėjo suprasti mūsų reikalų. Jie laikė mus austrais, savo imperatoriaus išdavikais - išdavėme imperatorių, išduosime ir carą. Norėjome, kad leistų iš mūsų belaisvių suorganizuoti kariuomenę, kuri kariautų su Vokietija; kai leido sudaryti kelis pulkus, norėjome organizuoti visą korpusą.

Pone, aš nesistebiu, kad jie to nenorėjo. Bijojo: jeigu leis mums, turės leisti ir lenkams, o lenkais jie nepasitikėjo. Be to, rusai neturėjo pakankamai apsaugos ir ginklų savo kareiviams, o čia dar apginkluok mūsų. Daugelis rusų tam nepritarė todėl, kad gerų darbininkų reikėjo jų gamyklose, šachtose, kelių tiesimo ir laukų darbuose. Taigi teko su Klecanda ir kitais važinėti į vyriausiąją kariuomenės būstinę, pas ministrus - tai buvo sunki duona. Miliukov, kuris mums būtų padėjęs, tą pačią dieną, kai aš atvykau į Petrogradą, atsistatydino. Tariausi su generolais, su Brusilovu, Aleksejevu, o daugiausia su Duchoninu; jis buvo rusų vyriausiojo kariuomenės štabo viršininkas ir geras karys, su juo galutinai ir sutarėme. Daugiausia mums padėjo visuomenės opinija, nes mūsiškiai prie Zborovo gerai laikėsi. Tada kaip tik rusų vyriausiajame štabe Mogiliove tariausi dėl mūsų korpuso; kalbėjausi su daugeliu, ypač su Brusilovu - nusilenkiau žemai ir tariau: "Žemai lenkiuosi jūsų kareiviams". Džiaugiuosi, kad jam galėjome kiek nors padėti, kai po karo gydėsi Karlovy Varuose. Po generolo mirties jo našlė atsiuntė ikoną, suvyniotą į peršautą skepetą - tą ikoną Brusilovas visada nešiojosi prie savęs, kad apsaugotų nuo kulkų. Tai buvo jo dovana man.

Kai pagaliau sutarėme, kad bus organizuotas mūsų korpusas, Duchonin mane paklausė, ką norime turėti korpuso vadu, ir aš paminėjau generolą Šokorovą, gana patikimą karinį valdininką. Netrukus bolševikai Duchoniną nužudė, o jo lavoną išniekino; buvau laidotuvėse ir girdėjau, kaip jo našlė pasakė, jog velionis norėjo būti mūsų korpuso vadu. Man neatėjo į galvą, kad vyriausiojo štabo viršininkas galėtų būti mūsų korpuso vadu! Todėl tik padėkojome našlei už jos velionio vyro gerus norus ir pagarbą mūsų kariams. Vos tik suorganizavome tą korpusą, iš karto prasidėjo keblumai su bolševikais. Susitarėme, jog laikysimės neutraliteto ir kad jie leis mums per Sibirą išvykti į Prancūziją. Kai ruošėmės į Sibirą, bolševikai norėjo mus nuginkluoti, arba kad pereitume į jų pusę - vėl reikėjo tartis su komisarais, su kareiviais ir taip toliau. Turėjome sunkumų ir su savais žmonėmis. Visų pirma Rusijoje buvo senų, beveik surusėjusių mūsų emigrantų. Emigrantai, apsigyvenę kokiame nors krašte, visada persiima vietos žmonių mentalitetu; vienokia bu-

vo mąstysena mūsų kolonijos Paryžiuje, kitokia Amerikoje ir dar kitokia Rusijoje - į tai reikėjo atsižvelgti. Kai kurie įtakingi mūsų tautiečiai rėmė senąjį carizmą. Kai atvykau į Rusiją, vienas kitas iš jų skundė mane ministerijoms ir darė įtaką mūsų žmonėms. Visa tai reikėjo sutvarkyti, suderinti.

Atsirado tam tikrų rūpesčių ir su mūsų kareiviais. Buvo savanorių ir iš belaisvių; iškilo nesutarimų tarp senųjų kareivių, savanorių iš Serbijos bei Dobrudžos ir naujųjų pulkų, sudarytų iš Rusijos belaisvių stovyklose buvusių mūsų kareivių; tuos nesutarimus reikėjo išsiaiškinti. Buvo ginčijamasi, kur patraukti: į Kaukazą, į rumunų frontą ar per Archangelską į Prancūziją. Kilo ginčas, kas turėtų korpusui vadovauti - rusai, ar čekai? Ir pagaliau, ar karininkai turi valgyti kartu su kareiviais, ar atskirai? Taigi ir tokius dalykus reikėjo spręsti. Ką aš jiems pasakiau? Ogi štai ką: nesvarbu, kokia bus vadovybė, svarbu, kad jos būtų klausoma. Koks skirtumas, kur valgys karininkai - su kareiviais, ar atskirai; tegu jie valgo kur nori, tik tegu pasirūpina gero maisto. Atsirado karininkų demagogų, kurie prie stalo apvalgydavo kareivius, o tarp kareivių buvo tokių, kurie nebenorėjo į frontą; buvo sunkumų su maisto produktais, aplinkui kriko rusų armija. Šitokiomis aplinkybėmis organizavome savo korpusą.

Žinokite, kad ir mūsų belaisviai buvo tam tikru mastu demoralizuoti; tai visiškai natūralu: kiekvienas belaisvis žeminamas, be jokių teisių, tai žmogų gniuždo - jis nebejaučia tėvynės šaknų. Kareivis, kartą numetęs šautuvą, nebenori vėl kariauti. Savanorių rinkimas belaisvių stovyklose niekur nėjo sklandžiai. Stovyklų viršininkai daugiausia buvo ne rusai ir visaip kliudė išeiti mūsų kariams. Stovyklose platinami atsišaukimai, kuriais kvietėme savanorius į savo korpusą, buvo iškraipomi, palydimi visokiais gąsdinimais. "Kentėsite badą, apkasuose jus apniks utėlės", - tokius pranašavimus girdėdavo tie, kas ketindavo stoti į kariuomenę. Žmonės, žinoma, norėjo gyventi geriau negu karo belaisviai. O jau tarnavę kariuomenėje nenorėjo paklusti karininkams, girdi, savanoris neprivaląs aklai vykdyti komandos; demagogai tuo naudojosi, bolševikų pavyzdžiu organizavo tarybas, susirinkimus, norėjo vadovauti kariuomenei balsavimu. Visa tai suprantama, bet gerokai sunkino darbą. Buvo

pas mus toks pulkininkas, rusas, kuris nuolatos gražbyliavo apie Husą ir brolybę, kad tik kaip nors iškiltų; aš jį perkandau, kaip sako rusai, nekreipiau dėmesio, - o jo pulkas ketino maištauti. Panašių dalykų buvo ir daugiau. Kai kurie subolševikėję mūsiškiai agitavo prieš mūsų kariuomenės kūrimą ir paskolą; bet kai prie Kijevo ėmė artėti vokiečiai, skubiai stojo į mūsų kariuomenę - dabar kariuomenė jau buvo mūsų apsauga.

Pasakysiu jums - mūsų vyrai geri kariai, kai stoja į mūšį, jie drąsūs ir gudrūs kaip reta. Sugeba išsisukti iš bet kokios kebeknės; tačiau, kai jų nėra, patys puola į mūšį. Neturi kantrybės, ir nervai neišlaiko, kai nėra ko veikti; taip buvo prieš išvykstant į Sibirą, o baigiantis Sibiro kampanijai - irgi. Tačiau ir gerai organizuota kariuomenė nesugebėtų ištverti tokių Sibiro sunkumų. Man rūpėjo, kad kariai būtų kovingi, kai atvyksime į Prancūziją; tas jų broliavimasis ir savanorių kariuomenės ypatinga tvarka netrukdė, svarbu, kad išsilaikytų kovos dvasia. Greitosiomis organizavome karininkų kursus, karių pratybas, visokias įmanomas dirbtuves, siuvyklas, batų taisyklas, dešrines, spaustuvę, sportą, teatrą, paštą ir banką, kad mūsų kareiviai turėtų užsiėmimų ir neišlakstytų. Reikėjo pasirūpinti maisto, o tai buvo nelengva. Valstiečiai Ukrainoje už rublius jau nebenorėjo pardavinėti, sako, vokiečiams pardavinėję už vinis. Popieriniai pinigai nebeturėjo vertės, vyko primityvūs mainai. Sibire tuo atžvilgiu buvo geriau. Suprantama, stoję į mūšį, mūsų vyrai buvo tikri narsuoliai, kokių reikėtų paieškoti - kovėsi žūtbūtinai.

Mūsų kareiviai mėgo mane ir laikė vyriausiuoju vadu; manau, dėl to, jog kartais išbardavau, - kare žmonės turi būti nuoširdūs, - o gal ir todėl, kad aš nebijodavau. Vyrai ėjo pasižiūrėti apšaudyto "Metropolio" viešbučio, kuriame aš gyvenau, ir pasakojo apie mane visokias legendas; sakė, kad aš nieko nebijąs. Paskui kelis kartus buvau išsigandęs, bet neparodžiau: tiesiog dėl jų vaikščiodavau gatvėmis, švilpiant kulkoms. Nebuvau su jais profesoriškas. Mielai pabendraudavau su kariais; man atrodė, kad tarp kareivių ir vaikų daug bendro. Kareiviams, kaip ir vaikams, reikia teisingumo, nuoširdumo, atvirumo; tas, kurio komandos jie klauso net eidami mirti, turi jiems imponuoti. Ir tų karinių paradų daugiau reikia kareiviams negu jų vadams. Man patinka kareiviai, o karo nemėgstu.

Didžiausias rūpestis buvo - kur mūsų korpusą geriausia panaudoti. Rusų fronto jau nebuvo; užtat Vakaruose stovėjo penki šimtai tūkstančių gerai ginkluotų vokiečių kareivių, nes vokiečiai bolševikais netikėjo. Bolševikai iš pradžių norėjo eiti su mumis prieš vokiečius, bet to nenorėjo sąjungininkai, ir gerai, kad nenorėjo. Prieš Trockio valią Lenin pasirašė taiką su Vokietija. Pagalvokite, kas galėjo tada arba gali ir dabar įsivaizduoti, jog buvo įmanoma prasimušti per vokiečių frontą namo! Penkiasdešimt tūkstančių kareivių. Beveik nė vieno pabūklo, ne visi apginkluoti, prastas maistas, o užnugaryje - kraštas, apimtas revoliucijos! Arba stoti į pražūtingą mūšį su bolševikais: žlunga carizmas, visa jo administracija griūva, visoje didžiulėje šalyje revoliucija. Ne, su penkiasdešimt tūkstančių kareivių niekas nebūtų numalšinęs tos didžiulės audros, kuri kilo dėl netikusio senojo režimo! Prancūzija 1917 m. rudenį norėjo mūsų kareivius pasiųsti į Rumunijos frontą; važiavau pasižiūrėti į frontą prie Mircesčio, netoli Jasų, ir pamačiau: ten jau niekas nekariauja, tik, tarsi mane pagerbdami, iššovė kelis kartus, o vokiečiai atsakė labai nekaringai. Kalbėdamas su rumunų ir prancūzų karininkais, sužinojau, jog kareiviams trūksta mėsos ir duonos, maistas apskritai prastas. Paskui išgirdau, kad Rumunija jau galvoja apie taiką - taip iš tiesų ir buvo. O ką tada reikėtų daryti mums? Todėl nusprendžiau, kad mums ten nereikia važiuoti, ir dėl to paskui teko ginčytis su Clemenceau.

Protingiausia ir įmanomiausia buvo parvežti mūsų korpusą į prancūzų frontą, kur reikėjo kiekvieno kareivio. Bet aš mąsčiau, kad per Archangelską nieko neišeis: ten prastas susisiekimas, ir vokiečiai kaipmat jūroje torpeduos mūsų transportą. Trumpiausias kelias į Prancūziją ir namo buvo ilgiausias: per Sibirą, aplink pasaulį. Taip ir patvarkiau, o pats anksčiau išvykau į Sibirą kaip kvartirmeisteris, kad mūsiškiai žinotų, jog viskas iš anksto ruošiama. Tariausi su bolševikais, su jų pirmuoju generalisimu ir komisaru Friču, universiteto profesoriumi, dėl mūsų neutraliteto ir kad mūsų kareiviai išvyks su ginklais; taip turėjau ir surašyta juodu ant balto. Mūsų kareiviams įsakiau: nesikišti į rusų vidaus reikalus, kad nereikėtų pasilikti; tačiau jeigu juos puls kokia nors slavų partija - gintis. Su vokiečiais ir vengrais jau buvo karo stovis, kadangi sutarėme, kad Prancū-

zija oficialiai paskelbs mūsų kariuomenę prancūzų armijos dalimi. Mums skersai kelio galėjo stoti tik bolševikai, todėl pasakiau "slavų partija". Neutralitetas savaime buvo suprantamas vien dėl to, kad bolševikai faktiškai mus maitino, bent jau netrukdė apsirūpinti produktais. Iš Maskvos išvažiavau kovo 7 d., atsitiktinai savo gimimo dieną. Ledi Paget dėka gavau vietą anglų Raudonojo kryžiaus traukinyje, kuris važiavo iš Rusijos su anglų sanitarine misija; turėjau savo žinioje tik kietą suolą, bet Houza Maskvoje parūpino čiužinį. Kelionė truko visą mėnesį; važiuodamas mąsčiau ir rašiau knygą "Naujoji Europa", stebėjau bendrakeleivius anglus, diskutavau su vagono palydovu rusu. Kartą mūsų traukinys turėjo sustoti, nes priekyje vyko mūšis; kai kada garvežys pritrūkdavo kuro, reikėdavo prikapoti malkų - tokiais atvejais visada pasižymėdavo Houza.

Skubėjau į Ameriką, nes jau laukiau taikos derybų; reikėjo užsukti ir į Japoniją, nes turėjau susitikti su sąjungininkais europiečiais ir įspėti Japonijos valdžią, kad mūsų kareiviai, bent dalis jų, būtų susodinti į laivus Japonijoje. Su Japonija susipažinti negalėjau, neturėjau kada net apsidairyti. Rusijoje buvo atliktas didelis ir gražus darbas; dabar namo galėjome grįžti ne tuščiomis rankomis, turėjome šį tą konkretaus - savo kariuomenę, pirmąjį tikrą, nors ir eksteritorialų, savo valstybės elementą.

KARO PABAIGA

Į Ameriką, į Vankuverį, plaukiau iš Japonijos "Empress of Asia" laivu. Amerikoje manęs visur laukė mūsų tautiečiai ir Amerikos žurnalistai - teko apsiprasti su tuo amerikietišku šlovinimu; tačiau visoje Amerikoje karo metais įvyko didelių permainų, atsirado naujas požiūris į Europą, apskritai į pasaulį; prie to daug prisidėjo populiarumas mūsų legionų, kurie tada ėmė su ginklais veržtis per Rusiją ir Sibirą. Pažinojau mūsų kareivius, tikėjau, kad jie savo pasieks; tačiau amerikiečiai linkę ypatingai stebėtis bet kokiu žygdarbiu, todėl ir mūsų penkiasdešimties tūkstančių karių žygis per visą žemyną darė didelį įspūdį.

Amerikoje atsidūriau ketvirtą kartą. Pirmą kartą atvykau 1878 m. pas misis Garrigue, du kartus lankiausi su paskaitomis; tai buvo 1902 ir 1907 m. Mačiau, kaip augo Amerika nuo naujakurystės laikų. Taip, man ji patiko. Nepasakyčiau, jog žavėjo kraštas - mūsų gražesnis. Amerikos kraštas - kaip čia jums pasakius? Na, kaip tie Amerikos vaisiai; visada man atrodė, kad jų vaisiai lyg ir žalioki, mūsų - saldesni, labiau prinokę. Manau, jog tai tūkstantmečio mūsų darbo rezultatas. Apskritai Amerika atšiauresnė šalis negu mūsų. Amerikiečiui fermeriui, apsiginklavusiam mašinomis, žemė yra lyg fabrikas, o ne meilės objektas, kaip tebėra pas mus ligi šiol.

Amerikoje man patinka žmonių atvirumas. Suprantama, ir ten yra gerų ir blogų žmonių, kaip ir pas mus, tačiau ir tie blogieji atviresni. Amerikietis plėšikas yra beatodairiškas ir negailestingas; tai atviras piratas, kuris veikia be jokių ceremonijų, nesidangsto jokiomis moralės ar patriotizmo širmomis. O gerieji taip pat ryžtingai siekia to, ką laiko gėriu, t.y. humaniškumo, religingumo arba kultūros dalykų. Jie geresni verslininkai negu mūsiškiai. Imtis kokio nors naujo verslo ten ligi šiol labai gera dirva.

Amerikos industrializacija ir darbo tempas manęs nestebina. Amerikiečiai turi aprūpinti prekėmis apie šimtą milijonų savo žmonių, todėl ir dirba kaip reikiant, todėl ir tokie dideli užmojai. O jų kapitalizmas niekuo nesiskiria, jų milijardierius toks kaip mūsų milijonierius, tik didesnio masto. Sakoma, kad jie vaikosi dolerių. Tarsi pas mus būtų geriau. Tik toks skirtumas, kad pas mus, Europoje, žmonės vaikosi ne dolerių, o kreicerių ir manoma, jog tai nepadoru, negražu. Europa šiuo požiūriu ne tokia beatodairiška, bet nešvaresnė.

Mašinų amerikanizmas. Mašinos turi gerų ir blogų savybių - kaip ir tailorizmas, racionalizacija ar kiti panašūs dalykai. Mašinos atlieka sunkų, varginantį žmogaus darbą, tai gerai; reikėtų apie tai galvoti daugiau negu apie pelną ir pinigus. Man buvo nepriimtinas amerikietiškas darbo tempas; kiekvienam darbui reikia laisvos erdvės, kad žmogus galėtų apie daiktą pamąstyti. Mūsų darbininkas gal ne toks judrus, bet dirba gerai ir tiksliai; pas mus visų pirma žiūrima kokybės, ne kiekybės. Fizinis darbas Amerikoje labiau vertinamas negu pas mus. Amerikos stu-

dentai per atostogas važiuoja derliaus imti arba eina į restoranus dirbti oficiantais; pas mus mokyklinis švietimas, o ypač akademinis, ko gero, pervertinamas. Amerikos darbininkas laisvesnis už mūsų, turi savo *elbow room*, sumanesnis, turi automobilį, namelį užmiestyje - todėl ten nėra socializmo, tokio, kaip mes vaizduojamės.

Tai netrukdo skverbtis pas mus vadinamajam amerikanizmui. Tiek šimtų metų europizavome Ameriką, tad jie irgi turi teisę. Mes amerikanizuojamės, bet nepamirškime, kad Amerika kuo toliau, tuo daugiau europizuojasi. Skaičiau, kad apie du milijonus amerikiečių kasmet atvažiuoja į Europą - ką Europa duoda gero jų gyvenimui, jie išsiveža. Skaitydami naujausius Amerikos autorius, matote, kaip jie griežtai smerkia Amerikos gyvenimo klaidas - kad mūsų autoriai taip atvirai keltų mūsų klaidas! Ateitis tokia: Amerika susilygina su Europa, o Europa su Amerika. Žodžiu: Amerika paskatino mane imtis lyginimų ir tyrinėjimų; daug ko joje išmokau, daug vertingų dalykų.

Amerikoje sąmoningai ruošiausi taikos deryboms. Visų pirma reikėjo įtvirtinti čekų ir slovakų vienybę. Antras dalykas - susijungimas su Užkarpatės rusais, kad jie patys pareikštų norą būti mūsų valstybėje. Tai buvo visiškai naujas projektas, pirmą kartą iškeltas Amerikoje; iš karto supratau, ką reikštų mums turėti tokį teritorinį tiltą į būsimą demokratinę Rusiją arba Ukrainą. Užkarpatės rusų anaiptol neįkalbinėjau, tik išdėsčiau situaciją - galite prisijungti prie Vengrijos, Lenkijos arba prie mūsų, rinkitės patys. Pasirinko mus. Toliau daryti reikėjo taip kaip jau anksčiau daryta Europoje - suvienyti mažesnes Europos tautas, kovojančias dėl laisvės, t.y. tartis su lenkais, rusais, serbais, choravatais, rumunais ir kitais. Viso to rezultatas buvo Nepriklausomybės deklaracija Filadelfijoje. Paskui reikėjo palenkti Amerikos žmones, todėl rengėme susirinkimus, pasitarimus, mitingus, kongresus, skaitėme paskaitas. Svarbu buvo paruošti opiniją, nes ligi tol apie mus buvo žinoma mažai, o apie Slovakiją beveik nieko. Amerikoje visi žinojo apie kovą su vokiečiais, bet apie sudėtingas Vidurio Europos problemas nieko nebuvo girdėję. Laimė, kad mūsų žmonės Amerikoje, jau vos tik prasidėjus karui, pradėjo varyti propagandą prieš Austriją; kai mūsų

legionai Sibire atkreipė viso pasaulio dėmesį, mes savo rankose turėjome stiprias kortas. Svarbiausia buvo negaišti laiko, nes karas ėjo į pabaigą, ir toji pabaiga atėjo pusmečiu anksčiau negu tikėjausi.

Kai opinija buvo paruošta, pradėjau derybas su Amerikos valdžios sluoksniais, su Lansingu, pulkininku House ir kitais; čia mums daug padėjo misteris Crane, mano senas bičiulis Amerikoje, - jo sūnus buvo Lansingo sekretorius. Su prezidentu Wilsonu buvau susitikęs gal keturis kartus. Mano pirmas įspūdis - didelis jo tvarkingumas, *neatness*[1]; iš karto matei, jog turi žmoną, kuri jį myli. Gana gerai supratome vienas kitą - juk abu buvome profesoriai; principiniais klausimais atkakliai laikėsi savo nuomonės, bet leido ir prieštarauti. Apie mane buvo girdėjęs, nes netiesioginių kontaktų turėjome jau anksčiau, prieš man atvykstant į Ameriką. Mačiau, kad apie Europos reikalus nelabai nutuokia ir kad, būdamas tiesmukas, nelabai ras bendrą kalbą su Europos valstybių veikėjais; įkalbinėjau, kad nevyktų į Europos taikos derybas, bet jis nesutiko, labai karštai laikėsi savo Tautų sąjungos plano.

Tuo metu, 1918 m. gegužės mėnesį, pas mane iš Anglijos atvyko mūsų Olga. Tada dėl povandeninių laivų atakų buvo uždrausta imti į laivus moteris ir vaikus; ji gavo laive vietą Wilsono nurodymu kaip kurjerė - viena moteris, lydima aštuonių laivų. Daugiausia gyvenau Vašingtone; norėdamas pasimankštinti ir pakvėpuoti grynu oru, truputį jodinėjau Rok Kryk Parke - jeigu norite žinoti, ten, kur galima nusisukti sprandą; norėjau patirti, kaip šokinėjama per aukščiausias kliūtis. Paskui mano žmonės vieno jodinėti nebeleisdavo. Be to, parūpino pirmąjį automobilį, tokį mažą dodžą. Prisimenu, kaip juo važiavome, arba, tiksliau sakant, mėginome važiuoti gatvėmis paliaubų dieną, vadinamą *Armistice Day*[2]. Tokio žmonių džiūgavimo kaip gyvas nebuvau matęs. Visi šoko, dainavo, glėbesčiavosi, saliutavo, visas Niujorkas buvo berte apibertas spalvoto popieriaus sniegu. Mes nemokame taip vaikiškai džiaugtis kaip amerikiečiai.

Kai gavau telegramą, kad esu tėvynėje išrinktas prezidentu,

---
[1] Švarumas, tvarkingumas, miklumas, sumanumas (*angl.*).
[2] Paliaubų diena Amerikoje švenčiama labai triukšmingai.

apie tai nebuvau net galvojęs, nes vaizdavausi, kad, grįžęs namo, būsiu žurnalistas. Gavęs tą telegramą, susirūpinau, kaip reikės grįžti į tėvynę. Išvykau lapkričio 20 d.; beje, tai žmonos gimimo diena. Kelionė laivu buvo pirmas mano poilsis per pastaruosius ketverius metus; galėjau su dukra žaisti šachmatais - nuo to laiko nebuvau prie jų prisėdęs; vaikščiojau po denį, žiūrėjau į jūrą, galvojau, kaip visa tai pasidarė, - ir džiaugiausi. Dieve, vis dėlto mums tai pavyko!

PREZIDENTO INSTITUCIJA

Taigi tapau prezidentu visai tam nepasiruošęs. Kai mane pripažino mūsų užsienio vyriausybės galva, kai buvau tikras, kad iš karo išeisime laisvi, neturėjau kada nė pagalvoti, ką veiksiu sugrįžęs į tėvynę. Gal dar kurį laiką reikės dėstyti universitete? Gal kartu būsiu deputatas ir žurnalistas? O kai aštuonioliktaisiais tėvynėje mane išrinko prezidentu - ką gi, gerai; daug apie tai galvoti nebuvo kada, nes daug rūpesčių turėjau prieš išvykdamas iš Amerikos. Tiktai laive galėjau apsvarstyti naują situaciją. Lyginau Šveicarijos ir Amerikos respublikas; nagrinėjau politikų kadastrą ir įžymių veikėjų asmenybes; vaizdavausi valstybės konstrukcijų detales, kaip turėtų atrodyti mūsų valstybė, ir kitus panašius dalykus. Jau seniai analizavau valstybę, jos formas ir funkcijas; būdamas deputatu, nuodugniai tyrinėjau Austrijos-Vengrijos valstybės struktūrą ir visas jos politikos ir kultūros jėgas. Deja, tuo metu nežinojau, kaip viskas paskui susiklostys savame krašte. Be to, reikėjo apgalvoti, kaip ir kas bus Londone, Paryžiuje, Italijoje; žinojau, jog reikės aplankyti tuos politikos centrus ir asmenis, kurie taikos konferencijoje kurs naują Europą. Teko apsiprasti ir su valstybės galvos formalumais. Sugrįžęs jaučiausi nelabai kaip; maniau, kad ilgai negyvensiu. Bent taip atrodė po tos įtampos ir visokių rūpesčių karo metais, pagaliau po tų kelių sirgimų gripu. Šiaip ar taip, reikėjo žiūrėti, kad eitume toliau, kad mūsų pradėtas darbas užsienyje nesustotų. Juk atėjo metas, kai turėjo pasirodyti tų kelių metų užsienyje vaisiai, visų demaršų ir susitikimų rezultatai - tai buvo pirmas rūpestis. Tėvynėje reikėjo taikytis prie naujų santykių; buvo jau sukurta valdžia, revoliucinis Nacionalinis Susirinkimas, buvo naujų įstatymų ir institucijų. Dar gerai, kad beveik visus mūsų politikus pažinojau nuo seno ir žinojau, ko galima iš ko tikėtis. Ir kasdien teko mokytis daug kaž-

ko naujo; ne juokas būti pirmuoju prezidentu naujos valstybės, kuri dar neturi savo valdymo ir reprezentacijos tradicijų. Mačiau klaidas, kurias darė kiti ir kurias dariau aš pats. Sakysime, tokia smulkmena: užmiršau esąs prezidentas ir pažadėjau draugams, kad po priesaikos eisime į kavinę, kur keturioliktais metais darydavome politinius pasitarimus. Einu iš Hrado į miestą - minia žmonių. Šitaip mokiausi būti prezidentu - ir šiandien dar mokausi; nuolat susidaro naujų situacijų, kuriose reikia susiorientuoti.

Teko gerai apgalvoti, kas yra ir koks turi būti demokratinės valstybės prezidentas. Kai buvo ruošiama konstitucija, daugelis vaizdavosi, kad respublikos prezidento funkcijos bus maždaug reprezentacinės, faktiškai be galimybės tiesiogiai dalyvauti politikos įvykiuose. Tai būtų buvęs konstitucinės monarchijos analogas (Anglijos), tačiau mūsų konstitucija nebuvo pakankamai paruošta nei teoriškai, nei praktiškai; buvo perimtas senasis valstybės aparatas (ir gerai!), o naujas kuriamas remiantis iš pagrindų pasikeitusiais santykiais. Naudojausi Švehlos ir kitų pagalba; sakysime, aš siekiau, kad prezidentas turėtų konstitucinę teisę ne tik teikti parlamentui pasiūlymus dėl vyriausybės, bet ir dalyvauti vyriausybės pasitarimuose ir, reikalui esant, imtis iniciatyvos parlamente. Man taip pat rūpėjo užtikrinti valdžios kompetenciją; todėl turime kombinuotą parlamentinę valdžią ir profesionalų, nuolatinių aukštųjų valdininkų (Švehla, Beneš ir kiti).

Manau, kad mūsų konstitucija gera; bet buvo ir tebėra svarbiausias dalykas - pasiekti, kad raidė taptų gyvenimu. Kaip ir kiekvienoje konstitucijoje, taip ir mūsiškėje, yra tam tikrų neaiškumų; kai kas galėtų būti ir kitaip, sakysime, pernelyg daug turime deputatų, lyginant su Anglija, mums jų užtektų poros šimtų. Tiesa, keisti konstituciją yra opus klausimas; turime Amerikos pavyzdį: ten nuo 1787 m., nuo konstitucijos priėmimo, per šimtą keturiolika metų padaryta tik devyniolika pataisymų, nors buvo pateikta apie du tūkstančius pasiūlymų. O tos pataisos faktiškai yra papildymai, pavyzdžiui, moterų teisė dalyvauti rinkimuose; visas originalus tekstas išlieka neliečiamas. Sakau, svarbu ne įstatymo žodžiai, bet kaip jį suvokiame ir taikome gyvenime: visi įstatymai, taip pat ir konstituciniai, priklauso nuo san-

tykių raidos, kol galų gale paaiškėja, kur ir ką reikia iš naujo kodifikuoti. Vadinamieji papročių įstatymai būdingi ne vien tik pirmykštėms kultūroms, jie galioja ir dabar, nors pakitusiomis formomis.

Bet ką darydamas, turėjau žiūrėti, koks dėl to atsiras *praeiudicium* arba paprotys; ir dažnai tai būdavo kieti riešutėliai. Reikėjo sąmoningai kurti tradicijas. Paimkime, pavyzdžiui, būtinąjį ceremonialą: žiūrėjau, kad ir čia branduolį sudarytų demokratiškumas, kuris atitinka laiko ir mūsų tautos charakterį. Norėčiau, kad mūsų žmonės geriau negu ligi šiol įsisąmonintų simbolių reikalingumą; simboliai išreiškia ne vien religinio, bet ir politinio gyvenimo emocinę ir idėjinę prasmę. Ligi šiol gyvenau daugiausia privatų gyvenimą, bet turėjau susitaikyti su apsauga apačioje, su paradais, iškilmingais priėmimais ir su visa reprezentacija; ką padarysi, sakau kartais, kad visa tai yra biznis. Šiuo požiūriu, sakyčiau, pas mus tvarka nebloga, mūsų respublikos ceremonialas, mūsų protokolas tapo daugeliui pavyzdžiu. Gyvenu taip, kaip norėčiau, kad gyventų kiekvienas mūsų pilietis; mano vienintelė ir didžiausia aistra - knygos, bet jos tarnaus visuomenei.

Man užkrauta didelė pasiaukojimo našta, kad esu išstatytas oficialiam stebėjimui, turiu būti žmonių akyse.

Suprantama, daug rūpesčių man teikė kasdieniniai administravimo ir politikos klausimai. Atsiminkite respublikos pradžią, valiutų suirutę aplink mus, pilietinius karus ir pučus beveik visose kaimyninėse šalyse; jau pradedame pamiršti, kas kada buvo pavojingiausia, ar ekonominis skurdas, ar komunizmo banga, nugalėtų sluoksnių desperatiški mėginimai sugrąžinti nuverstus senus režimus. Reikia nuolatos būti budriems, nekartoti senų klaidų ir nedaryti naujų. Šiandien mums atrodo savaime suprantama, kad mūsų valstybė visus tuos įvykius išgyveno palyginus ramiai ir tuo metu kūrė konstituciją ir valdžios struktūras; bet iš tiesų tada reikėjo veikti labai protingai ir nepamesti galvos. Kas savaitę, net ir kelis kartus per savaitę, susitikdavau su Švehla, Tusaru, Rašínu ir kitais. Beneš dažnai būdavo išvykęs į užsienį, todėl mes daug susirašinėjome. Kiek buvo pasitarimų, bendrų pietų, taip sakant, pasitarimų kita forma, pasivaikščiojimų! Prisimenu tų laikų darbą; aiškiai ir konkre-

čiai suvokiau asmenybės svarbą politikoje ir valstybėje. Gera programa yra geras dalykas; tačiau dar turi būti ir doras, drąsus, išmintingas žmogus, kuris drįstų imtis atsakomybės. Todėl visą laiką daugiau žiūrėjau į žmones, o ne į šūkius. Pas mus pernelyg daug dėmesio skiriama šūkiams, manau, jog tai paveldėta iš Austrijos-Vengrijos; tada ne mes valdėme ir vykdėme politiką, o Viena, ir mes daugiau negu reikėtų apsipratome su šūkiais. Žinau, kad politikoje neįmanoma apsieiti be šūkių, tačiau kai jau turime savo valstybę, šūkius, arba, jeigu norite, idealus, reikia įkūnyti tiksliuose ir apgalvotuose reikalavimuose, patarimuose, praktinėse programose. Iš mūsų žurnalistikos (neišskiriant jokios) matyti, kaip mes mokame mąstyti *à peu près*[1], neapibrėžtai, negatyviai, polemiškai, nekonstruktyviai. Aš niekada nesu prieš kritiką; Dieve mano, didesnę savo gyvenimo dalį reiškiausi kaip kritikas, bet mėgstu konstruktyvią kritiką, patariančią, netūžmingą. Netgi revoliucija neturi būti vien negatyvi, jos pagrindas privalo būti pozityvus - na, sakykite, argi jus patenkintų negatyviai reformuojanti kritika?

Todėl suprantama, kad ir šiandien tariuosi su įžymiais politikais, ministrais, ir gana dažnai. Stengiuosi viską kontroliuoti, nors į administravimo eigą kišuosi kuo mažiausiai; būtina, kad ministrai patys mokytųsi, kaip ir aš mokiausi. Dažnai, kone kasdien, sakau sau: dar trisdešimt metų ramaus gyvenimo, protingos ir aktyvios veiklos, ir mūsų valstybė bus stipri; tačiau tai trisdešimčiai metų ant pirštų galiu suskaičiuoti vadovaujančius žmones, tuos patyrusius ir stiprius žmones, nes iš jaunesniųjų mažai pažįstu. Turiu galvoje ne vien politikus, bet ir valstybės veikėjus, kurių, tiesiai sakau, neturime tiek daug, kad galėtume apsieiti be visų darbo. Todėl turime žinoti, kad kvalifikuoti darbuotojai būtų tausojami ir nepanaudojami piktam! Dar turime daug išmokti: visų pirma kritiškai, aukštais valstybingumo kriterijais vertinti deputatus, politikus, žurnalistus ir valdininkus. Prastas valstybės veikėjas, kuris nemato gero kelio galo priekyje ir nesiruošia būsimųjų metų darbams.

Politikoje ir gyvenime nepaprastai svarbu pažinti žmones. Reikia surasti tikrų, kompetetingų, bet kartu ir perprasti, iškelti į

---

[1] Apytikriai (*pranc.*).

viešumą netikruosius. Kiekvienas pasisekęs perversmas iškelia į paviršių daug išsišokėlių, rėksnių ir melagingų pranašų. Ir mes turime tokių; iš vaisių atpažinsite juos, galų gale visi juos atpažins. Juk nepaisant viso to, kas mus skirsto į stovyklas, partijas, visi siekiame protingos ir garbingos politikos, ir du kart du politikoje visada bus keturi.

Kaip ir vidaus politiką, visada labai svarbiu dalyku laikiau ir tebelaikau užsienio politiką, ypač pokario laikotarpiu. Čia juo labiau reikia žiūrėti į priekį ir būti pasiruošusiems ateities įvykiams. Niekada nereikia niekuo stebėtis! Ateities problemos niekada nebūna siaurai apibrėžtos; jas galėsime numatyti, jeigu, kiek leidžia galimybės, sugebėsime suvokti visų jėgų ir faktorių kuo platesnį ryšį. Turime žinoti, jeigu norime numatyti, sako Comte. Užsienio politika turi būti pagrįsta nuoseklia valstybės ir pasaulio koncepcija. Tačiau nedaug kas įsivaizduoja, kiek kruopštaus darbo ir nematomos iniciatyvos reikalauja konkreti užsienio politikos raštvedyba. Bent man tai nepaliaujamas darbas; karo metais įsitikinau, kokią praktinę vertę politikoje, ypač tarptautinėje, turi asmeniniai kontaktai ir dora asmeninė informacija. Simpatija ir pasitikėjimas yra geresni argumentai negu kokios nors gudrybės. Žinoma, šioje srityje prezidento funkcijos kartais valdiškos ir formalios, bet nepalyginamai dažniau asmeninės; gerai žinau, kad šiuo atveju asmeniškumo sąvoka įstatymų neapibrėžta. Mūsų žmonės mažai turėję kontaktų su užsieniu, todėl reikia nuolatos rūpintis, kad informatyvūs ir draugiški ryšiai būtų užmegzti su daugybe žmonių, kurie, susidomėję mūsų valstybe ir institucijomis, atvyksta pas mus. Nedaug kas žino, kiek laiko esu tam paskyręs. Daug žmonių apsilanko pas mane ne kaip pas prezidentą, o kaip pas autorių politinių ir kitokių veikalų, kuriuose išsakytomis pažiūromis jie domisi; tokiuose susitikimuose dalyvauju kaip rašytojas, mokytojas ir žurnalistas. Nemėgstu mokyti ir dėstyti savo pažiūrų, nes labiau patinka ką nors sužinoti; tačiau mėgsti ar nemėgsti, turi daryti, kas reikalinga. Geri, bičiuliški santykiai su užsieniu padeda užmegzti ir naudingus ekonominius ryšius.

Kita mano politikos sritis - Hradas, jo tvarkymas; reikia padaryti jį mūsų istorijos paminklu, mūsų senos atnaujintos valstybės paveikslu, ne tik praeities, bet ir ateities simboliu. Konkrečiai: monarchų pilį paversti demokratijos pilimi.

Iš pat pradžių daug domėjausi mūsų kariuomenės reikalais; karybos dalykus tyrinėjau dar būdamas Austrijos deputatu ir ypač karo metais, kada reikėjo atsižvelgti į karo pasekmes ir kada organizavau mūsų korpusą Rusijoje. Esu griežtas pacifistas, bet kariuomenę mėgstu; jeigu nebūtų karų, nebūtų ir dviejų pagrindinių tikrų vyro savybių: drausmingumo ir narsumo. Noriu taikos, bet tai nereiškia, kad nesiginčiau nuo užpuoliko, kaip tik priešingai. Aš noriu praktiškos taikos, ne utopinės, todėl jos sieksiu kaip išmanydamas, kaip man lieps meilė tautai ir žmonijai, o jeigu reikės, gynybai atiduosiu visas jėgas. Todėl mums reikia būti bebaimiams, drąsiems ir stipriems! Nėra ir niekad nebuvo mažiausio prieštaravimo tarp mano humaniškumo ir mano pastangų ginti valstybę. Mums reikia taikos, kad galėtume kurti savo valstybę ir laimę kiekvienam mūsų žmogui. Todėl ištvermingai ir apgalvotai dirbsime siekdami taikos. O visoms kitoms tautoms bei valstybėms taikos reikia kaip ir mums. Naujoji Europa yra tarsi laboratorija, pastatyta didžiulėse pasaulinio karo kapinėse, ir toje laboratorijoje turime dirbti visi. O demokratija - modernios demokratijos turime tiktai pradžią. Būtų klaidinga nematyti senojo, aristokratinio monarchistinio režimo šalininkų ir gynėjų - taip pat darbe!

Kariuomenė, nors ir pakitusia forma, išliks gal ir ne visada, bet dar ilgai; noriu pasakyti, jog tautai reikia apmokytų, ištreniruotų, jaunų, gabių ir užsigrūdinusių vyrų, kuriuos galima būtų greitai pasiųsti į darbus, jeigu ištiktų kokia didelė katastrofa arba reikėtų ginti kraštą.

Sunkus man buvo mirties bausmės klausimas; neturėdavau ramybės daugelį naktų, kai reikėdavo pasirašyti mirties bausmės nuosprendį, o kiekviena tokio nuosprendžio įvykdymo diena man pažymėta juodu kryželiu. Atidžiai sekiau, ar mirties bausmė atsiliepia nusikalstamumui; nagrinėjau nusikaltimų, ypač nužudymų, statistiką, bet nematau, kad mirties bausmė atbaidytų žmones nuo nusikaltimų; piktadarys, darydamas nusikaltimą, galvoja ne apie bausmę, o apie savo piktadarystės sėkmę. Pilietį, ypač mąstantį, veikia kiti dalykai. Mirties bausmę laikau ne atgrasinimo priemone, o moraliniu atpildu: atimti žmogui gyvybę yra taip neteisinga ir siaubinga, jog už tai gali būti atlyginta tik tokia pat brangia kaina. Matau tam tikrą skirtumą tarp

nužudymo ir užmušimo, todėl manau, kad kiekvienu atveju reikia atsižvelgti į lengvinančias aplinkybes, kaip reikalauja šiuolaikinė kriminalinė psichologija; tačiau išimties atvejais negaliu neigti, kad mirties bausmė neprieštarauja metafiziniam žmogaus vertės pripažinimui. Tikiu ir laukiu, kad, piliečiams pasiekus aukštesnio išsilavinimo ir sustiprėjus dorovei, mūsų visų pritarimu mirties bausmė bus atšaukta.

Jeigu reikėtų pasakyti, jog mano gyvenimas jau pasiekė aukščiausią viršūnę, sakyčiau, kad taip įvyko ne todėl, kad tapau prezidentu, o todėl kad galiu šią didelę garbę laikyti sunkia pareiga. Mano asmeninė satisfakcija, - drįstu taip pasakyti, - yra gilesnė: tapęs valstybės galva, aš nieko esminio neišbraukiau iš tų dalykų, kuriais tikėjau ir kuriuos mylėjau būdamas vargšas studentas, jaunimo mokytojas, griežtas kritikas, politikas reformatorius; turėdamas valdžią, laikausi tų pačių moralės įstatymų ir santykių su artimaisiais, su tauta, su pasauliu, kokių laikiausi ir anksčiau. Galiu pasakyti, kad viskas patvirtina ir papildo tai, kuo aš tikėjau, todėl man nereikėjo nieko keisti nei savo tikėjime humaniškumu ir demokratija, nei savo tiesos ieškojime, nei aukščiausiame doroviniame ir religiniame žmogaus meilės priesake. Sakau iš patyrimo, kurio vis dar semiuosi ir būdamas šitame poste, kad valstybės ir tautos, taip pat jų vadovai turi laikytis tos pačios moralės, tos pačios etikos kaip ir kiekvienas žmogus. Nejaučiu ypatingo pasitenkinimo iš to, kad per visą taip sudėtingai susiklosčiusį gyvenimą likau pats savimi; svarbiau yra tai, kad per daugybę išbandymų išliko tie žmogiškieji, visuotiniai idealai, kuriais tikėjau. Toje nepaliaujamoje kovoje dėl tautos ir žmonijos geresnės ateities aš stovėjau gėrio pusėje. To pakanka, kad žmogaus gyvenimas būtų gražus ir, kaip sakoma, laimingas.

SENAS MEDIS

Kai grįžau iš karo, mane nustebino vienas dalykas, kaip suseno mano pažįstamieji, mano amžininkai. Per karo metus beveik viską pamiršau - taip buvau pasinėręs į karo įvykius, į

visas jo smulkmenas ir galutines pasekmes. Pamatęs taip pasikeitusius žmones, net apstulbau, pagalvojau, kad ir aš taip pasenau.

Pasižiūrėkite į tą seną ąžuolą; sako, jam devyni šimtai metų, ir koks dar galingas, koks gajus! Nei didybė, nei amžius netrukdo jam skleisti naujus lapus ir žydėti. Panašiai turėtų senti ir žmogus. Gyventi iki šimto metų neturėtų būti kažkas ypatinga - žinoma, dirbtinėmis, nenatūraliomis sąlygomis tai nepasiekiama. Augti gryname ore, saulėje, protingai valgyti ir gerti, dorai gyventi, dirbti raumenimis, širdimi, smegenimis, turėti tikslą - štai visas makrobiotikos receptas. Ir visada viskuo gyvai domėtis: domėjimasis viskuo ir yra tikras gyvenimas, be domėjimosi ir meilės nėra gyvenimo.

Gyvenimą matuojame pernelyg vienpusiškai - tik jo ilgumą, o ne didumą. Galvojame tiktai, kaip pailginti gyvenimą, o ne kuo jį tinkamai užpildyti. Daugelis žmonių bijo mirties, bet nesirūpina dėl to, kad faktiškai gyvena tuščiai, be prasmės, be meilės, be džiaugsmo. Pažindami tiesą, laikydamiesi doros, mylėdami vieni kitus, jau šiame gyvenime nusipelnom dalį amžinybės - pailginame savo gyvenimą ne dienomis, ne metais, o amžinybe. Gerai, kad stengiamės pailginti žmogaus gyvenimą; tačiau reikia jį ir įvertinti. Kartais vis sapnuoju, - nežinau, iš kur tas sapnas, gal iš kokio paveikslo, - kad jūra plaukia laivas, o ties juo pasilenkęs angelas su laikrodžiu; nuo to laikrodžio protarpiais vis nukrenta lašas į jūrą, o angelas sako: "Dar viena minutė praėjo". Tas sapnas visada tarsi perspėja mane: "Dirbk, stenkis, kol tavo minutės plaukia".

Daug žmonių sensta vien todėl, kad nenori nieko dirbti. Nesenti, - tai ne vien laikytis, o nuolat augti, nuolat ieškoti; praėjo metai, ir tu tarsi palypėjai kopėčiomis laipteliu aukščiau. Pats stebiu save, ar nesenstu, kontroliuoju savo sugebėjimus, atmintį, protavimą ir visa kita. Jeigu pastebėčiau, jog praradau kokį nors svarbų sugebėjimą, tuoj pat užleisčiau vietą jaunesniems.

Rūpinimasis kūnu: kai dėl manęs, tai aš stengčiausi apsieiti be gydytojų; bet jeigu kas nesugeba pats rūpintis savo sveikata, tuo privalo pasirūpinti gydyklų darbuotojai. Apsišvietęs žmogus turi galvoti apie savo dietą; tai ne materializmas - materia-

lizmas yra nieko negalvoti, valgyti ir gerti be saiko ir be tvarkos. Taigi pirmiausia santūrumas; valgyti ir gerti reikia mažiau negu paprastai pas mus geriama ir valgoma. Aš valgau tris kartus per dieną: pusryčiams pirmiausia kas nors iš vaisių, truputis sviesto ar uogienės ant paskrudintos duonos riekelės, kartais skiautelė keptų lašinių ir pusė stiklinės nesaldintos arbatos; kadaise suvalgydavau ir minkštai virtą kiaušinį, bet tai nelabai sveika. Pietums keli šaukštai pieniškos sriubos, gabalėlis mėsos, daugiau žalumynų, truputis saldumynų, vaisiai ir juoda kava. Vakarienei - lėkštelė košės arba pyragėlis su pienu, paspalvintu lašeliu kavos. To pakanka. Ir svečiams pietų nieko daugiau nesiūlau, jokių užkandžių, vadinamo *entrée*, žuvies ir pan.; sako, kad tokie užkandžiai žadina apetitą, nežinau, kam to reikia: pakanka numalšinti alkį. Tarp tų trijų valgymų nieko neimu į burną, nebent arbatos, jeigu kas ateina. Skrandis turi pasilsėti, kaip ir kiekviena kūno dalis, o jis geriausiai pasilsi, kai žmogus pabūna alkanas. kai kurie žmonės be saiko vargina savo skrandį - persivalgyti, tai tas pat, kaip nešioti per sunkią naštą. Šiandien medicina perspėja žmones, kad nenutuktų; nutukę ilgai negyvena, nes pernelyg apkrauna darbu daugumą savo organų. Pagaliau nutukėliai ir atrodo negražiai. Savaime suprantama, tai irgi yra dalis humanistinės programos - žmonės turi būti gražūs.

Niekada negėriau degtinės; vyno išgerdavau jaunystėje, mat gimiau vyno krašte; alų išmokau gerti tik mieste. Tiktai prieš savo penkiasdešimtmetį supratau, kad alkoholis nieko gero neduoda, jis veda tik prie blogio, todėl dabar nieko negeriu. Kai paskutinį kartą buvau susirgęs, gydytojai patarė prieš valgį išgerti stiklą vyno; nepatiko ir, kelis kartus pabandęs, nusprendžiau, kad be vyno valgyti geriau. Būdamas prezidentu, norėjau siūlyti, kad ir mano svečiai valgytų be vyno ir alaus, bet nieko iš to neišėjo. Na gerai, pagalvojau, tegu kiekvienas daro, kaip jam patinka; abstinencija nėra mano religija, bet kartais bandau savo piliečius perspėti, kad besaikis gėrimas, trumpai kalbant, kvailystė.

Na, o tolesnis mano režimas labai paprastas. Rytą atsikeliu, išsimaudau šaltame vandenyje, o paskui mankštinuosi - turiu savo sistemą. Kasdien valandą arba dvi jodinėju; balne galiu

išsėdėti dvi, netgi tris valandas, o prieš keletą metų jodinėdavau po penkias valandas. Labai svarbu švara - dantų valymas, burnos skalavimas, kūno ir oro švarumas. Rūkymas: būdamas paauglys vaidinau vyrą - tai buvo 1866 m.; norėjau prūsams pasirodyti, jog esu čekas, prisidarydavau balto-raudono-mėlyno popieriaus papirosų ir rūkydavau jų akivaizdoje. Paskui universitete trumpai rūkiau cigaretes (geriau patiko pačiam darytis). Rūkymas, gėrimas, nesantūrumas - tai ne poreikiai, bet įpročiai. Jeigu norime užauginti sveikus vaikus, nepakanka tik aiškinti, kas sveika, kas nesveika, nepakanka mokyti, reikia pratinti juos laikytis sveikų įpročių. Kažkur skaičiau, kad mirtis blogas įprotis; nesinori kalbėti apie mirtį, bet per anksti senti ir daug sirgti tėra tik blogi įpročiai. Tikiu, kad žmonės kaskart vis daugiau įgaus natūralių jėgų, gerų įpročių ir kada nors į daugelį mūsų ligų žiūrės kaip mes dabar žiūrime į viduramžių arba Azijos maro epidemijas. Šiuolaikinė medicina gerai daro, kad rūpinasi ne vien gydymu, bet ir profilaktika - ir auklėjimu.

3. MĄSTYMAS IR GYVENIMAS

APIE PAŽINIMĄ

Klausiate, kokia mano filosofija, mano noetika ir metafizika? Tiesa, sistemingai aš nesu išdėstęs, tik kokia nors proga šį tą parašiau; formulavau *pro foro interno*[1], tai suprantama. Kiekvienas žmogus turi savo filosofiją, jeigu norite - savo metafiziką. Iš anksto pasakysiu: niekada nelaikiau savęs filosofu, juo labiau metafiziku.

Ir tai sako filosofijos profesorius!

Iš tikrųjų. Dėsčiau filosofijos istoriją, istorijos filosofiją, sociologiją; žinoma, prieš tai jau buvau susikūręs savo filosofiją ir savo metafiziką, bet kompleksiškai jos nedėsčiau ir parašęs neturėjau. Dažnai prie filosofijos priskiriama psichologija, etika, teisės filosofija, istorijos filosofija, sociologija ir dar kai kas; tačiau tokia mokslų klasifikacija netiksli. Tai specialūs, savarankiški mokslai arba savarankiškų mokslų dalys - juk kiekvienas specialus mokslas turi savo filosofinį pagrindą, savo artimą santykį su filosofija. Tikri filosofijos mokslai yra du: logika su noetika ir metafizika. Žodis filosofija suprantamas kaip išmintis, gilesnis pažinimas ir žinija, o antra vertus, tai visuma požiūrių į pasaulį ir gyvenimą. Mano supratimu, filosofija, bent mokslinė filosofija, tai mėginimas susidaryti bendrą požiūrį į pasaulį, taip pat ir į dvasią; filosofija turėtų būti visų mokslų visuma, visų mokslų sintezė, bet ar gali šiandien kas aprėpti visus mokslus, išsišakojusius į šitiek šakų? Ne, negali, nors būtų ir labai išsimokslinęs. Čia ir yra pagrindinė problema: kas yra, kuo gali būti filosofija arba metafizika šalia specialiųjų mokslų.

Gal kyla problema, ar filosofija ir metafizika gali būti mokslas?

[1] Savo reikalams (*lot.*).

Ne. Tokios problemos nėra. Filosofija ir metafizika negali būti nemoksliškos, jos niekada ir niekuo neprieštaravo moksliniam pažinimui. Sakau problema, o turiu galvoje užduotį; toji užduotis aiški, tik jos sprendimas sunkus; niekada nebus tartas paskutinis žodis, kaip nebus tartas paskutinis žodis žmonių pažinime.

Tačiau turiu jums atsakyti: mano filosofija, mano noetika ir metafizika susipynusios mano literatūros veikaluose; jos kartu parodo, ką ir kaip aš dariau -

- arba jomis naudojotės praktiškai. Šiuo atveju, pone prezidente, esate šiek tiek pragmatikas.

Nesu pragmatikas. Tačiau ir pragmatikų esama įvairių; jeigu kalbėsime apie Peirce'ą arba Wiliamą Jamesą, tai jie remiasi Kantu, todėl man svetimi. Aš niekada nevertinau utilitarizmo, pagaliau mano religiniai įsitikinimai visai kitokie. James parašė, kad pragmatizmas yra tik senų mąstymo metodų naujas pavadinimas. Nepatinka man senus daiktus vadinti naujais vardais.

Iš tikrųjų pragmatizmų yra visokių; pasakyčiau, jog yra ir čekiškasis pragmatizmas. Sakysime, tipiški čekų mąstytojai : Komenský, Palacký, Havlíček - ir Havlíček filosofas. Žinau, kad jų negalima versti į vieną katilą; tačiau krenta į akis, kad visų trijų mąstymas krypsta į praktinius gyvenimo reikalus, į tautos gyvenimo reikalus. Visi trys politikai. Tipiška čekų filosofija yra politinė filosofija - tikriausiai dėl to, kad nedidelė tauta negali leisti sau tokios prabangos, kaip mąstymas dėl mąstymo. Todėl sakyčiau, kad čekiškasis pragmatizmas tai iš esmės čekų filosofijos tradicija, o tai tradicijai, mano nuomone, priklausote ir jūs.

Teisybė, tuos tris galite paminėti; jie mokė, bet kartu ir praktiškai veikė; jų politika - pažadinti tautą švietimu ir humaniškumu, išvaduoti politiškai ir dvasiškai. Tačiau visų trijų koncepcijos pasaulinio masto. Komenský tipiškas čekas, bet jo filosofijos dvasia gana naujoviška: jis buvo religingas žmogus ir savo religija rėmėsi ir kaip auklėtojas, ir kaip politikas. Humaniškumo apaštalas, visuotinės harmonijos skelbėjas; darbavosi viso pasaulio paprastų žmonių labui ir visą pasulį apkeliavo. Tai visų pripažintas tautų mokytojas - tikrasis ir pirmasis sąmoningas paneuropietis.

Palacký - įėjo į mūsų tautos istoriją ir paliko argumentuotą mūsų istorijos filosofiją; iš jos sėmėsi mūsų politikos principus ir pats aktyviai toje politikoje dalyvavo. Jo veikla gražiai rodo, kad senoji *historia vitae magistra*[1].

O Havlíček - naujų laikų dvasia, energingas, bet visada apdairus, kritiškas, suvokiąs savo tautinę atsakomybę; trumpai tariant, demokratiško žurnalisto pavyzdys. Ėjo Palackio pėdomis, kurį laiką irgi buvo deputatas; jo darbai - tai gyvas pavyzdys, kaip žurnalistika susijusi su politika. Tiesą sakote, kad jis irgi buvo filosofas - juk filosofai ne tik profesoriai, kiekvienas mąstantis žmogus turi tam tikrą savo filosofiją, metafiziką, stengiasi suvokti gyvenimo ir pasaulio prasmę. Kiekvienas Havlíčeko žodis, kiekvienas žurnalistinis straipsnis yra kryptingos pasaulėžiūros išraiška.

Sakote, mūsų filosofijos tradicija. Nežinau, ji dar nelabai pripažįstama, tačiau galiu pasakyti, kad visuose trijuose radau savo ir mūsų tautos programą, nuolatos jų pavyzdžiu pasitikrinu savo pažiūras. Pabrėžiate mano filosofijos praktiškumą. Sutinku. Visada noriai darbavausi ir stengiausi būti praktiškas; viską tikrindavau praktiškai, tačiau nėra praktikos be teorijos. Teorija neturi būti kuriama sau, svarbu, kad ja būtų remiamasi ir vadovaujamasi praktikoje.

Vadinasi, teorija tarnauja praktikai

Taip, tačiau ir praktika teorijai. Teorija vertinga ir tada, kai negali tuoj pat tarnauti praktikai. Pažinti lygiai taip pat svarbu, kaip ir veikti. Veikdami siekiame pažinimo, kaip ir gilindami pažinimą, ruošiamės teisingai veikti. Kartais būna prieštaravimų tarp teorijos ir praktikos, vadinasi, kažkur yra klaida, arba prasta teorija, arba prasta praktika, o dažnai ir viena, ir kita. Nors ir būdamas praktikas, visada pasisakiau už teoriją, už teorinį, mokslinį ir filosofinį pažinimą. Esu prieš abstraktų mąstymą, prieš žodžių žaidimą, prieš blogą praktiką ir prieš nenaudingą darbą - kaip teorija gali būti bevaisė, taip ir praktika bergždžia. Vien darbas ir nauda nėra gyvenimo prasmė - velnias la-

[1] Istorija gyvenimo mokytoja (*lot*).

bai darbštus, plūkiasi visą dieną ir naktį, ir vis dėlto yra kvailas. Bent mūsiškis - čekų ir slovakų velnias. Aš už dalykiškumą, už konkrečių daiktų pažinimą. Mano šūkis galėtų būti ne pragmatizmas, bet konkretizmas.

Taigi ir vėl esame beveik ten pat, kur buvome. Vietoj teorijos ir praktikos dualizmo keliate bendrojo ir konkrečiojo pažinimo dualizmą.

Ne - bendrojo ir konkrečiojo pažinimo priešybė yra tik loginė. Daiktų, atskirų reiškinių, konkretusis pažinimas remiasi bendruoju pažinimu. Pavyzdžiui: turime bendrąją psichologiją, kuri tiria žmogaus sielą, sąmonę, vaizdinius, sprendimus, jausmus, valią, fantaziją, atmintį. Taip, tačiau visos šios kategorijos neegzistuoja savaimingai, jos abstrahuojamos; gyvame žmoguje tie visi elementai ir visa veikla susijungę į vieną visumą. Kiekvienas žmogus yra ištisas pasaulis, mikrokosmosas, nėra dviejų vienodų žmonių; žmonės skiriasi temperamentu, charakteriu, gabumais, lytimi, amžiumi, profesija, tautybe, rase! Jau turime konkrečių psichologijų, kaip sakysime, vaikų psichologija, genialumo, meno ir religijos, asmenybės psichologija ir t.t. Tačiau prieš tai reikėjo bendrojo pažinimo, kad galėtume klasifikuoti ir metodiškai aptvarkyti konkrečią psichikos atskirybių tikrovę. Pirmiau evoliucinis ir loginis bendrasis pažinimas, o tik jau paskui konkretusis.

Bent jau kalbant apie mokslinį pažinimą.

Taip; tačiau kiekvienas tikras, sistemingas pažinimas yra mokslinis arba bent pretenduoja į moksliškumą. Tarp bendrojo ir konkrečiojo pažinimo nėra prieštaravimo, jų santykis grynai loginis ir metodinis: abu tiria tą patį objektą, tuos pačius konkrečius daiktus.

Paimkime tokį pavyzdį. Gamtoje egzistuoja ne gyvybė, o gyvi individai: žmonės, gyvūnai, augalai. Pagal šias klases turime antropologiją, zoologiją ir botaniką; tačiau šalia šių mokslų ir, žinoma, anksčiau už juos susikūrė biologija, bendrasis mokslas apie gyvybę. Jūs šioks toks sodininkas ir žinote, kad nepastebėtumėte tiek gamtos grožio ir taip nesuprastumėte jos, jeigu nors kiek neišmanytumėte bendrosios augalų biologijos, jeigu

nieko nežinotumėte apie jų architektūrą, apie jų dauginimąsi, apie jų struktūrą, chemiją ir t.t. Nepavaikščioję bendrojo pažinimo keliu, prieš konkrečių atskirybių pasaulį stovėtume pusakliai. Tikrojo pažinimo objektas yra atskirybių, individų, gyvųjų ir negyvųjų individualybių pasaulis; tačiau į tą pažinimą turime eiti aplinkiniu bendrųjų mokslų keliu. Pažinti, vadinasi, kuo tiksliau, kuo nuodugniau ištyrinėti konkrečią tikrovę; čia pirmiausia reikia abstrahuoti, teoriškai sukonstruoti ir įjungti į mokslų sistemą formuojančius elementus ir daiktų bei įvairių idėjų bendruosius dėsnius, tačiau kartu nepamiršti, jog tikras pažinimo objektas ir tikslas yra tasai atskirų būtybių ir daiktų pasaulis, kuris mums duotas

- *kokiu tikslu? Mūsų pažinimui ar mūsų veiklai?*

Ir vienam, ir kitam, veiklai ir pažinimui - jokia veikla be pažinimo neįmanoma. Pažinimas yra aktyvi veikla, taip pat ir mąstymas, dažnai veikla būna labai energinga arba, kaip sakoma, kūrybinga. Kalbama apie technikos amžių, sakoma, šių dienų žmogaus tipas yra technikas, o ne mąstytojas; tačiau ką darytų technika be didžiulio teorinio darbo?

Vadovautis pažinimu, pone, tai pats aktyviausias gyvenimas. Kai sakote mokslas, kartu pasakote ir pastangos, kantrybė, ištvermė, pasiaukojimas, padorumas - tai aktyvaus gyvenimo reikalavimai, taip pat ir dorovingo.

Ar tuo siejate mokslą su etika?

Sakyčiau, ne mokslą, o mokslininkus. Su etika susijęs kiekvienas žmogus, viskas, kuo jis gyvena ir ką veikia, taigi ir pažinimas. Pažinimas yra dorovinė pareiga, lygiai kaip artimo meilė, kaip bet kuris dorovės įsakymas. Mes gerbiame mokslininkus ir filosofus ne todėl, kad jie talentingi, bet todėl, kad jie siekia tiesos - tai dorovinė veikla.Todėl piktnaudžiauti mokslu yra nuodėmė, nusidėjimas Šventajai Dvasiai. Mokslo dorovingumas ir naudingumas pasireiškia tuo, kad jis siekia tiktai pažinimo ir tiktai tiesos; tačiau kiekviena tiesa vienaip ar kitaip kada nors bus naudinga gyvenime.

Taip, tačiau priklausomai nuo to, kaip su ta tiesa elgiamasi.

Norite pasakyti, kad mokslu ir pažinimu kartais piktnaudžiaujama arba kad jie panaudojami nederamai. Taip. Todėl pasakyčiau: visų pirma turi būti tiesa, tiesa visur ir visada. Tiesa niekada neprieštarauja dorovei; jokia netiesa, arba vadinamasis *fraus pia*, ilgai netveria. Yra gyvenimų, pažiūrų ir įsitikinimų, yra visuomenės santykių, apsunkintų gausybės melo ir todėl beprasmiškų. Melas rodo bailumą, tai silpnųjų ginklas, prievartautojai dažniausiai nėra drąsūs žmonės. Tiesa, dora tiesa, niekada negali kenkti pažinimui.

O kaip žiūrite į mokslą, kuris tarnauja karui?

Karus daro ne mokslas, o žmonės, žmonių netobulumas, žmonės, kurie nepripažįsta mokslo; jeigu pasaulis daugiau vadovautųsi pažinimu ir tiesa, tai ir karų būtų mažiau ir apskritai jų neturėtų būti. Mokslą turi ginti teisė ir teisingumas; naudoti mokslą prievartai, agresyviam karui - tai piktadarystė. Pagaliau turime skirti teisę nuo prievartos, tiesą nuo melo, tikrovę nuo fikcijos - turime ieškoti tiesos ir tais atvejais, kur seniau buvo griebiamasi ginklų. Manau, jog paskutinis didysis karas pakankamai įrodė karų beprasmiškumą ir žalingumą.

Žinoma, mūsų pasaulio ir žmonių pažinimas dar labai netobulas, ir kaip tik dėl to reikia sąžiningai ir ištvermingai siekti pažinimo ir tiesos! Ir tiesa nugalės.

KAS YRA TIESA?

Taigi, man rodos, nuo noetikos priėjome prie etikos.

Ne visai, dar einame. Pradėjau nuo pragmatizmo, o pragmatizmas savo pažinimo teoriją grindžia aktyvaus gyvenimo poreikiais. Tad priėjome prie teorijos ir praktikos santykio. Aš šito dualizmo nepripažįstu: man žmogus neatrodo padalytas į dvi puses - į siekiančią pažinimo ir veikiančią; žmogus veikdamas

įgyja pažinimo, pats pažinimas yra veikla - ir dar kokia galinga veikla, pone! Noetika klausia, kas tai yra pažinimas, kas tai yra tiesa. Etikos klausimas - ar tarnausime tiesai taip sąžiningai ir dorai, kaip turėtume.

Tai kas gi yra tiesa?

O, tai Piloto klausimas. Sakykite, kokie ten paukščiai parke?

Šarkos, pone prezidente.

Jūsų geresnės akys. Ar ne balandžiai?

Ne, šarkos.

Tikrai žinote?

Žinau. Jau gerą valandėlę atidžiai stebiu jas. Balandžiai kitaip skraido.

Matote, jūs pats pasakėte tiesos požymius: kad tikrai žinote, nes atidžiai stebėjote, o aš jumis patikėjau. Jeigu būtinai norite tiesos apibrėžimo, aš pasakyčiau taip: tiesa yra tai, ką tikrai ir kritiškai sužinome, ką patvirtina tikrovė. Štai koks dalykas: tai, ką žinote, turite žinoti tikrai ir tiksliai, bent jau tokiu tikslumu, kokiu tuo metu įmanoma. Kaip sakė Aristotelis: žmogus iš prigimties trokšta pažinimo - taip, bet trokšta tikro, tikslaus pažinomo. Tikslumo, įsitikinimo ir tiesos būtinybė - tai noetikos pagrindas ir esmė, nieko daugiau.

Sakėte, kad mano raštuose neradote sistemingai išdėstytos kritikos ir pažinimo teorijos, pagaliau jokios noetikos. Galėčiau pasakyti: ji yra; kad jums nereikėtų ieškoti, trumpai ją apibrėšiu. Nemanau, kad turėčiau vėl *ex cathedra* dėstyti noetikos problematiką ir sistematiką. Žinokite, kad daugiausia peno man davė Platonas, ragavau Hume'o skepticizmo, Kanto subjektyvizmo, mokiausi iš Comte'o, Millo, Brentano ir daugelio kitų - kiek ten noetikos klausimų, kuriuos turėjau išsiaiškinti.

O dabar visai trumpai: prie kiekvienos atskiros žinios, apskritai prie pažinimo, prie tiesos einame per mąstymą. Žmogus yra

mąstanti būtybė, be to, turi valią ir jausmus. Mąstymas: tai daiktų suvokimas ir įsivaizdavimas - materialių ir nematerialių - per pojūčius arba atmintyje ir vaizduotėje, o kita vertus, tai sprendimas apie įsivaizduojamus daiktus. Matote kažką baltą ir juodą, kažką judantį; kad tai šarkos - jau jūsų sprendimas. Tiesa yra sprendimuose, ne įsivaizdavime. Samprotaujame apie įsivaizduojamus daiktus, susidarome apie juos savo nuomonę, įsitikinimus. Tai yra tas pranašumas, kurio dėka gryni vaizdinai tampa žinojimu.

Vadinasi, žinojimas yra sprendimas, susijęs su įsitikinimu.

Arba šitaip: žinojimas yra sąmoningas sprendimas, sprendimas, kuriuo sąmoningai siekiama tiesos, tikslumo ir tikrumo. Sprendimu pasakome, jog kažkuo tikime, kad esame dėl kažko tikri. Tikrumas yra pagrįstas tikėjimas; sakome, jog esame tuo ir tuo tikri, visiškai įsitikinę, jog turime tikrų žinių. Žodžiu: svarbiausia tikrumas.

Siekti tikrumo, vadinasi, gerai stebėti tai, apie ką sprendžiame, būti įžvalgiems, kritiškiems. Mąstyti, pažinti, žinoti, vadinasi, gerai įsitikinti, ką žinome ir ko nežinome, ką esame pažinoję, ko ne, ko pažinti negalime. Kritiškumas tai ne svyravimas, neryžtingumas, abejojimas ar skepsis. Būti kritiškam, vadinasi, tirti, tikrinti, bandyti visas žinias: tiesa yra sprendimas, perėjęs per bandomąją kritikos ugnį.

Ir ne tik mūsų kritikos. Bet kokios mokslo žinios gali būti nuolatos kontroliuojamos ir kritikuojamos daugybės žmonių; jos gali būti tikrinamos, koreguojamos arba patvirtinamos. Daugėja ne tiktai žinių, bet ir kritikos metodų; pasižiūrėkite, kiek jau šiandien turime eksperimentų ir matavimų! Kritika, nuolatinė kritika, ta didžioji bendradarbė, kai ieškome tiesos, yra vienintelis mūsų pažinimo laidas. Negalima manyti, jog jau žinome viską, net pačią tiesą; tačiau galite būti tikri, - o tai ir yra noetinis tikrumas, - jog, laikui bėgant, vis labiau ir labiau artėsime prie tiesos.

Vėl sakau: kritiškumas tai nėra skepsis. Abejojimas nėra mąstymo pradžia, kaip kartais manoma.

Jau vien todėl, kad skepsis evoliucijos požiūriu yra vėlesnis.

Na žinoma. Žmogus iš prigimties patiklus, pasakyčiau, viskuo tikintis. Jis tiki savo pojūčiais, vaizduote ir atmintimi, tiki protu, savo jėgomis ir valia, tiki ne tik pats savimi, bet ir kitais; tiki aklai, vaikiškai, naiviai. Juk žinote, kaip nekritiškai žmonės tiki ir šiandien; kokie žmonės dar primityvūs! Primityvus žmogus neskiria tikrovės nuo fantazijos vaisiaus, nuo sapnų, regėjimų, fikcijų, spėjimų, analogijų; impulsyviai dirba ir taip pat impulsyviai, nežabotai mąsto. Jo pasaulio ir gyvenimo samprata - tai patirties ir žinių mišinys su nekritiškais pasakojimais ir perimtomis tradicijomis. Tai, sakyčiau, absoliutizmo dvasinė būsena; pirmykštis žmogus politiniuose dalykuose aklai klauso vado, dvasiniuose - žynio. Šitą noetikos būseną vadinu mitine - primityvių žmonių mitologijoje ji tiesiog akivaizdi.

Mitiškumo metodas yra analogija. Primityvus žmogus pasaulį aiškina pats per save, remdamasis savo suvokimu ir atsižvelgdamas į savo kūno funkcijas, į artimiausią savo aplinką, į savo gentį, apskritai į savo paskirtį. Mitiškai nusitekęs žmogus yra naivus egocentristas ir egoistas, nei jis pats sau mįslė, nei pasaulis jam mįslė.

Egoistas, kuris būtent nestebi savęs.

Taip. Primityvus žmogus visas pasinėręs į savo aplinką, jis yra absoliutus objektyvistas; į save žmogus atidžiau pradeda žiūrėti daug vėliau. Sodietis ir šiandien objektyvistiškesnis už miestietį, darbininkas - už intelektualą; vaikas taip įsigilina į daiktus, jog ilgai nesuvokia savęs. Sakyčiau, tik vyresnio amžiaus žmogus jau žvelgia į save, ne tik į aplinką. Primityvus žmogus stebi aplinką, stebi spontaniškai, be jokios kritikos, be ketinimų, visiškai naiviai. Judančiuose aplink save daiktuose jis mato jėgas, panašias į tas, kurios verčia judėti jį patį; remdamasis savo-

jo aš analogija, jis mato gyvas ir veikiančias būtybes, besikeičiančiuose daiktuose mato dvasias, dievukus ir dievus arba mano, kad jie egzistuoja atskirai, yra tų daiktų valdovai ir viešpačiai. Tuos mitinius vaizdinius sutvarkyti, sukurti iš jų mitologijos sistemas - tai jau tolesnė mąstymo raida; žinokite, kad primityvus žmogus visam tam turėjo tūkstančius metų ir kad mitai daug senesni už mokslą - nenuostabu, kad šitiek mitologijos tebėra išlikę mūsų sąvokose ir vaizdiniuose. Štai romėnai ir graikai, jeigu neklystu, turėjo apie trisdešimt tūkstančių įvairiausių antžmogiškų, transcedentinių dievų ir pusdievių. Ir primityvų žmogų domina visas pasulis; nepasakysi, kad jis neklausia, iš kur atsirado ir kas jam atsitiks, kad jis nemąsto apie save ir savo likimą, iš kur jis pats atsirado, kaip gimė, kaip gyvena, kas tai yra mirtis; jis taip pat turi savo požiūrį į visuomenę, kurioje gyvena, - žodžiu, žmogus nuo senų senovės turi kokį nors požiūrį į pasaulį ir gyvenimą, kokią nors filosofiją. Primityvus - mitinę...

ir seną kaip titnaginiai įrankiai.

Tačiau jinai, pone, nepražuvo, ji mumyse užkasta, kaip tie titnaginiai peiliai, strėlės, kirviai žemėje. Kai geriau pažinsime šių dienų žmogų, dar ką nors rasime iš jo pirmykščio mitiškumo. Yra mumyse ir to naivaus egocentrizmo, tikėjimo dievukais ir šmėklomis; jeigu norite įrodymų, surasite be jokio vargo - kaip ir politikoje.

ŽINOJIMAS IR MITAS

Taigi toliau: šalia mitinio nusiteikimo žmoguje pradeda rastis pažinimas, jau galime pasakyti, kritiškas, mokslinis pažinimas. Primityvaus žmogaus gyvenimas, kaip šiandien žinome, buvo sunkus - ne rojus ir anaiptol ne Saturno aukso amžius; žmogus turėjo mokytis stebėti, susidaryti pažiūras, samprotauti, mąstyti, turėjo gaminti ir tobulinti įrankius, kad galėtų išsilaikyti pats ir išlaikyti artimuosius. Ir paprasčiausias įrankis jau

buvo dalelė mechanikos ir fizikos; medžioklė, piemenavimas ir žemdirbystė davė užuomazgą zoologijai, botanikai, astronomijai arba dar kažkam. Iš pat pradžių žmogus turėjo kovoti dėl būvio - ir dirbti; vadinasi, mokytis, eksperimentuoti, išradinėti ir pranokti patį save ir savo aplinką. Tikslus mąstymas prasidėjo nuo kasdieninių ir praktiškų daiktų; tik vėliau įsigalėjo mitas apie nekasdieniškus, tolimesnius ir įsivaizduojamus dalykus. Galima sakyti, jog kontaktas tarp kritiško mąstymo ir naivaus patiklumo, tarp mokslo ir tikėjimo, mokslo ir mito yra senas kaip žmogus, kaip žmonija.

Gal jau pirmykštės visuomenės amžiais vyko konfliktas tarp pažangos ir konservatizmo.

Tikrai vyko. Kaip požiūris į gyvenimą ir pasaulį, kaip mėginimas aiškinti pasaulį ir gyvenimą, evoliucijos mitas - individe ir visuomenėje - yra senesnis, ankstesnis, originalesnis už kritiką ir mokslą, tikėjimas žmonėse įsišaknijęs tvirčiau negu kritiškas mąstymas; todėl, istoriškai žiūrint į šį konfliktą, mitą reikėtų vertinti pozityviai, o kritikos mokslą negatyviai, todėl kad kritika koreguoja ir faktiškai neigia ir naikina tas primityvias mitines pažiūras. Gana teisingai mokslo ir mito prieštaringumą supranta Vico, kuris nustatė tris mito raidos stadijas: pasakiškąją, herojinę ir žmogiškąją; tas tris stadijas pripažįsta Turgot ir Saint-Simon. Po jų ir Comte sako, kad apskritai žmonijos kultūros yra trys stadijos: teologinė, kuri turi fetišizmo, politeizmo ir monoteizmo tarpsnius, metafizinė, kada vietoj dievų įsigali abstrakčios sąvokos, ir pagaliau pozityvistinė, mokslinė, kuri, užuot ieškojusi pirminių priežasčių, tiria faktus, jų dėsnius ir tvarką.

Beje, Comte pradėjo mito kritiką ir galų gale pats sufantazavo ištisą pozityvistinę mitologiją. Iš to aiškiausiai matome, kaip stipriai žmoguje įsišaknijęs mitas.

Kaip literatas pasakyčiau, ir ačiū Dievui. Mes, literatai, be mitų neapsieiname.

Pone, mes, filosofai, irgi. Poetas skiriasi nuo mokslininko ir filosofo, nors filosofija gana taikliai buvo pavadinta sąvokų ro-

manu; poetas, menininkas mąsto vaizdiniais, mokslininkas ir filosofas - sąvokomis. Tačiau ir mokslininkas neapsieina be fantazijos, Goethės žodžiais tariant, be tiksliosios fantazijos. Individo ir visuomenės dvasinė raida pasireiškia kaip tik tuo, kad pamažu atsisakoma lengvai patikimo mito ir pereinama prie kritinio pažinimo. Mitas užleidžia vietą mokslui, tačiau ir moksle lieka mito pėdsakų, kuriasi nauji mitai - ko norėti, žmogus yra mitofilas; mitiškumas ir moksliškumas jame nėra griežtai atskirti, vienas su kitu maišosi. Filosofija mitiškesnė už mokslą, nes mokslas tenkinasi savo sritimi, o filosofija aprėpia visas sritis, visą gyvenimą ir pasaulį. Primityvus žmogus manosi perpratęs visą pasaulio ir gyvenimo sandarą. Mokslo žmogus kritiškesnis ir kuklesnis, jis žino, kad mažai žino. O visuomenės gyvenime - irgi maišatis. Stebėdami šiuolaikinę visuomenę, rasite visai šalia savęs įvairiausių mitiškumo ir moksliškumo rūšių bei atmainų, rasite ir visiško primityvizmo.

Kaip pasakė, nebežinau kas: tarp mūsų gyvena ir pirmykštis, ir viduramžių žmogus.

Taip, gyvi mumyse ir senieji amžiai, gyvas Sokratas, Aristotelis, ir ne tik jie: šių dienų žmoguje gyvena ne tik praeitis, bet ir ateitis. Vystymasis - gamtoje ir žmoguje - tai ne vien keitimasis, bet ir senybių išsaugojimas, naujybių, būsimų dalykų kūrimasis.

Nepamirškite: mitas buvo kuriamas tūkstančių tūkstančius metų, todėl jis kolektyvinis, tradicinis ir lengvai gaudavo visuomenės *konsensą*[1]. Tuo tarpu kritiškumas, moksliškumas, kaip naujas dalykas, yra individualus, gimsta iš individualių sugebėjimų ir asmeninės patirties - todėl, tik pasiekus aukštesnį veiklos laipsnį, atsiranda visuomenės konsensas, ir toli gražu ne lengvai. Mokslas nėra kolektyvus, o kooperacinis; o žinote, kooperacija ir mąstyme, ir praktikoje yra sunkesnis dalykas negu spontaniškas, kolektyvus konsensas. Konfliktas tarp mokslo ir mitinio tikėjimo visoje istorijoje pasireiškia kaip konfliktas tarp mažumos ir daugumos.

Pažiūrėkime į filosofijos istoriją nuo graikų laikų: kaip greitai po Homero ir Heziodo, po kūrybiškų ir šlovinamųjų mitų

[1] Pritarimą (*lot*).

atsiranda filosofija, kuri nebeaiškina pasaulio, pasitelkdama į pagalbą dievus ir dievukus, bet stengiasi jį kildinti pagal vieną empirinį principą - iš vandens, iš oro, iš kažkokios pramaterijos: Talis, Anaksimenas, Anaksimandras; ir iš skaičių: pitagoriečiai - vėl nauji mitai. Ir gerai įsidėmėkite - tuose pradmenyse matome abstraktumą, apie kurį jau kalbėjome. Vėliau pasaulis aiškinamas daugeliu principų: Empedoklis, Anaksagoras ir Demokritas jau sako, kad visata susidedanti iš elementų, iš atomų, ir kad tikrovė pažįstama protu. Anaksagorui svarbiausia Nusas; tai pradžia filosofinio mokymo apie pasaulio tvarkos tikslingumą, teizmo ir monoteizmo pradžia. Svarbu, kad tie pirmieji filosofai ir visi kiti po jų aiškiai arba kažkaip tarp eilučių pasisakė prieš mitologiją, prieš daugmaž sustabarėjusią liaudies tikėjimo teologiją. Tam pasipriešino žyniai, kurie dažniausiai buvo oficialieji mitologai, ir prasidėjo kova su filosofija ir mokslu - Anaksagoras ir Sokratas mokslo ir aklo tikėjimo konflikto pirmosios aukos. Suprantama, kad vadinamoji sofistika jau skelbia skepticizmą, individualizmą ir tam tikru mastu subjektyvizmą. Anksčiau filosofai domėjosi išoriniu pasauliu, o dabar vidiniu - Sokratas, kaip buvo sakyta, nukėlė filosofiją nuo dangaus į žemę: iš pradžių žmogus buvo radikalus objektyvistas, vėliau atsigręžė į subjektą, į savo paties vidų.

Be to, iš filosofijos išsirutuliojo specialūs mokslai, pirmiausia matematika, ir neatsitiktinis dalykas, pone, kad iš Graikijos į vėlesniuosius laikus atėjo vienintelis vadovėlis - Euklido aritmetika ir geometrija. Taigi matote, kad tada jau pirmavo abstraktus pažinimas. O specialūs mokslai protestavo prieš mitus dar labiau negu filosofija.

Gerai. Tačiau tai, ką jūs sakote, yra greičiau pažinimo istorija, o ne pažinimo teorija.

Nemanau. Gvildenti pažinimo istoriją, vadinasi, suprasti pažinimo kelius. Taip, pažinimo istorija, bet tai amžina istorija, kuri vyksta nuolatos ir be paliovos. Tasai tikėjimo ir kritiškumo, mito ir mokslo konfliktas yra duoklė mūsų žmogiškai prigimčiai; mitiškumo nugalėjimas charakterizuoja, apibrėžia ir patį pažinimą.

Pažinimas! Juk tai lygiai toks pats abstraktus žodis kaip gamta arba gyvybė. Tai, ką šiandien vadiname pažinimu, mokslu, yra nesuskaičiuojama daugybė dalykų, kuriuos sužinojo atskiri žmonės - ir daugiausia tie, kurių nė vardo nebežinome. Mūsų mokslas, mūsų kultūra remiasi visuma pasiekimų ir atradimų, kuriuos mums paliko daugybė nežinomų genijų; mes tiktai tęsiame jų darbą. Dažnai prisimenu tuos senųjų amžių ir visų laikų nežinomus išminčius - kiek reikėjo apmąstyti ir padaryti, kad mudu galėtume taip ramiai filosofuoti.

Žmogaus pažinimo raida buvo ir ligi šiol tebėra kova tarp mokslinio tikslumo ir mitiškumo; mokslas - tai mąstančiųjų žmonių konsensas, mąstančių tiksliai ir kritiškai; kiekviena žinia eina iš galvos į galvą, nuo žmogaus pas žmogų, iš vieno amžiaus į kitą, kad būtų patikrinta, patikslinta ir padauginta. Pažinimas tai nėra kažkas gatava, tai gyvas, neužbaigtas procesas, kuris vyksta nuolatos. Šiandien žinome daugiau ir tiksliau negu prieš šimtą, prieš tūkstantį metų; kas gali pasakyti, ką žmonės žinos ir supras po šimto, po tūkstančio, po šimto tūkstančių metų? Nepamirškite, kad tasai tikslumo ieškojimas tik prasideda. Mokslininkai ir filosofai dažnai sprendžia problemas, kurių žmogaus protas niekada neišspręs, kurios yra už mūsų pažinimo ribų. Ir vis dėlto - kur yra, kur kada nors nusikels galutinė pažinimo riba? Kad ji kažkur bus - tikras dalykas; tačiau tikra ir tai, kad kol žmogus mąstys, ji bus stumiama vis toliau ir toliau. Pati mąstymo plėtotė ir mąstymo brendimas duoda mums noetikos laidą: įsitikinimą, kad būsimais amžiais pažinimas tobulės.

PAŽINIMO LAIDAS

Teisybė; tačiau būdami įsitikinę, jog ateityje pažinimas tobulės, mes ir šiandien privalome turėti tam tikrą noetikos laidą.

Suprantama. Norime žinoti, privalome žinoti, koks pažinimas tikras, teisingas ir patikimas. Iš esmės turime du laidus, kad mūsų pažinimas teisingas. Visų pirma, sakyčiau, etinį laidą: pažinimo tikrumą nemažu mastu užtikrina mūsų teisingumas, intelektu-

alinis sąžiningumas; mes norime tiktai tiesos, nuolat siekiame tiesos ir esame pasiruošę pripažinti savo klaidą, patikslinti visas savo žinias ir priimti geresnį pažinimą. Antras laidas yra protinis: tai ir yra tas kritiškumas, apie kurį jau kalbėjome; teisingu laikysime vien tą, kas išlaiko griežtos kritikos, kaip sakoma, objektyvios kritikos egzaminą. Tačiau žinau, kad, norint atsikratyti noetikos skrupulų, šių dviejų praktiškų laidų neužteks.

Jeigu įkišime į vandenį lazdos gabalą, jums atrodys, kad ji perlaužta; tai regos apgaulė, kurią ištaisome kitu patyrimu.

Žinome, kad ir patyrimas būna klaidingas, klysta ir protas; todėl mąstantį, kritišką žmogų apima nerimas: jis žino, kad gali klysti. Jis klausia, ir turi klausti, ar daiktai iš tikrųjų tokie, kokius matome ir juntame savo juslėmis, kokius juos įsivaizduojame, kaip apie juos manome. Klausia, kas jie yra, kokie iš tikrųjų tie daiktai, koks mūsų pažinimas. Ar mūsų pažinimas objektyvus, kitaip sakant, daugmaž atitinka daiktus, kokie jie yra iš tikrųjų? Ar jis subjektyvus, tai yra daugmaž sąlygojamas mūsų pojūčių, patirties ir proto? Kas yra mūsų vaizdiniuose, sprendimuose, žiniose objektyvu, kas subjektyvu? Tai yra klausimai, iš kurių atsirado visa noetika ir galų gale metafizinė spekuliacija.

Naivios noetinės būsenos žmogus vaizduojasi, kad juslėmis suvokia daiktus tokius, kokie jie iš tikrųjų yra, kad daiktai atsispindi tarsi veidrodyje. Geriau stebėdamas aplinką, žmogus vėliau pamato, kad mūsų juslės klysta, kad mūsų patyrimas ir protas neatkuria daiktų visiškai tiksliai; o dar vėliau žmogus įsisąmonina, kad pažinus subjektas nėra pasyvus, vien receptyvus, bet aktyviai apdoroja iš išorės priimamus vaizdinius. Pavyzdžiui: šalia mūsų, "išorėje", nėra jokių bendrųjų sąvokų, tiktai atskiri, konkretūs daiktai; o juk be bendrųjų sąvokų negalime mąstyti ir siekti pažinimo. Šitaip filosofijos raidoje buvo prieita prie nuomonės, jog aš, dvasia, sąmonė, subjektas, nėra veidrodis, o kažkas toks, kuris yra aktyvus ir daugmaž pats iš savęs kuria mūsų žinojimą. Mūsų pažinimas bent iš dalies subjektyvus, jis yra mūsų dvasios veiklos rezultatas. Arba, kaip sakoma filosofų žargonu, prie senojo, pirmykščio objektyvizmo prisijungė noetinis subjektyvizmas. Iš čia ir noetikos teorijų ginčai; daugmaž objektyvistinės, realistinės teigia, kad mūsų pažinimą sąlygoja ir veikia šalia mūsų esantys daiktai, objektai, objektyvi tikrovė;

subjektyvistinės, idealistinės - kad bet koks pažinimas yra mūsų dvasios veiklos rezultatas.

Žinote, kad lemiamą posūkį subjektyvizmo ir realizmo link padarė Kantas ir filosofai po Kanto. Tai, ką Kopernik nuveikė astronomijoje, Kant padarė noetikoje: ne pažinimas priklauso nuo objektų, bet objektai nuo mūsų pažinimo; tai, ką laikome išoriniu pasauliu, tikrove, yra mūsų subjektyvumo padarinys; toliau posūkis nuo subjektyvizmo prie solipsizmo; aš pats, *solus ipse*, aš esu vienintelis pasaulio kūrėjas, pasaulis yra mano vaizdinys. Kant ir vokiečių idealistai panaikino antžmogį ir sukūrė antkūrėją. Komiška, kad žmogaus mintis gali būti tokia pretenzinga. Didžiausias subjektyvizmas, kaip aš pasakyčiau, yra filosofų išdavystė, apskritai švietėjų išdavystė.

Matau, kad esate noetinio realizmo, objektyvizmo šalininkas.

Taip. O kaipgi kitaip? Žmogus, kuris nori veikti, veikti praktiškai ir atsakingai, negali būti subjektyvistas. Pripažįstu objektyvųjį pasaulį. Daiktai šalia mūsų, daiktai, kuriuos stengiamės pažinti, yra maždaug tokie, kokius mums atskleidžia patyrimas.

Tai vis dėlto metafizinis teiginys.

Suprantama; tačiau ir visi kiti teiginiai metafiziniai. Sakau "maždaug" - savo pažinimu artėjame prie daiktų; pažįstame juos geriau ir tiksliau negu prieš tūkstantį metų, ir artėsime prie jų vis labiau ir labiau.

Antras noetinio tyrimo objektas - pažįstantis subjektas. Kas gi yra tas subjektas, kuo jis siekia pažinimo? Be abejo, pojūčiais ir patyrimu; tačiau ir palygindamas atmintyje, ir protu - iš esmės pažinimo siekia visas žmogus, ne vien atskiri aktyvūs jo gebėjimai. Ir toliau - kuris iš tų gebėjimų duoda tikriausią, neklaidingiausią pažinimą? Būtent iš to radosi įvairios filosofijos mokyklos, kilo ginčai. Tikru ir patikimu pažinimu laikomas tik toks, kurį kontroliuoja juslės - sensualizmas; arba, kad apskritai viską lemia patyrimas - empirizmas. Kiti jusles laiko nepatikimomis ir ieško tikrumo prote - racionalizmas. Dar kiti priima ir patyrimą, ir protą - intelektualizmas. Pagaliau yra tokių, kurie

tvirtina, kad proto nepakanka, nes tikriausias pažinimo šaltinis esąs už žmogaus proto ribų - iracionalizmas. Naujausioji psichologija parodė, kad proto veikloje dalyvauja ir jausmai, ir valia, kad jais vadovaujamasi (kalbama apie emocinį ir valių diktuojamą pažinimą) visame pažinime - emocionalumas ir voliuntarizmas. Matote, kiek tų krypčių.

O jūsų požiūris?

Mano požiūris - visų pirma, kaip sakiau: nepamiršti, kad pažinime dalyvauja visas žmogus. Kiekviena radikali noetikos teorija, kuri pripažįsta tik vieną pusę ir neigia kitas, yra klaidinga. Pažindami turime žiūrėti, kaip iš tikrųjų yra. Ir atsiminti, kad visą mūsų pažinimą kūrė nesuskaičiuojamos daugybės kartų proto veikla. Visi esame tos veiklos dalyviai; jau iš motinos perimame žodį, kalbą, trumpai tariant, gauname sampratas, prisodrintas milijonų protų patyrimo.

Tada išeina, kad vietoj noetikos siūlote psichologiją ir psichologinę pažinimo genetiką?

Ne. Pažinimo psichologija mums gali pasakyti, kaip pažįstame, bet ar teisingas pažinimas, ar tiesa tikra, ji pasakyti negali. Geriausia pažinimo analizė ar jo aprašymas mums nepasakys, kuris pažinimas teisingas. Noetika yra ne psichologijos, o logikos dalis, kuri klausia, ką pažįstame iš tikrųjų ir patikimai.

Taigi pagrindu laikau visą pažinimą, visą žmogų. Pripažįstu protą ir pojūčius, pripažįstu jausmus ir valią, apskritai visą patyrimą; protingas žmogus ir jausmais, ir simpatija, ir valia suranda tiesos grūdelį, o kartais ir daugiau negu grūdelį. Proto ir jausmų dualizmo nepripažįstu. Protas ir patyrimas papildo vienas kitą. Tiesa, jutiminis patyrimas nepatikimas, bet jis kontroliuojamas ir apibendrinamas proto. Samprotavimai gali būti klaidingi, bet juos vėl kontroliuoja patyrimas.

Tada tiktai racionalizmas.

Racionalizmas dvejopa prasme: nieko prieš protą, nieko virš

proto. Tikros ir teisingos tos žinios, kurios neprieštarauja nei patyrimui, nei protui. Tačiau tie du dalykai, patyrimas ir protas, nėra kažkas užbaigta; neturime jų tiek, kad galėtume išmatuoti jų ribas. Mūsų žinojimas žengia pirmuosius žingsnius -

- todėl ir mūsų pažinimo teorijos negali būti amžinos.

Pasižiūrėkime į pažinimo raidą: kiekviena pažinimo pakopa turi savo noetiką: mūsų pažinimo teorija gali atitikti tą raidos stadiją, kurioje yra mūsų pasaulio pažinimas. O kad tai nėra galutinė stadija, žinome tikrai. Tačiau pažinimo galimumu ir jo verte tvirtai tikėjo visų amžių stiprios dvasios žmonės.

IRACIONALIZMAS

Taigi žmonijos noetikos raida: seniausia teorija yra ta, kad tikriausias ir gyvenimui svarbiausias pažinimas, galų gale bet koks pažinimas žmonėms buvo apreikštas; pažinimo tikrumą ir nepaneigiamumą garantuoja aukščiausias autoritetas, pati dievybė.

Tada savo noetiką turi ir burtininkas, kuris tvirtina, kad jo lūpomis kalba dvasia.

Na, savo noetikos gal neturi, bet tam tikrą pažinimo sistemą turi - tai tipiškas iracionalistas. Apreiškimą dažniausiai gauna įžymūs individai: žyniai, pranašai - tiesiogiai, o kiti žmonės priima iš jų pasyviai, aklai, nuolankiai. Tikėjimas antgamtiniu apreiškimu gyvas ligi šiol. Žinote, būtų keista, jeigu manytume, kad Dievas apreiškinėjo žmonėms tik Biblijos laikais. Ir šiandien pasitaiko žmonių, kurie pripažįsta esant aukštesnį, antgamtinį apreiškimą. Be to, kai kurios ypatingos dvasinės būsenos irgi laikomos beveik apreiškimu; didelių gabumų vadovaujantys asmenys ligi šiol laikomi kažkokios aukštesnės inteligencijos nešėjais arba reiškėjais - ne vien religijoje, bet ir mene, politikoje ir kitur. Prie viso to galima priskirti ir tikėjimą inspiraci-

jomis; taip pat mistiką, kuri tiesiogiai susijusi su religija, modernųjį okultizmą, tikėjimą nuojauta ir kitokį paslaptingą pažinimą. Galų gale tarp šių laikų įžymiųjų filosofų rasite įvairių tikėjimo apreiškimu variantų: argi ne toks yra Jameso ypatingasis patyrimas; argi ne tokia Bergsono intuicija, pagaliau mūsų dienomis skelbiamas iracionalizmas? O kas gi yra pats moderniausias nacionalizmas, skelbiantis aukščiausiu tautos įstatymu "sveikus jausmus, instinktą"?

Esti šitaip: kur žmonėms nepakanka proto ir nuovokos, ten jie susiranda kokį nors autoritetą, noetikos požiūriu dažnai labai abejotiną: žmonės žūtbūt nori tikėti, būti tikri. Iš to randasi aklas tikėjimas, prietarai, klerikalizmas; o politikoje - mitinis ir mistiškas tikėjimas kolektyviniais šūkiais. Masės, laikas reikalauja to ir to, ir baigta. Tai teorija, patogi diktatoriams ir demagogams. Suprantama, čia reikia skirti du dalykus. Kolektyvinės sąvokos, kaip tauta, valstybė, bažnyčia, klasė, laiko dvasia, daugumai žmonių pernelyg sudėtingos arba konkrečiai sunkiai įsivaizduojamos; jas reikia išdėstyti papraščiau kokioje nors formulėje, kuri paskui būtų laikoma autentišku to kolektyvo pasireiškimu. Paprasta, visiškai primityvi antropomorfizacija - taip jų protėviai antropomorfizuodavo dangų, gamtą ir panašiai. Toji kolektyvinė mistika dažnai būna ne kas kita, kaip užmaskuotas egoizmas - galbūt grupės, partijos, klasės egoizmas. Žmonės, kalbantys tautos ar epochos vardu, manosi vieninteliai teisingai supranta ir jaučią tautos, tėvynės ar epochos interesus; kiti, daugiausia kritiškesni, pasak jų, to teisingo jausmo ir supratimo neturi, jie reakcionieriai, išdavikai ir panašiai. Taigi matote, kokia noetika ligi šiol klesti, ir ne vien pas mus.

Neteisinga būtų neprisiminti, kad šį politinį primityvizmą tam tikru mastu palaiko tie filosofai ir psichologai, kurie jausmus ir valią, taip pat ir instinktus iškelia prieš protą ir aukščiau už jį, - tai emocionalistai ir voliuntaristai. O kiekviename mokykliniame psichologijos vadovėlyje mokiniai gali pasiskaityti, kad nėra jausmų ir valios be vaizdinių ir sprendimų, kad nėra grynų jausmų ir valios, kad jausmų būna įvairių. Ir piktadarys turi jausmus, jį valdo jausmai ir valia. Jausmai ir valia ne argumentas, kad klysta protas. Kaip nuspręsime, kuris jausmas teisingesnis ir geresnis, taip pat ir valia? Tam reikia proto ir kritikos.

Ne vien iš jausmų ir valios kuriami vadinamieji viršprotiniai autoritetai; taip pat ir iš instinktų, kai prie jų pridedamas puošnus epitetas: sveikas, įgimtas, neįveikiamas - štai ir visa noetika ir etika. Pasižiūrėkite, kokias kvailystes išdarinėja kai kurie mūsų rašytojai su lytiniais instinktais, o kai kurie demagogai su tautiniais instinktais, su gaivališku pasipriešinimu kam nors ir kur nors; keista psichologija ir dar keistesnė noetika.

Tiesa: žmogus nėra vien mąstanti būtybė, apdovanota tiktai protu. Kaip pasakė Pascal, širdis turi savo įrodymų, *raisons*[1], kurių protas nežino.

Nematau reikalo jums sakyti, jog neneigiu proto jokioje srityje, tačiau dvasiniame gyvenime yra ne vien protas - šalia jo ir jame dalyvauja taip pat jausmai, valia. Jausmai, norai, instinktai, kaip sakoma, primeta savo elementarumą, betarpiškumą, tuo tarpu protas būna blaivus, indiferentiškas ir panašiai. Protas yra šaltas, jausmai šilti, karšti, kaip vaizdingai sakoma, deginantys, ir suteikia gyvenimui spalvingumo, džiaugsmo, laimės, žinoma, ir liūdesio, ir nelaimių. Jausmai ryškiau pasireiškia negu protinė veikla, jie gyvesni ir atkaklesni. Todėl sakoma: patyriau jausmais, jaučiau tą ir tą. Psichologiškai yra kitaip: prie pažinimo buvo prisidėjęs jausmas - ramybės, pasipriešinimo, siaubo, arba kitoks jausmas - ir jis labiau įstrigo sąmonėje ir atmintyje negu protinis procesas. Vadinamasis jutiminis pažinimas yra paprastas protinis pažinimas, lydimas stipraus jausmo. Visada tai būna protinė suvokimo veikla, kuri suteikia jausmams ir valiai įspūdingo turinio. Žmogus *kažko* nori, *kažko* siekia jausmais. To ko nors nesukuria nei jausmai, nei norai, tai duoda stebėjimas, įsivaizdavimas, patyrimas, protas, tasai kas nors gali būti tikras ar netikras, įmanomas ar neįmanomas - tai nusprendžia protas, tik protas.

O dėl apreiškimų - tyra širdis ir atvira siela jungia mus su tikrove. Antgamtinių apreiškimų nepripažįstu.

---

[1] Įrodymų, argumentų, priežasčių (*pranc.*).

Noetinę mistiką su racionalizmu, ir netgi su radikaliu racionalizmu, sujungė Platonas, o vėliau ir kiti. Pasak Platono, jutimais neįmanoma pažinti pasaulio, tik protu; ne patyrimas, bet bendrosios sąvokos yra tikrasis pažinimas. Tačiau iš kur mumyse, jusles turinčiuose padaruose, atsirado tos bendrosios sąvokos? Platonas buvo silpnas psichologas, todėl rado tik tokį atsakymą: abstrakčios sąvokos, abstraktus pažinimas tėra prisiminimai, anamnezė idėjų, kurias siela, dar žmogui negimus, regėjo amžinųjų idėjų karalystėje, tai yra iš esmės metafiziniai. Materialūs, konkretūs daiktai mums tik primena tas amžinąsias idėjas, kurias mūsų siela matė, kai dar nebuvome gimę žmonėmis. Platono teorijoje labai ryšku tai, apie ką jau esame kalbėję: pirmiausia abstraktus mąstymo pirmumas; toliau kritiškumo pradmenys - sustojama prie jausmų nepatikimumo; taip pat mistiškumas - sąvokos antropomorfizuojamos į kažkokias aukštesnes būtybes, idėjas; pagaliau ir posūkis prie subjekto - klausiama, iš kur mumyse atsiranda sąvokos. Platonas iš tiesų yra filosofijos tėvas; jis padarė didžiulį poveikį filosofijai - ir tebedaro ligi šiol . Po jo neoplatonikas Plotinas susumavo ir įkūnijo idėjas amžinajame Nuse, pasaulio prote, iš kurio mūsų siela "emanuoja", o jis ją apšviečia ir pripildo pažinimo. Šventasis Augustinas perėmė Plotino teoriją, bet Nusą suprato kaip Dievą; Platono idėjos tampa Dievo mintimis, mūsų pažinimas yra Dievo apšvietimas. Įdomus racionalizmo susiejimas su apreiškimų noetika.

Aristotelis, ištikimas Platono mokinys, buvo moksliškai kritiškesnis, siekė empiriškesnės psichologijos. Jis Platono idėjas iš nematerinės sferos nukėlė į žemę ir pavertė konkrečiais daiktais; idėjos yra daiktų esmė arba branduolys. Pažinimas įmanomas per patyrimą, per konkretybę, tačiau protas, skatinamas jausmų, suvokia atskirybių esmę. Matome, kaip Aristotelis varžosi su Platono mitu; jo pusiau mitinę filosofiją ir noetiką priėmė viduramžių bažnyčia; Tomas Akvinietis yra aristotelininkas, Augustinas - platonikas. Naujoji filosofija - Descartes, Herbert of Cherbury, Leibniz ir kiti - mūsų pažinimo pagrindu ėmė laikyti įgimtas idėjas. Pagrindinės mūsų žinios apie Dievą, do-

rovę ir kitos negaunamos nei per jutiminį patyrimą, nei per proto veiklą, jos yra įgimtos, ir tai joms teikia aukštą ir tikrą vertę. Tačiau kyla klausimas: kodėl ir iš kur įgimtos idėjos gavo tokią absoliučią vertę? Kaip ir kokiu matu atskirsime jas nuo neįgimtų? Kritiškai mąstantys kartu su Locku konstatuoja, jog tokių įgimtų idėjų nėra. Galų gale, kas gi yra tos įgimtos idėjos, jeigu ne Dievo mums duotos idėjos? Tai tik susilpninta apreiškimų teorija; racionalizmas gelbstisi viršpročiu, superracionalizmu.

Po Descarteso, Locko, Leibnizo, po skeptiko Hume'o ateina racionalistas Kant su mokymu apie apriorines žinias, gautas ne patyrimu, bet grynuoju protu. Žinote, kaip Kant konstravo tokių grynojo proto žinių visą sistemą: apriorinės pažinimo formos - laikas ir erdvė, kategorijos ir grynosios sąvokos, kaip kiekybės ir priežastingumo supratimas, toliau apriorinės idėjos - siela, pasaulis, Dievas, o etika grindžiama kategoriniu imperatyvu. Apriorinės žinios gaunamos todėl, kad jos būtinos ir visuotinės, tuo tarpu per patyrimą, pojūčius, paprastą mąstymą, "diskursyvų", ne "intuityvų", gauname tik atsitiktines ir atskiras žinias. Apriorinės sąvokos nėra įgimtos, jos yra gryno mąstymo "veiksniai', nekyla iš mūsų aktyvumo, tai grynojo proto sukurtos žinios, neapsunkintos patyrimo, tai kažkas švaraus, tyro proto nekaltai pradėtos žinios - taigi vėl apreiškimai, dargi akli.

Kanto apriorizmas nepriimtinas. Jau vien dėl to, kad Kant protą, *Verstand*, skiria nuo "sampročio", *Vernunft*, ir kad, girdi, tas samprotis aukštesnis už protą; taip galvoti jį skatino vokiečių kalba. Čekai ir kiti, kurie turi tik vieną žodį "protas", prie tokio noetikos dualizmo nepriėjo.

Didelis Kanto trūkumas, kad filosofas nenustatė tikro apriorinių žinių kriterijaus; girdi, jos būtinos ir visuotinės: labai nepatikimas ir netikras kriterijus, nes ir iš patyrimo semiamės daug visuotinių sprendimų; o tas būtinumas tikrai nepatikimas. Gavę aritmetikos ar geometrijos pagrindinių žinių, iš pačių sąvokų matome kiekvienos matematinės frazės teisingumą ir būtinumą; todėl matematika nuo Pitagoro ir Platono ligi Kanto ir po jo buvo tikro pažinimo modelis ir kitų mokslų tikrumo matas. Taigi Kant laikėsi modelio, būtent matematinio prietaro; pagal tą modelį savo apriorizmu norėjo šalia matematikos įtvirtinti gamtos mokslus ir metafiziką. Tai klaida: juk aišku, kad metafi-

zikos žinios visiškai ne tokios kaip gamtos mokslų ir metafizikos; gamtos mokslų esmė pagrįsta patyrimu ir kitokia negu matematikos.

Tačiau Kanto noetika turi dar vieną silpną vietą. Jis mato skirtumą tarp daiktų pačių savaime ir "reiškinių pasaulio"; tačiau iš kur tas skirtumas? Teisingiausia būtų tvirtinti, kad žmogus nepažįsta tikro daiktų branduolio, tikros vidinės jų esmės, kad daiktus pažįsta tik dalinai ir apytikriai. Taip nuo pat pradžių tvirtino tiksliausias mąstymas. Tačiau Kant, priešindamas tai, ką mes regime, ir daiktus, kurie iš tikrųjų yra, padarė griežtą dualizmą: kategorijos ir apriorinės žinios apskritai, būtent priežastingumo kategorijos, galioja tik reiškiniams, ne daiktams patiems savaime, - iš kur tada Kant žino, kad yra kažkokie daiktai patys savaime, jeigu priežastingumo dėsnis jiems negalioja, o tik reiškiniams? Daiktas pats savaime juk negali veikti subjekto, nes priežastingumo dėsnis galioja tik reiškiniams!

Prieštaravimų Kanto apriorizmui iškiltų dar tiek ir tiek, beje, ir dėl to, kad žinias, kurias Kant laiko apriorinėmis, galima puikiausiai paaiškinti patyrimu, sakysime, suvokiamas erdvės ir laiko formas, vienodas kategorijas ir idėjas, Dievo idėją ir kitas.

Kant yra tipiškas pereinamosios epochos žmogus, perėjimo nuo mitologinės sampratos prie kritiško, mokslinio empirizmo. Jis sėdėjo ant dviejų kėdžių - teologijos ir filosofijos, ir savo nenuoseklumu padarė įtakos kitoms srovėms. Tačiau, sugalvojęs metafizišką "daiktų pačių savaime" triuką, išvengė kraštutinio ir beprasmio subjektyvizmo - solipsizmo. Į tą kraštutinį subjektyvizmą nukrypo Kanto įpėdiniai, apskritai vokiečių filosofija; Fichte Kanto nenuoseklumą pranoksta "absoliučiuoju idealizmu", tai yra solipsizmu, Scheling tiesiai ir aiškiai sugrįžta prie mito, Schopenhauer pasaulį paverčia mūsų valia ir vaizdiniais. Hegel prieš "absoliutųjį" idealizmą iškelia savo "objektyvųjį" idealizmą - vėl žodžių žaismas; absoliutus subjektas perkrikštijamas "objektyvia dvasia" - velnias kipšu.

Visas Kanto apriorizmas yra fantazija, mitas; tasai grynojo ir negrynojo proto dualizmas - tai senas proto ir jausmų dualizmas, kuriuo grindžiama neteisinga pažinimo proceso psichologinė analizė. Toji proto ir jausmų priešybė driekiasi nuo Graikijos, per viduramžius ligi naujausių laikų. Yra protas, yra jaus-

mai, bet tarp jų nėra priešybės. Sakykite, kodėl grynasis protas gali teikti tikresnes žinias negu negrynasis protas, sumišęs su jausmais ir apibendrinantis mūsų patirtį?

NOETIKOS SKEPSIS

Prieš visas teorijas apie mūsų neempirinį, viršempirinį ir dėl to neva patikimą pažinimą Hume iškėlė savo skepsį; jis radikaliai pasirėmė mintimi, kad žmogiškoji patirtis kiek netikra. Tai sveikas skepsis, bet tiktai skepsis; Kanto nuopelnas, kad supriešino skepsį ir kriticizmą. Ne skepsis, bet kritika; ne abejoti, bet tiksliai, kantriai, kritiškai tirti.

Hume sukoncentravo savo skepsį į priežastingumo problemą; priežastingumo sąvoka jam empirinė, apskritai visos mūsų žinios, išskyrus matematikos, gaunamos patyrimu, taigi netikslios ir nepatikrintos; todėl metafizinės ir teologinės pažiūros į Dievą netikros, nes peržengia patyrimo ribas. Priežastingumo sąvoka nėra proto sąvoka, nes atsiradusi iš įpratimo, žmogus rytą mato tekančią saulę, įpranta prie to, todėl laukia jos tekant ir rytoj. Hume tvirtina, kad priežastingumo ir veiksmo sąvokos nėra proto apdorotos, kad kyla tik iš vaizdinių asociacijų, įpročių, kad po *A* eina *B*. Pasak Hume'o, visi gamtos mokslai laikosi akla priežastingumo sąvoka, logiškai nepagrįsti, remiasi vien įpročiu, psichologiniu, ne loginiu, priežasties ir veiksmo junginiu. Tikrą pažinimą duoda tik matematika.

Prieš Hume'o skepsį, neigiantį visą pažinimą, išskyrus matematinį, kaip netikrą, neigiantį ne vien metafiziką, - jau nekalbant apie mitologiją, - bet ir empirinį, gamtamokslinį pažinimą, prieš tą skepsį Kant iškėlė savo apriorinių žinių sistemą. Tuo apriorizmu jis stengiasi įtvirtinti gamtamokslinį, metafizinį, etinį ir religinį pažinimą. Kant pritarė Hume'o pažiūroms, kad empirinis pažinimas nepatikimas; taip pat teigė, kad pagrindinis pažinimas, pagrindinės žinios yra viršempirinės, apriorinės, kad priežastingumas, laikas, erdvė ir visa kita irgi aprioriška, - šitaip apriorinėmis žiniomis jis siekė paremti empirinį pažinimą! Tuščias darbas: tas apriorizmas klaidingas, tai fantazija, kuri atkeršijo savo au-

toriui. Pats Kant sako "turėjęs sugriauti mokslą, kad padarytų vietos tikėjimui". Panašiai Comte, plėtodamas Hume'o pozityvizmą, pagaliau priėjo prie fetišizmo. Toks skepsio likimas: galų gale, nenorėdamas likti vienišas, daro šuolį į fantastiką.

Skepsis galimas teorijoje, bet ar galimas nuoseklus skepsis praktikoje?

Vargiai - juk nesame vien gyvenimo stebėtojai ir vertintojai. Dažniausiai skeptikas iš tiesų veikia neskeptiškai. Nėra skeptiškos veiklos, yra tik skeptiškas mąstymas. O kai dėl noetikos skepsio - pats faktas, kad mūsų gamtos mokslų ir filosofijos žinios tik daugmaž panašios į tiesą, dar neduoda pagrindo skepsiui. Suprantama, tai empirika, jutiminis patyrimas, netikslus ir nepatikimas, tačiau kontroliuojamas ir tvarkomas proto, galų gale tikslaus matematinio proto, ir tai jūs matote iš naujojo gamtos mokslo, kuris kuo toliau, tuo labiau tampa taikomąja matematika.

Įsidėmėkite, kad Hume, būdamas skeptikas, pripažino dorovės būtinumą, kadangi jos pagrindas priejauta, humaniškumas jau savaime sankcionuotas; mylėti artimą ir kaip galima jam padėti - ir be įrodymų aišku, jog taip daryti teisinga, nes priejauta sankcionuota pati savaime. Tai teisinga, ir juo svarbiau, kad taip moko skeptikas. Mano pirmoji akademinė paskaita Prahoje buvo apie Hume'o skepsį; joje išdėsčiau savo antiskeptišką programą. Tačiau galiu pasakyti: man pačiam Hume buvo ypač reikšmingas, jis koregavo mane kaip platoniką; tą patį pasakyčiau apie Marxo materializmą.

IŠVADOS: KONKRETIZMAS

Šitaip apibūdinate jau savo paties pažiūras.

Taip. Žodžiu, konkretizmas prieš skepsį; konkretizmas pripažįsta ne tik protą, bet ir pojūčius, jausmus ir valią, apskritai mūsų sąmonės patyrimą; jis laikosi patyrimo, atmeta neempirines, antiempirines, viršempirines teorijas.

Tam tikru mastu tai James'o radikalusis empirizmas.

Tačiau be jo ypatingųjų patyrimų. Mokslinis mąstymas išsiverčia be jų, nebent juos kritiškai tiria. Konkretizmas yra visų pirma kritinis; patyrimą kontroliuoja protu.

Konkretizmas nelaiko savo priešingybe nei jausmų, nei proto, nei kitos dvasinės veiklos, pripažįsta žmogų kaip visumą; pripažįsta visą jo dvasinės veiklos ir sugebėjimų esmę, visas dvasines vertybes, stengiasi surasti tobulo ir harmoningo gyvenimo taisykles.

Konkretizmas pripažįsta gamtoje, visuomenėje ir visame pasaulyje individualybes ir stengiasi jas pažinti; individualybes pažinti padeda abstrakčios žinios.

Ką nors moksliškai aiškindamas, konkretizmas laikosi pagrindinės taisyklės: suvokti daiktus ir aiškinti juos per juos pačius, o ne mitų analogijos metodu. Mitą, jeigu tiktai galima, pakeičia kritiniu, moksliniu pažinimu. Siekia aiškumo ir tikslumo, žino, kas žinoma, o kas ne.

Be matematikos žinių, taip pat pripažįsta gamtos mokslų, psichologijos, istorijos, apskritai visų mokslų žinias. O mokslai - tai daugelio atskirų žmonių ir visų amžių patyrimas ir protas. Tiki kitų protu ir patyrimu - kiti žmonės irgi turi proto ir patyrimo. Reikia nuolatos suvokti, ką žinome ir ko nežinome! Kritika, pone, turi būti ir savikritika. Jeigu norime, kad mūsų pažinimas būtų tikras, yra vienas kelias: mokslinis sąžiningumas, kantrybė ir aiškumas; o paskui perduoti visas žinias kitoms kartoms, kad jas kritikuotų ir tobulintų. Visame tame konkretizmas mato pakankamą pažinimo laidą.

Mąstymas būna skausmingas - skausmingai atsikratoma mitų, dažnai būna skaudu pažinti naujus daiktus; esama ir noetinės ksenofobijos, - tai ne vien iš *ksenos* - svetimas, bet ir *ksenon* - svetimas ir nepažįstamas daiktas; ir mąstydamas žmogus yra paprasta būtybė. Tikra išimtis, tikras pažinimas amžinai jaunas, naujas ir amžinai juda - taigi ir mūsų patyrimas amžinai naujas: *herrlich wie am ersten Tag*[1], pasakyčiau su Goethe, - Jūs patenkintas?

[1] Puikus kaip pirmą dieną (*vok.*).

Taip. Manau, kad jūsų noetikos konkretizmą papildo jūsų "Konkrečioji logika".

Žinoma. Noetika tyrinėja pažinimo esmę ir taisykles, konkreti pažinimo logika - mokslą, mokslų sistemą. Ruošiu antrąjį savo "Konkrečiosios logikos" leidimą, kadangi nuo pirmojo leidimo praėjo penkiasdešimt metų ir per tą laiką nepaprastai išaugo ir išsišaknijo visi mokslai! Turiu iš naujo juose susiorientuoti, manęs laukia darbas, dėkingas darbas - kad tik būtų laiko.

Dar vienas klausimas. Jūs savo filosofiją vadinate konkretizmu, bet žmonės jus vadino pozityvistu arba realistu.

Pozityvistas - ne, bet realistas - taip, filosofijoje ir politikoje. Žinote, man visada prikaišiodavo misticizmą. Mat įrodinėjau mūsų liberalams, kad religija nėra atgyvenęs dalykas. Negalėjau ir negaliu iš mūsų kultūros išbraukti religijos, ypač iš liaudies kultūros. Manau, jog mano konkretizmas yra pakankamai racionalus, tačiau nematau dvasinio gyvenimo pilnatvės vien prote, matau ją ir jausmuose ir valioje. Svarbiausia, reikia harmonizuoti visą dvasinį žmogaus gyvenimą - ir tautos. Mūsų tauta buvo labai religinga; prisiminkime šventąjį Václavą, Husą, Chelčiskį, Komenskį! Bet lygiai taip pat atkakliai ji siekė ir švietimo. Komenský mums parodė kelią, kaip ieškoti ir surasti dvasinio gyvenimo sandorą, kaip surasti, pasak jo, *tikrumo gilumą*. Tos sandoros pažinimo baruose ir siekia konkretizmas. Tai ir viskas.

PASAULIO PAŽINIMAS

O dabar prašom nuo noetikos truputį pasukti prie metafizikos; ar objektyvi tikrovė atitinka mūsų subjektyvų patyrimą, mūsų pažinimą?

Metafizika - nemėgstu šito žodžio, gal dėl to, kad esu toks atkaklus empirikas ir praktikas. Metafizikoje žmonės ieško dievai žino kokių gilių ir paslaptingų žinių, tuo tarpu metafizika, nors ir puoselėjama ligi šiol, savo turiniu skurdi; tai tik nedidelė konkuruojanti įmonė, kurią filosofija įkūrė kovai su teologija.

Tiesą sakant, aš lyg būčiau staiga įsiveržęs į kambarį; mes vėl matome problemą: subjektas - objektas. Noetika ir metafizika neprieštarauja viena kitai; pažinimas reikalauja kažko, ką norima pažinti, viena be kito neįmanoma.

Kadangi noetiką aptarėme, galiu pasakyti: konkretizmas yra objektyvistinis. Aš esu prieš subjektyvizmą; griežčiausias subjektyvizmas, solipsizmas, kuris pasaulį laiko mūsų vaizdiniais ir grynuoju sąmonės padariniu, yra beprasmiškas. Jeigu pasaulis būtų mūsų vaizdinys, jeigu būtų mūsų proto ir valios padarinys, tai bent gražiai atrodytų!

Metafizinis dualizmas - irgi ne. *In abstracto*, bet tik *in abstracto*, pasiremdami *ad usum delphini*[1] logika, galime kalbėti apie subjektą ir objektą; iš tikrųjų nesu vienas, esu aš, tu, mes, yra nesuskaičiuojama daugybė subjektų ir ne mažiau objektų. Aš irgi esu objektas - sau ir kitiems.

Vadinasi, jūsų konkretizmas yra savotiškas pliuralizmas.

Taip. Konkretizmas yra pliuralistinis. Pripažįsta objektyvųjį

[1] Sosto įpėdinio reikalavimu; mokymo medžiaga tinka nelabai nuovokiems princams, arba pritaikyta aukštam asmeniui.

pasaulį kartu su pažįstančiuoju subjektu, vadinasi, pripažįsta materialųjį ir dvasios pasaulį kaip objektyvią tikrovę - tą dvejopą pasaulį suvokia kaip visų individualybių konkrečią gausybę. Materialiuoju pasauliu žmonės iš tikrųjų neabejoja.

Taigi ir aš sakau: kas iš to išeitų, jeigu štai anos Topolčankų moterys turėtų įsivaizduojamais grėbliais grėbstyti tariamą smėlį ant takų, kurie egzistuoja tik mano vaizdiniuose, - tikriausiai nieko nedarytų.

Nežinau, ar radikalus subjektyvistas pripažintų jūsų argumentą. Tačiau iš tiesų, sėdęs prie pietų stalo, savo subjektyvizmą pamiršta net labiausiai užkietėjęs subjektyvistas. Mes žiūrime į išorinį, objektyvų pasaulį kaip į pačią protingiausią hipotezę, kuria lengviausia paaiškinti ir pasaulį, ir subjektą. Žiūrime, aišku, kritiškai.

Objektyvizmas - jis dar vadinamas realizmu - paprasto žmogaus naivusis realizmas skiriasi nuo kritinio realizmo. Paprastas žmogus tvirtai tiki tikrumu to, ką mato, girdi ir taip toliau. Tačiau susimąstęs pripažįsta, kad pasaulis nėra visai toks, kokį vaizdavosi. Ir taria sau: negi Platonas, o po to iki Berkeley'o, Kanto ir po Kanto filosofai subjektyvistai tiktai kliedėjo? Negi nėra jų filosofijoje nė trupinėlio tiesos? Tas kietas objektyvistinis tikrumas neišlaiko kritikos, ir filosofas pasakys, kad šalia įvairių daugmaž radikalaus subjektyvizmo hipotezių yra ir kritinio realizmo hipotezė.

Sakau - pliuralizmas. Pliuralizmas teigia, kad materialusis pasaulis, nors ir ne visai, yra toks, kokį jį matote; jis neneigia ir dvasios pasaulio, neneigia individualios sąmonės vidinio pasaulio ir nesuskaičiuojamos daugybės žmonių sąmonės vidinio pasaulio, neneigia nei sielos, nei Dievo. Aš nesu materialistas, nesu monistas, nesu panteistas nei panenteistas[1], nesu dualistas. Esu pliuralistas, viskas man yra harmoninga sistema. Taigi vienu užmoju išdėsčiau jums visą savo metafiziką.

---

[1] Panteizmas - filosofijos pažiūra, tapatinanti beasmenį Dievą su gamta; panenteizmas skelbia, kad pasaulis yra Dievuje, bet jam netapatus. (*Red. past.*)

Vadinasi, jūs teistas; kuo grindžiate teizmą: jausmais, protu, tikėjimu?

Suprantu; koks yra tikėjimo vaidmuo, tai jau religijos problema. Mano teizmas remiasi patyrimu ir protu. Teizmo motyvus ir įrodymus man duoda protas.

Kokius įrodymus?

Pagrindinis įrodymas teologinis. Pasaulio, gyvenimo, istorijos vyksmo, mūsų pažinimo ir dorovinių pastangų tikslingumas mane veda prie visa ko, taip pat ir prie protingų, bet ne visai tobulų būtybių kūrėjo ir tvarkytojo pripažinimo. Dievas yra protas, nusas, logos. Tą suprato jau graikai, kai vadavosi iš mitinio politeizmo ir fetišizmo; protas, pasakė Anaksagoras, yra kosmoso tvarkytojas, ir už tai jį liaupsina Aristotelis, kad "įėjo kaip blaivus tarp pasigėrusių".

Kuo įrodytumėt tą tikslingumą?

Patyrimu ir protu. Tiesa, dauguma žmonių tiki tikslingumu tiktai pusiau ir gana nesąmoningai. Kaip galėtų gyventi žmogus, besąlygiškai ir nuosekliai tikintis savo pasaulio ir savo paties gyvenimo tvarka ir tikslingumu? Juk pats protas tiria ir tam tikru mastu kuria protingą tvarką visur, kur siekia pažinimo; protas savo prigimtimi yra tvarka ir tikslingumas, pats kelia tikslus; kalbėti apie pasaulio atsitiktinumą ir betiksliškumą neprotinga; pats protas yra tvarkos ir teologijos organas. Tikslingą tvarką pasauliui suteikė protas, mūsų pažinimas tiktai teologinis.

O kaip paaiškintumėt tą visuotinį blogį, sielvartą, nelaimes, karus ir žudynes?

Nepaaiškinsiu. Nemoku paaiškinti. Tačiau to geriau nepaaiškins nei monizmas, nei panteizmas, nei dualizmas, nei materializmas, nei dar kas nors; laikausi teizmo, nes iš visų hipotezių

apie pasaulio esmę ir kilmę šita yra paprasčiausia. Pasakykite, kodėl niekšybės, skausmas ir visokios beprasmybės, kurias patiriame gyvendami, nusveria tai, kas sveika, gera, gražu? Gėrio pasaulyje daugiau, bet blogį žmogus labai jaučia. Sąžiningai paaiškinti, kam tarnauja netobulumas, kančios ir taip toliau, nesugebu; tačiau matau, kad žmogus ir visa žmonija gali ir turi priešintis netobulumui. Jeigu žmogui nereikėtų nugalėti kliūčių, jeigu veikti neskatintų griežtos, o kartais ir skausmo teikiančios sąlygos, gyvenimas nebūtų prasmingas. Manau, kad filosofija neturėtų neigti pesimizmo ir teisinti Dievo. Dievui advokato nereikia. O neigti pesimizmą? Nelaimių, vargo, piktadarybių ir taip toliau neįmanoma paneigti žodžiais. Tikriausiai nemanote, kad noriu nutylėti nesutarimus, fizines ir dvasines nesėkmes. Neseniai nuvažiavęs į Moraviją, į Židlochovicus, girdėjau čiulbant lakštingalą, kaip tai puiku. Žmonės sakė, jog vasarą lakštingalos čiulba todėl, kad yra daug uodų. Ir man dingtelėjo į galvą: gal lakštingalos čiulbėdamos atsidėkoja Dievui už tuos uodus? O uodai - ar jų dūzgimas irgi padėkos himnas už tai, kad lakštingalos juos vasarą ryja? Teologija - kietas riešutas, gali jos ir neperkrimsti, bet vis tiek greičiau išgvildensi negu netikslingumo, atsitiktinumo ir chaoso teoriją.

Antras teizmo argumentas - kosmologinis: be priežasties, be pirmojo kūrėjo ir judintojo negalime įsivaizduoti visa ko atsiradimo, judėjimo ir vystymosi. Priežastingumo pažiūriu turime rasti kažkokią šios priežasčių grandinės pradžią; manyčiau, jog mums nepakanka sakyti, kad antrinės priežastys eina *in infinitum*[1]. O pozityvistinių *ignorabimus*[2], mokslo apie pirminių priežasčių nepažinimo, agnosticizmo apskritai nelaikau pasaulio ir gyvenimo išaiškinimu.

Jau pcichologiškai žiūrint, atrodo keista, uždrausti sau kelti klausimus dėl pirminių priežasčių. Čia kaip toje pasakoje apie devynis kambarius. Į visus kambarius galima įeiti, tik į dešimtą ne. Todėl žmogus ir mano, jog tuose devyniuose kambariuose nieko ypatingo nėra, jog viskas - dešimtajame.

Maždaug taip; bet ir jame nieko daugiau, tikriausiai. Hume ir

---
[1] Į begalybę (*lot.*).
[2] Nesužinosime (*lot.*).

Comte klydo atsisakydami *a limine*[1] ieškoti priežasčių - Comte galų gale kone grasindamas tai draudė; o paskui išėjo taip, jog pasiėmė didžiausią gabalą tos draudžiamos duonos ir ligi ausų įklimpo į mitus.

Manau, jog naujieji gamtos mokslai savo entropijos teorija patvirtina Aristotelio pirminės priežasties teiginį: pagal mechaninę šilumos teoriją pasaulis visose savo dalyse pasidarys vienokio šiltumo ir pasibaigs dėl šiluminės mirties, nes pasaulis nėra amžinas, jis prasidėjo laike, laike sulauks ir pabaigos. Žinau, jog šiuos įrodymus kai kurie fizikai neigia.

Dievo buvimą įrodote tik šiais dviem argumentais?

Taip. Tiksliau sakant, Dievo buvimo hipotezę; mokslo požiūriu teizmas yra hipotezė, kuri, vertinant pagal logikos reikalavimus, yra paprastesnė ir todėl labiau pagrįsta negu kitos hipotezės, sakysime, materializmas ir panašios. Aš einu toliau: kaip teistas, kaip pliuralistas pripažįstu sielą ir jos nemirtingumą, esu tikras dėl sielos ir sielų; tačiau protu pateikti argumentus, kurie nutildytų kiekvieną, nesugebu. Juk yra mokslininkų, kurie gina materializmą, panteizmą, monizmą ir taip toliau, - nelaikau savęs neklystančiu ir viską gerai išmanančiu. Manau, kad sielos nemirtingumo hipotezė neprieštarauja biologijai ir psichologijai, neprieštarauja mokslui. Kadaise jaunystėje mane sujaudino, kad neturiu triuškinančių įrodymų. Šiandien sakau: ar turime, argi galime žinoti viską aiškiai, matyti kaip ant delno? Koks gi būtų pasaulis, jeigu neturėtų jokių paslapčių! Jeigu manytume, jog viską žinome, per daug nutuktume. Kai buvau mokytoju ir dėsčiau filosofiją, prieidavo mokiniai ir klausinėdavo šio bei to; jie negalėdavo suprasti, jeigu atsakydavau, kad nežinau. Stebėjosi, koks gi aš filosofas, jeigu negaliu atsakyti į visus klausimus.

Bet jeigu ir negalite įrodyti sielos nemirtingumo, tai gal turite motyvų, kodėl tuo tikite?

Taip. Negaliu įsivaizduoti, kad toks gražus ir subtilus daly-

[1] Apskritai (*lot.*).

kas kaip mąstymas, pažinimas, religingumas, dorovingumas, grožio suvokimas, visa kultūra, jog visa tai gali išnykti, jog tai gal niekam. neverta. Fizikai sako: energija negali išnykti; o kas gi toji energija mumyse? Siela judina materiją, protas suteikia materijai formą, nustato tikslus ir stengiasi pažinti visą pasaulį: kodėl materija gali tverti amžinai, o siela ne? Būtų keista.

Ir dar: gyvenimas pats rodo, kad yra pranašesnis už mirtį.Tiesa, viskas miršta, bet kiekvienas gyvas daiktas stengiasi išlikti, pergyventi pats save, išlikti identiškas. Augalija iš naujo atgyja per savo palikuonis, viską perduoda, nieko iš savo savybių nepraranda. Ir jeigu vien tik siela neturėtų palikuonių, negalėtų tęsti savo egzistencijos, būtų nenatūralu.

Galima būtų pasakyti - pergyvename save savo darbais. Tačiau kiek žmonių turi laimės perduoti būsimoms kartoms savo darbus? Vieni jauni miršta, kiti neturi galimybių panaudoti savo sugebėjimus. Negaliu įsivaizduoti, kad su jais išnyktų ir potenciali jų kūryba. Tai būtų neteisinga.

Negalime įrodyti sielos nemirtingumo; tačiau antra vertus - nesugebame įsivaizduoti nebūties ir negyvenimo; gyvenimo pabaigą įsivaizduojame tik negatyviai, kad nematome, negirdime, nežinome. Mūsų mirties samprata toks tuščias dalykas, kaip sąvoka nemedis arba nežolė. Gal dėl to tuštumo mirties bijome kaip juodosios skylės.

Ateis toks laikas: aš nebijau, daugelis žmonių nebijo. Primityvūs žmonės nežino, kas tai yra mirties baimė. Viduramžiais nebijota, o dabar modernus žmogus - bijo. Visų pirma dabar žmonės labiausiai bijo skausmo -

- kaip parašė mirdamas Wolker: "Mirties nebijau, mirtis nepikta, tai tik sunkaus gyvenimo atkarpa. Mirimo bijau".

O antras dalykas - dažnas mūsų žmogus bijo mirties, kad per daug išlepęs - gyvenimas nėra jam didelė drama, jis nori tik gerai pavalgyti ir turėti naudos; netiki, nelabai kuo pasitiki, nėra kam labiau atsidavęs. Paplitusi savižudybė ir mirties baimė - tai du tarpusavy susiję dalykai, kaip baimė ir bėgimas. Tačiau tai būtų mano paties problema. Kai galvoju apie nemirtingu-

mą, galvoju ir apie mirtį ir kas bus po jos, taip pat apie gyvenimą ir jo turinį. Man nemirtingumas išplaukia iš žmogaus gyvenimo turtingumo, iš jo vertybių, iš jo sielos. Žmogus pats sau, žmogus žmogui yra vertingas kaip dvasinga būtybė. O sielos nemirtingumas išplaukia ir iš Dievo pripažinimo, iš tikėjimo pasaulio tvarka ir teisingumu. Nebūtų teisingumo, nebūtų lygybės be sielos amžinumo. Pagaliau nemirtingumas jau egzistuoja dabar, šiame gyvenime; neturime pomirtinio gyvenimo patirties, bet jau žinome, galime žinoti jau dabar, kad tik tada žmogaus gyvenimas tikras ir prasmingas, kada gyvename *sub specie aeternitatis*[1]. Tas žinojimas pagaliau priklauso nuo mūsų, nuo to, kaip gyvename, ko siekiame, ką norime nuveikti. Tik gyvendami kaip sielos tarp amžinųjų sielų, turėsime prasmingą gyvenimą. Sielos buvimas yra tikras demokratijos pagrindas: amžinas amžinajam negali būti abejingas, nemirtingasis nemirtingajam lygus. Iš čia artimo meilė įgauna savo ypatingą - sakyčiau metafizinę - prasmę.

SIELA IR PASAULIS

Tiesa, nemoku pasakyti, kas yra siela, kokia ji; dvasinę veiklą priskiriu sielai, iš dalies ir kūnui, smegenims, jausmams; tačiau kaip siela ir kūnas tarpusavyje veikia, nežinau, galų gale niekas, netgi materializmas ar psichofizinis paralelizmas nesugeba to tinkamai paaiškinti. O koks bus, koks gali būti pomirtinis gyvenimas - juo labiau. Kad po mirties susiliejame su kažkokia dieviška pradžių pradžia, kaip teigia monizmas, panteizmas, panenteizmas, tuo aš negaliu tikėti: ir po mirties aš noriu likti aš, nenoriu ištirpti kažkokioje metafizinėje košėje; esu metafizinis individualistas, taip galite mane pavadinti. Gal po mirties mes pasieksime ir tobulą pažinimą, taip pat Dievo pažinimą; gal pomirtinis gyvenimas yra asimptotinis artėjimas prie Dievo: vis arčiau ir arčiau, begalinis artėjimas - taigi, ir tai yra mūsų čionykščio gyvenimo tęsinys, todėl kad Dievas yra pagrindinis ir

[1] Atsižvelgdami į amžinybę, amžinybės požiūriu. (*Lot.*, Spinozos žodžiai)

svarbiausias mūsų mąstymo, pažinimo ir mūsų pastangų objektas. Dievas ir siela. Vienas priklauso nuo kito. Siela ir Dievas, tai dvi mūsų mąstymo ir siekių problemos - pasakyčiau, pagrindinė gyvenimo užduotis.

Kalbate kaip gryniausias spiritualistas; o juk visą gyvenimą kėlėte sau kitokias užduotis: atkaklias, praktiškas, realias - ne veltui jūs vadinamas realistu.

Be jokios abejonės; tačiau ir tame aktualume bei materialume vyksta dvasinis ir amžinas veiksmas. Kaip tik šiandien tarp savo popierių radau rytiečių posakį: "Žmogus turi dirbti, tarsi jam būtų viskas svarbu. Tačiau jo viduje sėdi mažas Buda, kuriam niekas nesvarbu". Niekas nesvarbu - tai pasakyta rytietiškai, o mes pasakytume: jam svarbu tik tai, kas amžina ir dvasinga. Tikėjimas dvasingumu, dvasingumo kėlimas nereiškia, jog niekiname materiją ir kūną. Filosofiškai imant, juk nežinome, kas yra materijos esmė. Ji mums duota kaip ir siela, duota sielai tarpininkaujant, per mūsų suvokimą ir mąstymą; taigi, ar turime teisę ją mažiau vertinti? Visas materijos pažinimas yra tik mūsų dvasinės veiklos plėtojimas; siela ir materija neprieštarauja viena kitai. Siela, kūnas ir materija, visa tikrovė duota mums pažinti ir puoselėti; mes turime tobulinti sielas ir visą materialinę aplinką. Pažiūra, kad materija - kažkas žemesnio ir nešvaresnio už sielą, yra klaidinga. Platonas ir po jo gyvenę filosofai ir teologai klysta, su panieka nusigręždami nuo materijos, gamtos ir pasaulio.

Ir vis tiek laikote save platoniku.

Taip. Tačiau tai nereiškia, jog sutinku su visomis Platono pažiūromis. Esu platonikas, nes ieškau kosmose idėjų, tame, kas praeina, ieškau to, kas išlieka ir yra amžina. Negaliu domėtis vien judėjimu, bet ir tuo, *kas* juda, *kas* keičiasi. Gamtos raidoje ieškau tikslingumo ir tvarkos, istorijos vyksme - prasmės; keliu sau klausimą, kodėl visa tai vyksta ir kokia kryptimi. Priešingai negu darvinizmas, vienašališkas evoliucionizmas ir istorizmas, aš pabrėžiu statiškumą: tai, kas neišnyksta per amžius. Svarbu

ne tik Heraklito *panta rei*, ne vien nuolatinė kaita, bet ir kintančių daiktų esmė. Šalia dinamikos ir joje pačioje yra statika, didžioji visos būties architektūra. Todėl ir žmoguje ieškau to, kas neišnyksta: jo nemirtingos sielos.

APVAIZDA

Ieškoti įvykių ir istorijos prasmės - tai beveik tas pats kaip tikėti Apvaizda.

Taip. Tikiu, turiu tikėti Apvaizda, kuri globoja visą pasaulio ir žmonijos raidą ir kiekvieną iš mūsų. Jeigu pripažįstu Dievą kūrėją ir tvarkytoją, turiu matyti visame kame kažkokią tvarką, planą ir protingą kryptingumą.

Arba determinizmą.

Taip, suprantu. Determinizmas - tai tvirta tvarka gamtoje, žmoguje, visuomenėje ir jų raidoje: visur tikslus dėsningumas. Randame jį materijoje, atskleidžiame gražią atomo tvarką, kuo toliau, tuo daugiau atskleisime to dėsningumo ir žmogaus gyvenime, valstybės, tautos ir žmonijos istorijoje - taigi tada jau galėsime ją sąmoningai paveikti! Kuo daugiau pažinsime, tuo labiau paaiškės visa ko planingumas ir tikslingumas; pats pažinimas yra dėsnių atradimas ir pačios dėsningos tvarkos konstatavimas; ir mes esame tiktai kelio pradžioje.

Sakydami determinizmas, primenate seną problemą: kaip tada valios laisvė? Ar mūsų veikla priklauso nuo Apvaizdos, ar nuo natūralaus priežastingumo, gal mūsų tariamoji valia ir moralinė laisvė tik iliuzija?

Ne. Galime rinktis - juk tai mums garantuoja pats patyrimas. Tik priežastingame pasaulyje galime numatyti, veikti pagal apgalvotą planą, ruošti ateitį, vadinasi, iš tiesų norėti. Determinizmas neigia ne laisvę, o netvarką, nepastovumą, nepatvarumą, jis veda prie ištvermės ir nuoseklumo - be determinizmo, be griežtos priežasčių ir pasekmių eilės nebūtų atsakomybės. Bū-

tų grynas atsitiktinumas; negalėtume motyvuoti savo elgesio, viskas būtų daroma atsitiktinai, be jokio pagrindo.

Manau, kad valios laisvė negriauna priežastingumo; tai tik galimybė priežastingame vyksme ieškoti naujų priežasčių.

Pasakyčiau taip: žmogaus laisvė ir lemtis priklauso nuo jo santykio su visagaliu ir visažiniu Dievu, žinančiu praeitį ir ateitį, tą ateitį numatančiu. Žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą, Dievas negalėjo sukurti jo kitokio, negu pagal savo paveikslą ir panašumą; todėl per žmogų reiškiasi sąmoningas sinergizmas, jo veikla atitinka Dievo valią. Pažindami gamtą ir žmogų, gilindamiesi į gamtos, dvasios ir istorijos dėsnius ir laikydamiesi tų dėsnių, mes kartu su Dievu dalyvaujame pasaulio kūrime ir jo tvarkyme. Dievas leidžia mums dirbti savo paties darbą, nori, kad mes dirbdami bendradarbiautume su Juo. Kiekviena bendra veikla, taip pat ir žmonių, jungia laisvę ir nepriklausomybę, iniciatyvą ir pavaldumą. Sinergija su Dievo valia nubrėžia žmogaus laisvės ir determinacijos ribas; kuo stipresnis ir sąmoningesnis žmogus, tuo platesnės tos ribos.

Determinizmas - tiesa; žmonės mano, kad jis atleidžia žmogų nuo atsakomybės. Betgi Dievas man nenurodo, kada kelti dešinę, kada kairę ranką; *minima non curat praetor*[1]. Kaip ir pats Dievas, mes šalia Dievo esame savarankiškos būtybės; turime iniciatyvos teisę, bet nešame ir atsakomybės naštą. Iš čia išplaukia pareiga būti aktyviems, ryžtingiems ir drąsiems. Laisvė, pone, lygiai tokia pat sunki kaip ir pareiga. Jaučiame, kad valia yra skausminga. Norime dirbti; sprendimai vargina, tai kūrimas kažko naujo. Pavydėjau kare kareiviams, kad jiems įsakoma, kad turi tik paklusti, o spręsti nereikia. Aš turėjau spręsti ir įsakinėti, ne tik mąstyti, bet ir baisiai norėti - taigi žinau, kas tai yra.

Determinizmas nereiškia, jog varžoma laisvė, priešingai. Žmogus, kuris nesupranta pasaulio tvarkos ir jo didingumo, yra nesubrendėlis. Žmogus, neatsikratęs pirmapradžio silpnumo, ir nenuovokumo, mato pasaulyje ir savo paties gyvenime vien atskirų, padrikų reiškinių kaleidoskopą, mato visur neprotingą dvasių, dievų, atsitiktinumo ir aklo fatališkumo savivalę.

[1] Pretorius mažmožiais nesirūpina (*lot.*).

Tai matyti ir šiandien: patiklūs žmonės dažniausiai pasikliauja atsitiktinumais - lošėjai, medžiotojai, teatralai ir panašūs į juos.

Natūralu: kas tiki atsitiktinumais, tiki ir prietarais, ir stebuklais. Prietaringumas yra ideterministinis. Primityvus žmogus yra metafizinis ideterministas: kas pasiduoda akliems impulsams, savávaliauja, tas yra metafizinis anarchistas.

Aš taip nepasakyčiau. Puslaukiniai žmonės, gyvenantys gamtoje, daugiausia vadovaujasi tradicijomis, ritualiniais įstatymais ir socialiniais įpročiais.

Taigi ideterministas yra vergas: aklai paklūsta įpročiams ir prietarams, priklauso nuo savo instinktų, neturi laisvos valios. Tokių primityvų yra ir tarp mūsų. Žmogus tiek turi protingos laisvės, kiek sugeba suvokti determinizmo savyje ir pasaulio tvarkoje.

Tie ginčai dėl determinizmo ir indeterminizmo - tai kurioziškos istorijos ir seni kaip filosofinis mąstymas. Jau graikai vartojo žodį: *theos anaitios*, dievas be kaltės. Viduramžiais žmonės laužė galvas dėl predestinacijos: jeigu Dievas viską žino ir valdo, jis žino iš anksto ir nulemia, kas bus geras, kas bus blogas, kas bus išganytas, kas prakeiktas. Keistai į lemtį žiūrėjo Paulius, Augustinas, Tomas Akvinietis, vėliau Luther, Zwingli ir Kalvin; griežtą predestinaciją jie stengėsi kiek sušvelninti skelbdami Dievo meilę. Ir šių dienų teologai dažnai sugalvoja tik žodžius, o ne sąvokas, kaip suderinti žmonių valią ir Dievo visagalybę, - manau, jog niekas to nežino; nesistebiu, kad vienas popiežius buvo uždraudęs ginčus apie valios laisvę ir lemtį. Tai kietas riešutėlis.

Man determinizmas nuosekliai išplaukia iš teizmo, iš teologinio pasaulio tvarkos pripažinimo. Ir mes įeiname į viso pasaulio dėsningumą, veikiame priežastingai.

Ir klysdami?

Be abejo; tačiau galime pasirinkti iš daugelio priežasčių, galime vertinti. Įvairūs auklėjimai ir perauklėjimai, moralinė atsakomybė ir bausmė remiasi determinizmu. Tikimės, kad auklė-

dami ugdome gerus vaikų polinkius; o kam būtų reikalinga bausmė, jeigu ji neatgrasytų, neskatintų pasitaisyti?

O kaip žiūrite į mirties bausmę?

Tai ypatingas atvejis. Teisė skirti mirties bausmę yra žiauri teisė, ir, kaip rodo jos istorija ir atsiradimas, ateityje bus panaikinta. Neklausiate, kaip aš jaučiuosi pasirašydamas projektus dėl mirties bausmės vykdymo. Aš manau, kad mirties bausmė nėra nei didžiausias atpildas, nei bauginimas, nei apsauga nuo pavojingų piktadarių; kažin, ar ji prasminga ir pagrįsta, gal tik kaltės *expiace*[1]. Niekuo nepalyginsi ir neatpirksi tokio baisaus ir žiauraus nusikaltimo kaip žmogžudystė; toks piktadarys nusikalsta visai žmonijai. Tačiau vis tiek apie šią bausmę galima kalbėti tik atsižvelgiant į šių dienų kultūros padėtį - ateities amžiai turės daugiau galimybių gerinti nusikaltimų profilaktiką ir auklėjimą - ir gerai pažinti kriminalinę atsakomybę.

Šiais ir kitais atvejais reikia elgtis empiriškai: stengtis konstatuoti, kaip žmogus iš tikrųjų dirba esamomis aplinkybėmis, kiek jis gali kontroliuoti savo veiklą ir auklėti save: kiek jis yra laisvas ir atsakingas už savo veiklą. Prisipažinsiu, kad man tokia patikima statistika, sakysime nelaimingų atsitikimų, mielesnė negu keli Leibnizo teorijos skyriai; iš statistikos sužinau, kokios būna nelaimių atsitikimų priežastys ir kaip jų galima išvengti. Jeigu vairuotojas negeria, jam ne taip greitai gali atsitikti avarija, negu tada, kai geria - *ergo*[2] nereikia gerti ir kaltinti ar teisinti Dievo. Ligos - tam yra gydytojai ir mokslas, kad padėtų apsisaugoti nuo jų. Nelaimės - tam esame mes visi, kad jas šalintume. Ir taip toliau.

Taigi, štai kas yra determinizmas: pažinti blogio priežastis, kad žinotum, kaip su juo kovoti. Nebūti nei fatalistu, nei vergu, nei savo paties vergu, nei aplinkos vergu. Turėti savo vietą, nedirbti aklai, bet sąmoningai ir laisvai, su perspektyva, planingai, kaip Dievo darbininkas ir bendradarbis. Tuo skiriuosi nuo stoikų. Stoicizmas silpnumą laiko dorybe, tai, pasakyčiau, metafizinis gūžtelėjimas pečiais, kažkoks titaniškas apsimetinėjimas; teistinė rezignacija yra viltingas kuklumas.

---

[1] Atpirkimas (*lot.*).
[2] Taigi (*lot.*).

APIE RELIGIJĄ

Išdėstėte teizmo argumentus. Bet ir geriausių argumentų nepakaks religijai pagrįsti.

Suprantama: teizmas ir religija tai ne tas pats. Filosofijai ir mokslui teizmas yra hipotezė, aiškinanti pasaulio atsiradimą ir raidą; yra ir kitų hipotezių. Teizmas tampa religija ir moksliškai mąstančiam žmogui, jeigu tai sąmoningas ir išjaustas santykis žmogaus su dievybe, o per dievybę ir su savo artimu bei su pasauliu. Religingam žmogui Dievas yra vadovaujanti mąstymo ir veiklos idėja.

Religijos filosofijoje aš kaip konkretistas esu realistas: stebiu įvairias religijas pasulyje, studijuoju jas ir, kiek galėdamas, lyginu su krikščioniškų bažnyčių religijomis; jas geriausiai pažįstu ir pats jomis persiėmęs. Perkrimtau visas įmanomas religijų teorijas, teologų ir mokslininkų knygas. Iš mažumės laužau galvą, kodėl esama įvairių krikščionybės konfesijų, bandžiau jas lyginti - domėjimasis ir šiandien man nepraėjęs. Prisimenu, kaip, būdamas mokinukas, sunerimau pasiskaitęs kalendorių ir sužinojęs, kad rusų cerkvė turi daug šventųjų ir stebuklų; tada jau buvau girdėjęs, jog visos tikybos, išskyrus katalikų, netikros. Mane tai be galo trikdė ir jaudino.

Ar būtumėt domėjęsis religijomis, jeigu nebūtumėt tikintis?

Tikriausiai būčiau, tik ne taip uoliai; juk didelis dalykas, kad visame pasaulyje visos tautos visais laikais turėjo religijas ir jų institucijas; kai kiekviename kaime matai bažnyčią, savo grožiu ir didybe išsiskiriančią iš gyvenamųjų namų, negali apie tai negalvoti. Kaip tie kaimo bažnyčių bokštai, bokšteliai šauna į dangų? O mūsų Praha - argi ji ne šimtabokštė? Šimtabokštė Praha - tai reiškia, jog Praha religinga!

Taigi - religijos teorija. Žodžiu religija vadiname įvairius maldingumo pasireiškimus; be maldingumo nėra religijos - lieka tiktai vardas. Maldingumas - tai sąmoningas ir nuoširdus santykis su Dievu, su dievybe; tas santykis pasireiškia ir įvairiose pažiūrose į religiją, į pamaldas ir taip toliau.

Tačiau maldingumas yra subjektyvus faktorius, grynai asmeninis, tuo tarpu religija beveik visada peržengia asmeninio santykio su Dievu sferą.

Žinau. Religijos, kaip matome gyvenime, paprastai būna kolektyvinės, bendruomeninės, tautinės; jos kodifikuotos sausose dogmose ir organizuojamos bažnyčiose; jos keičiasi, išlaiko savyje praeities dalykus, dažnai netgi iš primityvių epochų, vystosi ir tobulėja kartu su mąstymo ir kultūros raida. Religija yra be galo sudėtingas dalykas, išsišakojęs į daugelį srovių, todėl reikia įdėmiai analizuoti jos elementus, dalis, apraiškas, kaip aš pavadinčiau. Palaukite, rytoj atnešiu jums surašęs popieriuje, kad ko svarbaus nepamirščiau.

Kurgi religija nebus sudėtingas dalykas! Ji stiprina žmogų, jo mintis, jausmus ir darbus; stiprina tautas ir ištisas visuomenes: kaip rodo graikų ir romėnų pavyzdys, o ryškiausiai viduramžiai, bet kokia kultūra gali būti religinė. Nėra kito tokio kūrybingo ir apibendrinto dalyko kaip religija.

RELIGIJOS ANALIZĖ

Taigi, parašiau keletą punktų apie religiją, kas ji yra, kaip reiškiasi.

1. Religijos esmė yra teizmas, tikėjimas Dievo buvimu, įsitikinimas, kad yra Dievas, visatos kūrėjas ir valdovas.

2. Religija yra tikėjimas, tvirtas įsitikinimas; psichologiniu požiūriu tikėjimas yra sprendimas, apibendrinta išvada; religinis tikėjimas - tai sprendimas, kad yra Dievas, objektas, kurio protu nesuvokiame, bet kuriuo tvirtai "tikime".

3. Religija turi savo credo, mokymą, dogmas, savo įsakymus.

4. Su teizmu paprastai susijęs tikėjimas savo paties nemirtingumu, sielos nemirtingumu.

5. Teizmą ir tikėjimą nemirtingumu paprastai lydi tikėjimas už mūsų pažinimo ribų esamais dalykais - tikėjimas angelais, šventaisiais, dvasiomis, velniais ir taip toliau, apskritai "anuo" pasauliu. Teizmas, tai yra monoteizmas, pamažu atsirado iš politeizmo ir iš žemesnių religijos formų.

6. Religija, kaip sakoma, pozityviai stengiasi atskleisti visų religijos žinių ir institucijų šaltinius: dievybė pati žmogui apsireiškė ir pareiškė jam savo valią, tiesiogiai pranešdama, įkvėpdama arba įsakydama. Esama įvairių apreiškimo formų: dievybė kalba, siunčia ženklus, pasirodo per sapną ir panašiai. Apreiškimas yra *par excellence*[1] krikščionių tikėjimas, jog Dievas įsikūnijo žmoguje, kad pasirodytų žmonėms; Jėzus ne tik mokė, bet ir pavyzdingai daugelį metų gyveno šiame pasaulyje tarp žmonių ir žmonėms.

Apreiškimus žmogus suvokia jausmais ir protu, bet jie yra virš proto ir prieštarauja protui. Iš čia: *credo quia absurdum*[2].

7. Krikščionių religijoje apreiškimas yra platesnė sąvoka: apsireiškia įvairios transcendentinės būtybės, kaip, sakysime, angelai, šventieji, mirusiųjų vėlės, taip pat velnias. Politeistui apsireiškia įvairūs dievai ir dievukai.

8. Mistika yra ypatingas apreiškimo būdas: mistikas manosi tiesiogiai bendraująs su Dievybe; Dievas jam apsireiškia ne objektyviai, jis Dievą suvokia kažkaip savyje, apimtas įvairaus stiprumo ekstazės. Mistika suprantama kaip dvasinis regėjimas, jokiu būdu ne akių, bet sielos regėjimas.

9. Religinis pažinimas - šalia tikėjimo tuo, kas apreikšta - dažnai priskiriamas prie intuicijos, prie pažinimo jausmais, prie neprotinio pažinimo.

10. Religinis transcedentizmas veda į mistiškumą, paslaptingumą, mįslingumą.

11. Tas religinio pažinimo ir jausmo ypatingumas, jo mistiškumas teikia teologijai ir pamaldoms simbolinę prasmę.

12. Religinis tikėjimas autoritarinis: aukščiausias autoritetas - dievybė - nustato dievišką tiesą; šiuo autoritetu pripažįstamos tradicijos ir visuotinis konsensas: *quod semper, quod ubique, quod*

[1] Visų pirma, daugiausia (*pranc.*).
[2] Tikiu todėl, kad tai nesuprantama (*lot.*).

ab omnibus creditum est[1]. Dievas ir jo apreiškimas atrodo vienodas visiems laikams, nors ir manoma, kad apreikšta buvo ne viskas iš karto ir ne vienu metu. Kiekvienas žmogus turi priimti apreikštą tiesą taip, kaip ji apreiškiama ir perduodama iš lūpų į lūpas.

Religijos, savo esme būdamos autoritarinės, yra objektyvistinės. Teizmas yra prieš pernelyg didelį subjektyvizmą.

13. Religija nėra vien tikėjimas ir pažinimas, bet ir pamaldos. Pamaldas sudaro įvairios apeigos, maldos ir aukos. Pamaldos, kaip ypatingas, iškilmingas ir labai reikšmingas veiksmas, atliekamos specialiai parinktose vietose gamtoje ar tam tikslui skirtuose pastatuose, šventyklose.

Malda irgi pamaldos, tiktai asmeninės. Tikra malda yra minčių nukreipimas į Dievą. Jėzus perspėjo, kad Dievas žino, ko reikia žmonėms, informacija jam nereikalinga. Dauguma žmonių meldžia Dievą, kad padarytų jiems tai, kas neįmanoma, prašo stebuklo.

14. Beveik visos religijos remiasi stebuklu. Dievas neapsakomai aukštesnis už žmones, jis visatos kūrėjas ir valdovas, jis gali bet ką padaryti; viltis ir dėkingumas - kiekvienos religijos pagrindinis subjektyvus elementas.

Stebuklų troškimas įgimtas - į stebuklą žiūrima kaip į praktišką materialų apsireiškimą. Žemesniame kultūros raidos etape šalia dvasių ir dievų būna šventų daiktų, pašventintų materialių priemonių, kurios padeda žmogui ištikus nelaimei: šventybių, amuletų, burtų ir t.t. Stebuklingos pagalbos tikimasi iš šventųjų ir dvasių; nuo tikėjimo šventaisiais ir jų stebuklinga pagalba tėra vienas žingsnis iki piktųjų dvasių, velnių šaukimosi.

Prie tikėjimo lengvai šliejasi prietarai; kaip rodo pats žodis, jie kartu yra ir tikėjimas[2], kaip visraktis yra raktas. Prietarai tai iškreiptas tikėjimas; prietaringas vagis ar plėšikas meldžiasi, daro įžadus, kad pasisektų piktadarystė.

15. Religija ne vien teorinė, bet ir praktinė žmogus veikla, ir tai yra svarbiausia; turėdama dievišką autoritetą, ji rūpinasi dorove. Pasiekusi aukščiausią raidos laipsnį, dorovė tampa esmi-

---

[1] Kuo visi visada visur tikėjo (*lot.*).

[2] Čekiškai tikėjimas - *víra*, prietaras - *pověra*; abu semantiškai artimi žodžiai turi ir tą pačią šaknį. (*Red. past.*)

ne religingumo dalimi: meilė Jėzui, Dievui, artimui - tokia religingumo esmė. Vystantis kultūrai, dorovė nustelbia kultą, tačiau daugelis kultą ligi šiol tebekelia aukščiau už dorovę.

16. Religija labai intymiai susijusi su visais menais: architektūra, skulptūra, dailė, muzika, poezija, retorika, ritmika; jau graikų laikais ir dar ankščiau menas kartu su mitologija bei filosofija aiškino ir formulavo religijos sąvokas ir jausmus; religinėse apeigose labai ryškūs meno elementai. Sakysime, katalikų mišios yra tiesiog puikus meno kūrinys.

Meno ir religijos vidinio bendrumo esmė ta, kad menas yra kūryba; graikai poetą vadino kūrėju - mene irgi matome apreiškimą, o estetinis gėrėjimasis menu panašūs į religinį susižavėjimą, jausmų pakilumą.

17. Religija yra praktiška, gyvenimiška giliąja šio žodžio prasme. Jos kaip reikiant neapibrėžia nei dogmos, nei apeigos, nei istorija, bet aiški yra esmė, o būtent suvokimas, kad žmogus priklauso nuo dievybės, nuo Dievo; tai reiškia, jog suvokiamas fizinis, dvasinis ir moralinis žmonių silpnumas - suvokiamas ir kartu nugalimas. Kadangi religija yra pasitikėjimas ir viltis, jos pagrindas - viltingumas. Religingas žmogus, matydamas savo silpnybę, kliaujasi išgelbėtoju ir stebuklais. Daug laiko praeina, kol jis atsikrato religinės baimės. Senų senovėje, dar Senojo Testamento laikais, religija buvo baimė, siaubingas dievybės bijojimas; Dievas, Jehova, baisus; Jėzaus mokyme baimės nebėra.

Religija yra žmogaus požiūris į visatą, į Dievą, į pasaulį, į patį save: tai ne vien pasaulio ir gyvenimo pažinimas, bet ir jų vertinimas. Ne vien viso gyvenimo prasmės suvokimas, bet ir nusiteikimas, išplaukiąs iš to gyvenimo ir pasaulio suvokimo.

Gyvenime yra taip: religingume žmogus suvokia giliausią savo gyvenimo prasmę.

Religija, religingumas grynai žmogiškas dalykas: Dievas nereligingas. Žmogus - Dievas yra du žmogiškojo gyvenimo ir žmogui duoto pasaulio poliai.

18. Religija jungia žmones; kiekvienas tikėjimas, kiekvienas įsitikinimas visuomeniškai vienija žmones: bažnyčios yra visuomeninės religinės organizacijos.

Bažnyčias paprastai organizuoja dvasininkų luomas, kunigai,

pamokslininkai, pasauliečiai; kunigai saugo paslaptį, atlieka apeigas, yra dievybės patikėtiniai, vietininkai.

Be paprastų teologų, bažnyčios turi ypač pasižymėjusių mokytojų, taip sakant, įžymių religijos autoritetų.

Atskirą grupę sudaro pranašai - religijos genijai, kurie daug uolesni už žynius; ypač dideli autoritetai yra religijų įkūrėjai, pavyzdžiui, Mozė, Jėzus, Mahometas, reformatoriai.

Religijos autoritetingumą natūraliai perima bažnyčia ir jos organai.

19. Religija ir bažnyčia, nustatydama žmogaus santykį su savo artimu, su visuomene, kartu nustato jo santykį su visomis visuomeninėmis organizacijomis, ypač su valstybe. Bažnyčiai būtinas glaudus ryšys su valstybe; tačiau tik religijos, tik dorovės požiūriu, kadangi valstybė savo administraciją - įstatymus ir taip toliau - ir politiką grindžia dorove. Įvairios yra to ypatingo valstybės ir bažnyčios ryšio formos, įvairios ir teokratijos formos; kartais, visų pirma demokratinėse valstybėse ir respublikose, bažnyčia vienaip ar kitaip atskirta nuo valstybės.

Visuomenė susiskirsčiusi ne tik į valstybes, bet ir į tautas; todėl religijos ir bažnyčios santykis su tauta yra antra svarbi problema; ėmė kurtis tautinės bažnyčios, ypač naujaisiais laikais, kada tautiškumas šalia valstybingumo įgavo tokią reikšmę, kokios neturėjo senovėje ir viduramžiais.

20. Religiją, kaip ir visus kitus žmogaus dvasios bei gyvenimo pastangų pasireiškimus, nagrinėja specialus mokslas - teologija.

Teologija vystėsi kartu su religija ir visa kultūra.

Ne koks nors atsitiktinumas, kad pirmąją sisteminę teologiją, kaip pagrindinę savo metafizikos dalį, sukūrė Aristotelis; prieš Aristotelį "teologai" buvo vadinami mąstytojais, kurie mėgdavo mąstyti apie dievybes ir apskritai apie transcendenciją.

Viduramžiais teologija buvo pagrindinis ir viską aprėpiantis mokslas; žinoma, bažnytinė, krikščioniškoji, katalikiškoji teologija; filosofija buvo *ancilla theologiae*[1].

Naujaisiais laikais, priešingai negu viduramžiais, prasideda religijos reformacija, kuriasi naujos protestantų bažnyčios, o ant-

---

[1] Teologijos tarnaitė (*lot.*)

ra vertus, atgaivinamas ir sustiprinamas dėmesys antikos filosofijai ir menui, įteisinami mokslai, taip pat ir filosofija pripažįstama mokslu. Taigi šitaip, iškilę šalia viduramžių bažnytinės teologijos ir tapę jai priešingybe, naujoji filosofija ir mokslas pasisavino *ex thesi*[1] votumą spręsti, kas yra visa tiesa. Kilo konfliktas, kuriame filosofija ir mokslas stojo į vieną pusę, o teologija ir bažnyčia - į kitą. Tasai konfliktas yra senas, ir jo priežastis - natūralus mąstančio žmogaus kriticizmas; jis prasideda dar graikų ir romėnų laikais, o naujaisiais amžiais pasidarė platesnis ir, svarbiausia, gilesnis.

21. Religijos, siekiančios įsigalėti ir nustatyti aukščiausiu autoritetu pačią dievybę, laiko save absoliučiomis, absoliučiai teisiomis ir neklystančiomis. Ir ne tik katalikybė; tiktai katalikybė neklaidingumą priskiria popiežiui, protestantai Biblijai arba Bažnyčiai, netgi valstybei.

Su religiniu, iš esmės kunigų arba bažnyčios, neklaidingumu ligi šiol dažnai pasireiškia bažnyčios netolerancija ir agresyvumas. Iš to kyla nepasitenkinimas bažnytine, autoritarine religija.

22. Taigi jau seniai (žr. Pauliaus laiškus), nuo pat žmogiškojo mąstymo pradžios prieš pozityvią, apreikštą, bažnytinę, autoritarinę religiją keliama natūrali religija, reikalaujama, kad religija ir teologija neprieštarautų protui, mokslui, filosofijai. Teologija neturi priešintis mokslinei filosofijai; iš tikrųjų matome, kaip filosofija visada skverbėsi į teologiją; tai aiškiai matyti teologijos raidoje nuo viduramžių ligi mūsų laikų.

Štai ir išdėsčiau noetinį skirtumą tarp mito ir mokslo, taip pat mitiškumo ir moksliškumo konfliktą: mitų žmogus religiją suvokia mitiškai, jo teologija mitinė; mąstantis žmogus, mąstantis kritiškai ir moksliškai, turi mokslinę, filosofinę teologiją. Ligi šiol teologija yra mitų priemonė, o tuo tarpu filosofija tampa mokslo priemone. Vadinasi, vis dar nesibaigęs senasis teologijos ir filosofijos konfliktas, tiksliau tariant - religijos ir mokslo konfliktas.

23. Su religija susijusios netikėjimo ir bedievybės, erezijos ir kitatikystės problemos. Iš to radosi bažnytinė apologetika ir polemika, iš to ir bažnytinė filosofija kaip *ancilla theologiae*, siekianti paremti religijos mokymą proto argumentais.

---

[1] Skelbiamo mokslo (*lot.*).

24. Šiandien religijos yra mokslinio tyrimo objektas: susikūrė specialioji religijos filosofija, kuri mėgina moksliškai išaiškinti visą religijos esmę; religijos psichologija analizuoja religinį gyvenimą ir patirtį; religijos studijuojamos sociologiniu ir istoriniu požiūriu. Turime atskirų tautų religijos raidos istorijas; daug yra bandymų ištirti primityviąsias religijas. Taip pat tiriamas atskirų klasių ir luomų, miesto ir kaimo žmonių religinis gyvenimas.

Suprantama: vienas dalykas objektyviai samprotauti apie religiją, apie įvairias visų pasaulio kraštų religijas, apie įvairias religijos sąvokas, religijų doktrinas ir institucijas, analizuoti juos, sekti jų raidą, ir visai kitas dalykas išpažinti religiją, turėti savo religinį credo, savo paties tikėjimą, suvokti, kuo jis skiriasi nuo netikėjimo arba kitų tikėjimų.

JĖZAUS RELIGIJA

Taip - tai tarsi mano religijos filosofijos esmė, suprantama, tuose dvidešimt keturiuose paragrafuose tik trumpai apžvelgtas įvairių monografijų apie religijas turinys. Daug tikinčiųjų nežino, kas tai yra religija, daug netikinčiųjų net nenutuokia, ką iš tiesų neigia; tačiau mažiausiai ir labai paviršutiniškai supranta religiją indiferentai, abejingieji. Pasiekti, kad jie bent pagalvotų apie religiją - būtų didelis misionieriškas darbas, reikalingesnis negu sakyti pamokslus negrams; tie savaip tiki, bet tiki. Šiandien reikėtų misionierių inteligentijai - suprantama, inteligentiškų ir tikrai religingų.

Pastebėjau, kad jūs, kalbėdamas apie savo tikėjimą, cituojate Kristų ir apaštalus.

Taip. Jėzus - nesakau Kristus - mano tikėjimo mokytojas ir pavyzdys; jis moko, kad meilė maloningajam Dievui, meilė artimui, pagaliau meilė priešui, tyras žmogiškumas, humaniškumas yra religijos esmė. Religingumą ir dorovingumą Jėzus laiko pagrindiniu religijos elementu. Atkreipkite dėmesį, kad Evan-

gelijose, - palyginus su Senuoju Testamentu arba su graikų teologija, - yra mažai teologijos, mažai kosmologijos ir eschatologijos, beveik jokios istorijos; nėra ten kulto ar ritualiniu bažnyčios organizacijų smulkaus aprašymo. Jėzus duoda tik dorovinius pamokymus, nuolatos kalba apie praktinius dalykus, kaip siūlo pats aplinkui jį esantis gyvenimas; meilę artimui parodo suteikdamas pagalbą, dvasinę ir fizinę. Vėl žvilgtelėkime į Evangeliją: kokie diskretiški Jėzaus teologiniai nurodymai, jo priesakai apie transcendentiškumą! Dievas jam yra tėvas, Jėzaus santykis su juo intymus, ypatingas, bet apie tą santykį jis daug nekalba, gyvena dėl jo ir nekuria jokios teologijos sistemos. Jėzus buvo gyvas pavyzdys; jis nemokė meilės vien žodžiais, bet pats nuolatos rodė ją, bendravo su vargšais ir paniekintais, ieškojo nusidėjėlių ir morališkai smukusių, gydė ligonius, sotino alkanus, perspėdavo turtinguosius. Tokia gyva religija plinta labiau pavyzdžiais negu žodžiais, plinta kaip ugnis, kaip epidemija. Jėzus savo mokslo neįrodinėjo: visada kalbėjo kaip galią turįs, teologiškai nepolemizavo, bet smerkė fariziejus ir Rašto aiškintojus, parodydamas netikrą jų religingumą ir moralę. Jis aiškino, jog tikros religijos ir tikro religingumo turi būti laikomasi visą gyvenimą, kiekvieną dieną, kiekvieną akimirką; dauguma žmonių tenkinasi šventiška religija, paradine ir nelabai nuoširdžia - vien išimtiniais atvejais, ypač kada prispiria bėdos, jie prisimena Dievą ir šaukiasi jo pagalbos, laukia stebuklo. Tačiau gyvenimas neamžinas - tik po mirties gyvensime amžinybėje. Suprantama, žmonės to nelabai nori suprasti, atidėlioja amžinybę tolesniam laikui; palieka ją kaip atsargą pomirtiniam gyvenimui. Religijos jausmą gali patirti ne vien bažnyčioje, bet ir fabrike, ir lauke, ir tvarte, ir džiaugsme, ir liūdesy. Tai rodo Jėzaus pavyzdys.

Ar pripažįstate Kristų istorine asmenybe?

Evangelijose, apskritai senojoje krikščionių literatūroje ir apskritai tradicijoje piešiama turtinga ir unikali Jėzaus asmenybė; tai, pone, sunku išgalvoti ir sukurti remiantis vien legendomis. Man pakanka Evangelijų ir apskritai senosios krikščionių literatūros; ji piešia gyvą ir gražų krikščionybės atsiradimo ir jos

raidos vaizdą, jos mokslo, asmenybių ir bažnyčios vaizdą, o tai, man rodos, pagrindiniai dalykai. Svarbiausia yra ta mokslo vertė ir charakteris tos asmenybės, kuriai tas mokslas priskiriamas. O tasai mokslas ir toji asmenybė yra unikalūs ir nuostabūs.

Toji asmenybė tokia tikroviška, jog žmogus gali ją įsivaizduoti.

Skaičiau pagrindinius vadinamuosius Jėzaus gyvenimo aprašymus; nė viename iš jų neradau tiek religinio gyvenimo kaip Evangelijose. Evangelijos tiesiog dvelkia tikrove. Tikro Jėzaus gyvenimo neįmanoma aprašyti, pernelyg mažai išlikę žinių, net paties Jėzaus neturime tikrai autentiško žodžio, jis pats nieko neparašė ir nepaliko. Pirmosios žinios iš Pauliaus, kuris mirė apie 64 metus, o Evangelijos buvo rašoma maždaug nuo 70-ųjų. Išlikęs Naujojo Testamento tekstas daugelyje svarbių vietų ginčytinas, yra perdirbimų, pridaryta klaidų perrašant, verčiant ir t.t. Tačiau pagrindinis mokslas ir religinis Jėzaus charakteris Šventajame Rašte suvokiamas pakankamai gerai ir akivaizdžiai.

O kaip kitų religijų genijai, sakysime Buda, Lao-Tse?..

Nesiimu apie juos spręsti, mažai jais domėjausi, tačiau tiek galiu pasakyti: Jėzaus neužtemdo. Kai kurie šiuolaikiniai europiečiai jų religijas kelia aukščiau už Jėzaus, bet aš manau, jog taip daroma iš kultūrinio nuovargio; ieškoma kažko egzotiško, kas sužadintų išblėsusią religinę fantaziją. Tai rodo moderniosios religijos krizę. Turiu savo nuomonę apie Rytų rezignacijos išmintį, bet meilės išmintis daug didesnė.

MEILĖS RELIGIJA

Atrodo, kad jūsų religija labiau remiasi artimo meile negu Dievo hipoteze.

Ne. Artimo meilė, dorovinis meilės įstatymas man tik pagrindinė ir praktinė religijos išraiška. Religija, religingumas, kaip sakiau, yra požiūris, *attitude* - nerandu mūsiško žodžio - į visatą, į

viską, kas mums duota, taigi ir į Dievą, pasaulį, žmones ir į patį save.

Iš tiesų gyvenime svarbiausia yra žmogaus santykis su žmogumi. Žmogui įgimta meilė kitam žmogui, draugiškumo ir žmogiškumo jausmas; tasai jausmas savaime suprantamas, jo nereikia įrodinėti, nereikia aiškinti, jis tiesiog yra. Bet galime jį stiprinti, gilinti, taurinti: religija, visų pirma Jėzaus religija, yra meilės kultūra. Religija jungia žmogų su žmogumi ne tik įgimta simpatija, bet ir tąja bendra *attitude* Dievo, gyvenimo, pasaulio ir, kaip sakoma, likimo atžvilgiu.

Sakyčiau, jog toji įgimta ir natūrali artimo meilė gyvuotų ir be religijos, be tikėjimo.

Teisybė, bet ne tokia tobula. Religingumas vainikuoja ir pašventina meilę. Religija be žmoniškumo negali būti tikra; žmoniškumas be religingumo negali būti tobulas. Jonas sako: "Jei kas sakytų: "Aš myliu Dievą", o savo brolio nekęstų, - tasai melagis. Kas nemyli savo brolio, kurį mato, negali mylėti Dievo, kurio nemato"[1].

Jėzaus artimo meilės įsakymai apima visapusišką žmogaus bendravimą su žmogumi; jau Paulius iš humaniškumo įsakymų teisingai išveda visus dešimt draudimų.

Jėzaus įsakymai taip pat liepia mylėti save: ne egoistiškai mylėti, bet rūpintis savimi, savo sielos išganymu. Su savimi esame visą laiką, galime nuolatos save veikti, o save paveikti dažnai sunkiau negu kitus; todėl privalome rūpintis savimi, kad nereikėtų rūpintis mumis kitiems. Jėzus tai pasakė gražiai ir praktiškai: mylėk artimą savo kaip pats save; taigi rūpinkis savimi, stenkis pažinti save gerbk save, būk sau nuoširdus ir neapsunkink kitų. Visą laiką budėk, būk atsargus, veiklus, ryžtingas, drąsus, nevenk atsakomybės.

Meilė, tikra meilė yra veikla, darbas, bendradarbiavimas, kūryba kitiems ir sau. Meilė neturi būti sentimentali - sentimentalumas savimeiliškas ir mėgaujasi savais jausmais. Meilė artimui rodoma ne vien užuojauta, bet ir bendru džiaugsmu.

---

[1] Pirmasis Jono laiškas ("Meilės ir tikėjimo kilmė", 20-21)// Šventasis Raštas. Naujasis Testamentas. - Vilnius, 1992, p. 529.

Artimo meilė yra pasaulio programa, ja remiasi žmonių visuomenė, tačiau nepakanka vien jausti žmogui vadinamąjį meilės jausmą - meilę, žmoniškumą reikia įgyvendinti darbu, veikla, kūryba, mums duoto pasaulio tobulinimu. Esame darbininkai Dievo vynuogyne.

Tikra meilė padeda pažinti artimuosius ir patį save, kad žmogus matytų, ko jam trūksta. Pažinti save, būti griežtam sau, kukliam; todėl kalbama apie krikščionišką nuolankumą. Meilė mus daro praktiškus - religingumas nepageidauja ištižėlių. Jau Evangelijose sakoma, kad sūnaus šviesos nepakaks pasaulio sūnums. Jėzus moko: būkite kaip balandžiai ir kaip žalčiai - reikia išmintingumo, nuolankumo ir gudrumo, praktiškumo ir apsukrumo.

Tokios meilės, žinoma, būta ir prieš Jėzų.

Būta, bet Jėzus ją ištobulino; atėjo "papildyti įstatymo", o kartu ir to bendražmogiško, amžino meilės įstatymo. Istorinė Jėzaus mokslo reikšmė, kad jis pirmasis aiškiai ir akivaizdžiai apibrėžė, jog religingumas yra ne vien santykis su Dievu, bet ir su artimu. Prieš Jėzų ir po jo visokių buvo religijų, atšiaurių, nežmoniškų, žiaurių; pasižiūrėkite, kokių žiaurumų griebdavosi Senojo Testamento žydai Dievo vardu! Taip pat musulmonai. Ir krikščionys, nors ir turėjo meilės Evangeliją, skleidė savo tikėjimą ugnimi ir kalaviju, išgalvojo inkviziciją ir mokė neapkęsti kitatikių. Nežmoniškumas, žiaurumas yra vergiškos dvasios vaisius; tiek vergų, tiek vergvaldžių dvasios; vergai ir vergvaldžiai sąlygoja vieni kitus. Negali būti žmoniškumo be tarpusavio pasitikėjimo, religingas žmogus nebijo žmogaus. Tą jau žinojo Jonas: "Nebėra meilėje baimės, tobula meilė išveja baimę. Baimė bijo bausmės, ir kas bijo, tas dar netobulai myli"[1]. Religingas žmogus stiprus.

Ksenofobija, nepakantumas, fanatizmas nesiderina su tikru religingumu; šovinizmas gali būti ne tik nacionalinis ir politinis, bet ir religinis, socialinis bei kultūrinis - visose veiklos srityse nepakantumas ir pasipūtimas neleidžia žmonėms taikiai

[1] Ten pat, 18-19.

gyventi ir bendradarbiauti. Tikrai religingas žmogus yra tolerantiškas, nes mylėdamas Jėzus bendravo ir su muitininkais, ir su pagonimis, o jo mokiniai kalbėjo visomis kalbomis ir ėjo į visą pasaulį.

Mano tikėjimas: Jėzaus mokslas, meilė artimui, tikra meilė, pagarba Dievui. Religija yra viltis, ji įveikia baimę, ypač mirties baimę; nuolatos skatina kilti į aukštybes, vis aukščiau ir aukščiau, žadina pažinimo troškulį, ji bebaimė.

KRIKŠČIONYBĖ IR BAŽNYČIA

Pasakėte: Jėzaus mokslas. Ar nenorite tuo pareikšti, kad Jėzaus žodis krikščionių Bažnyčiose galutinai neįgyvendintas?

Taip. Juk krikščionybė nuo pat pradžios nėra vien tiktai Jėzaus mokslas; ji remiasi ir Senuoju Testamentu ir perėmė daug ką iš orientalinio graikiškojo, romėniškojo bei heleniškojo religinio sinkretizmo. Ji kilo iš žydų, bet augo ir plito tarp graikų ir romėnų; susirado dirvą Romos imperijos šviesuomenėje, tarp mokslininkų teologų, tokių kaip Paulius, tarp filosofų - kaip Augustinas ir kiti, ir tuo pat metu įvairių tautų neapsišvietusioje visuomenėje, tarp barbarų, tremtinių ir vergų. Krikščionybių yra įvairių, nelygu koks individas, klasė, tauta, koks jų išprusimas; kiekvienas ją supranta savaip. Religija visada ir visur atitinka tautos, klasės ir atskirų gyventojų sluoksnių kultūros būklę. Reikia atsargiai kalbėti apie krikščionybę apskritai; nuo pat jos atsiradimo, dar Jėzui gyvam esant, skirtingai buvo suprantamas ir aiškinamas Jėzaus mokslas, - tai matyti ir Naujajame Testamente; plintant krikščionybei, tu skirtumų daugėjo. Nepamirškime, kad neturime nė vieno autentiško Jėzaus žodžio, po jo išliko tik užrašytos ir sakytinės legendos, be to, yra nekanoninės senovės krikščionių literatūros, evangelijų nuotrupų, apokrifų. Remdamosi tais skirtingais aiškinimais, kūrėsi įvairios bažnytinės organizacijos, įvairūs mokslai, kultai ir t.t. Iš pat pradžių bažnyčios kovojo vienos su kitomis; krikščionių bažnyčių istorijoje nemažai kalbama apie erezijas ir sektas, kaip didesnės bažnyčios vadino savo atskalūnes seseris. Tačiau taip buvo ir žydų, ir graikų, ir romėnų laikais, visur - palyginkite, kaip įvairiai aiškinamas Kant, kiek yra Kanto mokyklų ir krypčių. Religijos todėl taip lengvai skyla, kad skelbia mokslą apie patyrimui neprieinamą transcendentalumą, apie dorovę, kuri kiek-

viename visuomeninės raidos etape vis kitokia, ir apie subjektyvų religinį nusiteikimą.

Be to, svarbu, ar idėją priima masės.

Taip, tačiau masėms, taip pat religingoms, vadovavo ir ligi šiol vadovauja dvasios vadovai, mokyti teologai. Pirmasis toks teologas buvo Paulius ir kiti Naujojo Testamento autoriai; paskui atėjo bažnyčios mokytojai graikai, kurie, pasiremdami graikų ir romėnų filosofija, mokslu ir visa kultūra, Naujojo ir Senojo Testamento pagrindu sukūrė pirmąją krikščionybės teologijos sistemą; tai atliko daugiausia Aleksandrijos mokytojai antrojo amžiaus gale ir trečiojo pradžioje. Kadangi vyko literatūrinė kova su pagonimis ir eretikais, mokslą reikėjo tiksliai formuoti. Teologija beveik nuo pat savo pradžios tapo apologija ir polemika - tai svarbus faktas krikščionybei ir bažnyčiai suprasti; ji niekada nebuvo viena ir vieninga krikščionių bažnyčia, o Naujojo Testamento Jėzus buvo ir ligi šiol tebėra daugiausia religijos įkūrėjas.

Tuo metu, kai gyveno Jėzus, ir vėliau po jo tikintieji ir pasekėjai rinkdavosi tik į laisvus susibūrimus - apaštalų epocha; tik vėliau susiorganizuoja Bažnyčia. Konstantino laikais Bažnyčia tampa valstybine; iškyla Romos ir Bizantijos teokratija, vėliau viduramžių teokratija. Bažnyčia jau ne tik religinė organizacija, bet ir politinė, pasaulietinė. Frankų karalius Karolis Didysis, padedamas popiežiaus, atkuria politinę Romos imperiją; tačiau jau vienuoliktajame amžiuje kyla ginčai ir karai tarp imperatorių ir popiežių, tarp pasaulietinės valdžios ir pasaulietinės-dvasinės. Popiežiaus galia nuo keturioliktojo amžiaus gerokai sumenksta; visame krikščioniškame Vakarų pasaulyje prasideda judėjimas taisyti smukusią Bažnyčios moralę; Bažnyčia pati šaukia reorganizacinius susirinkimus, tačiau bergždžiai; kyla revoliucinė reformacija Čekijoje, Vokietijoje ir kitur.

Tai, pone, nepaprastai reikšmingas istorijos faktas, kad Bažnyčia viduramžiais tiesiogiai buvo paėmusi visą dvasinį vadovavimą, o politinį - netiesiogiai ir tiesiogiai: viduramžiai buvo subažnytėjimo epocha, o naujieji amžiai - nubažnytėjimo. Visose srityse, visų pirma filosofijoje ir moksle, kuriasi naujieji moks-

lai ir jų mokyklos, nepriklausomos nuo Bažnyčios; visos kultūros sritys vaduojasi iš Bažnyčios priklausomybės ir kontrolės, o religijos darosi individualesnės, nepriklausomos nuo Bažnyčios. Nuo Bažnyčios atsiskiria valstybė ir perima vadovavimą kultūrai, beje, daugiau administracinį negu tikrą.

Tokia yra, trumpai apžvelgus, krikščionybės kaip Bažnyčios raida; taigi matote, koks turtingas ir įvairus turinys to, ką vadiname krikščionybe.

Krikščionių bažnyčios, kaip jau sakiau, buvo ir ligi šiol tebėra priklausomos nuo savo aplinkos; jos priklausė nuo savo antikinės aplinkos - daug daugiau ir giliau negu apskritai žinoma; krikščionybė dideliu mastu yra antikos tęsinys. Štai Naujasis Testamentas buvo parašytas graikiškai, o Senasis Testamentas jau trečiajame amžiuje prieš Kristų helenizuotiems žydams buvo išverstas į graikų kalbą. Sunku pasakyti, ar Jėzus buvo susipažinęs su helenizmo idėjomis: Palestina - ypač Jeruzalė - ir visa Mažoji Azija tuo metu jau buvo smarkiai helenizuotos. Jono evangelijoje skaitome, kad graikai atėjo pas apaštalus ir pageidavo pamatyti Jėzų. Vargu, ar jie norėjo tik pamatyti, tikriausiai ir pasikalbėti su juo, žinoma, graikiškai. Paulius tikrai mokėjo graikiškai ir buvo susipažinęs su visa to meto graikų filosofija, ypač su stoicizmu; Jono evangelijoje randame neoplatonizmo teiginių apie *logos* ir t.t. Pirmieji krikščionių teologai buvo krikščionybę priėmę graikų ir romėnų filosofai, filosofai ypač Platonas, Aristotelis ir stoikai, turėjo įtakos krikščionių teologijos ir Bažnyčios mokslo raidai. Bažnyčia pagaliau pripažino visą Aristotelį; apskritai viduramžių Bažnyčia išsaugojo mums antikinę literatūrą, taip pat perėmė Romos imperijos teisę ir politines Romos imperijos idėjas - daugiausia Karolio Didžiojo.

Ankstyvoji ir viduramžių Bažnyčia perėmė ne tik antikinę filosofiją, bet ir daug įvairių dalykų iš antikinės religijos: daug kulto organizacijų iš graikų, romėnų, ypač žydų praktikos; žinoma, krikščionybė pakeitė perimtos praktikos ir pažiūrų prasmę...

Tai kaip iš tiesų: ar krikščionybė surevoliucino antiką, ar iš jos išaugo?

Ir taip, ir taip. Kiekviena revoliucija nėra grynas neigimas ir griovimas to, kas yra, bet raida ir reforma. Krikščionybė išaugo iš žydų religijos ir perėmė nemažai antikos elementų; dau-

geliu požiūriu ją peraugo, bet daug ką ir išlaikė. Jėzus pats kalbėjo, jog atėjo ne griauti Senojo Testamento, bet tik jo papildyti; faktiškai vis dėlto beveik sugriovė.

Krikščionių Bažnyčia, pasiremdama graikų ir romėnų filosofija, sukūrė savo teologiją ir scholastinę filosofiją; iš pradžių ji apoligetinė ir poleminė - tuo įrodo savo priklausomybę nuo antikos, su kuria ilgai kovojo; tačiau kiekviena kova daro abipusį poveikį. Savo teologija ir scholastika Bažnyčia paruošė dirvą reformacijai, religijos ir Bažnyčios reformai, revoliucijai. Antikinę kultūrą perėmė renesansas ir humanizmas, tolesni jos paveldėtojai.

Vadinasi krikščionybė ir Bažnyčia pradėjo rastis in nuce[1] jau krikščionybės pradžioje.

Taip. Paimkime atskiras Bažnyčias, kaip jos sąlygojamos istorijos ir raidos. Visų pirma turime dviejų formacijų katalikų Bažnyčią. Katalikybės idėją jau penkioliktame amžiuje formulavo Vincenc iš Lerino kaip tikėjimą tuo *quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est*. Romos Bažnyčia atstovauja dvasiniam centralizmui, kuris tęsia ir tobulina Romos imperijos politinę ir kultūrinę centralizaciją; Rytų Bažnyčia remiasi autokefalinių bažnyčių ir jų hierarchijų federaciniu lygiateisiškumu - rytuose, pačiame Oriento pakraštyje, Romos centralizmas nebeturėjo tokios galios. Skirtumas tarp antikinės Romos ir graikų orientalinės kultūros išliko Romos ir Bizantijos, katalikų ir pravoslavų dualizme. Galima nurodyti faktą, jog Katalikų Bažnyčia savo organizacija gerokai panaši į Romos valstybę; būdama visuomeninė organizacija, ji natūraliai pasekė valstybės organizacijos pavyzdžiu - geresnės organizacijos to meto visuomenėje nebuvo. Jos universalumas ir tarptautiškumas yra istorijos unikumas.

Paimkime protestantų Bažnyčias. Jos susikūrė pribrendus bažnyčios ir moralės reformoms, tačiau jų atsiradimą paruošė ir laipsniškas kritiško proto vadavimasis iš oficialiosios teologijos. Čia irgi vyksta *mutatis mutandis*[2], kaip kažkada Graiki-

---

[1] Iš esmės (*lot.*).
[2] Atitinkami pasikeitimai (*lot.*).

joje, kada filosofai konfliktavo su žynių mitologija. Amžina istorija!

Romos centralizmas virto net Romos vyskupo dvasiniu ir religiniu absoliutizmu. Nelogiška. Jeigu Bažnyčia, įkurta Jėzaus-Dievo, ir jeigu Romos vyskupas per apaštališką paveldėjimą tapęs jo tarpininku ir jo apreiškimo saugotoju žemėje, ar galima, tuo remiantis, įrodinėti popiežiaus neklystamumą. Rytų Bažnyčia visos Bažnyčios neklystamumą įtvirtina praktiškai - Bažnyčios Susirinkimu; tačiau Susirinkimas yra parlamentas ir turi visus parlamento trūkumus. Panašaus neklystamumo siekia ir protestantų Bažnyčios, bet jos neturi tokio dvasinio autoriteto; nusileidžiama religiniam ir dvasiniam subjektyvizmui bei individualizmui, tiems dviem pagrindiniams dvasiniams naujųjų laikų reikalavimams. Prisideda dar protestantiškasis Šventojo Rašto neklystamumas, tačiau Šventasis Raštas aiškinamas individualiai; todėl Katalikų Bažnyčia griežtai žiūri, kad Šventąjį Raštą teologai aiškintų dogmatiškai, kontroliuoja jo vertinimus ir skaitymą už bažnyčios sienų.

Reformacijos atsiradimas ir jos raida, naujų bažnyčių ir teologijų susikūrimas yra reikšmingi krikščioniškojo pasaulio kultūrinės raidos įvykiai; stebėtina, kad reformacija atsirado ir apėmė visą Bažnyčią - visa krikščionybės raida yra nuostabus ir gilus procesas.

RELIGIJOS RAIDA MŪSŲ KRAŠTE

O kokia mūsų religijos raida?

Apie tai ne kartą esu kalbėjęs ir rašęs. Iš pradžių po krikšto mes svyravome tarp Vakarų ir Rytų; mes esame ant Rytų ir Vakarų ribos, o krikščionybė atėjo pas mus iš Rytų, tuo metu dar dogmatiškai neatskirtų nuo Romos. Mes greitai tapome religiniais, politiniais ir kultūriniais vakariečiais. Tas palinkimas į Vakarus svarbus ir lemtingas mūsų istorijoje. Vėliau mes pirmieji Europoje, ir vėl Vakarų veikiami, pradėjome Bažnyčios atgimimą ir revoliuciją; vadinamųjų erezijų ir įvairių sektų bu-

vo prieš mūsų reformaciją, bet pas mus pirmą kartą reformacija apėmė visą tautą. Reformacija Čekijoje paruošė dirvą reformacijai kituose kraštuose; Luther teisingai pasakė, kad visi esame husitai. Hus - Chelčiský - Komenský yra mūsų tikėjimo vadai kartu su Vakarų katalikybe. Hus religijoje ir Bažnyčioje į pirmą vietą iškėlė dorovingumą; Chelčiský pastebėjo Bažnyčios priklausomybę nuo valstybės ir reikalavo teokratijos; Komenský sustiprino reformacijos pastangas idėjomis, kad dvasinio gyvenimo turinį, be religingumo, sudaro išsilavinimas ir žmogiškumas; jis kūrė įvairias auklėjimo įstaigas ir siekė, kad jos taptų *officina humanitatis* - žmoniškumo dirbtuve.

Prie politinio ir kontrareformacinio, iš esmės prievartinio Habsburgų valdymo prisijungė katalikybė - Bažnyčia, kuri prieš reformacijos revoliuciją atstovavo tautos daugumai. Tačiau antireformacinė prievarta naudos nedavė; aštuonioliktajame amžiuje, tautinio atgimimo epochoje, įsigalėjo švietimas, vėliau - jo pažadintas liberalizmas; kartu su mūsų pasipriešinimu sostui kilo ir nepasitenkinimas Bažnyčia, kuri tarnavo tai dinastijai.

Kokia iš to išvada mūsų dabarčiai?

Kokia išvada? Visų pirma pažinti praeitį - ir nepaskęsti abejingume religijai. Mūsų tautos istorijos pagrindas - religinis sąmoningumas. Tautos tėvas Palacký buvo gerai įsisąmoninęs šią ypatingą tautos misiją. Aš daug esu galvojęs apie mūsų religijos problemą. Mano profesija politika, ne religija, ir pagaliau ne teologija, bet man religija yra pagrindinė dvasinio gyvenimo dalis, apskritai kultūros dalis. "Pasaulio revoliucijoje" pasakiau: Jėzus, ne Cezaris, pasakiau tai kaip politikas.

Aš esu ir buvau prieš liberalizmą, prieš tą jo formą, kurią jis įgavo po keturiasdešimt aštuntųjų metų; jis man atrodo vienpusiškai racionalistinis, o religijos klausimu pernelyg indiferentiškas, religiškai sterilus.

Ar Bažnyčios dar gali vystytis? Ar įmanomas koks nors religijos atsinaujinimas?

Viskas vystosi; vystosi ir ateityje vystysis ir religijos. Bandžiau

suprasti pagrindines krikščionių Bažnyčias; pats asmeniškai ir giliai išgyvenau katalikybę, vėliau pažinau protestantizmą, kiek galėdamas, domėjausi pravoslavybe, ypač rusų; žinau visų tų pagrindinių Bažnyčių dvasinę būklę ir negalėčiau pasakyti, kodėl ji turėtų būti galutinė. Dabar visur matome, kad žmonija, tautos visuose veiklos baruose siekia vienybės, - ir tai sunkiai sekasi; dideli dalykai greitai nepadaromi. Krikščionių Bažnyčiose trokštama vienos avidės ir vieno ganytojo. Taip, kalbama apie Bažnyčių uniją; tai šimtmečiais kartojama ir katalikų, ir protestantų Bažnyčiose. Katalikybė atmeta uniją su protestantais, tačiau abiejų pusių įžymūs teologai rodo susitaikymo ženklų. Istorija yra istorija. Žinoma, suvieniję Bažnyčias, bet neatnaujinę religingumo ir dorovingumo, šių dienų vidinių religijos problemų neišspręsime. Religija yra vientisas dalykas, jos nepataisysi lopymu.

Tikiu Jėzaus mokslu, tikiu, turiu tikėti ir religijos ateitimi. Bet kokiu atveju pasikliauju Palackiu; savo santykiuose turime laikytis tolerancijos - ne indiferentiškos tolerancijos, o pozityvios tolerancijos: kiekvienas privalo turėti savo įsitikinimus ir nuoširdžiai gerbti kitų įsitikinimus. Linkėkite kiekvienam tiesos - tai buvo pasakyta mums ir tai galioja visada.

Pasižiūrėkite: pas mus, atsiradus politinei laisvei, padaugėjo religinių sektų, susikūrė gausinga Čekoslovakijos Bažnyčia; tiesa, daugelis čia mato religijos susiskaidymą - bet tai ne abejingumas religijai. Mūsų respublika marga ne vien tautybėmis, bet ir religijomis; čia regiu religinės ir dvasinės raidos galimybę.

BAŽNYČIA IR VALSTYBĖ

Sakėte, jog esate greičiau politikos žmogus negu religijos. Ar į Bažnyčią irgi žiūrite politiko žvilgsniu.

Suprantama. Kiekviena organizacija, ypač tokia didžiulė kaip Bažnyčia, *ipso facto*[1] politinė tikrovė. Bažnyčia atsirado pagonių valstybėje, eidama prieš ją ir iš dalies su ja; kaip organizuo-

[1] Savaime (*lot.*).

ta visuomenė ji turėjo nusistatyti savo santykį su valstybe, kuri tuo metu buvo vienintelė viską aprėpianti visuomeninė organizacija. Jau Jėzus skyrė ciesoriui, kas ciesoriaus, o Paulius ta kryptimi nuėjo dar toliau. Bažnyčia nesikėsino nušalinti pagonių valstybės ar pertvarkyti ją politiškai, ji tik norėjo pakreipti ją į krikščionybę; o kai joje krikščionybė paplito ir Bažnyčia tapo valstybine, susikūrė krikščioniškoji teokratija. Valstybė pasinaudojo Bažnyčia kaip savo doroviniu ir religiniu pagrindu; monarchai - *nota bene* absoliutiniai - buvo "iš Dievo malonės". Rytuose teokratija virto cezaropapizmu, Vakaruose popiežiaus valdžia iškilo virš imperatoriaus, taigi tapo papocezarizmu. Tai buvo natūralu ir savo metu teisinga, kad Bažnyčia, švietimo nešėja, pasidarė pranašesnė už valstybę; tačiau tasai pranašumas truko neilgai, kilo kova tarp pasaulietinės ir dvasinės valdžios.

Bažnyčios ir valstybės santykiai pamažu sunormalėjo. Atsiminkite, kad Romos imperatoriai, kai krikščionių padaugėjo, o Bažnyčia centralizavosi, krikščionis ir vėlesniais laikais persekiojo; tiesa, šiandien istorikai įrodinėja, kad tų persekiojimų tiek nebuvo, kiek anksčiau kalbėta, tačiau tai nekeičia dalyko esmės. Ar pagonys persekiojo krikščionis, ar krikščionys, patekę į valdžią, pagonis, - kaip sakiau, Jėzus tik išjudino viską, o jo meilės įsakymai nebuvo tuoj pat ir visur įvykdyti. Galima surasti daug gražių posakių iš senųjų krikščionybės laikų; pateiksiu tik iš Tertuliano: "Nesiderina tarpu savęs Dievo vėliava ir žmonių vėliava, Kristaus vėliava ir velnio vėliava. Krikščionis gali kariauti tik be kardo - Viešpats kardą pašalino".

Bažnyčių priklausomybė nuo valstybės geriausiai matyti iš to, kaip Romos imperija, padalyta į Rytų ir Vakarų, paruošė dirvą Romos ir Graikų katalikybei bei pravoslavybei atsirasti ir plėtotis; valstybės skilimas sukėlė Bažnyčios skilimą. Žinoma, čia lėmė ir kultūros skirtumai, bet valstybės poveikis Bažnyčiai akivaizdus. Pati Bažnyčia savo esme yra visuomeninė institucija; ji ne tik moko, tvarko kulto reikalus, bet ir saugo dorovę, rūpinasi visais gyvenimo dalykais. Todėl ir susikūrė įvairių formų teokratijos: religija ir politika, Bažnyčia ir valstybė vadovauja visuomenei viena ranka - paprastai Bažnyčia vadovauja karaliams ir kunigaikščiams. Reformacija pakeitė Bažny-

čios santykius su valstybe; valstybė, stodama katalikų pusėn, gavo daugiau galios todėl, kad katalikiškose šalyse gynė Katalikų Bažnyčią nuo reformacijos ir pati veikė prieš reformaciją, o protestantiškose šalyse - globojo protestantus ir naujas Bažnyčias, kurios paskui kūrė savo teologijas ir bažnytines organizacijas. Protestantizmas buvo demokratiškesnis, katalikybė aristokratiškesnė.

Tiesa, griežti valstybės ir teisės teoretikai nemato teokratijoje valstybės ir teisės pagrindo; teisininkai, išėję romėnų teisės mokyklą, teisės ir valstybės pagrindų, jos atsiradimo ir raidos nesieja su religija, etika ir dorove. Teisė jiems šalia etikos ir dorovės yra savarankiška ir originali sociologijos kategorija. Aš nieko negaliu padaryti: esu įsitikinęs, jog teisė ir valstybė susikūrė ant dorovės pagrindų, o kartu ir ant religijos. Galime manyti, jog dvasinė ir pasaulietinė valdžia politiškai ir administraciškai turi būti atskirtos, - ta linkme eina ir visuomenės raida; valstybė atsirado iš reikalo organizuotis, ir jos funkcijos dažnai buvo karinės, ūkinės; tačiau ji vykdė teisingumą, gynė skriaudžiamuosius, baudė nusikaltėlius - kol valstybė vadinasi teisinė ir kultūringa valstybė, ji kuriasi ant dorovės pagrindų. Žinoma, plėtojantis ir įvairėjant visuomenės santykiams, ūkinės, administracinės ir karinės funkcijos joje pradeda dominuoti. Tačiau ir senose teokratijose, lazda, sakyčiau, būdavo veiksmingesnė už argumentą; dvasinė valdžia buvo ir tebėra tvaresnė, bet pasaulietinė stipresnė. Vis dėlto reikia suprasti, kad žmonių visuomenei vadovauja dvi pagrindinės organizacijos, valstybė ir Bažnyčia, ir kad tos organizacijos natūraliai ir visada derinasi savo santykius: sostai remia altorius, altoriai sostus.

Dabar, naujaisiais laikais, prie valstybės ir religijos prisidėjo trečiasis elementas - tautos idėja, bet tai naujas skyrius.

TIKĖJIMAS IR MOKSLAS

Šiandieninė religijos ir kultūros situacija geriausiai matyti mūsų universitetuose: šalia trijų keturių pasaulietinių fakultetų, mokslo ir filosofijos, turime teologijos fakultetą; oficialiai dėstomos dvi pasaulėžiūros, kurios skiriasi savo metodais, mokymu ir tikslais. Vienoje pusėje stovi mokslas su moksline filosofija, čia viso pažinimo šaltinis yra patirtis ir protas; o kitoje pusėje - bažnytinė teologija, kuri tikro pažinimo versme skelbia apreiškimą ir Bažnyčios autoritetą. Valstybė išlaiko abiejų pasaulėžiūrų skelbėjus ir institucijas, nors tos pasaulėžiūros viena kitą ne tik kritikuoja, bet ir atmeta, neigia. Žodžiu, tai ir yra kultūros kova, nors tie konfliktai ne visada vyksta tiesiogiai ir atvirai.

Šiandien toji kova beveik išblėsusi, ar ne? Atrodo, kad žmonės turi kitokių rūpesčių.

Priblėsusi, bet nepasibaigusi. Tiesa, tarpais toji kova būna radikalesnė, atviresnė, o kartais aprimsta, darosi netiesioginė, tačiau tai chroniškas konfliktas. Matyt, tai yra kultūros raidos akstinas. Žmonės kaip reikiant nesuvokia, jog tasai dvasinis antagonizmas trunka jau daugiau kaip du tūkstančius metų. Jo pradžia Graikijoje. Nuo to laiko, kai mokslas ir filosofija išsivadavo iš tradicinės mitologijos ir politeizmo, kilo antagonizmas: Sokratas - tipiškas ir gražus mąstytojo pavyzdys ir viena pirmųjų to kultūros konflikto aukų. Po Sokrato filosofija etikos bei religijos požiūriu visada stoja prieš liaudies religiją. Krikščionybė toliau kovoja su politeizmu ir mitologija ir stiprina savo teologiją graikų filosofija, nors apologetiškai su ta filosofija ir kovoja; ji taip pat savinasi iš graikų ir Rytų pasaulio daug mitologijos, religijos ir kulto elementų - arba perima visą tą klasikos konfliktą. Nuo tų laikų konfliktas trunka be paliovos.

Sakyčiau, su viena išimtimi - viduramžiais.

Ne visai. Viduramžiais siekta vienovės, bet galutinai to nepadaryta. Nesiliovė apologetika ir polemika, nors ir pasidarė nebe tokia smarki kaip pirmaisiais krikščionybės amžiais; su islamu polemizuota mažiau negu su antikine filosofija gal todėl, kad ši polemika vyko mūšių laukuose. Bažnyčia organizavo savo filosofiją - scholastiką - kaip "teologijos tarnaitę"; bet kaip tik toji priklausomybė rodo vidinį antagonizmą - kaip ir bet koks vergavimas. Scholastika savo gudragalviavimu, o ne rimtu protavimu, teologijos gynimu iš tikrųju griovė Bažnyčios autoritetą; juk tai iš esmės *contradictio in adjecto*[1], kad Dievo žodį, Dievo apreikštą žodį turi ginti žmogaus protas ir kad tas protas, kritika, spekuliacija turi spręsti apie įvairius apreiškimus ir religijos moksle. Protas turi spręsti apie Mozės, Jėzaus, Mahometo mokslo vertę. Ieškodami išeities, scholastai jau vienuoliktajame amžiuje sugalvojo dviejų tiesų teoriją - štai čia antagonizmas akivaizdus. O prisiminkite tas nuolatines erezijas bei sektas ir polemiką su jomis - polemiką, sustiprintą ugnimi ir kalaviju: nuolatinę kultūros kovą. Vincencės iš Lerino apibrėžimas galioja ir visada galiojo, o katalikybei - idealus.

Viduramžių Bažnyčia autoritetą įtvirtino visur, savo dvasiniu ir politiniu absoliutizmu diktavo vienodas pažiūras į pasaulį; bet tas absoliutizmas ilgai neišsilaikė, negalėjo išsilaikyti - jis turėjo savyje antikos pasaulietinį ir proto palikimą. Scholastika nuolatine savo apologetika, savo logicizmu ir apeliavimu į protą, taip pat dėl to, kad buvo perėmusi antikinę filosofiją, ypač Aristotelio, didžiausio graikų racionalisto, mokslą, ruošė dirvą reformacijai, humanizmui ir renesansui. Šitaip prasidėjo nauja epocha, kuri sąmoningai įveikė senąją - viduramžius; susikūrė naujasis mokslas ir naujoji mokslu pagrįsta filosofija. Ir menas nustojo tarnauti vien Bažnyčiai - renesansas jau savo pavadinimu byloja apie naujųjų laikų ir viduramžių priešpriešą. Šitaip valstybė ir visa visuomenės santvarka išsivaduoja iš Bažnyčios. Tačiau katalikų teologija pradeda konfliktą su naujomis, protestantų, teologijomis, o kita vertus, su mokslu bei naująja filo-

[1] Pažyminio ir pažymimojo žodžio prieštaringumas, logikos klaida (*lot.*).

sofija ir *last not least*[1] - su naujomis valstybės koncepcijomis. Naujosios protestantų teologijos sistemos buvo artimesnės naujajai filosofijai ir politikai negu katalikybė; protestantizmas pripažino religinio individualizmo principą, nušalino kunigiją ir kartu iš pagrindų susilpnino Bažnyčios įtaką, teokratijos hierarchiją. Žinoma, ir protestantizmas griebdavosi bažnyčios ir teologijos absoliutizmo - Kalvin leido sudeginti Servetą.

Apskritai viduramžiai iš esmės labai nevientisi: bažnyčios ir politikos vienovė, bendros pažiūros į pasaulį buvo dirbtinės, suvienodintos autoriteto, fizinės ir dvasinės prievartos. Todėl prasidėjo nauja epocha, kurią atnešė bažnytinės, o paskui ir politinės revoliucijos prieš viduramžių visuomenės organizacijas.

Naujai epochai būdingas nubažnytėjimas; valstybės galia vis didėja, platėja, o Bažnyčios mažėja, suvalstybinamos visos visuomeninės jos funkcijos ir jėgos; vietoj Bažnyčios absoliutizmo atsiranda valstybės absoliutizmas. Protestantizmas, ypač liuteroniškasis, irgi tam tikru mastu tą absoliutizmą remia; kovodama su katalikybe ir popiežiumi, valstybė sustiprėja. Neatsitiktinai įžymus naujųjų laikų protestantų teologas daro išvadą, jog Bažnyčia galėtų išnykti ir visą visuomenės vadovavimą perleisti valstybei. Katalikybė tuo metu irgi padeda valstybei, remia ją kovoje su reformacija. O valstybė, siekdama sau naudos, ir vienur, ir kitur padeda bažnyčioms.

Tasai filosofijos ir mokslo konfliktas su teologija, tasai kritinio proto nesutarimas ir kova su Bažnyčios ir religijos autoritetu yra chroniškas, jis išplaukia iš paties žmonijos mąstymo esmės ir jo raidos. Mokslas ir filosofija dar Graikijoje radosi ir ligi šiol tebesiranda iš pirminių mitų; žmogaus dvasia bręsta vaduodamasi iš mitologijos - tiesa, toji demitologizacija, tas mokslinis tikslinimas vyko ir vyksta pamažu; iš pradžių šiek tiek mokslo prasiskverbė į mitus, kartais truputį mitų patekdavo į mokslą. Tai savaime suprantama: žmonija negalėjo laukti, kol mokslas ir filosofija pateiks užbaigtas, tobulas, logiškai darnias ir moksliškai tikslias pažiūras į pasaulį ir gyvenimą; paaiškinti pasaulį ir gyvenimą žmonėms reikėjo tuoj pat, nieko nelaukiant, ir tasai pats pirmasis aiškinimas buvo mitinis. Tad nenuostabu, kad,

[1] Galų gale (*angl.*).

konfliktui paaštrėjus, ir vienoje, ir kitoje pusėje kritika virsta priešišku neigimu: Bažnyčia nori sutriuškinti mokslą, mokslas - religiją. Tačiau neigimas nėra ir negali būti tikslus, nes reikia pozityvios raidos, reikia pažangos, tobulėjimo vienoje ir kitoje pusėje.

Ar įmanoma tikėjimą patobulinti pažinimu?

Atkreipkite dėmesį į žodį *tikėjimas*! Psichologiškai tikėjimas yra sprendimas ir įsitikinimas, kad tas sprendimas teisingas; šia prasme tikėjimas yra esminė proto veikla, ir nėra pažinimo be tikėjimo. Noetikos požiūriu svarbu tai, ar mūsų tikėjimas moksliškas, kritiškas, ar, užuot teisingai stebėję ir argumentavę, tikime tuo, ko pageidaujame; svarbu, ar tikime autoritetu, ar kritišku protu. Mokslas irgi tiki, bet pagrįstai.

Pozityvi pažanga: pavyzdžiui, graikų filosofija kritikavo liaudies mitologiją ir politeizmą; siekė nuo mitų pereiti prie mokslo pradmenų ir monoteizmo. Todėl ši filosofija atitiko žydiškąjį ir krikščioniškąjį monoteizmą ir padėjo sukurti krikščioniškąją teologiją. Graikų filosofai skelbė humaniškumą, visų žmonių lygybę; jais pasekė krikščionybė savo meilės ir žmoniškumo idėjomis. Štai jums tokios pozityvios raidos pavyzdys: krikščioniškoji teologija toliau plėtojo antikinę filosofiją, nors *ex thesi*[1] stodavo prieš ją. Panašiai ir toliau: teologija sukūrė savąją krikščioniškąją filosofiją, o ši noromis nenoromis tiesė kelią naujajai, mokslinei. O šių dienų mokslas - esame tik ant pažinimo slenksčio, bet kiekviena nauja mokslo žinia mūsų pasaulio ir gyvenimo suvokimą daro gilesnį! Kuo labiau moksliniu pažinimu plečiame ir tiksliname savo gyvenimo ir pasaulio vaizdą, tuo geriau pažįstame ir galime pažinti Dievą kūrėją ir judintoją.

Aš pasakyčiau taip: filosofija yra mokslo, moksliškumo, kritiškumo priemonė, o teologija - mito ir mitiškumo priemonė; mitiškumas nėra ir negali būti negyvas. Mokslininkai ir filosofai, karštai puldami teologiją, lengvai pamiršta, kad teologija ne religija. Ką rodo tai, kad nuo amžių vykstančioje teologijos kovoje

[1] Savo skelbiamu mokslu (*lot.*).

su mokslu ir filosofija, religija ir Bažnyčia tebesilaiko? Religija nėra vien teorijos klausimas, ji apima ne tik pažiūras į gyvenimą ir pasaulį, ne tik teologiją, bet ir paties gyvenimo klausimą, tai praktikos dalykas. Kol Bažnyčia tenkina gyvų žmonių religinius poreikius, ji gyvena pati. Filosofams būtų pravartu įsisąmoninti, jog daugelis metafizinių sistemų, kurias jie rimtu veidu dėsto, moksliniu ir dalykiniu požiūriu ne geresnės ir ne mažiau mitologinės negu teologija. Argi tarp filosofijos sistemų nėra tokio pat nuolatinio konflikto ir kovos?

Čia, žinoma, yra skirtumas: filosofija bando žmogų įtikinti, bet nesiekia valdyti sielų.

Argi nesiekia? Siekia, tik kitokiomis priemonėmis; argi mokslinis švietimas nėra dvasinis vadovavimas? Gal neturime mokslinių Bažnyčių, sektų ir erezijų? Mokslininkas ir filosofas dėsto žmonėms savo mintis ir tyrinėjimus lygiai taip, kaip dėsto kunigai ir pamokslininkai savo mokslą. Visas mąstymas ir veikla nėra tik individualus dalykas, bet ir visuomeninis; ne vien sau mąstome, bet ir kitiems, drauge su kitais. Pone, jeigu filosofija galėtų, kartais irgi norėtų įsakinėti. Ir mokslininkai su filosofais būna vieninteliai teisūs ir neklystantys, ką padarysi. Matote, mokslininkai ir filosofai taip pat žmonės, o žmonėms ne visada rūpi vien tiesa, bet ir garbė, ir prestižas, ir duonos kąsnis.

Vadinasi, kultūros kovoje nereikia išvarinėti velnio Belzebubu.

Ir neišpilti kūdikio kartu su vandeniu. Visą laiką kovoje su religija ir teologija pamirštama, kad religija nėra tik mokslas, tik teologija, bet ir gyvenimo praktika, kad ji užpildo ir kilnina visą tikinčiųjų gyvenimą.

Aš sakyčiau, kad bažnyčios kultas ir apeigos turi savotiško poetiškumo. Prisimenu, kaip Björnson aprašo bažnyčios poveikį kaimui - įsivaizduokite visa tai: kaip tas nepaprastas, architektūriškai ir simboliškai įkvepiantis statinys veikia paprastą žmogų, ypač vaiką, kuris yra matęs tik varganą, ankštą kambarėlį; tikintieji bažnyčioje visi drauge, visi šventadieniškai apsitaisę, švarūs, nuo seniūno - kadaise nuo pono feodalo - ligi var-

gingiausio kumečio, visi priklauso vienai visumai; čia susitinka jauni žmonės, išsipuošę įsimylėjėliai; bažnyčioje žmonės klausosi muzikos, dažniausiai gražios muzikos, gieda tų pačių minčių apimti; statulos, paveikslai ir smilkalai - visa tai veikia jų jausmus; kultas ir atskiros apeigos - nelyginant teatras, drama ir drauge didžiulis simbolis, reginys ir skatinimas susimąstyti; pamokslai yra retorikos, diskusijų ir polemikos pavyzdys, rodantis, kaip plėtoti temą - kiek čia gražių įspūdžių, kokia čia puota žmonių sieloms, kiek tai duoda vaikams! Kiek tai davė kadaise man! Tai rodo, jog nepakanka Bažnyčią ir teologiją neigti teoriškai; su religija ir dorove susiduriama praktikoje; galima duoti žmonėms kitokį mokslą, bet ką jiems duosime vietoj religijos teikiamos vilties ir pilnatvės? Tik gyvos religijos gali pakeisti negyvas ir merdinčias religijas ir bažnyčias. Čia klysta filosofai ir teologai: teologija nėra religija, ji tik religijų teorija; filosofija gali pakeisti teologiją, bet neįstengs pakeisti religijos. Žinoma, dažnai ir Bažnyčios daugiau dėmesio skiria savo teologijai, tai, kuo žmonės tiki, tikratikybei, o ne doroviniam ir gyvenimiškajam religijos turiniui. Bet ar ne panašiai būna politinėse partijose? Žmonių silpnybė: daugiau kalbame negu dirbame...

TOLERANCIJA

Tame istoriniame mokslo ir bažnyčios konflikte matau vienintelį kelią: siekiant pažinimo, neprarasti religingumo. Padorus, garbingas žmogus bus tolerantiškas - taip pat kritiškai žiūrės į save ir į savo pažiūras. Prisimenu Augustiną: *in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas*[1] - tiesa, ir tasai Augustinas pritarė mirties bausmei, kuriai būdavo pasmerkiami eretikai.

Ir vis dėlto, kaip žinote, tikintieji ir netikintieji į toleranciją žiūri nepatikliai: esi nei šiltas, nei šaltas, bet drėgnas, išspjausiu tave iš burnos...

[1] Būtinuose dalykuose vienybė, klaidinguose dalykuose laisvė, visuose - meilė (*lot.*).

Taip, tačiau tolerancija nei drėgna, nei patogi, ji nėra svyruojanti ir neapibrėžta; ir tolerancija turi būti tvirta ir nuosekli. Tolerancija tai ne abejingumas, ne moralinis ir religinis kompromisas arba įsitikinimo neturėjimas. Šių dienų liberalizmui visada prikišdavau indiferentiškumą visuose religijos ir dorovės dalykuose. Kur yra interesas ir aktyvumas, ten negali būti indiferentiškumo. Nepripažįstu *laisser faire*[1] - tai ne bendradarbiavimas. Liberalizmas paprastai suprantamas kaip politinė ir ūkinė programa, bet to neužtenka. Liberalizmas įsigalėjo kaip "laisvas mąstymas" ir visų pirma nukreiptas prieš teologiją ir bažnyčia, o antra - prieš politinę nelaisvę. Tačiau laisvė nėra tušti rėmai, į kuriuos kiekvienas gali dėti, ką nori; tikra laisvė padaro vietos geresniam pažinimui, geresnei organizacijai ir protingesnei veiklai. Tolerancija yra moderni dorybė, tikras humaniškumas; visi žinome, kad iš prigimties esame apdovanoti skirtingais gabumais; todėl dvasinės ir visuomeninės vienybės siekiame ne diktatu ir prievarta, o pripažindami įgytus žmonių sugebėjimus ir jų harmoningumą. Šiandien ir ateityje vienybę galime pasiekti tik harmonija, bendradarbiavimu ir tolerancija. Turiu po ranka gražią citatą iš Goethės:

"Die verschiedenen Denkweisen sind in der Verschiedenheit der Menschen gegründet, und eben deshalb ist eine durchgehende gleichförmige Überzeugung unmöglich. Wenn man nun weiß, auf welcher Seite man steht, so hat man schon genug getan; man ist alsdann ruhig gegen sich und billig gegen andre". (*Goethe an Reinhard*)[2].

Teologai dažnai - girdi, religijos labui - skundžiasi, kad šiais laikais vyrauja protas ir skepsis. Nepasakyčiau. Visada pati teologija yra tik tam, kad įrodinėtų protui religijos mokslą. O ką galų gale teologai sprendžia apie įvairių Bažnyčių ir dogmų vertę savo nuolatiniuose ginčuose? Vėl tik protas. O kai dėl skepsio - skepsis ne nuodėmė; tikras religijos priešas, bedievystės ir atšalimo nuo Dievo priežastis - indiferentiškumas, abejingumas

[1] Leisti daryti, ką kas nori (*pranc.*).

[2] "Skirtingi mąstymo būdai išryškina žmonių skirtingumą, ir kaip tik todėl neįmanomas nuomonių vienodumas. Jeigu žmogus žino, kieno pusėje stovi, tai yra jau pakankamai daug padaręs; jis patenkintas savimi ir atlaidus kitiems". (*Goethe Reinhardui; vok.*).

ir cinizmas. Indiferentiškumas ir cinizmas apskritai yra religijos ir dvasinio gyvenimo kapas, dvasios mirtis. Ne vienas skeptikas, ir netgi ateistas yra religingesnis už tokį išsikvėpusį bažnytininką. Jėzus visą gyvenimą nemėgo prisiskaitėlių bažnytininkų; Jeruzalės sinagogų viešpačiai jį laikė bedieviu.

Tiesa, žmonėms kartais įgrysta tie ginčai, o širdį traukia ir mokslas, ir tikėjimas; jie nenorėtų prarasti nei vieno, nei kito, todėl ieško kompromisų, daro nuolaidas... Būna tokių mėginimų, bet aš čia nematau tikro kelio. Naujausioje filosofijoje plinta savotiškas iracionalizmas, paliekama viską spręsti valiai arba instinktams. Kartais šaukiamasi mitų, tarsi mitai būtų religija. Tai didelė klaida: nei mitai, nei religija, nei teologija, nei mokslas, nei filosofija nėra religija. Religiją galima suvokti ir teologiškai, galima suvokti ir moksliškai bei filosofiškai, tačiau ir viena, ir kita tėra religijų teorijos, tuo tarpu religija, tikra religija yra gyvenimas su Dievu, gyvenimas Dievui. O šauktis mitų - tarsi nebeužtektų šiuolaikinių mitų ir mitologijų! Kant su savo apriorizmu atsiduria tarp mitų ir galiausiai nugrimzta į "subtiliausią" antropomorfizmą, Schelling, Fichte, Hegel yra mitų kūrėjai, Nietzsche kuria mitą apie antžmogį, Comte tampa filosofijos fetišistu, Darwin, Haeckel ir monistai nugrimzdę į mitus iki ausų - nėra reikalo grįžti prie mitų, nuolatinis uždavinys: kritiškai galvoti ir gyventi religingai.

VALSTYBĖ IR BAŽNYČIA

Manau, kad jeigu Bažnyčia ginčytųsi tik su filosofija ir mokslu, tas konfliktas būtų daugmaž mokslinio pobūdžio... taip sakant, ne toks platus ir istorinis, koks yra dabar. Juk iš esmės vyksta konfliktas tarp visuomenės santvarkų - bažnytinės ir pasaulietinės.

Jūsų teisybė. Nagi pažvelkime į istoriją: Bažnyčia susikūrė Romos valstybėje; valstybė senovės amžiais buvo vienintelė viską aprėpianti visuomenės organizacija, todėl buvo tokia stipri. Atsiminkite, kad Romos imperatoriai - kaip ir Rytų despotai ir galbūt dėl Oriento įtakos - buvo deifikuoti; Romos principatas

ir cezarizmas jau buvo tiesioginė teokratija. Augustas reformavo religiją, ir krikščionis imta persekioti dėl teokratinių pažiūrų. Viduramžių Bažnyčia nugalėjo imperiją filosofiškai ir organizaciniu požiūriu, susikūrė tobulesnė ir religingesnė teokratija. Naujųjų laikų raidą nuo reformacijos ir renesanso, kultūros ir visuomenės raidą jau apibūdinau kaip laipsnišką atsiskyrimą nuo Bažnyčios; su tuo atsiskyrimu ranka rankon ėjo kultūros diferenciacija. Viduramžių Bažnyčia vadovavo religijai, pažiūroms, mokslui ir mąstymui; jai tarnavo menas; ji monopolizavo labdarą, socialinę rūpybą, ligonines ir visą auklėjimą; reguliavo santuoką; kišosi į tarptautinius santykius, tvarkė kolonijų civilizavimą. Joje buvo gyva universalizmo ir pasaulinio viešpatavimo siekusios Romos imperijos dvasia. Ir tada žiūrėkite, kaip tasai didžiulis Bažnyčios organizmas ima skilti: viena po kitos atsidalija ir ima savarankiškai tvarkytis naujosios Bažnyčios; mokslai, filosofija, menai taip pat pasidaro nepriklausomi nuo Bažnyčios; valstybės, kurios viduramžių teokratijos amžiais buvo pavaldžios Bažnyčiai, vis labiau įsigali visose visuomenės gyvenimo srityse, paima į savo rankas švietimą, auklėjimą, humanitarinę rūpybą, socialinių įstatymų leidybą: visa tai yra faktiškas, nors ir ramus valstybės atsiskyrimas nuo Bažnyčios, kuri formalaus atsiskyrimo nė nelaukė. Toji viduramžių katalikybė su savo universalumu ir tarptautiškumu buvo gera ir reikalinga; ji apsaugojo nuo barbarų antplūdžio graikų ir romėnų civilizaciją, - ne veltui Bažnyčia išlaikė Romos imperijos kalbas, - ir padėjo pagrindus visam europietiškajam švietimui: tautiniam, tarptautiniam ir pasauliniam. Įsidėmėkite, kad Rytų kultūros daugiausia liko tautinės. Bažnyčia Europos gentims ir tautoms suteikė galimybę išeiti į pasaulį su misija mokyti visas tautas. Tasai šimtmečius trukęs nubažnytėjimo, pasaulietėjimo, kultūros diferenciacijos procesas ir toliau istorijoje buvo neišvengiamas. Jo neįmanoma nei sugrąžinti, nei sustabdyti. Bažnyčia ir religija turi čia susirasti deramą vietą ir įsisąmoninti savo naują uždavinį.

Jau sakiau, kad valstybės nestiprėjo vien atsiskirdamos nuo Bažnyčios, bet ir palaikydamos sąjungą su ja; atsiskyrimas nuo Bažnyčios yra ilgas, ligi šiol nesibaigęs procesas. Katalikų dinastijos kovojo su reformacija, protestantų dinastijos reforma-

ciją platino - toks buvo valstybinio absoliutizmo pagrindas. Tačiau prieš jį kilo ir tebekyla politinės revoliucijos, kaip kilo reformacijos revoliucija prieš Bažnyčios absoliutizmą; iš Bažnyčios krizės išaugo valstybės ir politikos krizė, kuri vis nesibaigia. To kultūros proceso Bažnyčios kaip reikiant nesupranta, nesugeba su juo apsiprasti ir stengiasi atgauti prarastą valdžią. Įsijautusios į pasikeitusius santykius, jos susirastų kitokias ir aukštesnes funkcijas: grynai dvasines ir iš tiesų religines. Kuo pasaulietiškesnė darosi pasaulio santvarka, tuo labiau Bažnyčia galėtų ir turėtų atsiduoti grynajai, nesusitepusiai religijai - Jėzaus religijai: sukrikščioninti pasaulį ne jėga, bet meile.

Kultūros procesas... Tą visuotinį, ilgaamžį vyksmą galų gale matome ir atskirų individų sielose. Visą gyvenimą stebiu, kaip konfliktas tarp teologijos ir filosofijos, tarp dvasinės ir pasaulietinė tvarkos lemtingai pasireiškia mūsų epochos betvarkiškumu, dvylipumu ir nūdienos žmonių charakterių nenuoseklumu. Šią problemą gvildenau "Savižudybėje", bet vėl ir vėl grįžau prie jos, paskutinį kartą "Pasaulio revoliucijoje". Visada galvojau ir rašiau ne todėl, kad turėjau savo filosofijos sistemą, o todėl, kad mane ragino, vertė toji epochos krizė - ją, suprantama, išgyvenau savyje... dėl savęs ir kitų.

Kalbate apie Bažnyčios krizę; ar neištikusi krizė ir religijos?

Ne tokio mąsto, kad grėstų išnykimas, galas, bet vis dėlto krizė. Tai ne religijos galas. Ką kiti laiko galutiniu religijos atsisakymu, dažnai yra kitokios religijos ilgesys, gyvos, tyros, tobulesnės religijos. Nors antra vertus, atsiranda mokslinė inteligentiškų mandarinų ochlokratija, sakyčiau, mokslo ir pseudomokslo faunų ochlokratija; bet kiekviena ochlokratija yra laikina.

Matote, filosofai ir mokslininkai religiją aiškina veiksmingiau negu teologai. Nieko nuostabaus: mokslas ir filosofija turi suprasti, jog religijos kuo nors pakeisti neįmanoma...

Religijos krizė: iš tiesų tai krikščioniškųjų Bažnyčių krizė. Pagrindinė ginčo tarp teologijos ir mokslo problema yra apreiškimas: ar religija pagrįsta apreiškimu, ar gali būti ir natūrali. Labai griežtos formuluotės, kai kalbama apie Jėzaus dieviškumą. Ortodoksija tvirtina, jog krikščionybę įkūręs Jėzus-Dievas, kad

jo mokslas esąs Dievo apreiškimas, o Bažnyčia - Dievo institucija; iš to išplaukiančios kitos mokslo ir praktikos pasekmės. Natūrali religija, priešingai, tvirtina, jog Jėzus buvęs žmogus kaip ir visi kiti, o krikščionybės didžiausia vertė ta, kad žmogus pats, be stebuklo, natūraliai taip aukštai iškilęs. Taigi religija laikoma įgimtu žmogaus sugebėjimu, kaip mokslas, menas ir panašiai ir gali būti mūsų pačių pastangomis realizuota kaip ir kitos žmogaus įgimtos savybės. Mūsų gyvenimas įgauna ypatingą vertę, jeigu žmogus gali savaime būti toks tobulas, kaip norėjo Jėzus, kuris kaipo žmogus, to pasiekė. Kartoju, nesu teologas, nesu religijos mokytojas, esu tik žmogus religingas, tikintis; sekti paskui Jėzų man yra viskas.

Jūs už tai, kad vaikų auklėjimas būtų religinis?

Žinoma, juk tai išplaukia iš religijos vertingumo. Tačiau jeigu mokyklose vaikus tik mokysime katekizmo, dar nebus religinio auklėjimo. Šių dienų mokykla yra mokslinė mokykla, jos pagrindas - mokslo pažinimas; jeigu joje mokiniai mokomi ortodoksinio katekizmo, jau nuo vaikystės ir jaunystės jie neišvengiamai pajunta teologijos ir religijos krizę. Nėra ko nė kalbėti, religijos *mokymasis* tai ne religinis auklėjimas. Kova dėl mokyklos - sunki mūsų pereinamosios epochos kova.

Nediskretiškas klausimas: ar ginate religiją tik kaip filosofas, ar ir kaip politikas?

Atsakysiu iš patyrimo: kai bažnyčiose dvasininkai pradėjo melstis už respubliką ir prezidentą, Švehla pareiškė, jog tai didelis politinis dalykas. Jis teisus. Turime mokėti įvertinti, kada tokia didelė ir sena organizacija susitaiko su mūsų pasaulietine ir demokratine santvarka. Mano požiūris į religiją dėl to nepasikeitė. Visada gyniau religiją, buvau tikintis nuo vaikystės, tikėjimo nepraradau net tada, kai buvau apšauktas bedieviu... Apie savo religijos filosofiją jau pasakojau. Taip pat sakiau jums, jog iš prigimties esu politikos žmogus: religijos problemas praktiškai turi spręsti žmonės, kurie tai daryti sugeba, religijos genijai ir vadai. Gyvename pereinamuoju laikotarpiu; mums trūksta tikėjimo, meilės ir vilties mokytojų. Kaip teistas vis dėlto tikiu religijos ateitimi.

RELIGINGAS GYVENIMAS

Grįžtu prie religijos: religingai gyventi - tai ne tik jaustis religingam; kiekviena religija turi būti grindžiama pozityviu tikėjimo mokymu.

Matyt, ir jums religija neduoda ramybės!

Suprantu, kad mano religijos filosofija iš pirmo karto nepatenkina jūsų ir neišlaiko jūsų kritikos. Pabandysiu pagrindinius dalykus suformuluoti iš naujo, ir nebūkite nekantrus, jeigu jie kartosis.

Taip, kiekviena religija turi būti suformuluota, privalo turėti savo mokslą, savo tikybos mokymą, dogmas ir teologijas; bet kiekviena religija taip pat turi būti praktikuojama ir išgyvenama. Nebijočiau pasakyti: gyvai išgyvenama. Man religijos vadas ir mokytojas yra Jėzus. Jėzus nebuvo teologas, jis buvo pranašas, didžiausias iš pranašų: kas menui, mokslui, politikai ir kitoms sritims yra genijus, religijai - pranašas. Būti pranašu - ne vien pranašauti ir numatyti ateitį, bet ir skelbti Dievo žodį, mokyti ir vesti, įkvėpti dvasingesniam ir naujam gyvenimui; būti pavyzdžiu, būti sąžinės balsu, būti gyvenimo žadintoju - tai sunku žodžiais išreikšti.

Kaip mokė Jėzus, religija yra tikėjimas vieninteliu Dievu, Kūrėju, pasaulio Tvarkytoju, Tėvu; tačiau Jėzus transcendentizmo neperša, jo religija nėra tik dangui, ji skirta žemei, kasdieniniam gyvenimui. Jis daug nekalbėjo nei apie pasaulio pradžią, nei apie pabaigą, nenukrypdavo į istoriją kaip Senasis Testamentas, kuris šiuo požiūriu buvo liaudies religija ir mokymas. Jėzaus religija pasireiškia dorovingumu ir žmoniškumu, ji humanistinė *sub specie aeternitatis*. Religingumo ir dorovingumo skirtumą išreiškiame žodžiais: šventas ir geras. Šventumas yra dorovingas gyvenimas bendraujant su Dievu.

Ar negali būti dorovingumo be religijos?

Gali; kartais netikintys žmonės dorovingesni už tuos, kurie tiki ir yra pamaldūs - svarbu, koks tas religingumas ir koks dorovingumas. Vaikščioti į bažnyčią, melstis, vykdyti įprastas apeigas ir panašiai nesunku; o nuolat bendrauti su Dievu, gerbti kiekvieną žmogų ir jam padėti nugalėti savo egoizmą, gyventi dorai ir protingai - sunku, bet tai ir yra tikras religingumas. Dorovingai ir dvasingai galima gyventi ir be religijos, tiktai kyla klausimas, ar tas gyvenimas bus visiškai tobulas? Mano supratimu, ne. Religija būtina tobulo dvasinio ir kultūrinio gyvenimo sąlyga; kadangi dorovingumą laikau pagrindiniu religijos elementu, dorovingumą, sakyčiau, paverčiu religijos kultu. Dorovingas gyvenimas - tai tikras Dievo garbinimas.

Ar užtenka tikėti Dievą ir laikytis doros, kad galėtum sakyti, jog gyveni religingai?

Neužtenka. Naujajame Testamente parašyta, kad velniai irgi tiki Dievą, bet dreba prieš jį. Norime vartoti žodį tikėjimas, bet juk religinis tikėjimas turi būti ypatingas, intymus santykis su Dievu. Tikėjimas gali būti gryna hipotezė; tačiau vien spekuliacija prie Dievo neprasiskverbsime. Kai religingume vyrauja transcendentizmas, lengvai pamirštamas savo artimas ir dorovingas gyvenimas; kartais pernelyg pabrėžiami ir per daug vertinami antraeiliai religijos elementai, pamaldumas, iškilmingumas; taip pat nukrypstama į negyvenimišką, gyvenimą niekinantį religingumą, kaip sakysime, ekstazė, atsiskyrėliškumas, kūno ir sielos žalojimas. Šventaisiais buvo pripažinti stulpininkai, kurie gyvendami ant stulpų, tikėjo, jog šitaip tarnauja Dievui; kiti leisdavosi gyvi sugraužiami vabzdžių ir t.t. Tai ir yra perdėtas transcendentizmas; žmonės norėjo tarnauti Dievui ypatingu, antgamtiniu būdu - religijos akrobatika! Taip, atmetu ir religinę mistiką; taip susilieti su Dievu, kad būtų sugniuždytas protas ir kūniškasis gyvenimas, taip susikaupti, kad žmogų apimtų ekstazė ir apsvaigimas, ir tokia būsena bendrauti su Dievu - tai jau, galima sakyti, patologiška. Religija nėra nervų ar entuziazmo dalykas, bet sąmoningas gyvenimo prasmės suvokimas, nor-

malaus, sveiko kūno ir sveikos dvasios žmogaus suvokimas. Tačiau yra ir patologiškų religijų, religinių iškrypimų, stačiai dvasinių ligų, religinio analfabetizmo. "Dievo žmonės" - nuostabi Rusijos mužikų padermė! Esu jų matęs ir juos stebėjęs. Žinote, žmonės ir epilepsiją, pasiutimą laikė Dievo apreiškimu. Tai vis perdėtas transcendentizmas, arba, konkrečiau kalbant, - paslapčių ir paslaptingumo ieškojimas.

O apskritai, ar gali būti religija be paslaptingumo?

Negali; tačiau viskas priklauso nuo to, kokį paslaptingumą pripažįstame. Iš tiesų pasaulis ir gyvenimas mums paslaptis - kiek mes apie visa tai tikrai patiriame ir žinome? Žmogus iš prigimties linkęs į misterijas: pasaulis žmogui ir žmogus pats sau yra misterija - argi ne paslaptis paprasta laukų gėlelė? Tik pasižiūrėkite, iš kur visa tai?

Patekęs į bėdą, į vargą ir skurdą, žmogus laukia stebuklų ir apreiškimų - visur ir visame kame; ir lošime, ir ligoje, ir politikoje, ir socialiniuose troškimuose, ir metafiziniuose sielos bei gyvenimo klausimuose. Taip kyla susižavėjimas okultizmu ir vadinamais paslaptingais reiškiniais.

Dieve mano, paslaptingi reiškiniai! Kaip čia dabar, kad regiu visą šį pasaulį, kad matau aną medį, kad jį stebiu, kad suprantu jo gyvavimo ir augimo paslaptį - argi visi tie reiškiniai nėra paslaptingi ir nuostabūs! Argi siela po mirties yra kažkuo paslaptingesnė ir mįslingesnė už gyvo žmogaus sielą... o ar vadinamųjų didžiųjų vyrų sielos nuostabesnės už sielas tų moterų, kurios grėbia šieną?

Žmonės, pasinėrę į savo artimiausią aplinką, nesugeba matyti didingumo visuose daiktuose; kiekvienas nereikšmingas daiktas ar kasdieniškas įvykis yra kažkas paslaptinga ir didu! Nesileiskime apgaunami įpratimo - pirmiausia esame pripratę prie savęs, pripratę matyti tik artimiausią savo aplinką, tačiau tik susimąstykime, tik gerai pasižiūrėkime būtent į tuos pačius pažįstamus žmones ir daiktus, ir prasiplės mūsų požiūris į tai, kas paslaptinga ir stebuklinga!

APIE RELIGINGUMĄ

Kas yra religingumas psichologijos požiūriu? Santykį su Dievu, individualų santykį galima jausti įvairiai; tam tikru mastu kiekvienas žmogus jį išgyvena kitaip; šiuo atžvilgiu visi esame kitokie, skiriamės sugebėjimais ir patirtimi. Senajame Testamente išminties ir tikro religingumo pradmuo buvo Viešpaties baimė; ligi šiol žodį *dievobaimingas* siejame su baime; graikams ir romėnams žmogaus santykis su dievais ir dievybe taip pat buvo *deisidaimonia, theosebeia*. Skaitydamas Aristotelį, radau pasakymą, kad žmogus Dievo mylėti negali. Jėzus žmogaus santykį su Dievu apibendrino kaip meilę ir sūnaus santykį. Tai nauja religingumo ir religijos samprata, tuo krikščionybė pranoko viduramžius. Tiesa, ir Senajame Testamente užsimenama apie tėvišką Dievo santykį su žmogumi, kadangi Jahvė buvo giminės, genties arba tautos Dievas.

Jėzus susiejo meilę Dievui su artimo meile ir taip Dievo sūnystę ir Dievo sūnų abipusę meilę padarė universalią; artimo meilė tinka visiems žmonėms ir tautoms. Taip radosi tikėjimas vienu Dievu: yra tik vienas Dievas, visų tautų ir žmonių Dievas.

Jėzus pripažino Senąjį Testamentą, sakėsi atėjęs ne griauti jo, o papildyti. Jėzus nesukūrė religijos, nes ji gyvavo visada ir seniai iki jo; jis buvo reformatorius. Ir krikščionių Bažnyčios perėmė Senąjį Testamentą, o šalia Jėzaus meilės išlaikė *timor Domini*[1] - daugiau negu reikia.

Šalia santykio su Dievu ir artimu religijoje randame ir kitų elementų; kultas, apeigos, religinės institucijos žadina tikintiesiems stiprių jausmų, dažnai stipresnių už jausmą nematomam Dievui. Santykis su hierarchija, kunigais ir pamokslininkais, priklausomybė nuo Bažnyčios ir jos vadų - panašiai kaip politikoje ir kitur - tai svarbūs religijos elementai. Kadangi tų elementų daug ir kiekvienas gali pasirinkti kitą, kartais ir visai paviršutinišką, antraeilį tikėjimo elementą, sakysime, kokią nors apeigą, religingumas nėra vienodas: Dievas vienas, bet asmeninis santykis su juo įvairus, priklauso nuo epochos ir žmonių.

[1] Dievo baimę (*lot.*).

Religingas gyvenimas - kaip ir bet kuri kita veikla - darosi mechaniškas; pavyzdžiui, sekmadieniais arba kasdien vaikščioti į bažnyčią, žegnotis, melstis ir taip toliau gali tapti mechanišku įpročiu; daugelio žmonių religingumas tiktai įprotis - juk tokių esate matę jie vadinami davatkomis ir meldžiasi tik lūpomis.

Malda - taip.

Matau mintyse amerikiečio skulptoriaus skulptūrą - indėną ant savo žirgo; žirgas stovi tarsi suprasdamas raitelį, kuris nukreipęs mintis į Didžiąją Dvasią, rankos ištiestos, akys pakeltos į dangų - tikra, graži malda.

Be abejonės, savo religinio santykio su Dievu nemokame paaiškinti kaip nors kitaip, o tik savo empirinės psichologijos sąvokomis. Patys teologai sako, jog Dievas mums neprieinama būtybė.

Kaip tik dėl to Dievo neprieinamumo visose religijose stiprus religingumo elementas yra pagarba religijų ir Bažnyčių pradininkams: Budai, Mozei, Mahometui ir, žinoma, Jėzui. Krikščionys mistikai, taip pat normalūs religingi tikintieji savo meilę daugiau skiria Jėzui negu Dievui; krikščionių teologija apskritai tapatina Dievą ir Jėzų. Visose religijose apoteozė, deifikacija yra ne kas kita, kaip pastangos priartinti, sužmoginti jausmais nepasiekiamą ir protu nesuvokiamą dievybę. Todėl menas, architektūra, skulptūra ir tapyba, poezija, muzika, dainos ir šokiai religijos sąvokas dažnai aiškina įspūdingiau negu teologiniai apibrėžimai. Mozė, matyt, bijodamas stabmeldystės, draudė daryti materialius Dievo atvaizdus, stengėsi nusakyti jo paveikslą žodžiais, definicijomis, ir visa dieviško apreiškimo istorija - grynas antropomorfizmas. Tai žmogiška ir natūralu; nepasiekiamas dievybes vaizduojame žmogiškas, kitaip negalime; tačiau turime bent stengtis suprasti jas dvasiškai. Jėzaus brolis Jokūbas, apibūdindamas gryną ir nesuteptą religiją, pasakė tik tiek, kad turime šelpti našlaičius ir našles, atjausti jų sielvartą ir sergėti save nesuterštus šio pasaulio; o Jonas savo laiške rašo jau cituotus žodžius, jog negalima mylėti nematomo Dievo be meilės matomam artimui.

Moksliškai mąstantis žmogus atsikrato mitinio antromorfizmo, įveikia jį protu ir jausmais; Jėzaus pamokytas, jis

įveikia religinę; baimę ir pakeičia ją pagarba Dievui ir meile artimui.

Aš savo santykį su Dievu pavadinčiau lotynišku žodžiu *reverentia* - pagarba, kupina pasitikėjimo, dėkingumo ir vilties. O į artimo meilę žiūriu kaip liepė Jėzus, plačiąja prasme: turime mylėti ir priešus - tai įmanoma, nors ir nelengva. Tai neatima man teisės ir pareigos priešintis neteisybei ir priespaudai; tačiau stengiuosi elgtis su priešais dorai ir teisingai. Gražus yra senasis riterių paprotys kovos metu ir po kovos gerbti priešininką. Jėzus, varydamas iš šventyklos prekiautojus, neslėpė pasipiktinimo; pasipiktinimas tai nėra neapykanta.

Religija - tai ne tik žmogaus santykis su Dievu, bet ir žmogaus santykis su žmogumi. Sakau: ar gali būti tikra ir tobula meilė artimui be žmogaus asmenybės aukščiausio vertinimo, be tikėjimo žmogaus sielos nemirtingumu? Žinau visus materialinius panteistų, šviesuolių ir kitų prieštaravimus; tačiau artimo meilė yra įgimta meilė, kuriai nereikia jokių įrodymų - argi ji pati nėra įrodymas, kuo žmogus turi būti? Remiuosi Jėzaus artimo meile, remiuosi Platonu, kuris pripažįsta nemirtingumą. Šiuo atžvilgiu esu platonikas - Platonas pirmasis mėgino įrodyti nemirtingumą. Pasiremdamas Platonu, pasisakau ir prieš mūsų dienų teologus, kurie nežino ką daryti su tikėjimu nemirtingumu; grūda jį į apologiją ir kitus mokslus, išmeta iš dogmatikos. Juo labiau pritariu Platonui, kad iškėlė šio mokslo svarbą ir metodikos požiūriu.

Religingumas yra ypatinga nuoširdumo būsena; religingam žmogui pasaulis ir gyvenimas tarsi klasikinė drama, tačiau be satyrinio finalo; klasikinė drama kaip tik ir yra pirminė ir svarbi religijos išraiška. Gyvenimas ne farsas, ne komedija, ne tragedija, bet drama; čia niekada neapsieinama be didybės, be lemtingos logikos - beje, turėti šiek tiek humoro nekenkia: tai gerai suprato Shakespeare. Jėzus irgi šypsojosi, nes meilėje džiaugsmas. Religingumu pajuntame gyvenimo svarbą, jo vertę - taip pat jo grožį. Dievo didybė ir garbė žadina mumyse pagarbą ir atsidavimą. Religingumas dalį tos didybės suteikia ir mums - tik mažą dalį, kuri nenustelbia mūsų įgimto nuolankumo; būtent religingumas įveikia titanizmą. Prisiminkite, kaip Senasis Testamentas prasideda titanizmu: žaltys pažada pirmiesiems tė-

vams, jog jie bus kaip dievai. Goethės Faustas savo titaniškumą, teisybę sakant, pradeda nuo Adomo. Kurgi ne, titanas! Juk pats sako: *mir fehlt der Glaube*[1].

Religingumas yra individualus, bet nesuderinamas su solipsizmu; pačiu religingumu pripažįstamas pasaulis šalia mūsų, Dievo ir artimųjų pasaulis.

Religingumas padeda žmogui nugalėti vienišumą; įsivaizduojate, ką reiškia būti vienišam! Dažnai esu matęs visišką vienišumą; mūsų gamta pernelyg įvairi, graži, todėl sunku pajusti tikrą vienišumo jausmą. Dykumoje tas jausmas stipresnis. Jėzus irgi buvo išėjęs į dykumą - meditacijoms reikia vienumos. Susikaupimas žmogui reikalingas, bet negali būti profesija; todėl atsiskyrėliai negyveno normalaus gyvenimo. Gyvenimas reikalauja dirbti sau ir savo artimui; neturime bėgti nuo gyvenimo ir pasaulio sunkumų, reikia įveikti pasaulį. Vienuolystė ir atsiskyrėlystė, kaip užsiėmimas arba luomas, yra būtent dirbtinis vienišumas: tai ne susikaupimas, o įprotis arba amatas.

Žinau, dar daug dalykų gali paklausti ir klausia metafizinis smalsumas, bet jūs norėjote išgirsti mano credo; paskutinis jo žodis *reverentia* - sąmoninga pagarba Dievui ir žmogui; ta pagarba artimui yra kartu ir meilė, sakyčiau, irgi sąmoninga meilė.

TIKĖJIMAS IR PROTAS

Pabrėžiate sąmoningumą, vadinasi, protas svarbus ir tikėjime.

Taip, kaip ir visuose dalykuose; kritiškas, gebantis palyginti protas visur svarbus. Tikėjimas yra įgimta žmogaus būsena. Jau Paulius šalia apreiškimo arba antgamtinio tikėjimo pripažino įgimtą tikėjimą; ir šiandien sakoma: *anima naturaliter christiana*[2]. Tas įgimtas tikėjimas kaip tik ir leidžia mums protu ir sugebėjimais suvokti pasaulį ir savo santykį su juo. Tikėjimas dievybe, mūsų santykis su Dievu, trumpai tariant, religija yra ilga-

[1] Man trūksta tikėjimo (*vok.*).
[2] Įgimta krikščionio siela (*lot.*).

amžių gilių apmastymų ir patyrimo rezultatas; kiekvienas iš mūsų sąmoningai ar nesąmoningai prisideda prie tos istorijos raidos ir tūkstantmetės tradicijos. Mąstantis žmogus tiesiog nori ir turi išsiaiškinti: kas yra pasaulis, kas jį sukūrė, kas yra Dievas, kas mes patys, kur einame, kas yra mirtis; galų gale, visi šie klausimai susikoncentruoja į vieną: kas iš tiesų esu aš? Tiesa, tie klausimai ir atsakymai į juos smarkiai dirgina mūsų jausmus, žadina viltis ir skatina valią; todėl juose nepastebime proto elemento - beje, apie tai jau kalbėjome. Vadinamasis jutiminis pažinimas, intuicija, minties švystelėjimas, inspiracija, dėmesys ir panašiai - tai vis greiti jausmų ir proto pastebėjimai arba sprendimai, kuriuos laikome įgimtų arba paveldėtų jausmų ir valios žadinimu. Tą patį galima pasakyti ir apie religingumą bei religiją: turime religinių jausmų, nuotaikų ir troškimų, bet jų neturėtume be tikėjimo, o tikėjimas yra sprendimas, įsitikinimas - tai jau proto veikla. Galų gale kiekvienas tikėjimas kyla iš proto, nors ir netobulo, dvejojančio. Tikras tikėjimas tai ne kablys, ant kurio gali pasikarti, patekęs į neviltį dėl proto silpnumo -

ir ne opiumas sielai nuraminti.

Taip. Tikras, teisingas tikėjimas yra tas, kuris nemigdo, bet žadina ir kelia.

Kalbėjote apie toleranciją; tolerancijos poreikis savaime byloja, jog niekada nebus vieno ganytojo ir vienos avidės.

Vienas ganytojas - taip, o viena avidė ne taip greitai. Jau vien dėl įgimto žmonių skirtingumo; pasižiūrėkite, kiek buvo krikščioniškų Bažnyčių ir sektų, kiek Šventojo Rašto ir Jėzaus mokslo aiškintojų nuo pat krikščionybės pradžios iki šių dienų, o kiek skirtingų mokslinių pažiūrų! Turiu savo aiškinimą ir savo įsitikinimus, bet pripažįstu lygias artimųjų teises, todėl neapsunkinu jų sąžinės, pratinuosi būti tolerantiškas. Kartoju, tolerancija yra pozityvi dorybė, nauja dorybė, laikoma tikruoju religingumu. Nuoširdžios tolerancijos pagrindu statoma universali, viena avidė; tai mėgino daryti katalikybė, šiandien to siekia internacionalizmas ir pacifizmas. Tai kelias, kurį mums parodė tikėjimas.

Sakoma - nauja religijos krizė. Tai teisybė, visa bažnytinė religija visur prarado ir praranda įtaką. Vis labiau didėja nesutarimai tarp mokslo ir mokslinės teologijos - tuo nenoriu pasakyti, kad Biblijoje ir teologijoje nėra pakankamai teisingų žinių apie religiją ir religingumą. Bet kaip suprasti, kad po tų tikėjimo sukrėtimų dauguma žmonių vaikšto į bažnyčią? Čia matau religijos vertės pripažinimą ir jos reikalingumą.

Religija šiandien privalo turėti kitas funkcijas negu turėjo anksčiau. Anais laikais didelė dauguma žmonių buvo neapsišvietę, nesąmoningi, neraštingi; todėl jie buvo mokomi paklusnumo - dvasinėje ir politinėje srityje vadovavo autoritetas. Bažnyčia, kaip dvasinė aristokratija, buvo politinės aristokratijos pavyzdys; kaip tik todėl buvo ir hierarchiškai organizuota - aristokratizmas būtent yra pakopų pripažinimas tarp žmonių. Šiandien beveik kiekvienas žmogus jau šiek tiek prapruses ir todėl savarankiškesnis. Religija turi derintis prie tos mokslinio mąstymo ir visuomeninių santykių raidos - ir ne tik savo mokslu. Krikščioniškoji artimo meilė irgi turi didžiulę užduotį: kelti teisingus reikalavimus socializmui.

POLITIKOS TEORIJA IR PRAKTIKA

Sakote, kad meilės įstatymas galioja ir politikai kaip ir asmeniniam gyvenimui.

Žinoma, galioja; jis galioja visam gyvenimui, visai žmogaus veiklai. Visa protinga ir padori politika yra humaniškumo įgyvendinimas ir įtvirtinimas šalies viduje bei užsienyje. Politika, kaip ir visa, ką darome, turi paklusti etikos dėsniams. Žinau, jog kai kuriems politikams, ypač tiems, kurie laiko save nepaprastai praktiškais ir gudriais, šie reikalavimai nepatinka; tačiau patirtis, ne vien mano, moko, jog tik protinga ir padori politika, kaip sako Havlíček, yra pati veiksmingiausia ir praktiškiausia. Pagaliau vadinamieji idealistai visada yra teisūs ir nuveikia valstybės, tautos ir žmonijos labui daugiau negu tie, kaip sakoma, realūs ir gudrūs politikai. Galų gale gudruoliai visada yra kvailiai.

Tačiau idealistai savo gyvenamuoju metu teisūs nebūna.

Kai kada būna, kai kada ne; ir politikoje mala Dievo malūnai, iš lėto, bet gerai. Kalbėdamas apie padorumą politikoje, visų pirmą galvoju apie politikos taktiką ir visą administravimą; tikra politikos praktika turi būti dorovinga - žinoma, ir politinė programa pavaldi etikai. Į politiką, kaip į atskirų žmonių bei visuomenės gyvenimą, negaliu kitaip žiūrėti kaip *sub specie aeternitatis.*

Suprantama: pakankamai padorią ir pagaliau patrauklią politikos programą nesunku parašyti. Kitas dalykas mokėti administruoti ir tą programą gerai vykdyti; ir dar kitas dalykas - suprasti, kas tam tikrų metu svarbiausia valstybei ir tautai, parodyti sunkią ir lemtingą valandą pažangų kelią - ir vesti. Šia prasme kalbame apie aukštąją politiką ir skiriame politinį veikėją nuo politikieriaus. Apie Palackį, Riegerį, kaip apie aukščiausius politikos autoritetus, buvo sakoma: tautos vadai arba tėvai. Ši-

taip suprantama politika yra mėginimas suvokti šios akimirkos svarbą istorijoje - toks politikas pažins savo valstybės ir tautos praeitį, supras jos dabartį, galvos apie jos ateitį.

Visa tai man teko išgyventi. Kaip sakiau, esu politikos žmogus, politikos problemos mane domina ir nuo jaunystės su jomis nesiskiriu; žinote, kad jau devyniasdešimt pirmais metais buvau deputatas ir kad atsisakiau mandato. Tuometiniai ginčai davė tik progą taip pasielgti, o tikras argumentas buvo mano politinis nepasiruošimas. Kai šiek tiek pažinau politikų Vieną ir jos santykius su Europa, supratau, jog tokiai politikai nesu deramai pasiruošęs. Iš naujo ir daug rimčiau pradėjau studijuoti politiką. Bandžiau mintyse palyginti, kas svarbiausia mūsų istorijoje; o mūsų tautos istorija man buvo pasaulio istorijos dalis. Be to, prisidėjo socialinių klausimų, slavų problema ir kitokių dalykų - nebuvau tikras politikas, bet rašiau knygas, nors tai irgi politiškas darbas.

Tada pabrėždavote, jog ir politika turi būti mokslinė. Ar taip žiūrite į politiką ir šiandien, kai turite tiek patyrimo?

Taip - politika yra ir bus kuo toliau, tuo labiau mokslinė, nors aukštosiose mokyklose ir neturime politikos profesorių; politika kaip mokslas išblaškytas teisės specialybėse - valstybės mokslas, tarptautinė teisė ir valstybė, statistika, politinė ekonomija ir taip toliau; taip pat filosofijos - istorija, sociologija ir kt. Kitose šalyse yra atskiros mokslinės politikos katedros ir aukštosios mokyklos, kurios turi daugiau specialios literatūros, tiesa, tai irgi tik pradžia; iki mokslinės politikos mums dar toli.

Ar jums neatrodo, kad tarp mokslinės politikos ir praktinės, sakysime, parlamentinės, žioji praraja?

Žioji; kaipgi nežiojės? Bet tokia pat praraja skiria ir daugybės bažnytininkų religines pažiūras nuo apsišvietusių teologų pažiūrų; ne mažesnis skirtumas yra tarp diletantų ir teisininkų ir taip toliau. Tačiau teologija dar nėra nei religija, nei religingumas, o visa jurisprudencija dar nėra tikra teisė; reikalaudamas teorinės, mokslinės politikos, nepamirštu skirtumo tarp teorijos ir praktikos. Prašom, pasižiūrėkite į mūsų politikos raidą nuo

perversmo[1]; juk tikrai įsidėmėtinas dalykas, kad vyriausybės, parlamento ir partijų vadai su mažomis išimtimis yra vyrai be akademinio mokslo, vyrai, kurie sukūrė ir organizavo partijas, joms vadovavo ir turėjo ilgą ir sunkią patirtį. Tie vadai ir partijų kūrėjai, remdamiesi savo praktika, kūrė teorijas, nes be teorijos negali būti jokios praktikos. Jūs žinote, kaip noriai teoretizuodavo Švehla - o koks tai buvo praktikas! Mūsų partijos turi savo socializmo arba agrarizmo teoriją, savo istorijos filosofiją, savo gyvenimo sampratą ir taip toliau. Ne, pone, be politinio išsilavinimo, be teorinio pasiruošimo neįmanoma padori politika, sakyčiau, didžioji politika. Teisybė: krūva pažymėjimų dar nieko nesako apie išsilavinimą ir galų gale neatstoja įgimtų sugebėjimų. Ir dar negalima pamiršti moralės reikalavimų; mokytumas, titulai negarantuoja nei padorumo, nei sąžiningumo.

Ir dar klausimas- neasmeninis: jeigu kalbate apie politiką kaip mokslą, apie mokslinę politiką, tai koks tada filosofijos santykis su politika?

Nenorite klausti asmeniškai, bet klausiate; o kaipgi aš profesorius ir tapau prezidentu? Taigi ne apie save. Prisiminkite Platoną, Aristotelį, Augustiną, Tomą Akvinietį ir taip toliau; filosofai visada laužė galvas dėl politinių problemų, politikos teorija visada buvo filosofijos dalis. Tai išplaukia iš politikos santykio su etika; etika irgi visada buvo filosofijos dalis. Naujaisiais laikais iš filosofijos išsikristalizavo sociologija ir istorijos filosofija, politikos mokslai siauresniąja prasme; taip politikos mokslas pasidarė praktiškas. Šiandien dėl mokslinės politikos kartu su filosofais varžosi ekonomistai, istorikai ir sociologai - kiekvienas mokslas lenkia, viena vertus, į filosofiją, kita vertus - į gyvenimo praktiką.

Filosofija su politika tiesiogiai susijusi tuo, kad stengiasi susidaryti bendrą požiūrį į pasaulį ir į visuomenės gyvenimą. Šiandien politika ir modernioji valstybė apima visas visuomenės gyvenimo sritis ir praktikoje daro tai ką, filosofija daro teorijoje. Šia prasme galima suprasti Platono reikalavimą, kad filosofai turėtų būti valdovai. Siekdama bendrų pažiūrų į pasaulį ir gyvenimą, filosofija kartu ieško pagrindinių mūsų veiklos ir paži-

---

[1] 1434 m. mūšis prie Lipanų, kuris nulėmė husitų pralaimėjimą.

nimo tiesų, nori tikrumo - valstybės veikėjas, susidurdamas su šitiek konfliktų, turi nuolat spręsti, kur tiesa. Šiuolaikinis valstybės veikėjas turi būti kritiškas, išsilavinęs ir išmintingas.

Ir ne tik išmintingas. Politikai reikia nemažai fantazijos: ji turi skverbtis į visų laikų žmonių mintis ir į istoriją, nujausti visuomenės raidos kryptį ir matyti idealą, į kurį toji raida veda - žodžiu, truputėlis poetiškumo valstybės veikėjui nekenkia, tačiau tai turi būti vaizduotė, o ne fantastika ar utopizmas.

Politikui reikia pažinti žmones - kaip gali vadovauti, jeigu nepažįsti žmonių? Nepamirškime, kad mokslininkas ir filosofas irgi gali daryti klaidų, ir didelių klaidų. Visokių yra politikų, kaip ir mokslininkų. Ir kartoju - knygų, diplomų nepakanka, politikui reikia gyvenimo patyrimo; nepakanka ir gudrumo - kaip ir visur, taip ir politikoje svarbi yra apskritai viso žmogaus vertė.

ISTORIJA IR PASAULIS

Pabrėžiate istorijos reikšmę politikai; tikriausiai turite galvoje senąją "vitae magistra".

Taip, juk žinote, kad dažnai man tekdavo polemizuoti dėl istorijos esmės; man visada rūpėjo pamokos, išplaukiančios mūsų politikai iš mūsų pačių ir pasaulio istorijos. Nepretenduoju būti istorikas, bet kaip teologas stengiuosi suprasti pasaulio ir mūsų istorijos prasmę - kiek dėl to esu laužęs galvą! Ieškau, kur galėčiau pasimokyti iš istorikų, bet taip pat stebiu, kas dedasi namie ir svetur - pone, žmogus per gerą pusšimtį metų daug pamato ir turi apie ką pamąstyti. Manau, jog kare parodžiau, kad šiek tiek jaučiu tą istorijos prasmę. Visada skelbiau, kad mūsų politika turi būti pasaulinė, orientuojama į pasaulinę. Tai išplaukia iš mūsų istorijos ir iš mūsų tradicijų: jau Palacký kalbėjo apie "pasaulinę centralizaciją".

Teisybė, bet šią aksiomą tenka įrodinėti ir geografiškai, kadangi esame maža tauta ir mūsų valstybė įsiterpusi į žemyno vidurį, kur susiduria gamtos juostų, rasių, kultūrų ir bažnyčių sienos: mes Europos kryžkelėje.

Taip, ir tą reikia turėti galvoje; tačiau orientacijos į pasaulinę politiką problema egzistuoja ir kitoms valstybėms, kurių padėtis kitokia - faktiškai visoms valstybėms. Kur sienos, ten ir kaimynai, ten prasideda kitas pasaulis. Norime ar nenorime, politiškai gyvename pasaulyje ir su visu pasauliu. Bet kuriuo požiūriu tik pasaulinė politika yra protinga ir tvirta.

Ar iš to neišplaukia išvada, jog užsienio politikai skiriama daugiau reikšmės negu vidaus?

Nebūtinai; kartais valstybei svarbesnė užsienio politika, kartais vidaus; pagaliau užsienio politika visada atitinka valstybės vidaus padėtį. Jeigu kalbėsime apie mūsų vidaus politiką, tasai didžiulis pasaulinio karo atneštas perversmas, kurio dėka ir mes atgavome laisvę, mus įpareigoja politiškai suvokti, kaip tai istoriškai įvyko ir kokia mūsų raidos tolesnė kryptis.

Pasaulinę politiką suprantu realistiškai: ji turi būti grindžiama pasaulio ir jo istorijos studijomis; turime žinoti, kas pasaulyje dedasi ir kas mus sieja su juo. Nebijokite, nepradėsiu nuo Adomo ir Ievos, taip pat nesigilinsime į viso pasaulio istoriją; mums pakaks Europos ir tų kaimyninių Azijos ir Afrikos regionų, kurie istoriškai iškilo artimiau bendraudami su Europa.

Europa vis dėlto yra Azijos pusiasalis; o Azijos istorija suskilusi į dalis, iš kurių viena artimesnė Europai, siekia net Indijos ir Kinijos sienas; Indija ir Japonija, nuo vakarinės Azijos dalies atskirtos aukštų kalnų ir dykumų, turėjo savitą kultūrinį gyvenimą.

Sienos, kurias nurodėte, yra apytikriai baltosios rasės sienos.

Taip, apytikriai. Palikime tą iš tiesų azijinę Aziją, pakaks mums Europinės Azijos ir azijinės Europos. Kraštus nuo Indijos sienų iki šių dienų Portugalijos, visą *orbis terrarum* aplink Viduržemio jūrą kartu su Šiaurės Afrika nuo amžių jungė ir tebejungia artimi kultūriniai ryšiai; toje pasaulio dalyje sinkretizavosi kultūros, kalbos ir skirtingos gyventojų grupės. Pasak Kolláro, tuose pakraščiuose buvo gana glaudi būtent kultūrų sąveika ir kartu maišėsi rasės bei tautos.

Ypatingas reiškinys, kad čia nuo seniausių laikų kūrėsi didžiulės imperijos, galima sakyti, pasaulinės. Štai viena po kitos gyvavo Babilonija, Asirija, Persija, Egiptas; graikai buvo suskilę į įvairias gentis, bet Atėnai pamėgino valstybiškai suvienyti Eladą, kadangi jiems pasisekė atremti persų puolimus. Aleksandras sukūrė didžiulę pasaulinę imperiją, kuriai priklausė Graikija, Egiptas ir visi tuo metu žinomi Azijos rytai iki Indijos; po Aleksandro mirties šita imperija suiro politiškai, bet kultūriniu požiūriu - ne. Graikų kultūra, helenizmas skverbiasi į Romą ir toliau į vakarus. Po Aleksandro išauga pasaulinė Romos imperija. Roma, daugiausia gyvenama italų, prisijungia Graikiją, Egiptą ir Šiaurės Afriką, rytuose - Aleksandro imperijos tautas ir valstybes, vakaruose - iberus, keltus ir germanus. Tačiau Romos imperija irgi suskilo - į vakarinę ir rytinę dalį; rytinė - Bizantija - gyvavo dar ilgai, o vakarinė suiro. Vakaruose iškilo kitos pasaulinės imperijos: frankų, vokiečių-romėnų, ispanų, austrų...

O islamo imperija. O švedų mėginimas užvaldyti šiaurę.

Taip. O naujaisiais laikais: Napoleono Prancūzija, Anglija tampa didele kolonijine valstybe, atsiranda galinga Šiaurės Amerikos federacinė valstybė, Rusija iškyla kaip Eurazijos imperija, susijungia Italija ir mėgina įsigalėti Viduržemio jūroje, sustiprėjusi Prūsija virsta nauja vokiečių imperija, šiuolaikinė Japonija - žodžiu, visur ir visais laikais matome tą istorinį didžiulių ir pasaulinių imperijų kūrimosi procesą.

Stiprindamos savo politinę galią, nemažai pastangų deda ir mažesnės valstybės; senoji mūsų čekų valstybė vienu metu buvo reliatyviai pasaulinė; tą patį galima pasakyti apie Lenkiją, Bulgariją, Serbiją - visur ir visada pamatysime panašių siekimų plėsti sienas, jungti prie savo valstybės kitas tautas ir valstybes.

Pasaulinių imperijų atsiradimą nemažai lėmė geopolitikos faktoriai: kalnai, didelės upės - Nilas, Dunojus, Reinas - ir ypač jūros. Vakarams politiškai labai svarbi Viduržemio jūra - jau pats pavadinimas byloja, kad ji padėjo jungtis pakrantėse gyvenančioms tautoms, ypač graikams, romėnams, finikiečiams. Jau Platonas suprato šios jūros reikšmę anais laikais. Prie jos veržėsi ir Rytų valstybės: Babilonija, Asirija, Persija, taip pat Egiptas.

Dabar, naujaisiais laikais, navigacijos technika per Atlantą jungia Europą su Amerika; dabarčiai ir ateičiai darosi svarbus Ramusis vandenynas, jungiantis Ameriką su Tolimaisiais Rytais. Kinija, Japonija ir Indija jūrų dėka yra Europos ir Amerikos kaimynės.

Tos didžiosios imperijos, sakysime, didžiosios valstybės, daugiausia susidarė siekdamos politinio viešpatavimo, užkariaudamos, pavergdamos kitas valstybes, tautas; kartais užkariavimus skatindavo ir badas, gyventojų perteklius - *bona terra, mali vicini*[1]. Didžiosios valstybės būdavo dvitautės ir daugiatautės, jas organizuodavo vyraujanti tauta. Kadangi skirtingai kalbančioms tautoms ir įvairiakalbiams individams reikėdavo bendrauti, kūrėsi valstybinės ir bendravimo kalbos. Senaisiais laikais nebuvo tokio tautinio jausmo kaip dabar; įsigalėjus svetimai valdžiai, būdavo pradedama vartoti ir svetima kalba - paplisdavo per administraciją, kariuomenę, prekybą, religiją ir kultūrą. Iškilus pasaulinėms valstybėms, atsirado ir pasaulinės kalbos. Jų reikėjo ne tik politiniam viešpatavimui, bet ir švietimui; įsivyraudavo kultūringesnių tautų kalbos. Iš pat pradžių kultūra tautas ir valstybes jungė, kultūrų sąveika buvo abipusė. Dvasia siekė toliau negu ginklai.

Pirmoji tokia, sakyčiau, didžioji kultūringa valstybė buvo Graikija. Įsidėmėkite tą ypatingą senovės graikų padėtį: jie buvo pastovus matas Europos ir Mažosios Azijos tautoms, be to, nuo seniausių laikų tarpininkavo tarp Azijos ir Europos; buvo įsikūrę taip pat pietinėje Italijoje, Egipte, Kirenaikoje ir turėjo savo emporiumų[2] visoje Viduržemio jūros pakrantėje. Dar prieš paplintant helenų kultūrai, seniausia Azijos ir Europos kultūra buvo Egėjo, Kretos, Mikėnų, o tik po to graikų; tarpusavio ryšiai senesni už pačią istoriją.

Klestinti graikų kultūra darė didžiulę įtaką Senojo pasaulio tautoms: Aleksandro laikais ir po jo graikų kalba tapo pasauline kalba Europoje, Azijoje, Afrikoje; kultūros požiūriu ji užkariavo net pasaulinio viešpatavimo siekiančius romėnus, ir *de facto* savo kultūrine galia tapo jų imperijoje antrąja valstybine

[1] Gera žemė, blogi kaimynai (*lot.*).
[2] Prekybos centrų, prekybos uostų (*lot.*).

kalba. Įsiminiau romėnų poeto eilutę: *Vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna*. Matote, jau tada švietimas turėjo viršnacionalinę, pasaulinę svarbą.

Lygiai tokia pati buvo lotynų kalba, net iki viduramžių, prancūzų kalba - naujaisiais amžiais, taip pat anglų. Taigi tautų tarpusavio bendravimas nėra vien politinės valdžios klausimas; ne tik kardas, bet ir dvasia užkariauja pasaulį. Iš apsikeitimo gamtos ir pramonės vertybėmis radosi prekyba - dar viena savitarpio pasaulinio bendravimo sritis. Taip buvo iš pat pradžių.

Pasižiūrėkite į tą nuolatinį istorijos procesą, kas tai yra: tautos ir valstybės negali gyventi izoliuotos, organizuodamosi savo viduje, jos kartu siekia ir integruotis vienos su kitomis, sudaryti tarpvalstybinius ir tarptautinius junginius. Žmonija pamažu organizuojasi kaip visuma; tai liudija užkariavimų, imperijų, kultūrų ir kalbų istorija. Mums paskutinė tos raidos fazė - pasaulinis karas ir laikotarpis po jo.

Kyla klausimas: ar tasai valstybių, tautų ir kontinentų organizavimasis turi vykti per prievartą, užkariavimus, pavergimus, kaip šiandien sakoma, imperialistiškai, ar taikiai, kuriant federacijas, darant politinius, ūkinius ir kultūrinius sutarimus. Neprievartinio tautų organizavimosi programą buvo paskelbusi Tautų sąjunga, tikėtasi tai padaryti įgyvendinus "Paneuropos" projektą, per įvairias korporacijas ir tautų suartinimo akcijas. Galime pasakyti, kad stovime ant tikros pasaulinės organizacijos slenksčio.

Truputį užsišnekėjau, bet tas žvilgsnis į praeitį daug pasako apie mūsų laikus, apie mus, apie mūsų valstybę ir tautą.

Nesirūpinkite, matau, kur taikote.

Ačiū už kantrybę; čia yra iš ko pasimokyti. Visų pirma galime iš naujo ir nuodugniai įvertinti Kolláro abipusės sąveikos ir Palackio pasaulio centralizacijos idėją; ja remdamasis, Palacký sudarė mums politinę programą. Džiaugiuosi, kad jau pirmieji mūsų tautos žadintojai, pirmieji kultūros vadai taip greitai tą suprato ir skelbė. Todėl galėtume pasakyti: tokios mūsų politinės tradicijos.

Žmonijos raidą iš tiesų galima suprasti kaip bendravimo, kul-

tūrų, kalbų ir populiacijų sinkretizmo raidą. Pačioje istorijos pradžioje, kol dar nebuvo stipresnių ir didesnių valstybių, tas sinkretizmas vyko tarp kaimyninių genčių, žengė, taip sakant, iš kaimo į kaimą; paskui pirmykštės genčių organizacijos išaugo, virto valstybėmis, pagaliau kai kurios valstybės ėmė tarp kitų politiškai dominuoti - susidarė pasaulinės valstybės.

Glaudėjant politiniams tautų kontaktams, didėjo ir kultūrų bei populiacijų sinkretizmas. Maišėsi kultūros, rasės ir tautos. Rasių maišymąsi matome visur, pas mus irgi. Nėra vadinamojo gryno kraujo - neturime jo mes, nesame grynakraujai slavai, neturi vokiečiai, prancūzai, anglai ir t.t. Niekas neturi. Kalbos apie grynąją ar aukštesniąją rasę yra politinis mitas. Europiškumas ir europietiškumas kaip tik atsirado per tą maišymąsi, per tą savitarpį kraujo ir dvasios praturtinimą.

Kultūrų sinkretizmas vyksta nuolatos, taip pat ir kalbų. Pavyzdžių yra ganėtinai - imkime anglų, prancūzų, italų, ispanų ar kurią kitą kalbą. Mūsų kalbą veikia vokiečių kalba, joje nemažai germanizmų. Turiu galvoje ne vien abipusę leksikos įtaką, atskirus skolintinius arba išsiverstus žodžius, bet ir sintaksės poveikį, taip sakant, pačią kalbos dvasią. Tautos mokėsi viena iš kitos, to neuždrausi. Geras pavyzdys, kaip galai ir vokiečiai mokėsi iš romėnų, nors su jais nuolatos kariavo; žmonės mokėsi ir atremdami užpuolimus, mūšiuose, iš esmės tai irgi abipusė sąveika.

O kultūrų sąveika - jau talentingieji graikai mokėsi iš Oriento, pasaulio užkariautojai romėnai - iš graikų; o jų kultūra gyva ligi šios dienos. Ligi šiol skaitomi jų poetai, istorikai, studijuojama romėnų teisė, visa Europos kultūra kuriama ant antikos pamatų. Ne tik renesansas ir humanizmas, bet ir viduramžių Bažnyčia toliau plėtojo tą kultūrą, išlaikė jos kalbą, meną, filosofiją - tai vienas ryškiausių istorijos pavyzdžių. Ne kardas, bet dvasia. Ne vien duona žmogus gyvas. Netikiu visagale politine prievarta.

Dar viena pamoka: tautinių ir rasinių mažumų buvo nuo pat žmonijos pradžios. Faktiškai kiekviena Europos valstybė turi kitaip kalbančių mažumų; mažos valstybės ir tautos yra mažumos tarp didesniųjų valstybių, o tos didžiausios valstybės ir tautos galų gale yra mažumos, jeigu palygini su visu pasauliu. Todėl teisingo mažumų politikos sprendimo geriausia prielaida - geresnis pasaulio organizavimas. Šių laikų žmogui privalu būti

šiek tiek kosmopolitui ir poliglotui. Pažinti kitas tautas reikia tam, kad geriau pažintume savo tautos ypatybes. Šlovinti savo tautą vien dėl to, kad kitos mums svetimos ir nepažįstamos, tai sakyčiau, akla meilė. Suprantama, nemėgdžiosime kitų tautų. Kultūrinis universalumas neslopina nuoširdžios meilės savo tautai, leidžia išlaikyti jos kultūrinį savitumą.

Įrodymas: kaip sugebėjo puoselėti ir išlaikyti savo gyvenimo savitumą tokia pasaulinio masto ir kosmopolitiška tauta kaip anglai.

Taip; būti pasaulinio masto ir išlaikyti savitumą. Tai dar viena didžioji istorijos pamoka: kultūra, švietimas yra galinga politikos jėga, ji stipresnė už pačios valstybės jėgą, karinę ir ekonominę. Negali būti didesnio silpnadvasiškumo, kaip tos dabartinės kalbos apie Europos kultūros išnykimą. O jeigu taip įvyks, ar tai atsilieps ir pasaulio kultūrai?

O kam tada Tautų sąjunga, pastangos kurti Paneuropą ir visos tos viršnacionalinės organizacijos? Turime jau kelis šimtus tarptautinių mokslo, teisės, socialinių ir kitokių tarptautinių ir pasaulinių institucijų; taip, ir sportas šiandien pasaulinis. Matyti, kad tautos pradeda suprasti svarbiausią dalyką, jog reikalingos savitarpio sąveikos galima siekti taikiomis ir protingomis priemonėmis, ne prievarta, bet per federacijas, savarankiškų valstybių ir tautų organizacijas. Ir pasaulinis karas vyko tarp dviejų didelių grupių, federacijų. Šiandien svarbu taikiai suvienyti žemynus ir visą žmoniją. Tai nebus padaryta tuoj pat ir lengvai, vargu, ar kas iš mūsų šio tobulo susivienijimo sulauks, bet vėl prisimenu tuos Dievo malūnus.

Prisimenu, kokias išvadas padarė Napoleonas Šventosios Elenos saloje: kad Europoje įmanoma išlaikyti pusiausvyrą tiktai sukūrus tautų bendriją. Kad jis turėjęs sutramdyti Europą ginklu, bet šiandien ji turi būti įtikinta; nėra įrodymų, kad tarp tautų laikytųsi neapykanta...

Na, manau sau: kiek napoleonų ir napoleonukų dar turės ateiti į protą? Savitarpio sąveika, tarptautiškumas, pasauliškumas - turime tam turiningesnį žodį humaniškumas. Pasulio raida krypsta į humaniškumą, į gryną žmogiškumą, taip sakė Kollár ir tuo tikėjo Palacký.

Ar gali tokia maža tauta kaip mes patekti į tą, kaip jūs sakote, pasaulio visuomenę?

Gali; kaip tik mūsų istorijoje rasite kiek tik norite pavyzdžių; tik atidžiai pasižiūrėkite? Sakau jums, kad iš jos mokiausi politikos - teoriškai ir praktiškai. Nuolatos gėrėjausi mūsų istorija, ir vis dėlto rašiau prieš istorizmą, prieš pernelyg dažną praėjusių šlovingų laikų minėjimą. Vadinamoji dabartis irgi istorija; ne tiktai vyksmas, bet ir dalykai, kurie randasi, turi būti mūsu studijų objektas - iš čia "realizmas". Istorikas norom nenorom eina į praeitį iš dabarties, kurioje gyvena. Man visada rūpėjo ir teberūpi istorijos filosofija, apskritai mūsų, Europos ir viso pasulio įvykiai. Bet apie visa tai jau ganėtinai kalbėta.

Nėra reikalo gilintis į klausimą, iš kur ir kada atėjome į šiuos kraštus; mūsų valstybės gyvenimas prasideda septintajame šimtmetyje; buvome, kaip vokiečiai ir kitos tautos, pasiskirstę įvairiomis sritimis. Politiniu ir kultūriniu požiūriu buvome atsilikę nuo Vakarų valstybių ir todėl nuo jų priklausėme. Romos įtaką, suprantama, labiausiai pajuto romaniškieji kraštai; ir vokiečiai jau keli šimtai metų prieš mus gyveno veikiami Romos įtakos ir dešimtajame amžiuje jau buvo taip toli nužengę, jog galėjo atnaujinti Romos imperiją. Mūsų pradžia ir raida buvo kitokia, todėl ir literatūroje pas mus humanizmas taip stipriai nepasireiškė kaip Vokietijoje, kuri anksčiau ir labiau buvo susijusi su pasauline Romos kultūra.

Mūsų valstybė nuo seniausių laikų, gerai vadovaujama Pršemislų, buvo dalis atnaujintos Romos imperijos; mūsų istorikų pareiga teisingai parodyti mūsų krašto santykį su vokiečių imperija. Vienu laikotarpiu mūsų karaliai buvo Romos ir Vokietijos imperatoriai - taigi mūsų santykiai su viduramžių Romos imperija buvo gana glaudūs; primenu tai, norėdamas pabrėžti, kaip Roma politiškai veikė mus. Mūsų karaliai mėgino užkariavimais ir dinastijų politika sukurti Vidurio Europoje stiprias valstybes; Bršetislavas I, Vaclavas II, Pršemislas Otakaras II ir Liuksemburgai vykdė savotišką imperialistinę politiką; mūsų imperija tuo metu apėmė Krokuvą, Poznanę, Vengriją, Štiriją ir Ka-

rintiją, Lužicą, Brandenburgą. Iš to matyti, jog jau tada buvo jaučiama Vidurio Europos problema ir tarpais politiškai gana intensyviai sprendžiama. Tai buvo tiesiogine žodžio prasme europinė politika, kuriai nuolat rūpėjo įtraukti mus į platesnį Europos kontekstą, taip pat ir apsaugoti mus, esančius kryžkelėje tarp vakarų ir rytų, pietų ir šiaurės. Toji europinė koncepcija turėjo ir pakilimų, ir nuopuolių; viršūnė - Karlas, kada čekų karalių dinastija buvo susijusi su Romos imperija ir kada mūsų tauta palaikė glaudžius kultūrinius ryšius su Vakarais; tai buvo mūsų gotikos aukso laikai.

Mūsų padėtį Vidurio Europoje politiškai gerai jautė tautos karalius Iržis, kuriam šovė į galvą sukurti pasaulinę krikščionių valdovų bendriją - Tautų sąjungos viduramžišką anticipaciją[1]. Tik pasigilinkite į mūsų istoriją - pamatysite, kad joje dominavo ne tik lokalinės idėjos, bet ir pasaulinės.

Panaši ir mūsų religijos raida. Krikščionybės atsiradimas ir plitimas pas mus, kaip ir kitur, turėjo didelę kultūrinę reikšmę. Viduramžių Bažnyčia irgi buvo mūsų mokytoja ir vadovė; Bizantijos įtaka truko neilgai, mes greitai ir teisingai apsisprendėme eiti su Vakarais. Apskritai reikia suprasti, kad viduramžiais Bažnyčia vadovavo ne tik valstybei, bet ir politiškai organizuodavo visuomenę. Viduramžiai buvo iš tiesų teokratiniai.

Katalikybė atėjo pas mus iš Vakarų, iš Vokietijos; reformacijos impulsą irgi gavome iš Vakarų, iš Anglijos: Viklef - Hus. Nors jau nuo tryliktojo amžiaus buvo mėginimų reformuoti Bažnyčios moralę, bet plačiau ir giliau reformą pradėjo mūsų tauta. Dėl mūsų husitų ir brolių reformacijos vertinimo sutinku su Palackio nuomone. Mūsų husizmas tiesė reformacijai kelius kituose kraštuose; Luther visai pagrįstai vadino save husitu. Mūsų Bažnyčios reformacija iš tikrųjų buvo pasaulinė.

Arba paimkime kontrreformaciją: ir toji europinio ir pasaulinio pobūdžio. Trisdešimties metų karas nušlavė mūsų politinę nepriklausomybę ir maždaug šimtui metų sustabdė Europos pažangą. Dėl reformacijos Romos Bažnyčia Tridento susirinkime buvo priversta tiksliau formuluoti savo mokslą; ji turėjo padaryti reformas ir ėmė ypatingai rūpintis auklėjimu,

[1] Iš anksto susidarytas vaizdinys, nuojauta (*lot.*).

mokykla ir kultūros propaganda. Kamenský mūsų reformacijos viršūnė.

Atsivėrus užjūrio keliams, Europa, ligi tol atsigręžusi į Aziją, patraukia į vakarus ir pamažu įsigali visame pasaulyje. Šitaip iškilo naujos tarptautinės jėgos ir politinės konfigūracijos. Būtent šios permainos, mūsų artimi santykiai su Vokietijos-Romos imperija, mūsų reformacija ir kontrreformacija pagimdė Austriją; be mūsų aktyvaus dalyvavimo Austrija, Čekija ir Vengrija nebūtų susivienijusios. Austrija neatsirado per vieną naktį. Ir nesusikūrė vien dėl to, kad reikėjo gintis nuo turkų; tai nebuvo nei pirmasis, nei paskutinysis Vidurio Europos problemos sprendimas.

Austrija ne be mūsų žmonių pagalbos pradėjo kovą su reformacija; nuslopino čekų reformaciją, susilpnino, o vėliau ir visai panaikino mūsų politinį savarankiškumą; prasidėjo mūsų nuopuolio laikotarpis. Austrija, norėdama grąžinti liaudį į katalikybę, likvidavo bajorus ir dvarininkus; šitaip liaudis virto demokratiška, o paskui, pirmai progai pasitaikius, nuvertė absoliutizmą ir monarchiją. Teisingas istorijos atpildas!

Bažnyčios reformacija ir kontrrefomacija, renesansas ir humanizmas, mokslo raida ir naujoji filosofija paruošė dirvą Europos neramumams ir revoliucijai: iš jų kilo Švietimas, iš esmės antibažnytinis, ir prancūzų revoliucija. Švietimas, ypač prancūzų ir vokiečių, sudarė kultūrines sąlygas mūsų tautos pabudimui; prisiminkite, kaip tautos žadintojai apskritai rūpinosi švietimu ir kultūra. Štai Dobrovský, Šafařík, Kollár, Palacký, Havlíček ir kiti. Ir tame mūsų pabudime vėl stiprus Vakarų elementas, naujojo pasauliškumo elementas: su nauja tautos sąmone radosi savitarpio sąveikos koncepcija, daugiausia slavų - Kollár; Palacký kreipia į pasaulio centralizaciją - mūsų tautos pabudimas buvo ir demokratinis, kosmopolitinis pabudimas.

Revoliucijos - Didžioji ir mažesnės - mus politiškai pažadino; ir nors praktiškai jose dalyvavome nežymiai, mūsų politinės idėjos kilo iš jų.

Tai matyti ir iš to, kad beveik visi mūsų aštuonioliktųjų metų politiniai planai ir tendencijos buvo paskelbtos jau keturiasdešimt aštuntaisiais: dvarų nusavinimas, socialinės reformos, liaudies bažnyčia, moterų lygiateisiškumas ir t.t.

Taip. 1848 metai pagimdė ir pirmąsias politines partijas bei sroves. Prasideda konstitucinio režimo epocha, beje, Vienos modelio; iš pradžių nevykusiai mėginome laikytis neutralumo, - nebuvome pakankamai pasiruošę aktyviai politikai, todėl susiradome pretekstą susilaikyti; aktyviai politikai, varžytis su vokiečiais ir vengrais ryžomės parlamentinėje arenoje tuo metu, kada buvo rengiama Europos konflagracija[1].

Pasauliniame kare išsikovojome visą politinę nepriklausomybę; tačiau pasaulinis karas buvo ne tik karas, bet ir pasaulinė revoliucija; jis sugriovė tris imperijas, tris paskutines didžiules absoliutizmo valstybes; pasaulis priartėjo prie demokratijos. Kai kuriose valstybėse prasidėjo reakcija ir vienaip ar kitaip vėl keliamas absoliutizmas, bet tai neturi mūsų stebinti; senasis režimas užleidžia vietą naujajam labai iš lėto, lėtai auga ir naujasis režimas: demokratija dar vystykluose.

Taip bendrais bruožais atrodo čekų ir slovakų politikos raida. Matote, kad joje iš pat pradžių nulemdavo jėgos, - o kartais atsirasdavo ir naujų, - kurios veikia pasaulio istoriją. Maža tauta, taip, tačiau ir mūsų žemės rutulys mažas, bet valdomas visatos jėgų.

NUO TEOKRATIJOS PRIE DEMOKRATIJOS

Pasakėte, jog pasaulinis karas buvo ir pasaulinė revoliucija. Manote, kad toji pasaulinė revoliucija paskutinė?

Revoliucijų būdavo visada; tačiau naujieji laikai, taip sakant, yra permanentinė revoliucija. Prisiminkime ne tik reformacijos revoliuciją, bet ir olandų kovas dėl laisvės, anglų maištus, amerikiečių sukilimą, Didžiąją prancūzų revoliuciją. Kovos su Napoleonu padėjo kontrrevoliucinei reakcijai malšinti prancūzų revoliuciją; bet kaip tik dėl to kilo trisdešimtųjų metų revoliucija, keturiasdešimtųjų ir t.t. Italija irgi labai revoliucionizavo Europą. Faktiškai gyvename revoliucijų šimtmetyje, revoliucingumas virto įpročiu. Pasaulinis karas yra to revoliucingumo kū-

[1] Gaisras, padegimas (*lot.*).

dikis, o jis pats - didžioji revoliucija. Nugyvenau netrumpą gyvenimą ir esu daugelio politinių, kultūrinių ir literatūrinių revoliucijų liudininkas; epochos revoliucingumo neriboja politikos laukas: politinius perversmus daugeliu atvejų sukelia revoliucijos idėjos.

Ar pasaulinė revoliucija paskutinė - norėčiau, kad taip būtų ir, sprendžiant iš visos situacijos, taip ir galėtų būti. Didelis politikos laimėjimas, kad Ženevoje ir kitur šios aktualios problemos nuolatos svarstomos. Tačiau kai sprendžiamas didelis dalykas, tiesiog vienas iš didžiausių, labai nepaskubėsi, ir todėl žmonėms nebeužtenka kantrybės; tai, man rodos, viena iš dabarties politikos silpnybių, be to, gana stiprūs *ancien regime*[1] likučiai.

Kartoju: revoliucijos - kruvinos revoliucijos - bus beprasmiškos, kai likviduosime priespaudą ir nė viena tauta, nė viena klasė nebeengs kitos, niekas nevartos prievartos, norėdamas valdyti kitus. Revoliucijos gali liautis, bet revoliucingumas liks. Argi nekalbame apie revoliuciją darančius išradimus, argi kiekviena nauja didi mintis nėra tam tikras perversmas?

Tai patvirtina ir gamtos mokslai; jie liudija, kad raida vyksta ne tik tolydžiai, bet ir šuoliais, mutacijomis - žodžiu, revoliucingai.

Tikrai. Reformacija irgi buvo revoliucija - religijos revoliucija; kadangi religijai morališkai vadovauja pavieniai asmenys ir visuomenė, revoliucija buvo visuomeninė ir politinė. Katalikiškos valstybės, taip stipriai nepatyrusios religijos ir Bažnyčios revoliucijos, politiškai yra revoliucingesnės ir radikalesnės, jose didesnė dvasinė ir politinė įtampa tarp bažnytinio ir antibažnytinio švietimo. Tai liudija pravoslaviškoji Rusija ir chroniškas romaniškų valstybių revoliucingumas arba skirtumai tarp anglų protestantiško ir airių katalikiško temperamento. Pas mus ir mumyse susiduria katalikiškas ir protestantiškas, radikalus ir reformacinis temperamentas; tą konfliktą galite pastebėti ir dabartinėje mūsų politikoje. Mūsų politika nuo pat atgimimo buvo ir tebėra iš esmės racionalistinė, švietėjiška. Tuo mes panašūs į Prancūziją - iš čia ir natūrali simpatija jai.

[1] Buvusių senųjų režimų (*pranc.*).

Sakote, jog protestantiški kraštai demokratiškesni už katalikiškus.

Na taip. Juk protestantizmas sužlugdė aristokratišką dvasininkiją ir panaikino celibatą, sugriovė katalikų hierarchiją; taip jis demokratizavo Bažnyčią ir visą visuomenę. Biblijos skaitymas skatino švietimą ir mąstymą. Tikėjimo klausimus sprendžiant, aukščiausia instancija tapo individuali kiekvieno tikinčiojo sąžinė, todėl stiprėjo individualizmas, subjektyvizmas, asmens laisvė ir asmens atsakomybė, nepaisant dvasininkijos ir Bažnyčios autoriteto. Visu tuo protestantizmas paruošė dirvą politinei demokratijai.

Ar ir šiandien pasakytumėt, jog protestantiškieji kraštai demokratiškesni?

Žinau, ką turite galvoje, tačiau reikia palaukti, kas bus toliau. Kai šneku apie protestantiškus kraštus, turiu omeny tuos, kuriuos gerai pažįstu: Angliją, Ameriką. Anglija savo parlamentarizmu, Amerika Žmogaus teisių deklaracija yra demokratijos mokytojos.

O Prancūzija?

Prancūzija irgi įvykdė savo reformaciją, tačiau politiškai - švietimu ir revoliucija. Pozityvizmas yra Prancūzijos kūdikis, ir Prancūzija juo grindžia savo politiką ir ekonomiką; tai rodo jos kapitalizmas. Šiuolaikinis kapitalizmas, industrializmas ir buržuazija juk pirmiausia ir labiausiai išaugo protestantiškuose kraštuose, ypač kalvinistiškuose, puritoniškuose. Dėl Maxo Weberio įtakos apie tai nuolat diskutuojama. Visa protestantizmo sistema ir dvasia, sumenkinusi stebuklo ir sakralumo svarbą, žadino individualią iniciatyvą, skatino pripažinti kiekvieno individo pastangas ir nedidelius darbus. Šių dienų kapitalizmas ir demokratija irgi kilę iš to paties šaltinio. Ir abu susiję su naujuoju mokslu bei filosofija - neatsitiktinai šių laikų mokslas ir filosofija energingiau plėtojosi protestantiškuose kraštuose. Ir nacionalinė ekonomika kaip mokslas veiksmingiausiai iškilo Anglijoje. Taip pat neatsitiktinai Anglijoje moksliškai subrendo

marksistinis socializmas, kitoks negu prancūzų ar rusų socializmas; šis yra politiškesnis, utopiškesnis, anas - moksliškai orientuotas. Marx ir Engels - Anglijos veikiami - demokratinę, parlamentinę taktiką laikė teisingesne už 1848 metų revoliucijos radikalizmą. Taigi yra du Marxai - net ir šiandien. Lenin daugiau laikėsi jaunesniojo Marxo, nesubrendusio, revoliucingesnio, taip pat ir Bakunino, o ne vyresniojo, labiau subrendusio Marxo.

Suprantama, įkyriai nepriešinu katalikybės su protestantizmu. Susidūrusi su reformacija, katalikybė pati viduje reformavosi, ir nuo tų laikų šias dvi krikščionybės kryptis sieja stiprūs tarpusavio ryšiai - poleminiai, bet kaip tik dėl to ir veiksmingesni. Man rūpi vėl atkreipti dėmesį į tą glaudų ryšį, siejantį religiją ir politiką, Bažnyčią ir valstybę. Bažnyčia dvasiškai vadovavo visuomenei, o kartu ir valstybei; antra vertus, valstybė saugojo teisę ir įstatymus, iš esmės pagrįstus dorove, o kartu ir religija. Katalikybė, puikiai organizavusi savo Bažnyčią, sukūrė aukščiausią teokratijos tipą, papocezarizmą. Pravoslavija buvo cezaropapistinė, taip pat reformacija ir antireformacija - tai pasakyta taisyklėje *cuius regio, eius religio*[1]. Šių dienų valstybė darosi vis labiau ir labiau pasaulietiška, ima kontroliuoti visas visuomenės organizacijas; iš pradžių buvusi absoliutistinė ir autoritarinė, - tokia buvo teokratija, - ji vis labiau ir labiau virsta konstitucine, pusiau demokratiniu ir demokratiniu režimu. Taigi demokratija valstybės pastangomis dabar tampa teokratinio režimo paveldėtoja. Teokratija visą valstybinę ir politinę valdžią laiko priklausomą nuo Dievo valios, demokratija - nuo tautos; tauta ir jos išrinktas parlamentas yra visos valdžios šaltinis ir aukščiausias politikos autoritetas. Tačiau nereikia pamiršti, kad jau scholastai pripažino tautos politinę valdžią, ir kad buvo katalikų ir protestantų, teisininkų ir teologų, kurie skelbė teisę kelti revoliucijas ir žudyti tironus.

Ar nemanote, jog religija greičiau veda į monarchizmą negu į demokratiją?

Religija - ne, o teokratija - taip. Argi monarchizmas neskelbė esąs iš Dievo malonės? Monarchizmas yra valstybinė aristokra-

[1] Kieno valdžia, to ir religija (*lot.*).

tizmo forma - ir aristokratizmas nebuvo vien politinis, bet ir religinis: hierarchija. Aristokratizmas sako: aš ponas - tu tarnas arba vergas. Jėzaus mokslas, artimos meilės ir visuotinės lygybės mokslas anaiptol ne aristokratinis, o visai priešingas. Iš meilės artimui, iš Dievo sūnystės man dvelkia demokratiškumas, sakyčiau, tikras demokratiškumas.

DEMOKRATIJA

Kaip suformuluotumėte pagrindinį savo demokratijos argumentą?

Pagrindinis demokratijos argumentas - tikėjimas žmogumi, jo verte, jo dvasingumu ir sielos nemirtingumu; tai tikra, metafizinė lygybė. Etikos požiūriu demokratija apibrėžiama kaip politiškai realizuojama meilė artimui. Amžinas amžinam negali būti abejingas, amžinas amžino negali užgauti, negali jo išnaudoti ir prievartauti.

Vadinasi, galų gale tikru demokratijos pagrindu laikote religiją; taigi drįsčiau pasakyti esate teokratas.

Nebijau žodžių, todėl neturiu nieko prieš tokią formuluotę, jeigu teokratiją pažodiškai suprantate kaip Dievo valdžią. Valstybę, valstybės gyvenimą, politiką suvokiu kaip visą gyvenimą, iš tikrųjų *sub specie aeternitatis*. Tikra demokratija, pagrįsta meile ir pagarba artimui ir visiems artimiesiems, yra Dievo valdžios įkūnijimas žemėje.

Demokratija - tai ne tik valstybės forma, ne tik tai, kas parašyta konstitucijose; demokratija yra požiūris į gyvenimą, ji remiasi pasitikėjimu žmonėmis, žmoniškumu ir žmonija, ir nėra pasitikėjimo be meilės, nei meilės be pasitikėjimo. Kartą esu sakęs, kad demokratija yra diskusija. Tačiau tikra diskusija įmanoma tik ten, kur žmonės pasitiki vieni kitais ir pagarbiai ieško tiesos. Demokratija - tai lygiųjų pašnekesys, laisvų piliečių samprotavimai visai visuomenei - žodis "parlamentas" turi gražią prasmę, tik reikia ją įkūnyti!

Pasakiau, lygiųjų pašnekesys. Žinau, kad žmonės nėra lygūs; niekur pasaulyje, nei tarp žmonių, nei gamtoje nėra lygybės - visur įvairovė; tiktai kaip nemirtingos sielos esame iš tiesų lygiaverčiai. *Liberté égalité, fraternité*[1] - faktiškai ir prancūzų revoliucija pripažino Jėzaus įsakymą, artimo meilės įsakymą. Skamba kaip paradoksas, bet tai tiesa: ir prancūzų racionalistai buvo teokratai, nors Dievą pripažino tik kaip Aukščiausiąją būtybę.

Demokratijos idealas ne tik politinis, bet ir socialinis, ekonominis. Komunizmą atmetu. Be individualizmo, be talentingų ir išradingų individų, be nuovokių vadų, be genijų neįmanoma protingai ir teisingai organizuoti darbo visuomenės labui. Socialiniu požiūriu demokratija reiškia degraduojančio skurdo likvidavimą; respublikoje, demokratijoje negalima leisti, kad pavieniai asmenys ar sluoksniai išnaudotų savo krašto piliečius - demokratijoje žmogus žmogui negali būti priemonė. Tas įgimtas įvairumas turi būti tvarkomas įgyvendinant funkcijų bei darbo hierarchiją ir pasidalijimą; žmonių organizacija neįmanoma be vadovų ir vadovaujamųjų, bet organizavimas turi būti teisingas, o ne privilegija, ne aristokratiškas ponavimas, o savitarpio tarnyba. Demokratijai reikia vadų, ne ponų.

Pripažįstu demokratiją su ekonominėmis bei materialinėmis pasekmėmis; tačiau jos pagrindu laikau meilę - meilę ir teisingumą, kuris yra meilės matematika, ir įsitikinimą, jog turime stengtis, kad žemėje būtų įvykdyta Dievo valdžia, kad būtų sinergija su Dievo valia.

Žinau, šiandien demokratijos principai dažnai imami iš materializmo; materializmas, nors moksliškai ir nugalėtas, - pasižiūrėkite, ką šiuolaikinis mokslas sako apie tas materijas, - bet vis dar egzistuoja, kada pervertinamos materialinės gyvenimo sąlygos. Žinau, buvo ir tebėra fizinė priespauda, bet tai moralinės priespaudos dalis. Pasisakoma prieš teizmą, priekaištaujama, kad tikėjimas nemirtingumu ir artimo meilė tenkinasi filantropija, labdara, kad nekelia šiuolaikinių socialistinių reikalavimų likviduoti skurdą. Nežinau, ar tikrai nekelia. Teizmas, religija apskritai nėra tik asmeninė nuostata, kaip ir

[1] Laisvė, lygybė, brolybė (*pranc.*).

kolektyvinė sistema, kuri visur ir visada stengiasi tapti organizacija. Protinga meilė, protu valdoma religija įstatymu įgyvendins humaniškumą, bet niekada neatleis mūsų nuo moralinės pareigos padėti asmeniškai. Apskritai būtų keista demokratija, kurioje nebeliktų vietos individualiai moralinei iniciatyvai.

Kalbate apie tobulą demokratiją; šiandien labiau mėgstama ieškoti jos klaidų ir kalbėti apie demokratijos krizę.

Demokratijos krizė - o sakykite, kur šiandien nėra krizės? Gyvename pereinamuoju laikotarpiu; kaip žinote, Švehla pasakė, kad kova vyksta ligi šiol, nors ir niekas nešaudo. Mes, tai yra visos valstybės ir tautos, gyvename sunkių permainų dienas; sunku reikalauti, kad viskas būtų padaryta tuoj pat, tobulai ir visiems laikams. Tačiau tai nereiškia, kad mūsų demokratija, apskritai mūsų santvarka negalėtų būti geresnė negu yra dabar. Demokratija daro klaidų, nes ir piliečiai daro. Koks piemuo, tokia ir banda.

Pasižiūrėkite į mus: šimtmečiais neturėjome savo dinastijų, neturėjome - išskyrus vieną kitą išimtį - sąmoningos tautinės bajorijos, neturėjome savo turtuolių ir didelių ponų - taigi savo istorija ir prigimtimi esame skirti demokratijai. Kultūros požiūriu priklausome Europos vakarams; vadinasi, turime siekti apšviestos demokratijos. Kūnu ir siela esame demokratiška tauta. Jeigu mūsų demokratija turi trūkumų, reikia juo šalinti, bet nenaikinkime demokratijos.

Pavyzdžiui, sakoma: parlamentas jau dirba nepatenkinamai. Ne *jau*, bet *dar*: parlamentas išrinktas rinkėjų - kas tuos rinkėjus politiškai ir morališkai auklėjo? Senasis režimas; deputatų, subrendusių respublikos laikais, dar neturime. Demokratija negali būti vien popieriuje ir demagogų lūpose. Net geriausias parlamentas neįstengs nubalsuoti, kas yra tiesa, teisė ir dorovė; dėl tiesos, dėl pagrindinių politikos, teisės ir moralės principų negalima balsuoti balsų dauguma. Demokratija viena žmonių neišauklės. Dorus, sąžiningus žmones išauklėja tėvynė, mokykla, bažnyčia, valstybės įstaigos, literatūra, žurnalistika ir t.t. - ar tam kliudo demokratija? Bet gal čia koks politikos *circulus vi-*

tiosus[1]? Demokratiją daro demokratai, o geresni demokratai - geresnę demokratiją. Tiktai reikia pripažinti, kad čia dalis kaltės tenka vadinamajai inteligentijai - dvasininkams, mokytojams, rašytojams, tarnautojams ir apskritai žmonėms, kurie auklėja piliečių mases ir joms vadovauja. Demokratija yra vedama daugumos. Kas gi tada ir kokie tie vadai? Prancūzų rašytojas neseniai teisingai atskleidė "inteligentijos išdavystę".

Skundžiamasi korupcija - gerai, kovokime su ja! Tačiau neapibendrinkime - ir netikėkime korupcininkais, kurie skundžiasi korupcija. Esama pakankamai tykios korupcijos, apsukraus įstatymų apėjimo, beveik legalios korupcijos - su visu tuo reikia kovoti ne pasyviai, o aktyviai: daugiau pagarbos įstatymams ir valstybei! Taip, turiu galvoje politinę moralę - lojalumą angliškąja prasme.

Kaip ir korupcija, nuolatos skundžiamasi politinėmis klaidomis, deputatų, vyriausybės ir visų oficialiųjų veikėjų nenuovokumu. Taip, darome klaidų, aš pats jų ganėtinai esu padaręs, dar daug ko nemokame. Respublika, demokratija, mūsų valstybė yra jauna ir gavome ją beveik dovanai. Neturime nei politikos, nei administracijos tradicijų, todėl darome klaidų.

Nepasisakau prieš kritiką, priešingai - noriu, kad būtų kritikuojami visi trūkumai ir klaidos; tačiau toji kritika neturi virsti demagogija, ji privalo mokyti ir skatinti taisyti klaidas. Mums reikia išsilavinusių ir sąžiningų kritikų, kurie turėtų politinės drąsos ir narsos; tikra kritika - tai ne neigimas ir vertimas atsakomybės kitiems, bet bendras darbas ir bendra atsakomybė.

Skundžiamasi politinėmis partijomis. Pagrįstai ir teisėtai, kadangi tose partijose nuolaidžiaujama partiniam egoizmui. Tačiau juk partijos nėra ir negali būti kitokios negu jų rinkėjai, o šitų nuotaikas lemia spauda ir pilietinis auklėjimas - amžinai ta vadovavimo problema? Vieno dalyko turime reikalauti iš partijų: kad deputatais ir atstovais rinktų sąžiningus, politiškai nuovokius ir išsilavinusius vyrus ir moteris. Man politika ir demokratija nepaprastai svarbus dalykas: pasakyčiau, tai darbas geriausiems, gerų geriausiems žmonėms.

O iš tiesų stengdamiesi pataisyti savo reikalus, nepamirški-

[1] Užburtas ratas, padėtis be išeities (*lot.*).

me ir jaunosios politikų kartos - tai labai rimtas klausimas valstybei, jos vyriausybei ir partijoms! Sena tėvų ir vaikų problema! Ir vėl tas užburtas ratas: ar visa tai pakankamai gerai suvokia mūsų dvasininkai, mokytojai, rašytojai ir žurnalistai? Ar to nepamiršta vyriausybė, partijos ir deputatai?

O kaip vertinate tuos, kurie pageidauja luominės valstybės arba diktatūros?

Na, manau, nereikalausite, kad išdėstyčiau visą valstybės mokslą; mes vadovaujamės esamais politiniais santykiais ir siekiame taisyti savo viešuosius reikalus. Žinau, yra pas mus žmonių, kurie ilgesingai žiūri į luomines valstybes ar diktatūras...

Bet į didžiąsias ir stipriąsias; mažesnės nerodo tokio viliojančio pavyzdžio.

Suprantama. Žmonėms patinka galia, tačiau tos galios mėgdžioti neįmanoma: joks režimas iš mažos valstybės nepadarys didžiulės imperijos. Žmonės nelabai paiso, kas tinka mums, dažnai tik pamėgdžioja svetimus dalykus, užuot pasimokę iš jų - visų pirma reikia palaukti, kaip kas kur pritiks! Penkeri, dešimt metų dar neduoda istorijai argumento. Sakykime: luomai vietoj partijų, luominė valstybė? Viduramžiais visur buvo luominės valstybės - klausiu, kodėl žmonės jų nepasiliko? Ar luomai buvo ne tokie savanaudiški negu dabartinės partijos? Ar mūsų partijos nėra gerokai valstybinės? Šiandien yra šimtai skirtingų profesijų ir atskirų gyventojų sluoksnių interesų - kaip juos suderinsi, jeigu ne kokiame nors parlamente? Diktatūros paleido parlamentus, bet stengiasi remtis tautos valia; vadinasi, siekia demokratijos. Antra vertus: absoliučios monarchijos buvo savotiškos diktatūros - kodėl jos neišliko?

Pasibaigus karui, galvojau: pas mus bus respublika, bet iš pradžių valdoma diktatoriškai. Ir matote, mūsų respublika be to apsiėjo. Nebijau pasakyti, jog be tam tikros diktatūros nėra ir demokratijos; kai parlamentas neposėdžiauja, vyriausybė ir prezidentas turi neribotą valdžią; tačiau juos varžo įstatymai ir parlamento kritika bei kontrolė, laikraščių ir susirinkimų kritika.

Tokie demokratijos principai: laisva kritika ir vieša kontrolė.

Esu karštas, bet ne aklas demokratijos šalininkas; žinau sistemos silpnąsias puses, visko teko patirti, bet nė akimirkos nesigailėjau dėl savo apsisprendimo, dėl to, kad, grįžęs iš karo, tariau sau: tarnausiu demokratijai ir respublikai.

Demokratija yra taikos laidas. Mums ir pasauliui.

MAŽA TAUTA

Sakėte, jog naujaisiais laikais prie valstybės ir Bažnyčios kaip pagrindinis politinis veiksnys prisidėjo tauta.

Taip, bet labai vėlai. Nacionalizmas ir socializmas - jauniausios politinės jėgos; todėl jose dar tiek raugo. Anksčiau nebūdavo nacionalinių klausimų - Bažnyčia savo universalizmu jungė visas tautas; valstybės buvo dinastinės, teritorinės, bet ne tautinės. Tiesa, būta ksenofobijos - jos rasite ir mūsų Dalimilo raštuose, tačiau sąmoningas nacionalizmas tiktai pereitojo amžiaus kūdikis. Šiandien iš esmės visos valstybės tautinės; šiandien, bent Europoje, nėra opios laisvų ir nelaisvų tautų problemos, yra tik didelių ir mažų tautų, stiprių ir silpnesnių valstybių problema.

Žinau, kiekybė tautai labai svarbu. Kareivių skaičius ir jo reikšmė akivaizdi; ekonominė galia taip pat priklauso nuo dirbančiųjų skaičiaus. Turint daugiau darbo rankų ir proto darbininkų, galima geriau paskirstyti fizinį ir protinį darbą; nuo to priklauso gamybos kokybė ir kiekybė, konkurencijos galimybė ir t.t. Pagaliau didelė teritorija - irgi nemažas pranašumas.

Tačiau ne visur lemia kiekybė. Turime pakankamai pavyzdžių, kada mažesnės valstybės sėkmingai priešinosi didesnėms ir jas nugalėdavo; literatūroje ir mene, apskritai kultūrinėje veikloje kokybė irgi nepriklauso nuo kiekybės. Prisiminkime Italijos miestus arba Vokietijos hanzas, senovės Atėnus, senovės žydus ir taip toliau. Buvo iškilęs toks klausimas: ar didelės tautos laimingesnės, ar mažos; buvo lyginamos Olandija, Danija ir kitos su Rusija, Kinija, Indija. Bet kas ir kaip gali išmatuoti žmonių laimę?

Europoje yra penkios didžiosios valstybės, didžiosios tautos, dvi vidutinės ir apie trisdešimt mažųjų; trumpai tariant: svarbiausia tai, kad didžiosios duotų ramybę mažesnėms ir mažo-

sioms! Jau prieš karą man rūpėjo mažųjų tautų likimas; mačiau joms tik vieną kelią - politinį, ekonominį ir kultūrinį bendradarbiavimą. Karo metu tai buvo savaime suprantama: jeigu norime išsivaduoti, turi būti išvaduotos visos pavergtos tautos; mažųjų tautų klausimas man buvo pasaulinis klausimas. Aš pasakyčiau taip: didžiosios valstybės ir tautos yra pasaulinės savo stiprumu ir gyventojų gausumu; mažesnės tautos turi būti pasaulinės savo santykiniu mažumu ir silpnumu. Gerai pailiustruoja mano mintį Mažoji antantė, o šiandien jau taip pat Balkanų antantė ir kitos sąjungos.

Svarbu suprasti, kad šiuolaikinis tautiškumo jausmas atsirado kartu su tarptautiškumo jausmu. Tautiškumas ir tarptautiškumas neneigia vienas kito, jie vienas kitą atsveria. Tautoms negresia tarptautiškumo ar, kaip sakoma, karingojo nacionalizmo pavojus. Šiuolaikinis tarptautiškumas, kokiam atstovauja Tautų sąjunga ir kitos organizacijos, yra didelė pažanga būtent tautinių problemų srityje.

Didžiosios ir mažosios tautos - aišku, nėra nekintantis dydis: didžiosios gali tapti reliatyviai mažosiomis, mažosios didesnėmis ir netgi didžiosiomis. Šiandien jau turime daug žadančių mokslinių populiacionistikos daigų; statistika pateikia valstybės įstaigoms, statistikams ir istorikams reikšmingų skaičių. Šiandien administracija ir politika nebegali dirbti aklai; turime žinoti, kiek yra gyventojų ir kokių, kiek nedirbančių, kiek gyventojų kasmet gali išvykti ir taip toliau. Jaučiame, jog Amerika jau nebepriima tiek mūsų emigrantų, kiek priimdavo anksčiau; matome, kaip būgštaujama dėl gyventojų pertekliaus Italijoje, Japonijoje, Vokietijoje. Šiandien joks statistikas ir administratorius negali išvengti populiacionistikos problemų - jos rūpi ir etikams, ir dvasininkams, ir gydytojams. Dar vienas įrodymas, jog politika, nori ar nenori, turi tapti moksline.

Prieš karą buvo skaičiuojama, kiek padidės atskiros tautos po penkiasdešimties, po šimto metų. Buvo paskelbta, kad prancūzai mažėjanti tauta. Šiandien vokiečių statistika praneša, jog mažėja ir vokiečių; ateityje Europoje, ko gero, bus daugiau slavų. Mums svarbu, kad Slovakijoje gyventojų skaičius augs greičiau negu istorinėse žemėse; mūsų vokiečiai gyventojų prieaugiu kiek atsilieka nuo čekų. Visa tai turės didelės politinės reikš-

mės netolimoje ateityje, ir įžvalgūs politikos vadovai to nepamirš.

Ar atsižvelgiama į slavų gausėjimą ruošiant panslavizmo programą?

Atkreipkite dėmesį į žodį "programa". Paprastai ji būna baisiai netiksli - jau Nerudai nepatiko "slavų plepumas". Tiek nesutarimų tarp slavų tautų; ir pas mus jų užtenka. Šiandien visos slavų tautos, net ir Lužicos krašte, yra laisvos, taigi visų pirma rūpinsimės savo tautos ugdymu. Kaip nepriklausoma valstybė stengsimės stiprinti draugystę su slavais; tai daryti mus verčia ir ta aplinkybė, kad mūsų priešininkai bendri.

Nepakankamai vertinama slavų tarpusavio santarvė; aš į tai žiūriu plačiau. Jau Kollár skelbė, jog reikia santarvės ne tik tarp slavų, bet ir tarp neslavų tautų.

MEILĖ TAUTAI

Dažnai klausiama, koks mūsų tautos charakteris. Romantikai kalbėjo apie balandžio laikyseną; šiandien pabrėžiami blaivūs, praktiški mūsų būdo bruožai. Tai kokie gi mes esame?

Sunku pasakyti. Skeptiškai žiūriu į paviršutiniškus tautos charakterio apibrėžimus; taip pat ir į tai, kaip save apibūdina kitos tautos! Ar buvo tikri čekai Žižka ir Hus, Chelčický ir Komenský? Dobrovský, Palacký, Havlíček arba Hanka ir Jungmann? Skaičiau šveicarų autoriaus knygą apie dvi Prancūzijas. Skundžiamasi mūsų nevieningumu, girdi, tai čekų ir slovakų charakterio savybė, betgi vokiečiai irgi tuo skundžiasi. Ir taip toliau. Problema darosi sudėtinga, klausiama, kaip tautos charakteris įvairiais laikais keičiasi, ar yra charakterio savybių, kurios išlieka tokios pačios. Krinta į akis, kad nuo seniausių laikų ligi šios dienos tautos ir gentys maišosi. Vadinamojo "gryno kraujo" nėra netgi Europoje.

Ir toliau: kaip ir kokiu mastu tautinį charakterį formuoja ekonominiai santykiai - gerovė, skurdas, maistas, profesija, techni-

ka, kultūra, religija, dorovė, higiena ir taip toliau? O kita vertus, reikia pagalvoti, kaip ir kokiu mastu ekonominius santykius, religiją ir dorovę, kultūrą apskritai sąlygoja tautos charakteris? Sakykime, ar matematika gali būti tautinė, ar prancūzų arba anglų matematika turi ypatingų savybių, ir kokių? Ar yra romaniškoji katalikybė, germaniškasis protestantizmas, slaviškoji pravoslavija?

Neneigiu, kad tautos turi savo dvasinį ir fizinį charakterį, bet nemanau, jog antropologijos ir etnologijos žinios pakankamai tikros, kad, jomis remiantis, galima būtų dėstyti tautų istoriją ir kurti teisingą politiką.

Mūsų istorijoje visų pirma trūksta kokių trijų šimtų laisvo politinio ir dvasinio gyvenimo metų; tuo aiškinu mūsų politikos netobulumą; mūsų politikos trūkumai neišplaukia iš tautos charakterio.

Kitas vertus, kaip visuomenė mes neturime tradicijų; liaudies tradicijos kaime nyksta, o kitokių neturime; beveik visi esame išėję iš lūšnų ir neturėjome kada kaip reikiant susiformuoti.

Klausykite, ar seniai praėjo laikai, kada moravai buvo laikomi kažkokiais kitokiais negu čekai ir buvo kalbama apie moravų "tautą"? O dabar pas mus atėjo slovakai, ir kalbama apie dvi tautas. Ar ne geriau būtų kalbėti tik apie tautos charakterį, o ne tokių skirtingų tautų charakterį; sakysime, koks skirtumas tarp Moravijos valakų ir hanakų? Todėl kartoju: gyvenome nelaisvėje, o kiekviena nelaisvė neleidžia plėtotis charakteriui pagal savo vidinius dėsnius.

Tai matyti ir mūsų literatūroje. Turime geros poezijos, bet stinga romanų ir dramų. Poezijai pakanka asmeninio gyvenimo; romanui ir dramai reikia ištisų kartų patirties; romanai - ištisų šimtmečių kūryba.

Taip, tikro ir stipraus jausmo kupiną eilėraštį pavyksta parašyti daugeliui poetų. Bet tai tik tam tikro asmeninio jausmo išraiška; kas kita romanas, drama - ir epas, kur reikia menininko gebėjimų stebėti tautą, visuomenę, klasę, luomą ir taip toliau. Mūsų romanuose man krinta į akis kažkoks nebrandumas, ribotas savo ir kitų gyvenimo pažinimas, maža bendražmogišku-

mo. Mažai stebima. Svetimtaučiai apie mus šneka, jog esame talentingi, praktiški, darbštūs - na, tegu Viešpats Dievas jiems už tai atlygina. Iš tikrųjų, mūsų sodietis, mūsų darbininkas yra patys geriausi; miestiečiai ir intelektualai dar nepakankamai subrendę, bet mes, čekai, pradėjome intelektualėti vos prieš šešiasdešimt ar aštuoniasdešimt metų - aš dar prisimenu, kokie tai buvo kuklūs pradmenys, ir galiu pasakyti, kokį ilgą kelio galą nuo tų laikų nuėjome.

Mums reikia penkiasdešimties metų ramios pažangos, ir mes būsime ten, kur norėtume būti šiandien. Tai nėra aklas tikėjimas mūsų nuovokumu ir atkaklumu - nors mūsų istorija tarpais ir permaininga, tačiau išsilaikėme siaučiant politinėms audroms ir, liepsnojant visam pasauliui, sugebėjome sukurti valstybę, - visa tai byloja apie mūsų politinę nuovoką. Nemanau, jog perdedu, pasakyčiau, mūsų istorija yra viena įdomiausių - esame šaunuoliai, bet dažnai trepsime šalutiniais takais. Pas vokiečių antropologus mačiau kaukolių ir smegenų indeksus, kuriuose mes priskiriami prie pirmųjų tautų - taigi mes gabūs, bet kas teisybė, tai teisybė, esame nelabai atsparūs, nepakankamai apdairūs ir politiškai žali; o politinis nepatyrimas yra gera dirva demagogijai, ir jos turime daugiau negu reikia. Kalbos apie demokratijos krizę ir apie parlamentarizmo trūkumus išplaukia iš nepakankamo patyrimo; iš čia tie izmai, svetimos politikos mėgdžiojimai - žodžiu, per mažai galvojame apie savo reikalus. Nuo Austrijos laikų esame įpratę neigiamai žiūrėti į valstybę - tai nelaisvės pasekmės; pagaliau esame įsikalbėję, jog negalime būti savarankiški. Čia tai jau ne, su tokiu požiūriu niekada nesutinku; tačiau žinojau, kad žmonės, prispausti, nelaisvi, pavergimo deformuoti, lengvai neatsities ir staiga netaps dvasiškai laisvi. Todėl ir šiandien daug žmonių į valstybę žiūri neigiamai - su nepasitikėjimu, nepalankiai nusistatę prieš administraciją ir ištisus piliečių sluoksnius; drastiškas pasakymas: yra dar žmonių, kurie vagis labiau gerbia negu policininkus. Mūsų žmonės laikosi patriotinių tradicijų, teisybė, bet daug ir antivalstybiškai nusiteikusių, netgi anarchistų; dar daug kas nesuvokia, jog tai senosios Austrijos imperijos laikų nuotaikos. Nuaustrėti, vadinasi, suprasti valstybės ir valstybingumo prasmę, demokratinį valstybingumą. To mums reikia reikalauti ne tik iš

biurokratijos ir kariuomenės, bet ir iš visų piliečių. Ir ne tik iš čekų ir slovakų.

Demokratija turi būti gyvesnė ir nuovokesnė negu senas režimas - ypač mūsiškė. Niekad neturime pamiršti, jog esame maža tauta nedėkingoje geografinėje padėtyje; kaip tik tai mus verčia daugiau bendrauti su pasauliu, daugiau galvoti, būti aktyvesniems už kitus; arba kaip sako Palacký: kiekvienas sąmoningas čekas ir slovakas turi padaryti tris kartus daugiau negu didžiųjų ir geresnę padėtį turinčių tautų žmonės. Kiekvienas apsišvietęs mūsų tautietis turi išmokti bent dvi užsienio kalbas - kiek tam reikia darbo ir laiko, bet kokia tai nauda ne tik švietimui, bet ir kontaktams su kitomis tautomis! Šitaip visur: turime išlaikyti orumą, gerokai suintensyvinti visas politines ir kultūrines pastangas. Taip, reikia daug dirbti, o kas nenori dirbti, tegu nekalba apie tautą ir patriotizmą.

Tikra tautos meilė yra labai graži; doram ir garbingam žmogui tai savaime suprantamas dalykas, todėl apie ją daug nekalbama, kaip padorus vyras neskelbia visam pasauliui apie savo meilę žmonai, tėvynei ir taip toliau. Tikra meilė saugo žmogų, skatina aukotis, o svarbiausia - dirbti. O kad galima būtų dirbti tautos, valstybės labui, reikia aiškios, protingos politinės ir kultūrinės programos - vien kalbų ir jausmų nepakanka. Yra vis dėlto skirtumas tarp tikro patriotizmo ir pseudopatriotizmo. Jau Havlíček prisikamavo su tuo turgaus patriotizmu, bet daug kam jis buvęs nebuvęs!

Savo patriotizmą turime rodyti sąmoningu valstybingumu. Valstybė yra mūsų, mūsų istorijos teise, daugumos principu, todėl, kad mes ją sukūrėme; bet turime nemenkų mažumų, todėl privalome suvokti skirtumą tarp valstybės ir tautos: tauta yra kultūrinė organizacija, valstybė - politinė organizacija. Turime užduočių tautai, turime užduočių ir valstybei. Suprantama, kad tarp jų negali būti prieštaravimų. Tą valstybę sukūrėme mes, mes privalome mokėti ją vesti ir valdyti; mūsų uždavinys pasirūpinti savo demokratinėje respublikoje tautinėmis mažumomis, su kuriomis gyvename. Jų gausumas ir kultūra ir mums, ir joms duoda demokratinės santarvės pagrindą. Elgesys su mažumomis remiasi mūsų pačių praktiniu patyrimu Austrijos-Vengrijos imperijos laikais: ko nenorėjome, kad būtų da-

roma mums, nedarysime kitiems. Tautos tėvo Palackio programa galioja mums ir ateičiai. Mūsų istorija Pršemislų, Šventojo Vaclavo, Karlo, Iržio politika turi būti pavyzdys mūsų politikai santykiuose su mūsų vokiečiais. Faktas, jog esame apsupti didelės kaimynės, Vokietijos, verčia mąstantį čeką laikytis apdairios ir išmintingos politikos.

Ar kartais nebūna konflikto tarp tautos meilės ir humaniškumo, kitaip sakant, tarp nacionalizmo ir humanizmo idealų, kaip, sakysime, pacifizmas, santarvė tarp tautų ir panašiai?

Tarp tautos, tėvynės meilės ir humaniškumo prieštaravimų nėra; tarp šiuolaikinio nacionalizmo ir humaniškumo būna. Jau vien tas svetimas žodis rodo, jog patriotizmas, kokio reikalavo ir kuriuo gyveno mūsų tautos žadintojai, buvo kitoks negu šiandieninis nacionalizmas.

Kalbant apie mūsų tautos programą, jums vertėtų prisiminti, ką aš kalbėjau apie Europos nueitą kelią ir mūsų istoriją, kad turime kartu kurti pasaulinę politiką, palaikyti gyvus ir bičiuliškus santykius su kitomis tautomis. Mūsų tautos atgimimas yra švietimo ir vėlyvesniojo romantizmo kūdikis; jis gimė iš aštuonioliktojo ir devynioliktojo amžiaus humanizmo idealų, skelbtų Prancūzijoje, Vokietijoje, visur. Humaniškumas - tai mūsų tautos programa. Dobrovskio, Kolláro, Palackio, Havlíčeko ir netgi Komenskio, karaliaus Iržio, Karlo ir Šventojo Vaclavo programa.

Humaniškumas nepaneigia ir nesilpnina tautos meilės; galiu, turiu mylėti savo tautą, bet dėl to neprivalau neapkęsti kitų tautų. Tikra meilė neįrodoma neapykanta, tiktai meile. Žmonija yra tautų visuma, tai nėra kažkas šalia tautų ar virš jų. Humaniškumas, meilė ne tik kaimynams, bet žmonijai - kaip turiu tą žmoniją konkrečiai įsivaizduoti? Matau vargšą vaiką, kuriam galiu padėti - tas vaikas man žmonija. Kaimas, kurio vargai man rūpi, tauta, su kuria mane sieja kalba ir kultūra, - yra žmonija. Žmonija tiesiog yra mažesnė ar didesnė žmonių suma, kuriai faktiškai, darbais, o ne žodžiais galime padėti. Žmoniškumas tai ne aimanuoti dėl visos žmonijos, o žmoniškai veikti. Reikalaudamas, kad politika tarnautų žmonijai, nenoriu pasakyti, kad ji

būtų ne tautinė, bet kad būtų teisinga ir padori. Tai viskas. Nei kaip pavieniai žmonės, nei kaip tautos nesame šiame pasaulyje tik tam, kad siektume savo egoistinių tikslų. Tauta, kuri gyventų vien tik sau, būtų visada vargšė, kaip ir žmogus, gyvenantis vien sau. Be tikėjimo idėjomis ir idealais atskirų žmonių ir tautų gyvenimas būtų tik egzistavimas

Tai idealisto politinis credo?

Kur jau ten, pone: realisto, filosofijoje ir politikoje. Politinį realizmą suprantu šitaip: nepaskęsk šlovingos praeities prisiminimuose, stenkis dėl šlovingos dabarties; vadovaukis ne žodžiais ir šūkiais, o realiais daiktais, nes daiktus gali pataisyti ir sutvarkyti; neskrajok padebesiais, bet laikykis žemės, ji tikriausia ir tvirčiausia. Kad ir kam tarnautum, laikykis tikrovės...

Vien tikrovės?

Taip; bet juk tikrovė yra ir dvasingumas, siela, meilė, dorovės taisyklės, Dievas ir amžinybė. Tik visa tai pripažindami, gyvename tikrą gyvenimą, ar tai būtų atskirų žmonių gyvenimas, ar tautų istorija. Tik tas tikrasis gyvenimas neturi vidinių prieštaravimų, tik toks gyvenimas teisingas ir prasmingas...

Ir toks gyvenimas laimingas?

Taip.

4. TYLĖJIMAS SU T.G.MASARYKU

"NENORĖJAU MELUOTI..."

Daug žmonių klausė rašytoją, kaip buvo rašomi "Pašnekesiai su T.G.Masaryku": ar autorius vietoje stenografavo, ar pasižymėdavo kasdien, žodžiu, kaip ten apskritai buvo. Visų pirma rašytojas turi prisipažinti, kad jam gana ilgai į galvą neatėjo žymėtis, ką turėjo progos girdėti iš prezidento lūpų. Tebūnie tai laikoma jo netvarkingumu: niekada nesinešiojo bloknoto, kuriame ką nors žymėtųsi, niekada nerašė dienoraščio, o jo popieriuose ir atsiminimuose didelė netvarka. Niekada nesitikėkite, kad tokie žmonės tvarkingai protokoluotų, ką girdi ar mato.

Tačiau vieną kartą - tai buvo Topolčiankose - visą dieną lijo. Ponas prezidentas su namiškiais ir svečiais sėdėjo prie židinio, kuriame liepsnojo malkos; malonu žiūrėti į gyvą ugnį. Taip besišnekučiuojant, kalba nukrypo į karo metus, apie tai, kada kas buvo atsidūręs sunkiausioje padėtyje.

- Man sunkiausia buvo, - pradėjo ponas prezidentas, - kai karo metu atvykau į Maskvą.

Ir paskui pradėjo pasakoti, kaip jį mūsiškiai iš revoliucijos apimto Petrogrado pasiuntė į Maskvą, girdi, ten ramiau. Išlipo iš traukinio geležinkelio stotyje - girdėti šūviai. Eina pėsčias į viešbutį, bet jį sustabdo kareivių kordonas, sako, toliau eiti negalima, nes ten šaudo. Vis dėlto priėjo aikštę, o ten iš abiejų pusių pliekia iš šautuvų ir kulkosvaidžių, vienoje pusėje kerenskininkai, kitoje - bolševikai.

- Einu, - sako prezidentas, - o priešais mane eina žmogus, pribėga prie didžiulių durų, tos atsidaro, ir jis įsmunka į vidų. Tai buvo "Metropolio" viešbutis. Aš iš paskos, bet durys prieš pat nosį užsitrenkia. Beldžiu ir šaukiu: "Ką jūs darote, atidarykite!" "Jūs mūsų gyventojas? - klausia durininkas. - Jeigu ne, negalime įleisti, neturime vietų!" Nenorėjau meluoti, todėl jam riktelėjau: "Nekvailiokite, įleiskite!" Durininkas sutriko ir įleido.

Ir taip toliau; ponas prezidentas pasakojo, kaip gyveno apsuptame "Metropolio" viešbutyje, apie mūšius Kijeve, apie "mūsų vyrus", tai yra apie legionierius. Tačiau "Pašnekesių" autoriui įstrigo viena trumpa frazė: "Nenorėjau meluoti". Maskvos aikštėje šaudo, iš abiejų pusių zvimbia kulkos, cvaksi į grindinį ir namų fasadus, o profesorius Masaryk stovi prie užtrenktų viešbučio durų, kurių jam nenori atidaryti. Jeigu pasakytų, kad čia gyvena, iš karto įleistų, bet jis net ir tą žūtbūtinę akimirką nenori meluoti. Ir kalba apie tai tarsi apie savaime suprantamą dalyką, tepasakydamas tiktai trumpą sakinuką: "Nenorėjau meluoti". Tai buvo viskas.

Tada pirmą kartą "Pašnekesių" autorius užsirašė ir išspausdino pono prezidento žodžius: vien dėl to trumpo sakinuko, kad neprapultų, kad kas nors kada pastebėtų, koks jis gražus savo paprastumu ir natūralumu. O šiaip nė į galvą neateidavo, jog turiu užsirašinėti, ką išgirstu. Ilgai apie tai negalvojau; ir štai vieną kartą, - tai buvo irgi Topolčiankose, - sėdėjome su ponu prezidentu po senais kaštonais ir šnekučiavomės; buvo ruduo, tarpais vis pumptelėdavo į kietą žemę kaštonas. Atnešė paštą. Ponas prezidentas skaitė savo laiškus, laišką gavo ir "Pašnekesių" rašytojas. Iš Vokietijos, iš "Amalthea-Verlag", rodos. "Pašnekesių" autorius susijuokė:

- Čia pageidauja, kad parašyčiau jūsų gyvenimo istoriją! Kaipgi aš galiu tai padaryti! Jeigu nori aprašyti kieno nors gyvenimą, turi būti bent truputėlį istorikas, perskaityti daugybę šaltinių, patikrinti ir net nebežinau, ką dar padaryti.

Ponas prezidentas linktelėjo:

- Teisybė, rašyti apie kieno nors gyvenimą sunkus uždavinys. Buvo tylu, tik poškėdami krito prinokę kaštonai, aplinkui vis pumpsėjo, šokčiojo atsimušę nuo žemės. "Pašnekesių" autorius prisiminė, kaip poškėjo šūviai ir zvimbė kulkos Maskvos aikštėje ir Kijevo didžiajame bulvare.

- O gal ir pabandyčiau, - tariau, - surašyti, ką jūs man apie save esate pasakojęs. Tai beveik ir būtų gyvenimo aprašymas.

Ponas prezidentas nusijuokė:

- Na, darykite su manim, ką norite.

- Bet jūs turėtumėt padėti, jeigu ko nors nežinočiau.

Prezidentas atsistojo:

- Ką darysi, padėsiu, - sutiko.

- Tada imkimės darbo.

Taigi šitaip ir sutarėme rašyti "Pašnekesius".

Tačiau, kad jie būtų parašyti, trūko labai daug ko. Viską išgrandęs iš savo atminties, rašytojas pamatė, jog daug žino apie prezidento vaikystę, nes prezidentas mielai ir dažnai apie ją pasakodavo; apie studijų metus irgi buvo šis tas girdėta, bet apie vėlesnius metus - tik menkos nuotrupos. Būtinai reikėjo prezidentą priversti, kad daugiau pakalbėtų apie save.

Dažniausiai prie jo būdavo pristojama rytais Topolčiankų parke. Devintą valandą ponas prezidentas paprastai išeidavo iš namų ir tiesiai per veją patraukdavo į savo mėgiamą pavėsinę, stovinčią įsaulyje. Tuo tarpu rašytojas jau tykodavo pasiruošęs puolimui, dažniausiai frontu. Patyli valandėlę kitą ir išpoškina:

- Kaip ten iš tiesų vyko ta kova dėl "rankraščių"?

Prezidentas papurto galvą.

- Negražiai, - atsako po valandėlės ir pradeda valytis pensnė. Rašytojas laukia, kas bus toliau. Prezidentas pakelia akis. - Ar skaitėte šios dienos laikraštį? Pastebėjote tą ir tą. - Apie daug ką parašyta, o apie kovą dėl "rankraščių" - nieko.

Kitą dieną rašytojas paruošia naują klausimą.

- O ką darėte devynišimtaisiais metais?

- Klaidas, - lakoniškai atsako prezidentas ir duoda suprasti, jog kalba baigta.

Kaip matote, daugelį gyvenimo smulkmenų išgauti iš pono prezidento sekėsi nelengvai, ir kol buvo parašyti "Pašnekesiai", turėjo parodyti daug kantrybės... abu bendradarbiai.

Pagaliau buvo surašyta viskas, ką rašytojas girdėjo; deja, to neužteko, išaiškėjo daugybė spragų, bet ką gi daryti?

- Ar spausdinti? - paklausė kartą rašytojas.

Ponas prezidentas gūžtelėjo pečiais:

- O kodėl gi ne?

- Ar nenorėtumėt pasižiūrėti? - abejojo rašytojas. - Kad nebūtų kokių nors klaidų.

- Jeigu norite, pasižiūrėsiu, - atsakė prezidentas.

Taip rankraštis pateko į prezidento rankas. Kai grąžino, jame

paties Masaryko ranka buvo prirašyta daug naujų dalykų: papildymų, naujų prisiminimų, beveik nežinomų smulkmenų. Apsidžiaugęs nauja medžiaga, rašytojas parašė viską iš naujo ir vėl nunešė, kad aprobuotų. Po kiek laiko gavo atgal. Su naujais papildymais, smulkmenomis, atsiminimais.

- Negerai, - protestavo rašytojas, - su šiuo rankraščiu jūs daugiau dirbate negu aš!

- Na ir kas, - atsakė ponas prezidentas.

- Bet kaip aš imsiu honorarą? - prieštaravo rašytojas, laikydamas rankose padidėjusį rankraštį. - Tai turėtų būti bent *fifty-fifty*, pusiau!

Prezidentas tik numojo ranka. "Na ir leptelėjau, - pyko ant savęs rašytojas. - Siūlyti valstybės galvai honorarą!" Tačiau kitą rytą valstybės galva, žingsniuodamas į savo pavėsinę, staiga sustojo vidury vejos spindinčiomis akimis ir tarė:

- Jau žinau, ką darysiu gavęs honorarą. Pažįstu vieną našlę, jos tokie puikūs vaikai, seniai norėjau jai ką nors duoti - dabar atiduosiu visus tuos pinigus.

Tai irgi faktas iš "Pašnekesių" istorijos.

T.G.M. KALBA IR - TYLI

"Pašnekesių" autorius įsitikinęs, jog vaizdas būtų nepilnas, netgi iškreiptas, jeigu nebūtų parašęs šio skyriaus. Yra žmonių, kurie "Pašnekesius" laiko autentiškais, vos ne fotografiškais. Jie klysta. Fotografija arba šių pokalbių garsinis filmas atrodytų maždaug taip: beržų pavėsinė, apaugusi vijoklinėmis rožėmis ir tankiais kadagiais. T.G.Masaryk sėdi ant grubaus suolelio, alkūnėmis atsirėmęs į kelius, glostosi ūsus ir tyli, matyt, galvoja apie savo reikalus. Tyli ir "Pašnekesių" rašytojas, irgi, matyt, galvoja apie savo reikalus, o gal apie saulės spindulį, apšvietusį jam ranką. Pagaliau prezidentas pakelia galvą, parodo ranka aplinkui ir sako:

- Antai... - Tai reiškia, kokia graži diena, pasižiūrėkite į kalnus horizonte, į šitą liepsnojantį klevą.

"Pašnekesių" rašytojas tylomis linkteli galvą, tai reiškia: taip,

diena graži, retai pasitaiko tokių rudens rytmečių; jau ir bukai pageltę, žiūrėkit - voveraitė; tyliau, kad nepabėgtų.

Taigi, nesunku buvo užrašyti iš atminties, kas buvo pasakyta per daugelį tokių priešpiečių; tačiau trūksta tos tylos, to tylėjimo, iš kurio paskui gimė žodžiai ir pamažu mezgėsi pokalbis. To tylėjimo visada būta - tarp žodžių, tarp sakinių; ne slogaus tylėjimo, kada nėra apie ką kalbėti, o susimąstymo kupinų minučių; tai buvo tylėjimas žmogaus, kuris svarsto, kuris linkęs daugiau galvoti apie daiktus, negu apie juos kalbėti. Ir tik apgalvojęs, pradeda šnekėti: pasverdamas kiekvieną žodį, iš lėto, tarsi perkeldamas mintis į žodžius; sekasi nelengvai, nes žodžiai kartais būna pernelyg ankšti, kartais pernelyg erdūs ir sunku tiksliai išreikšti mintį. Todėl jis kalba nenoriai, šykščiai, stengiasi, kad žodžių būtų kuo mažiau; kalba iš lėto, kad pauzių metu galėtų susirasti tikslesnį žodį; su pertraukomis, nes mąstymas - ne mechaniškas sakinių sakymas. Buvo daug tylėjimo, kol gimė "Pašnekesiai"; tik jų rašytojas žino, kokie jie nepilni; daugiausia jiems trūksta to tylėjimo kontrapunkto.

Rugsėjo rytas; beržų pavėsinėje sėdi senas prezidentas, laiko rankoje kepurę ir mąsto. Kaime šūkauja vaikai, aukštai padangėje sklando vanagas, tyliai krenta klevo lapas. Prezidentas pakelia galvą, tarsi norėdamas kažką sakyti, bet tik ilgu, jautriu pirštu parodo aplinkui ir atsidūsta: "Antai..." Žinau, ką norite pasakyti: kaip visa tai gražu, kad mėgstate saulę, rudens brandą ir linksmą gyvenimo balsą ir svarbiausia - šią valandėlę galvojate apie Dievą.

Taip, bet kaip visa tai aprašyti be žodžių?

T.G.Masaryk nešnekus; jis nėra iš tų žmonių, kuriems reikia kalbėti, kad galėtų mąstyti, kurie mąsto kalbėdami arba rašydami. Sakysime, apsigimusiam oratoriui mintys geriausiai gimsta, kada jis kalba, jos gimsta iš žodžių; žodžiai turi savo ryšį ir tėkmę, kuri neša su savimi tiktai jo mąstymą. Masaryk nėra apsigimęs oratorius. Tarp jo mąstymo ir žodžių išraiškos visada yra lyg ir tam tikras tarpas; ką nors pasakyti jam nelengva, nes turi pertraukti savo mąstymo giją, peržengti tą tarpą, taip sakant, susidvejinti viduje: ne tik mąstyti, bet ir kalbėti, ieškoti žodžių, perkelti mąstymo turinį į verbalines sąvokas; tai daro-

ma ne be tam tikrų pastangų - ir netikrumo, panašaus į tą netikrumą, kurį jaučiame svarstydami, ką turime daryti kaire ranka, o ką dešine. Dažnai labai apibrėžtą mintį jis išreiškia tik kontūrais arba užuominomis; dažnai neužbaigia sakinio, mosteli ranka, gūžteli pečiais arba baigia neaiškiu: "...taigi"; iš kalbėjimo būsenos nejučiomis pereina į mąstymo būseną. Gramatikos terminais kalbant, savo mintis jisai dažnai reiškia aposiopeziškais[1], trumpais sakiniais ir anakolutais[2]. O jo interpunktai yra susimąstymo tylos tarpsniai. Nebūk nekantrus, nesibrauk į tuos patylėjimus; juose vėl bus ieškoma apgalvoto žodžio. Mąstantis žmogus pradeda kalbėti ne žodžiais, bet mąstymu.

Jau sakiau, kad tarp Masaryko mąstymo ir žodinės išraiškos yra tarsi jausmų protarpis, kalbėti jis turi daugiau ar mažiau prisiversdamas; žodžiu, kalba be noro ir nelengvai. Jo kalbėjime tai pasireiškia dvejopai. Pirmiausia, jeigu gali, jis mielai pavartoja jau suformuluotą posakį, kuriuo kokį nors dalyką yra aiškinęs seniau; turi daug tokių nusistovėjusių formuluočių, kurias ilgainiui kondensuoja ir trumpina, - tai žinomosios Masaryko brachilogijos[3] ir minčių santrumpos. Nenori plačiau kartoti, kas apgalvota ir priimta; todėl gatavas išvadas reiškia tartum kokiomis ideogramomis. Tarkime, pasako: "Negražus žmogus" ir tuo pasakymu griežtai pasmerkia keistus, įtartinus žmones ir jų gyvenimo būdą, išreiškia visišką nepritarimą ir pasipiktinimą; plačiau apie tai jis nekalbės. Pasakymas "padorus žmogus" reiškia nepaprastai daug: moralinį tvirtumą, protą, patikimumą, drąsą, trumpai kalbant, daugybę gerų, puikių savybių. "Gražus žmogus" - tai aukščiausias žmogaus įvertinimas. Beje, kiek antiškumo yra tuose pagyrimo žodžiuose!

Antroji Masaryko nešnekumo pasekmė yra tiesiog priešinga: abejojimas žodine išraiška. Kitiems žmonėms visam gyvenimui pakanka kasdieninių žodžių atsargos, formuluočių bei sprendimų, ir jie kiekvienu atveju mechaniškai juos vartoja, o tuo tarpu Masaryk be paliovos ieško geresnės išraiškos, prieš

[1] *Aposiopezė* - stilistinė figūra, nutylėjimas, staigiai nutraukta frazė (gr.).
[2] Nenuosekliais, sintaksiškai ar logiškai ne visai taisyklingais žodžių deriniais (gr.).
[3] Žodžių praleidimai, elipsės, trumpi posakiai (gr.).

ištardamas žodį stabteli, tarsi pasveria ir tiksliai, labai aiškiai pasako, ką turi galvoje. Todėl Masaryko kalbai būdingi sinonimai ir homonimai. Tarkime, jis pasako: "Valstybei, respublikai, demokratijai reikia to ir to". Matote, kaip jisai kiekvienu žodžiu kontroliuoja, apibrėžia ir papildo pirmiau pasakytąjį. Valstybė, taip, bet toji valstybė respublika; taip, respublika, bet respublika visais atžvilgiais demokratinė; demokratija, taip, bet demokratija tapati valstybei ir jos valdžiai. Masaryko kalboje nuolatos rasite taip išskaičiuotų sąvokų ir pastangų tas sąvokas atitinkamai apibrėžti priklausomai nuo vartojimo. Galima pasakyti, kad jis mąsto ir kalba ne žodžiais, o jų prasmėmis; todėl ir kumuliuoja žodžius, kad galėtų plačiau ir tiksliau apibrėžti dalyką, apie kurį galvoja.

Masaryk nemėgsta tuščiažodžiauti; visada vengia to, kas kalboje ir mąstyme kyla vien iš žodžių žaismo; vengia metaforų, analogijų, parafrazių ir ypač perdėjimų. Taip pat nemėgsta ir loginio žodžių žaismo, sakysime, dirbtinės antitezės, sąvokų dialektikos, iš žodžių suregztų problemų ir verbalinių sprendimų. Su tokiais dalykais susidūręs, tik numoja ranka: "Čia tikra scholastika". Ne žodžiai, bet daiktai: perkelkite tą jo mąstymo taisyklę į politinę kalbą, ir skambės šitaip: ne žodžiai, bet veiksmai. Kaip nemėgsta kalbėti, taip nemėgsta ir rašyti; kartą prasitarė, kad "jam pakaktų pažinimo ir mąstymo".

O po savo ligos pasakė: "Džiaugiausi, kad nereikėjo kalbėti. Bent galėjau galvoti".

O jeigu jau kalba, tai netuščiai. Sakysime bekalbant iškyla kokia nors problema; valandėlę pasiklauso, o paskui sako: "Apie tai yra parašyta tokia ir tokia knyga". Tai reiškia: kam apie tai kalbėti, jeigu galime pasiskaityti. Labai mielai klausosi, jeigu apie ką nors kalba žinovas, jeigu tai iš tikrųjų kokio nors dalyko žinovas; jį domina viskas, kur tik esama tikro pažinimo. "Tai įdomus žmogus", - sako apie tuos, kurie gali papasakoti, ko jis ligi tol nežinojo. Tada atidžiai ir mielai klausosi; galiausiai pats teiraujasi, nors šiaip varžosi klausinėti kitus; ir atrodo, kad klausia dėl to, kas kitus gal verčia tylėti. Atidžiai išklausęs kompetetingo pasakojimo, priduria: "Man patiko to žmogaus dalyko išmanymas ir gyva jo akių išraiška".

Niekada nereikia kalbėti to, ko nežinome. Todėl pats, susidūręs su ne savo srities dalyku, visada sako: "To nežinau". "Neišprusęs žmogus", - pareiškia pyktelėjęs, jeigu kas nors reiškia nuomonę apie dalykus, kuriuos nepakankamai išmano. To Masaryk lengvai neatleidžia. Daug rečiau, negu "Pašnekesiuose" rašoma (praktiniais sumetimais), vartoja apodiktiškus[1] posakius; gerokai dažniau savo požiūrį išsako žodžiais: "manyčiau", "pasakyčiau taip", "įsivaizduoju taip ir taip". Kartais į klausimą tuoj pat neatsako, tik gūžteli pečiais, kad nežino, o kitą dieną tiesiai drožia: "Vakar manęs klausėte to ir to; galvojau apie tai, yra taip ir taip". Ir netgi po daugelio dienų grįžta prie tos temos: "Kaip kadaise kalbėjome apie tuos dalykus: manau, kad reikėtų juos prisiminti..."

Sakyčiau, kad visa jo kalba turi dvi pagrindines nuostatas. Pirmoji - tai įsitikinimas, nesugriaunami principai, tiesos, kuriomis jis remiasi; tuos dalykus jis aiškina ryžtingai, brachilogiškai trumpai, nepaprastai glaustai, o norėdamas pabrėžti, sugniaužia kumštį arba energingai mosteli ištiestu pirštu. Antroji nuostata - apmąstymai, ieškojimas, nuolatinis pažinimo siekimas, nuolatinė kritika ir savikritika. Nežinau, kuri iš tų dviejų nuostatų jį geriau charakterizuoja: ar tas aiškus, tvirtas žinančio ir tikinčio žmogaus tikrumas savo teisumu, ar begalinis tiesos ieškojimas ir tikrinimas.

Taigi iš to išplaukia visuma: Masarykui kalbėti reiškia sakyti tiesą. Patikėkite: pats stilius, pačios tiesos reiškimo priemonės yra kitokios negu pusiau tiesos, melo ar nežinojimo stiliaus. Čia nėra ko dangstyti ar švelninti plikais žodžiais, nėra ko gražinti ir dailinti; žodis čia ne apdangalas, kuris užkloja mintį, nors pats stengiasi išlikti pačia mintimi, nenori būti niekuo daugiau, tiktai mąstymo turinio išraiška. Kai Masaryk kalba, jis referuoja apie tai, ką mąsto; referuoja rimtai, apgalvotai, kiek įmanoma trumpiau, stengdamasis nepasiduoti mėgavimuisi žodžiais. Paprastai mąstome nuotrupomis, o išsakome pilnais, rišliais sakiniais, išsakome daugiau negu iš tikrųjų galvojame. Todėl Masaryk stengiasi užbaigti mąstomą mintį; išsakymas turi palaukti, kad neužbėgtų už akių mąstymui. Jo kalbos tempą, rišlumą ir

[1] Nenuginčijamus (gr.).

konstrukciją lemia nuolatinis mąstymo darbas; čia nėra nei automatiškai veikiančio žodžių mechanizmo, nei žaižaruojančių žodžių samplaikų antplūdžio; pamažu, žodis po žodžio, po susimąstymo valandėlių gimsta sakinys. Toks sakinys nėra uždara loginė forma, į kurią įpilama truputį mąstymo; mąstymas dabar jau tiesia žodžiams kelią, stabteli, svyruoja, skverbiasi į priekį sava kryptimi. Masaryko sakinį reikia skaityti iš lėto, ne vienu atsikvėpimu; neskubėkite skaitydami, tada atsiskleis ne tik jo visa prasmė, bet ir savitas tonas ir dvasinis tipas to, kuris tą sakinį pasakė.

Jau sakiau, kad Masaryko kalboje mąstymas nuolatos vis tiesia ir tiesia kelią sava kryptimi. Reikia tai pabrėžti todėl, kad šiuo požiūriu "Pašnekesiai" gerokai falsifikuoti. Iš tiesų jie nebuvo tokie vientisi kaip atrodo; nė viena tema nebuvo išsemta nuosekliai, iš eilės, kaip parašyta. Masaryko mąstymas iš tiesų turi savo kryptį, sakyčiau, tam tikrą savo tėkmę, kuri anksčiau ar vėliau, bet neišvengiamai nutrūksta. Kiekvienas konkretus pokalbis pagaliau nukrypsta į politikos praktiką, arba į Dievą: į aktualius šios dienos arba rytojaus rūpesčius arba į amžinybę. Paprastai Masaryk "Pašnekesių" rašytojui vis "pabėga" nuo kitų klausimų prie tų dviejų pagrindinių, kuriais, kaip atrodo, jis nuolatos gyvena; jis galvoja apie dabartį ir kada kalba apie ką nors kita, todėl artimiausia proga grįžta prie tų pagrindinių dalykų - arba kalba apie juos, arba tyliai mąsto. Tačiau abu tie dalykai neprieštarauja vienas kitam, jie abu arti Masaryko; tai tarytum viena tikrovė, bet matoma vieną kartą *sub specie aeternitatis*, o kita - šių dienų aktualijų *sub specie*. Žinote, kad Masarykui religingumas yra visų pirma humaniškumas, meilė žmogui, pagalba artimui; todėl ir visokia politika jam humaniškumo ir meilės žmogui įsikūnijimas; nuo vieno prie kito jam tik žingsniukas. Niekada tie du dalykai jam nesusimaišo, jis vientisas kaip tikintis žmogus ir vientisas kaip politikas; ir niekada jie vienas kitam neprieštarauja, niekada vienas kitam nedaro nuolaidų. Tai vadinama bekompromisiškumu, bet kad žmogus galėtų būti toks be kompromisų, turi būti iš tiesų tarsi iš vieno gabalo.

Apskritai jo mąstymui ir kalbėjimui būdingas radikalių antitezių nepripažinimas. Sakysime, jis kalba apie demokratiją ir dik-

tatūrą; rodos, turėtų pateikti priešingų sąvokų ir nubrėžti griežtą jas skiriančią ribą, bet ne, truputį susimąsto ir priduria: "Tačiau nereikia pamiršti, kad ir demokratija negali apsieiti be diktato, kad ir diktatūra griebiasi demokratijos". Panašiai visur. Nėra prieštaravimo tarp teorijos ir praktikos, tarp jausmo ir proto, mokslas nepaneigia tikėjimo, nėra konflikto tarp politikos ir dorovės; negalima priešinti kūno su siela, nėra dualizmo tarp laikinumo ir amžinumo. Visos tos dirbtinai sudvejintos, supriešintos sąvokos vienos su kitomis suartėja, papildo viena kitą konkrečioje tikrovėje, iš to jos ir abstrahuojamos. Pabrėžiama kaip tik ta vienuma ir pilnatvė; siūloma suvokti tikrovę kaip visumą: tai yra tai, ką Masaryk vadina savo konkretizmu ir pliuralizmu; reikėjo pavadinimo, kuris aiškintų ne tik dalykiškumą ir gausybę, bet ir visumą, sintezę ir pusiausvyrą, ramybę ir bendrumą, nedalomumą, kuris vienu žodžiu *harmonija* paaiškintų tos pažiūros klasiškumą. Jis nereikalauja susitaikyti su antiteze ir paneigti priešingybes, nes semantiškai jų nenagrinėja; nereikalauja ieškoti galutinio vientisumo, nes juo remiasi. Jo noetika yra vientisumo noetika: pažinimo siekia *visas* žmogus visais turimais sugebėjimais. Jo metafizika yra vientisumo metafizika: pripažįsta "materialų ir dvasios pasaulį, individo sąmonės ir nesuskaičiuojamos daugybės asmenų sąmonės vidinį pasaulį, pripažįsta sielos pasaulį, pripažįsta Dievą". Jo meilės priesakas yra vientisumo priesakas: mylėti vientisumą ir pilnatvę, mylėti Dievą ir žmogų, mylėti viską; jo humaniškumas yra universali meilė. Dabarties akimirka yra istorijos tarpsnis, mumyse gyvena praeitis ir ateitis, kiekvieną akimirką gyvename amžinybėje: čia yra laiko ir mūsų gyvenimo vientisumas ir pilnatvė. Vėl ir vėl, visur ir nuolatos tas vientisumas ir pilnatvė. Sakyčiau - tai statiškas idealas, kur viską kuria vientisumas ir bendrumas; gyvenimas ir istorija tai ne judėjimas nuo kažko į kažką, bet tobulinimas ir gilinimas to, kas yra. Tai yra tas, ką pats vadina platonizmu. Svarbu ne tik tai, kad vyksta judėjimas, bet ir tai, kas juda ir keičiasi ir kas išlieka tame judėjime. O kaip kitaip galima suprasti tai, kas išlieka ir raidoje, jeigu nelaikysime to planu ir tikslinga idėja? Raida tai ne pasikeitimas, bet tobulinimas; tegu mūsų negąsdina jos nesėkmės ir laikinos krizės, - argi dabar nesame raidos pradžioje?

Sakysime, mes priešiname mokslą tikėjimui; mokslas neigia tikėjimą, nori pakeisti jį pažinimu. Ir štai čia Masaryk perspėdamas iškelia pirštą: mokslas yra mokslas, tikėjimas yra tikėjimas. Mokslas teigia, kad tikėjimas yra aklas, prietaringas, nesąmoningas; tačiau ir mokslas būna mandariniškas, sufisantiškas[1], pusiau mokslas, kuris skelbiasi jau viską žinąs. Tobulas mokslas ir tobulas tikėjimas - suderinami dalykai. Tai būdingas Masaryko posakis: ne mokslo ir tikėjimo prieštaringumas, o mokslo ir tariamo mokslo, tikro tikėjimo ir paviršutinio tikėjimo, nesąmoningo ir davatkiško. Nėra prieštaravimo tarp laisvės ir drausmės, bet yra prieštaravimas tarp laisvės ir anarchijos, tarp vergiško paklusnumo ir savitarpio patarnavimo tvarkos. Taip yra visur. Žmonių idealai, darydamiesi tobulesni, pilnesni, nepaneigia vieni kitų. Užbaigtų, apgalvotų dalykų galime pasiekti juos suderinę. Tas bruožas vėlgi būdingas klasiškumui: nėra prieštaravimo tarp vientisumo ir pilnatvės. Kuo labiau pažįstame tikrovę, tuo ji geresnė; vadovaudamiesi savo veiksmuose vis nuoseklesniu pažinimu ir meile, žingsnis po žingsnio artėjame prie objektyvios pasaulio harmonijos - prie Dievo tvarkos, kaip ją vadina tikintysis Masaryk.

Saviška jo laiko samprata. Sakysime, nors kalba apie politiką, bet sako: "Žvilgtelėkime truputį atgal..." Tikitės, jog kalbės apie mūsų respublikos pradžią arba apie Körberį; anaiptol, tas "truputį atgal" - tai Romos imperija arba viduramžių bažnyčia; visa istorija jam yra aktualus argumentas, tarsi vyktų šiandien. Remiasi Platonu, tartum "Valstybė" ("πολιτεία") būtų išėjusi pernai ir būtų paskutinė politinės literatūros naujiena. Jį supantis laikas yra tūkstančiai metų, apima visą žmonijos istoriją ir jos ateitį. Ir tuo pat metu jis visą laiką galvoja į priekį: kas bus rytoj, po dešimties, po šimto metų - visa savo veikla žengiame į istoriją ir ruošiame ateitį, todėl turime klausti, kas tai yra istorija ir kur veda ateities raida. Beveik nepasakoja atsiminimų; tiesa, apie vaikystę mielai kalba, kaip ir kiekvienas senyvas žmogus, bet jam įdomiau žvelgti į ateitį. Tai būdinga jo metafiziniam įsitikinimui, kad pasaulis gerėja ir tobulėja. Aukso amžius - tai ne praeitis, bet visos žmonijos pastangų uždavinys; neturi-

[1]Savimi patenkintas, pernelyg geros nuomonės apie save (*pr.*).

me nekantrauti, kad tas aukso amžius dar nepasiekiamas ranka, ir neprarasti vilties. Dievo malūnai mala lėtai, sako Masaryk. Ar toji kantri ir stipri viltis yra tikras optimizmas, ar kaip kitaip reikėtų pavadinti, nežinau. Tačiau to, ką galime padaryti jau dabar, nereikia atidėlioti ateičiai, ir joks tikėjimas, kad po poros tūkstančių metų bus geriau, neatleidžia mūsų nuo pareigos įgyvendinti jau dabar, ką įstengiame. Gyvename amžinybėje, gyvename iš tikrųjų ir pilnatviškai tik tada, kai dirbame, siekiame pažinimo, mylime. Tai ir yra, sakytume, pagrindinis Masaryko mąstysenos pažinimo raktas.

Neturėjome tikslo charaterizuoti ar pagaliau analizuoti Masaryko filosofiją, nes rūpėjo kas kita: norėjome, kad susipažintume su tuo dvasiniu fonu arba erdve, kurioje buvo kuriami "Pašnekesių" sakiniai ir skyriai. Tiesa, tada buvo rugsėjo rytas, dešimta valanda, tokie ir tokie metai; prieš valandėlę baigta skaityti laikraščius, tuoj prasidės oficialus darbas su visu tuo, kas, pasak prezidento, "priklauso bizniui". Tačiau ties beržų pavėsine tvyro ir kitas, tūkstantmečių laikas; toje pavėsinėje kalba Platonas ir Augustinas, rikiuojasi amžiai ir šimtmečiai; iš lėto, susimąstę svarsto, kas įvyko - sugriuvo Romos imperija, iškilo ir išnyko pasaulio valdovai, vadavosi žmonių dvasia; Hus kovojo dėl tiesos, Iržis dėl taikos, o Kamenský dėl švietimo; į viską, kas buvo, kas darėsi pasauliui ir mums, buvo atsižvelgta - taip iš ryto naujienų susidarome dienos vaizdą. Taip jau yra. Kaip amatininkas pradeda darbą: pirmiausia apžvelgia dirbtuvę, viską, kas joje yra, ar viskas savo vietoje. Taip, viskas savo vietoje: visų amžių istorijos, visų mokytojų balsai. Dievo valia ir žmonių pastangos. Ir štai prezidentas svarsto apie šį bei tą, galvoja apie savo darbą.

Galvoja apie savo darbą: tokie ir tokia reikalai, konkrečiai reikia padaryti tą ir tą. Tačiau ties ta kasdienine politikos situacija, kurią jis visada įdėmiai seka, tvyro kažkokia didžiulė erdvė: toji bendra žmonijos ir dievybės koncepcija, bendradarbiavimo ir numatymo koncepcija. Sakysime, jis dėl ko nors pyksta arba kalba apie kasdienius rūpesčius, arba tyli: nuolatos čia yra ta visa didžioji tvarka. Kartais tai, ką jis sako, skamba sausokai; jokių pakilių žodžių, jokių jaudinančių pamokymų, jokių stul-

binančių sąvokų; vien pliki faktai, blaivūs apibrėžimai, motyvuota kritika arba praktiškas *common sense*[1]. Tačiau klausykitės atidžiai ir išgirsite šį tą daugiau: kiekvienoje frazėje aidi ir toji plati, tvirta ir gražiai išgaubta erdvė; kiekvienas žodis yra atraminio pažinimo, tikėjimo ir meilės sistemos narvelis, jis yra iš žemiškos medžiagos, bet priklauso šventovės statybai. Kiekvienas sakinys - statybinės medžiagos kvadratėlis; tačiau kaip reikiant jį suvoksime tik tada, kai matysime viso pastato atramas ir kolonas, sijas ir frontoną. Tik tada įvertinsime gražią ir išmintingą tvarką tame paprastame statybinės medžiagos gabale.

Aptarėme tai, ką pavadinome "T.G.Masaryko tylėjimu". Negirdime jo žodžių, bet tylų ir darnų sąskambį. Tik jame glūdi tikras ir pilnas turinys, visa tiesa. Nors ir kalbama ne šiaip apie bet ką, o apie sudėtingiausią dalyką - apie politiką; beje, tasai sąskambis irgi tylus, be žodžių. Ar girdite, kaip gaudžia istorija ir Dievo įsakymai? Ar girdite, kaip darniai skamba Platono antika ir Jėzaus meilės priesakai, Bažnyčios didžioji tvarka, pasaulietinio gyvenimo šurmulys, išsivadavimo atodūsiai ir tyli proto kantrybė? Viskas turi suskambėti, kad atsirastų harmonija! Skaityti Masaryką, skaityti jaučiant jo harmoniją - tai irgi kalbėjimas ir tylėjimas. Kalbėjimas apie viską, kas mums rūpi. Ir tylus mąstymas apie tai, kas amžina. Kas apie tai negalvos, niekada jo kaip reikiant nesupras.

PABAIGAI - TRUPUTIS ISTORIJOS

Pirmoji "Pašnekesių" dalis atskira knyga pirmą kartą išėjo 1928 m., antroji - 1931 m. ir trečioji - 1935 m. Pirmoji ir antroji dalys susidarė iš 1926 metų pokalbių, trečioji dalis pirmiausia išvydo šviesą kaip 1927 metų pokalbių metmenys. Taigi apie devynerius metus truko klausinėjimai, stebėjimai, atsiminimai, pasakojimai ir - tylėjimas.

---

[1] Sveikas protas (*angl.*).

II. ASMENYBĖ IR ISTORIJA

VĖLIAVOS DAINA

Mėlyna, raudona, balta, šlovės alėja,
Ak, kaip džiūgauja, dainuote dainuoja.
Skamba, naująja gaida išsilieja.
Ai, pakilki, vėjau, tegu plevėsuoja:
Raudona, mėlyna, balta, išsiskleidus visa.
Yankee-Doolem, Marselietę groja,
Kalnais ir slėniais banguoja "Čia tėvynė mana![1]

"Nebojsa", 1918 12 19

[1] Čekoslovakijos himno pirmieji žodžiai.

MARGOJI KRONIKA

Sūnau, jei nori naujienų klausytis,
vargu ar užteks tau ausų.
Nežinau, kaip pradėti rašyti,
nežinau, kuo užbaigti turiu.

Saulė nustatė įstatymą vieną:
darbo diena aštuonių valandų;
tik kartais sutrumpina dieną
ir šviečia nuo ryto lig keturių.

Ligi šiol šilumos mums netrūko,
nors tvenkės lietus danguje.
Tik dabar mus šalčiai užklupo
su Rašino[1] ekspozė.

Atgijo Praha mūs senoji,
prigužėjo galybė žmonių.
Dažnas neturi pastogės.
Plocekas[2] irgi tarp jų.

Tuščias tik kampas salės gale,
ten kalbėti niekas nedrįsta.
Tyliai šnabždas parlamente
Spikeris ir žurnalistas.

O Slovakijoj Károlyi[3]
demarkacijas daro.
Klastūne, eiki šalin,
kol tau nedavėm garo.

---

[1] Rašin Alois (1867-1923) - čekų politikas ir ekonomistas.

[2] Plocek - K.Čapeko slapyvardis, kuriuo rašytojas pasirašinėjo eiliuotus feljetonus.

[3] Károlyi Michael (1875-1955) - senos vengrų giminės grafas.

Ponas Lodgmann su kitais
į svečius išvažiavo,
skirdamies su namais,
guodė mus, protestavo.

Prostejove šimtai mitingavo,
smerkė karo baisumą,
vieningai už laisvę balsavo,
kėlė rankas už Muną[4].

Rusijoj mūsų pulkai
prieš Muną maištą kėlė,
Turiu pasakyt atvirai -
tai buvo *casus belli*[5].

O laisve, laisve numylėta,
bet jai reikia rankų kietų.
O kad Muna laisvę turėtų,
ten neleisim savo pulkų.

Švento Tomo palaimos diena,
dosnesnė už Mikulašą.
Išklausyta mūsų malda -
susilaukėm, ko prašėm.

Iš derybų Tomaš sugrįžo,
apkeliavęs šalį ne vieną,
pargabeno savo krepšy
taip lauktą linksmą naujieną.

"Nebojsa" tai konstatuoja,
lojaliai, kaip priklauso,
juk namo parvažiuoja
Nebojsa[6] mūsų didžiausias.

---

[4] Muna Alois (1886-1943) - politikas, Čekoslovakijos komunistų partijos organizatorius Rusijoje.
[5] Formali dingstis paskelbti karą (*lot.*).
[6] Nebojsa - drąsuolis (*ček.*).

Šlovės per akis, muzika grojo,
susirinko daugybė žmonių.
Minios džiūgavo, plojo,
žygiavo rikiuotės karių.

Nuostabus buvo oras tada,
saulė, vėjas, sniego pūga,
čia spaudė šaltis, čia šiluma -
juk taip būna pas mus visada.

Baigsim kroniką margą
šia naujiena džiaugsminga
ir gyvensim be vargo,
ypač per Silvestrą[7] laimingą.

"Neboisa", 1919 01 02

TIKĖJIMAS

Humaniškumo idėjų skelbėjas dr. Herben gražioje savo seimo kalboje tvirtino tikįs, jog tautų būsimoji evangelija bus taiki revoliucija ir tik ypatingais atvejais bus imtasi ginklo prievartos. Toji jo filosofijos kryptis, optimistinis tikėjimas žmonijos pažanga ir tautos ateitimi paskatino ir prezidentą saugoti jauną mūsų valstybės laivą nuo sukrėtimų iš kairės ir dešinės, o mes tikime, kad jo skvarbus ir tolregiškas kriticizmas, kreipiantis kiekvieną šios dienos situaciją ateities požiūrio kampu, padės išvengti vidaus politikoje ekstremizmo ir sunkiomis sąlygomis išlaikyti orumą mūsų tautos, lygiateisės su kitomis Europos tautomis.

"Národní listy, 1920 03 07

[7] Silvestras - paskutinė metų diena.

VAŠEKAS PRIEŠAIS PONĄ PREZIDENTĄ

Vašekui pirmą kartą gyvenime pasitaikė proga per vienas iškilmes drauge su frakuotais ponais atsidurti priešais prezidentą. Kadangi jau taip atsitiko, jam pasidarė kiek neramu, atrodė, kažkas neįtikėtina; tačiau lemiamu momentu, kai ponas prezidentas gražiai atėjo raudonu kilimėliu, Vašekas leidosi keleto rankų gana ryžtingai pastumiamas į priekį ir pristatomas. Tą akimirką Vašeką kamavo vienas klausimas: ar ponas prezidentas ir tie frakuoti ponai užuodžia benzino kvapą, kuriuo baisiai trenkė jo (Vašeko) ką tik išvalyta liemenė. Kol jis nesėkmingai mėgino išsiaiškinti šio klausimo esmę, buvo sakomos įprastos kalbos - atrodė, lyg skaitytų laikraštį. Vašekas turėjo kada apžiūrėti aplinkui susirinkusių žmonių veidus ir pastebėjo, kad civilinė pagarba irgi reiškiama tokiu pat galvos atkišimu į priekį, nuolankiu pasvirimu į vieną pusę, nepaprastai įtaikiu mirksėjimu ir panašiai. Vašekas nebuvo tikras, ar tai dera daryti, bet pradėjo artintis prie prezidento. Juk iš taip arti matė jį pirmą kartą.

Ir staiga tiesiog pasibaisėjo: ponas prezidentas be galo panašus į savo portretą! Neįtikėtinas dalykas - tarsi stovėtų gyvas žmogus; lyg koks naujas jo paveikslas ar nauja skulptūra, kuri turi būti kažkur viešai ir iškilmingai pastatyta. Vašekas tarsi menininkas susidomėjęs lygino bruožą po bruožo su tuo, ką buvo matęs nuotraukose, ir liko patenkintas tokiu tobulu panašumu. Tikriausiai būtų balsu pagyręs, jeigu nebūtų kalbėję kiti.

Vašekas vėl apžvelgė susirinkusius: visi linksėjo pritardami sakomoms kalboms ir dėjosi tokie iškilmingi ir orūs, jog Vašekas tik dabar suvokė, kad čia stovi ponas prezidentas, valstybės galva, respublikos atstovas! Kūrybingoje Vašeko sąmonėje iškart atsirado kažkokia paini, abstrakti sąvoka; valstybės galva, atstovas, respublika - tai kažkas bendra, simboliška, o tas, kuris čia stovi, nėra tikras ta prasme, kad jį galima būtų paliesti; tai greičiau įsivaizdavimas, apibendrinimas, sąvoka, formulė arba dar kažkas, ir tai, kas jau kalbama, tėra tik abstrakčios sąvokos ir formulės, visas įvykis netikroviškas, nerealus; aplinkui susirinkusieji irgi netikri žmonės, bet kažkieno atstovai, reprezentantai ir tik jis pats, Vašekas, yra tikras, atskiras, ypatin-

gas, nes jis ne abstrakcija ir ne įsivaizdavimas, ir kad jam čia lyg nederėtų... Ir staiga jam topteli galvon, kad ir jo veidas, ko gero, taip pat atrodo iškilmingai ir oriai kaip ir kitų. Dabar kalba ponas prezidentas. Vašekas pakelia akis, bet neaukštai: nenori būti įžūlus. Jo žvilgsnis įsminga į tą vietą, kur baigiasi baltutėlė pono prezidento barzda. Ten yra ir kaklaraištis, švarutėlis, ramus kaip mamos baltiniai. O virš kaklaraiščio kaulinė sagutė. Paprasta kaulinė sagutė, ne reprezentacinė, lygiai tokią pat marškinių sagutę ant kaklo turi ir jis, Vašekas. Vašekas iš karto pajunta prezidentui pasitikėjimą, lengviau atsikvepia tarsi būtų atsidūręs senoje, įprastoje aplinkoje. Ta sagutė neturi nieko abstraktaus ir iškilmingo; žvelgia į Vašeką palankiai ir bičiuliškai. Ir dabar Vašekas, nė pats nebežino kaip, pradeda kažką kalbėti; jau nesijaučia esąs nereikalingas, bando įsiterpti į kitų kalbą, dėsto savo samprotavimus, vos nepradeda šnekinti patį prezidentą. Tačiau tas jau nusilenkia ir išeina; Vašekui pasidaro gaila, kad negalėjo daugiau pakalbėti ir kad jau pasibaigė iškilmės.

"Lidové noviny", 1922 04 01

KOMUNISTO SIELA

Komunisto siela labai sudėtinga. Tai rodo jau tai, kad miesčionis joje tiesiog negali susigaudyti (pagaliau tikras komunistas smarkiai protestuotų, jeigu jį kas palaikytų miesčioniu). Miesčionis, spėliodamas, kokia yra komunisto siela, klaidžioja tarsi tamsoje, mano, jog ji juoda kaip pragaro derva, karti kaip arkliarūgštė ir gaili kaip nuodingas grybas, sunkte prisisunkusi ir įsiutinta klasinės neapykantos syvų. Tačiau ne viskas taip blogai. Privačiame gyvenime komunisto siela, priešingai - linksma ir šypsanti; bet kai tik pasitaiko proga gėrėtis daiktais, taukais aptekusi miesčionio siela praranda bet kokį humorą. Sakysime, kas yra, pasak "Rude pravo", "*maloni ir linksma pramoga*"? "*Maloni ir linksma pramoga*" yra Brno komunistinio "Šleho" skaity-

mas, nes jis smerkia ir pliekia *"valdančiųjų sluoksnių visokį melą, išdavystę ir niekingumą"*. Taigi maloni ir linksma pramoga skaityti apie valdančiųjų sluoksnių melą, išdavystę ir niekingumą ir gėrėtis, kaip jie pliekiami. Kieno gi dar, jei ne komunisto lūpos kreivai šypsosis, kai jisai skaitys žodžius apie melą, išdavystę ir niekingumą. Taigi ir "Rude pravo" pareiškimai, kad *"Masaryko erai kultūros srityje būdingas valdžios tamsumas, veidmainystė ir moralinė korupcija"*, nėra labai pesimistiški ir niūrūs, nes tai pasakyta tik tam, kad komunisto siela gautų linksmą ir malonią pramogą. Ji nepaprastai patenkinta, kai sužino apie Masaryko eros valdančiųjų sluoksnių suktybes, niekšybes ir korupciją. Reikia pripažinti, kad "Rude pravo" tokius savo skaitytojams malonius ir linksminančius dalykus spausdina dosniai, gausiai ir uoliai ir šitaip nuolatos palaiko smagią komunisto sielos nuotaiką.

"Lidové noviny", 1922 10 18

PASVEIKINIMAS

Kai žmogus mažas, keletą kartų per metus jį aprengia geriausiais drabužiais, įbruka į rankas puokštę ir pastumia prie durų - taip jis pagaliau atsiduria priešais senelį ar senelę, tėtį ar mamą ir vienu atsikvėpimu išpoškina eiliuotą pasveikinimą gimimo proga ir už tai gauna bučinį ir naują auksiną. Jau paaugusio jaunikaičio niekas nebestumia prie durų, ir jis pats negalvoja, kad metai bėga ir yra dienų, kurios vadinamos gimtadieniais ir kuriomis žmogus, apimtas keistoko jausmo, atsigręžia į praėjusius metus ir dar toliau; apie tai negalvodamas, pamiršta tokią dieną paduoti ranką. O dar vėliau, susidūręs su savo gimimo datos diena, ima keistai susimąstyti.

Šiandien ponui prezidentui teko išklausyti daugybę kalbų, nors ir neeiliuotų ir sakomų ne vienu atsikvėpimu. Tačiau tarp jų arba po jų jis suras valandėlę ir truputį keistai susimąstys ir žvilgtels kažkur ten, už to prabėgusio laiko. Tą akimirką kiekvienas iš mūsų norėtų sukosėti, kad ponas prezidentas sugrįžtų

į dabartį, ir pasakyti jam, pasakyti "tuos geriausius žodžius" arba "ilgiausių metų", o gal dar kokią sintaksės painybę, bet žmogiškai ir nepaprastai nuoširdžiai. O paskui tyliai nueiti.

"Lidové noviny", 1924 03 07

* * *

NAUJAME "ROZMACHO" NUMERYJE bus įdomus Jarsolavo Durycho straipsnis "Prezidentas Masaryk". "Natūralu, jog kaip kataliko mano pasaulėžiūra kitokia negu prezidento Masaryko"; tačiau "Masaryko likimas yra puiki misterija. Kodėl tai buvo jis? Kodėl tai nebuvo kas nors kitas? Kas jį pasiuntė? Čia yra paslapčių, kurių neatskleis jokie moksliniai tyrimai... Kad profesorius Masaryk sutiko tapti Apvaizdos įrankiu, gavo teisininko titulą ir tapo prezidentu *iš Dievo malonės*. Mistinė, antgamtinė Apvaizdos skirtos Masaryko misijos įtaka buvo ta, kad jis padėjo pakeisti žmonių mąstyseną ir suderinti žmonių valią su Dievo valia. Reikia pasakyti, kad prezidentas Masaryk iš visų Europos respublikų prezidentų yra viènintelis, kuriam priklauso titulas "iš Dievo malonės". Labai panašu, kad jis vienintelis prezidentas "žmonių valia".

Polemizuodamas su Masaryko priešininkais, katalikų autorius rašo katalikų partijų adresu: "Pažiūros čekų katalikų, kurie politiškai organizavosi į savo partijas, liko tokios pačios, kokios buvo ir prieš karą. Tautiškesnės nepasidarė. Jų tikėjimas yra materialistinis šiurkščiausia ir rūsčiausi šio žodžio prasme. Prieškarinė neapykanta profesoriui Masarykui virto pokarine neapykanta prezidentui Masarykui, kuriam nieko nebuvo atleista... Ar tai rezistencija katalikų bažnyčios labui, jos garbei? Ne, tai prieškarinio katalikų materializmo judėjimas. Prezidentui Masarykui pelnytai priklauso teisėtas titulas "iš Dievo malonės". Bešališkai, kaip pats apie tai sprendžia, bešališkai iš to daro ir nori daryti pasekmes... Tas titulas pastato į tam tikrą hierarchijos pakopą, o tokia padėtis privaloma bet kokioje pasaulio hierarchijoje. Tada šališkai ar bešališkai pretenduojama į tam tikrą hie-

rarchijos pagarbą, valdovo pagarbą. Tokią pagarbą jam privalo rodyti visi žmonės, ir žmonės, ir hierarchija. Nerodymas tos pagarbos yra subordinacijos pažeidimas, esant bet kokiai hierarchijai". Tokių kalbų ligi šiol katalikų stovykloje negirdėjome.

"Lidové noviny", 1924 11 06

ŽMOGUS NUOTRAUKOJE

"Senukas ant kalno", kaip kartais jis pats juokais sako, vienišas mąstytojas ir poetas Moravijos miestelio tylumoje, vienas giliausių ir labiausiai sektinų šio pasaulio žmonių, mielai ėmėsi pasiūlytos temos apie T.G.Masaryką.

Šie du nepaprastos sielos žmonės vieną kartą visiškai atsitiktinai susitiko; tada profesorius Masaryk kažkur netoli skaitė paskaitą apie Havlíčeką ir po to užsuko į Moravijos miestelį aplankyti vienišo poeto. "Norėjo pamatyti čionykštę Kvestenbergo pastatytą pilį", - kukliai aiškina poetas. "Tada vietos parkas buvo geriau prižiūrimas - iš tiesų puikus reginys. Matyt, kažkas profesoriui Masarykui pasakė, kad čia gyvenu, ir jis pranešė, kad galėtų su manim pasikalbėti". Tai galėjo būti vienas įdomiausių susitikimų, kokių nedaug pasitaiko, tačiau aplinkui buvo labai daug žmonių; atrodo, kad tas vienintelis susitikimas liko kaip neužbaigtas epizodas.

"Nuostabu, kaip Masaryk moka klausytis", - pasakoja atidus atsiskyrėlis. "Leidžia žmonėms kalbėti, bet savo klausimais kreipia juos, kur nori". Tačiau ten iš tiesų buvo daug žmonių, neįmanoma buvo susikalbėti. "Nuo to laiko neteko jo matyti. Žiūriu kartais į nuotraukas žurnaluose, kur būna nufotografuotas per audiencijas ir iškilmes. Tokioje nuotraukoje matome tiktai jį. Tas ponas, kuris su juo sėdi, gali būti su auksu apkraštuotu fraku ir gali būti apsikarstęs ordinais, bet jo nematyti šalia prezidento. Tiek jame šviesos ir prasmingumo, jog šalia jo kiekvienas pranyksta, nors ir būtų paauksuotas".

"Arba nuotrauka, kur jis sėda į automobilį. Jis daro tai su

tokiu pasitikėjimu ir elegancija, tarsi būtų įpratęs nuo vaikystės. To žmogus neišmoksta, tai įgimta. Pasižiūrėkite, kaip lipa į automobilį ministrai ir kiti dideli ponai, kaip palenkia galvą ir įtraukia pečius, tarsi laukdami, kad jiems kas nors vožtels per makaulę. Jis visada viršesnis už kitus".

"Aš jam būčiau nesakęs, kad jis filosofas, bet tai, ką parašė, nuveikė ir išgyveno, yra medžiaga čekų filosofijai. Jam filosofijos būtų neužtekę, nes jo paskirtis veikti. Tai ano pasaulio žmogus..."

Ir vienišas poetas sako spindinčiomis akimis: "Masaryk yra kunigaikštis, apsigimęs kunigaikštis. Tai minties ir kūno aristokratas. Kalbame apie demokratiją ir pamirštame, kad ir mes esame aristokratų kilmės. Prisimenu vaikinus ir merginas kad ir iš Palabės, koks kūno grakštumas, koks kilnumas - Masaryk gimė kunigaikštis".

*

Tai viskas; tačiau šis nuoširdus ir žmogiškas Otokaro Březinos žavėjimasis prezidentu Masaryku gali būti komentaras visoms fotografijoms, kuriose matome tą liekną, orią, tiesią figūrą nedidele, nenulenkta, jau balta galva. Daugumas iš mūsų ir pažįsta pirmąjį prezidentą tik iš nuotraukų; jeigu jose ir daugiau žmonių, mes matome tiktai jį. Jis jau nebus baltesnis, bet visada švytės aiškumu, švelnumu ir išsiskirs iš visų puošnių mundurų. O kiek tokių auksu apkraštuotų mundurų atsirado per trumpą mūsų respublikos istoriją! Tačiau šalia jo veido visi kiti nublanksta - jis vienas spindi ypatingu amžiaus didingumu. Kunigaikščių kilmės - ir šis poeto žodis nepasakytas veltui; jis, būdamas septyniasdešimt penkerių metų, atrodo geriau negu jaunesni už jį, ir tai geras pavyzdys mums ir ateinančioms kartoms. Bijome vartoti žodį "aristokratija", o vienišas poetas šiuo žodžiu išreiškė visą švelnumą ir tobulybę, gracingumą ir taurumą; todėl kad vieno žmogaus nuotraukoje pamatė kilmės tobulumą. Manyčiau, kad vienišas poetas tuo metu žvelgė giliau ir pagarbiau negu šios dienos iškilmių oratoriai.

"Lidové noviny", 1925 03 07

IŠ KELIONĖS PO MORAVIJĄ

Kai prezidentas lankėsi kažkur Slovakijoje, prie jo atvedė septyniasdešimtmetę senutę. "Čia, pone prezidente, toji Maryna, kuri su jumis jaunystėje giedojo bažnyčios chore". Ponas prezidentas ją gerai atsiminė:

- Čia tu? Prisimeni, kaip mes bažnyčioje iškrėtėme vieną pokštą?

- Na taip, - atsakė senutė, - mums už tai gerokai kliuvo... Ir, girdint visai palydai, nuskambėjo tikrai netikėtas žodis.

*

Gimtajame krašte poną prezidentą pasveikino ponas seniūnas; po pasveikinimo su juo kalbėjosi ponas prezidentas, kaip sakoma, intymiau.

- Ar mėgstate daržą, pone prezidente, - netikėtai paklausė seniūnas.

- Mėgstu, - atsakė ponas prezidentas.

- Reikėjo jums atvažiuoti pernai, - priekaištingai pasakė seniūnas. - Pernai turėjau gražų darželį, o dabar neturiu.

*

Brno per priėmimą ponas prezidentas pasišnekėjo su dažytoju Frolka. Atsisveikindamas Frolka paklausė:

- Atvažiuosite dar kada pas mus, pone prezidente?

- Atvažiuosiu, - atsake prezidentas.

Dažytojas Frolka liko patenkintas, bet jam to neužteko ir todėl jis vėl grįžo prie prezidento:

- Tikrai atvažiuosite?

- Tikrai, - patvirtino ponas prezidentas.

Tačiau Frolkai ir to nepakako, ir jis vėl grįžo prie prezidento:

- Tada sukirskime rankas, pone prezidente!

- Štai ranka! - ponas prezidentas padavė Frolkai ranką, kad tasai neabejotų.

Kaip matome, tikras moravas nori viską sutarti tvirtai. Toks paprasto žmogaus būdas.

"Lidové noviny", 1925 03 07

PARADAS

Viens du, viens du, sparčiai žygiuodami, defiliuoja pėstininkai keturiomis kryptimis; šalmai iš tolo atrodo lyg kelmučiai, lyg grybų kepurėlės, lyg skafandrai; juose yra kažko nežmogiško, o vyrai, ant kurių galvų jie užmauti, atrodo labai maži, trumpi, suspausti, palinkę nuo plaukuotų veršenikių; jie lyg ir smulkoki, bet visi petingi, lyg karingos skruzdėlės, traukiančios tankia rikiuote - viens du, viens du, viens du. Sunkesni ir aukštesni griežtu ritmu žengia žandarai; viens du, viens du, eina vienodu tempu, bet jaunos kariuomenės vyrų žingsniai tvirti. Kelias dabar laisvas, tik prezidento vėliavėlę plaiksto stiprus vėjas. Džeržgėdami važiuoja pabūklai, sunkus metalas šokčioja aikštėje; jau nebegirdėti muzikos, vien tragiški metalo dūžiai, metalo žlegesys. O įkandin sunkiųjų pabūklų masės lengva ristele joja raiteliai, nesuskaičiuojama daugybė grakščiai šokančių kojų - koks judesių lengvumas, lyg skriste skristų.

Negi jau viskas baigėsi! Žiūrovas tribūnoje norėtų dar kartą pamatyti tiek *organizuotos jėgos*. Juk tai gražus reginys.

*

Tačiau pasižiūrėkime tenai, kur stovi prezidentas, toks nepaprastai lieknas su savo juodais kailinukais. Prieš valandėlę jis prajojo ant savo bėrio priešais tribūnas, truputį palinkęs, bet lengvai ir stamantriai sėdėdamas balne. Jo jojimo maniera ne kariška, tačiau tvirta ir ryžtinga; jojo lengvai, tykiai, sveikino batalionus. Paskui jį generolai ir ministras Udržal, išvaizdus ant žirgo kaip kazokų etmonas. Manau, jog reta kuri pasaulio respublika mato prezidentą ir ministrą kariškai šuoliuojančius priešais išsirikiavusią kariuomenę. Valandėlę pamiršti, kad esame civilinė respublika; tai akimirka, kada visi pasijuntame esą šiek tiek kariai - taip, kaip jaučiasi septyniasdešimt penkerių metų žilagalvis vyras ant žirgo priešais gražią jauną kariuomenę.

"Lidové noviny", 1925 07 08

Masaryko "Pasaulio revoliuciją" galite skaityti kaip mūsų išsivadavimo politinę istoriją; veikalo mintyse pajusite išmintingą politiką, išvysite jo filosofinį pasaulio vaizdą; galų gale pamatysite - irgi tik trumpose šykščiose užuominose - tautos likimo dramatišką istoriją, kurią jam buvo lemta išplėtoti iki galo. Reikėtų daugiau skaityti tarp eilučių, nes autorius tik probėgšmais paliečia savo paties džiaugsmus ir kaip tik stengiasi slopinti patirtas nuoskaudas; nenori minėti, ką darė, tarsi ryte praryja, ką yra jautęs ir išgyvenęs, visus tuos baisumus, nuovargį, sėkmę ir nusivylimus; skaitytojui palikta pačiam pajusti asmeninį gyvenimą tarp tikslių ir šaltų faktų bei minčių. Tik vienoje vietoje atsiveria žmogaus vidus, patirti išgyvenimai; tai išpažintis, atsiskaitymas, tai viso išgyvento gyvenimo ataskaita, tai džiūgavimas ir liūdesys: čia jo atsiminimų dramatiška viršūnė. "Carmanie" laivo denyje, tarp šniokščiančių vandenyno bangų, vaikščioja prezidentas Masaryk; jis buvo ką tik išrinktas prezidentu; pirmą kartą po kelių šimtų metų čekas atgavo suvereno garbę; po didžiausių pastangų ilgus amžius trukęs tautos išvadavimo darbas baigtas. "Nenorėjau su niekuo kalbėtis - ištisas dienas vaikščiojau denyje". Norėjo būti vienas, kad galėtų "kartais ir balsu", užėjus džiugesio bangai, skanduoti: "Esame laisvi ir turime savo respubliką!" Manau, kad iš džiaugsmo būtų šaukęs jūrų vėjui, šokinėjęs, jeigu nebūtų varžiusi mintis, jog dabar yra "oficialus valdžios žmogus, oficialus visada ir visur", jog "nebeturi asmeninės laisvės ir vien savo gyvenimo". Ketverius metus keliavo per pasaulį ir be paliovos veikė, svarstė galimybes, kovojo, stengėsi, per tą visą laiką "normaliai miegojo gal penkias naktis"; ne, prieš dešimt metų ruošėsi kaip tik šiam vaidmeniui; o šiandien grįžta kaip valstybės prezidentas vandens keliais, kuriais prieš keturiasdešimt metų plaukė, būdamas jaunas ir nežinomas mokytojas neaiškių vilčių kupina galva. Taigi užbaigti keturiasdešimties metų darbai. Nedaug mirtingųjų pasiekia tokią likimo išsipildymo viršūnę. Argi tai nėra laimė? "Laimingas, laimingesnis nesijaučiau", - sako žmogus, užkopęs į gyvenimo viršūnę. Ne kalbos jam rūpi; kadangi turi kalbėtis pats vienas su savimi.

Nuo tos aukščiausios akimirkos atsigręžia į savo gyvenimą: į visa, ką darė, ko dažnai ir nenorėjo daryti, į vingius, kurie kai kam atrodė kaip klaidžiojimai, į galimybes, kurių negalėjo išnaudoti ir kurios atrodė kaip praradimai. Visa, kas matoma nuo tos viršūnės, nuostabiai priartėja prie tų nuveiktų darbų: žmogus aiškiai jaučia Apvaizdos ranką, kuri jį visur veda. "Iš viso savo gyvenimo ieškojau pavyzdžių, kaip man nesisekė vykdyti savo planų ir kaip vis dėlto mano pastangų rezultatai buvo geresni už mano samprotavimus". Įsigilinę pajusite, jog tai pasitenkinimas, pasiektas nuolankumu; tai anaiptol ne pasididžiavimo, o rezignacijos patyrimas, kad gyvenimas vis dėlto buvo geras ir tikslingas. Tai ne masarykiška, tai žmogiška; tiktai Masaryko atvejo išimtinumas daro tą patyrimą didelį kaip simbolį.

Būtų laimingas, jeigu būtų jautęs tik akimirkos triumfą; tuo tarpu viršūnėje susitiko pats su savimi ir su tais ilgais dešimtmečiais, su visais įvykiais, siekimais, kurie išniro iš praeities. Joks pergalės vainikas, joks triumfas pragyventų metų nepadarys laimingų. Tai ne laimė; tai skaidrus liūdesys, kad taip buvo, o dabar tai gerai. "Mane džiugino vidinių tarpusavio ryšių, logikos pažinimas, ilgas gyvenimo darbas". Tai turėjo būti švelnus ir jaudinantis jausmas; tai buvo ypatingas džiaugsmas atskleisti praeities gyvenime slypinčius santykius; kai kurie įvykiai sušvytėjo naujoje šviesoje. "Visas gyvenimas - protingi neprotingi žingsniai". Toji vienišumu dvelkianti ataskaita aukščiausią akimirką buvo psichologinė Masaryko gyvenimo viršūnė.

Tačiau artimiausiomis akimirkomis, jau "Carmanie" laivo denyje, tasai nenuilstamas protas dirbo toliau; žmogus, pasiekęs gyvenimo viršūnę, kelia sau naujus uždavinius ir problemas, vėl dirba, svarsto ir moko, tarsi aukščiausiame taške būtų sutikęs patį save.

"Lidové noviny", 1925 10 28

GRAFOLOGINIS T.G.MASARYKO GYVENIMO APRAŠYMAS

Savo "Mokslinėje grafologijoje" Robert Saudek nagrinėja prezidento T.G.Masaryko per 46-erius metus parašytus veikalus.

Savo išvadas jis apibendrina šitaip: visų šešių rankraščių pagrindinis požymis nepaprastas visų rašto ženklų pastovumas, labai mažai pasikeitimų. Tai rodo vidinę pusiausvyrą ir harmoniją, tikrumą, pasitikėjimą savimi, tikslumą ir nuoseklumą. Prie to prisideda didelė inteligencija, dvasingumas, kritiškas mąstymas, originalumas, kuklumas ir natūralumas. Iš pradžių aiškiai matyti "moksleiviškas charakteris", kuriam būdingas pedantiškas tikslumas, didelis uolumas, dalykiškumas ir nereiklumas. Jaučiamas tam tikras jo svyravimas ir vidinis netikrumas; jis dar abejojo savo sugebėjimais, bijojo, kad neišaiškins savo žinių įtikinamai ir suprantamai. Tačiau jo vidinis tikrumas greitai stiprėja, žinojimas auga, jis semiasi naujos medžiagos iš svetimų kultūrų, kurias moka harmoningai asimiliuoti. Plūsta naujos mintys, prasideda tikras kūrybos periodas. Viduje jis stovi kryžkelėje tarp grynai mąstomosios sistemingos dvasinės veiklos, kurią laiko tikslu, ir menininkui būdingo nesistemingo, laisvo darbo. Toje vidinėje kovoje savitvardos ir savikontrolės dėka ryžtasi pasukti pirmąja kryptimi. Bėgant metams, nyksta grynas fantazijos gaivalas, užleisdamas vietą sistemingoms minties darbo pratyboms; mąstymas darosi blaivesnis, tikslesnis, ir ši ypatybė išlieka iki galo. Pamažu didėja svetimųjų dvasinių kultūrų sritys; šalia anglosaksų elementų svarbiausia yra slavų įtaka, pirmaisiais dešimtmečiais ir vokiečių, bet ji paskui išsisklaido. Dominuoja savikontrolė ir proto, o ne jausmų persvara. Todėl, nepaisant darbo įkarščio ir plačiašakės veiklos, išlieka dėmesys detalėms. Tik dabar jį daugiau domina didžiosios problemų kryptys, o pačias tas problemas jis formuluoja ypač dėmesingai ir pradeda nusigręžti nuo smulkių darbų, kurie anksčiau užpildydavo visą jo gyvenimą.

"Lidové noviny", 1926 04 21

INTERVIU SU PREZIDENTU MASARYKU

Pone prezidente, tais keliais klausimais, kuriuos ketinu jums pateikti, jeigu leisite, noriu duoti pretekstą kritiškai įvertinti mus, piliečius, ir, jeigu reikia, padaryti pastabų.

Mums dabar reikia mokytis būti piliečiais; mūsų demokratinė valstybė tiek visko davė, jog tuo dar nemokame naudotis, panašiai kaip nemokame vaikščioti su nauju drabužiu. Jūs, pone prezidente, tuos dalykus išmanote, turite patirties, kurios gavote plačiajame pasaulyje ir būdamas šiame poste. Neseniai kitame interviu daugiau kalbėjote apie politinį visuomeniškumą; šiandien prašyčiau, kad pasakytumėte mums, paprastiems piliečiams, kur mes daugiausia klystame, kaip turime elgtis, ką daryti, kad bent kiek prisidėtume prie kūrimo tos išmintingos ir padorios politikos, kurios jūs neseniai reikalavote.

Iš įžangos atpažįstu "Iš vabzdžių gyvenimo" bendraautorį ir filosofą, pragmatizmo šalininką. Džiaugiuosi, kad čekų rašytojas gyvai domisi politika ir, matydamas reikalą, ryžtasi išeiti į politinę areną. Pagaliau plėtojate gražias čekų rašytojų tradicijas, todėl prašom pateikti savo klausimus.

Ar jums neatrodo, pone prezidente, kad mūsų gyvenimas per daug politizuotas?

Iš dalies taip, iš dalies ne. Į savo kasdieninį gyvenimą ir santykius kartais per daug įpiname politinio partiškumo ir *partinius interesus brukame į tokias sferas, kur visai nederėtų*, sakysime, į kultūros bei ekonomikos reikalus, į visuomenines funkcijas ir pan. Mūsų gyvenimui būtų kur kas naudingiau, jeigu būtų mažiau politinio partiškumo, o daugiau dalykiškumo, daugiau pagarbos asmeninei nuomonei, jeigu kiekvienas daugiau rūpintųsi savo darbu. Partiškumas ne politika, tiksliau kalbant, ne tikra ir ne išmintinga politika.

Antra vertus, *kasdieninis pilietiškas mūsų gyvenimas nepakankamai politizuotas demokratijos prasme.* Iki šiol nesame kaip reikiant įsisąmoninę, kad mūsų bendravimas su žmonėmis, mūsų pareigų vykdymas, apskritai būdas, kaip dirbame ir gyvename, yra kiekvieno piliečio politinė funkcija. Demokratija, taip pat demokratinė politika tame pilietiškame gyvenime turi reikštis padoriu bendravimu, pakantumu, *mokėjimu diskutuoti, o ne ginčytis.* Mes dažnai linkę skųstis gyvenimo sąlygomis ir respublika; nepamirškime, kad *respublika tiesiog bus tokia, kokia bus piliečių dauguma.* Politiškai mąstyti, vadinasi, protingai mąstyti, skaitytis su tikrove; sakykime, jog tai nelengva; su tikrove skaito-

si tas, kas politiškai stebi gyvenimą, kas politikos tikrovę konstatuoja, kad galėtų įsijungti į įvykių eigą. Skaitytis su tikrove - tai ne patogiai ir abejingai priimti, ką laikas ir aplinka mums duoda, bet *protingai ir energingai tą tikrovę keisti*, kur ir kada taip daryti reikia.

Demokratija siūlo dabartinę *bendros tvarkos sampratą*. Kalbėdamas apie demokratiją, negaliu neprisiminti vieno svarbaus fakto: turime dvi dideles bendruomenes, kurios trukdo normalią demokratijos raidą, - *Tamsuolių ir Storžievių*.

Tačiau daugelis žmonių prisipažįsta, kad yra nusivylę politika. Dažnos aferos, inkriminacijos, asmeninės ir politinės rietenos, užuominos iš politikos užkulisių - visa tai mums kelia nepasitikėjimą politika. Ar paprastas ir doras žmogus neturi racijos, kai nusigręžia nuo politikos?

Neturi. Jo pareiga dirbti, kad tie dalykai būtų pataisyti, ne vien kalbėti! *Politikavimas tai ne politika.* Jūsų laikraštis rašė, jog politika yra ūkininkavimas plačiu mastu; tačiau politika yra ūkininkavimas ir siauru mastu: kraštuose, apskrityse, kaimuose. Tas pernelyg didelis ir ypatingas domėjimasis Prahos politika, politika kelių asmenų, kurie kartais tik trumpą laiką būna priekyje, nesveikas dalykas. Reikėtų *mažiau kalbėti, daugiau dirbti.* Žinau, kad geras žodis irgi darbas, bet tie kalbėjimai ir rašymai, kuriuos dažnai vadiname politikavimu, tai ne tas darbas, kokio reikėtų. Rūpintis visur kaimuose ir visose savarankiškose institucijose tokiais dalykais kaip butai, mokyklos, keliai, gatvių švara, gyventojų sveikata, našus ūkininkavimas ir t.t. - štai kur tikra politinė veikla, jos turi imtis kiekvienas darbingas žmogus. *Gera savivalda - irgi politinis darbas.* Todėl aš labai vertinu sveiką vietinį patriotizmą ir protingą regionalizmą; šitaip žmonės įpras politiškai vaikščioti žeme, o ne skraidyti padebesiais, ir išmoks teisingai vertinti savo išrinktų deputatų darbą ir vadinamąją aukštą valstybės politiką.

Vis dėlto, pone prezidente, mes dažniausiai esame įpratę daryti priešingai: visus viešuosius reikalus versti valstybei. Viską mums turi padaryti valstybė, visur šaukiamės valdžios: valstybė turi rūpintis mūsų sveikata, val-

stybė turi pataisyti stogą viršum galvos, viską finansuoti, viską turi daryti valstybė, o mes nieko. Todėl ir pykstame ant respublikos, kai mums ko nors trūksta.

Tą mes jau darėme Austrijos laikais. Tada stengdavomės ką nors gauti iš to, ką duodavome ne savo valstybei iš savo kišenės. Šiandien turime savo valstybę ir galų gale *viską, ką mums duoda valstybė, duoda iš mūsų kišenių*. Todėl piliečiai parodytų politinį brandumą, jeigu patys be biurokratinio valstybės aparato imtųsi tvarkyti reikalus, tai, beje, būtų ir pigiau. Čia galime imti pavyzdį iš Anglijos arba Amerikos, kur labai gerai sutvarkyta savitarpio pagalba. *Kuo didesnė piliečių iniciatyva, tuo tobulesnė demokratija.*

Psichologijos ir kultūros požiūriu įdomus dalykas yra vadinamasis etatizmas, dideliuose ir mažuose reikaluose; prisimenu bavarų anekdotą: viename kaime sulūžo tiltas, ir sodiečiai pasiuntė į apskrities miestą deputaciją, kad gerbiamoji valdžia teiktųsi sutaisyti tiltą, nes jau įvykę keli nelaimingi atsitikimai...

Bet kai toks visuotinis etatizmas, į valstybės aparatą mūsų vidutinis pilietis žiūri pro pirštus; dažnai matome tiesiog chronišką irzlumą ir priešiškumą valdžios organams. Su kuo tai susiję, pone prezidente?

Ir šis įprotis, nepasitenkinimas valdžia, likęs iš Austrijos. Kai valstybė nesikiš į kiekvieną smulkmeną, kaip buvo daroma anksčiau, santykiai pagerės; tarkime, jau dabar visuomenė kitaip žiūri į policiją negu Austrijos laikais, nes jau nebėra tos politinės ir represinės institucijos. Pilietis supranta, kad policija, kuri prižiūri tvarką, teisėtumą, turi būti. Taip yra ir visose valdymo srityse, *tikra demokratija yra piliečių ir valdžios bendradarbiavimas*. Nesakau, kad pas mus viskas gerai sutvarkyta. *Reikia valdymo reformos*, nes mūsų visuomenė per mažai tuo domisi. Piliečių santykius su valdžia reikia padaryti paprastesnius; taip likviduosime tą nereikalingą priešiškumą. Kita vertus, pilietis turi atprasti nuo neigiamo požiūrio į valdžios mechaniką, nes be jos niekas negali funkcionuoti. *Kuo daugiau geranoriškumo ir pasitikėjimo tarp valdžios ir piliečių*, tuo tikresnė bus politinė valstybės ir visuomenės konsolidacija.

Tačiau mes kartais kaip reikiant nesuvokiame, ką toji valstybė reiškia. Tautinis patriotizmas mumyse gyvesnis negu valstybinis. Ar nepasakytumėte, pone prezidente, kur mes klystame?

Mes savo valstybės neturėjome ir ilgai gyvenome nusistatę daugiau prieš valstybę negu už valstybę: naujõs, jaunõsios kartos demokratinio pilietiškumo sąmonė bus natūralesnė už senosios. *Toji pilietiška sąmonė ir savimonė, pagarba valstybės orumui - sau! - dabar mums turi įeiti į kraują.* Esame tokioje situacijoje, kada valstybė ir tauta nieko neslepia viena nuo kitos; turime gausokų tautinių mažumų, todėl įžvalgių politikų neatidėliotinas uždavinys kuo greičiau išspręsti tautinių *mažumų* problemą taip, kad visi mūsų valstybės piliečiai galėtų sąmoningai laikyti save lygiateisiais. Suprantama, mes to tikrai pasieksime, jeigu mūsų valstybė, jos vidaus administracija ir užsienio politika, trumpai sakant, bus pavyzdinė. Pagal demokratijos taisykles, pagal daugumos principą mes, čekai, esame atsakingi už mūsų pačių ir visų respublikos piliečių valstybinio sąmoningumo raidą.

Kaip rašytojas norėčiau užbaigti klausimu apie žurnalistiką. Kaip, pone prezidente, vertinate žurnalistų darbą, ar jie atlieka savo politinius uždavinius?

Kiekviena tauta turi savo žurnalistikos tipą. Rimtai kalbant, turiu pasakyti, kad mūsų žurnalistikai nestinga politinio turinio, greičiau priešingai; tačiau jai būdinga viena savybė - *daugiau moko ir pamokslauja* negu informuoja. Kitur *svarbiausias žurnalistikos uždavinys - greitas informacijos paskelbimas.* Jeigu, sakysime, kyla didžiulis gaisras, toks kaip Miulove, laikraščiai turi siųsti į vietą savo korespondentus ir fotografus ir pateikti skaitytojams tikrą vaizdą. Manau, kad gaisras, potvynis ir t.t. piliečiams svarbiau negu politikos užkulisiai. Pas mus tai tik prasideda. Žinoma, pamokslauti, *skelbti partijos idėjas lengviau ir patogiau* negu stebėti ir tuos stebėjimus įtaigiai aprašyti. Ir *visų patogiausia - skelbti patriotizmą.* Jau Havlíčekas kovojo su patriotišku šnekėjimu ir ragino *propaguoti patriotizmą darbais.* Šiandien, kai turime savo valstybę, kiekvienas pilietis turi būti patriotas; tačiau vienoda tautos ir valstybės meilė neturi nu-

neigti politinės programos įvairumo - būtina tolerancija, rimta diskusija, ir *nereikia partiškumo maskuoti patriotizmu.*

Šia proga turiu pasakyti, kad mūsų laikraščiai noriai pateikia visuomenei žinias, kurias gauna. Dauguma tų žinių nepatikimos, anoniminės arba aiškiai neteisingos ir neobjektyvios, bet mūsų laikraščiai jų netikrina. Dėl to tiek daug atitaisymų, dėl to kyla chroniška polemika ir atitinkami tos polemikos būdai - čia vėl turiu padaryti užuominą į mano jau minėtas dvi bendruomenių grupes: Tamsuolių ir Storžievių.

Pabrėžiau politinio gyvenimo neobjektyvumą. Tai kartu nemažas priekaištas žurnalistikai. Tas *partinis neobjektyvumas gresia visai informacijos agentūrai.* Žmogus, norėdamas sužinoti, kas iš tikrųjų dedasi, turi peržiūrėti visus laikraščius, o to kiekvienas daryti negali. Neobjektyvumas klesti ir plinta. Abu esame žurnalistai, todėl užbaikime pageidavimu, kad mūsų žurnalistika būtų demokratijos ir dalykiškumo mokykla. O žurnalistinės technikos reikia mokytis iš Havlíčeko!

"Lidové noviny" 1926 07 18

PRIE LAUŽO

Vežė tave tarp dviejų tarpeklio uolų, tarp dviejų kulisų, nudažytų užėjus kažkokiam kūrybos šėlsmui. Lyg būtų kas skambinęs fortepijonu, iš karto spausdamas visa dešimčia pirštų; griaudėja gilūs violetiniai, rudi, ir juodai žali tonai, tarsi miško ragas aidi varis, ochros ir purpuro spalvomis aukščiausia gaida skamba prošvaistės geltonis. Kur tu, paprasta vasaros dainele, žalia lumzdelių giesme, margas ir vaiskus moteriškas balse! Žiūrėkit, kaip gražiai prisirpo vynuogių kekė! Išspauskite ją į taurę ir gerkite tą aitrų rudens morsą; sakyk, žmogau, ar tau nesvaigsta galva, kai eini per šį vynuogyną!

Taip, svaigsta; todėl įkvėpkime oro šioje aukštoje pievoje, žalioje pievoje, žaliame plauste ant rudų kalnų bangų. Banga už bangos, kalnas už kalno; iš gilių tarpeklių niūriai riaumoja, trimituoja elniai. Tekši sunkūs lašai! Lyja, ir pumpsi krisdamos gi-

lės, bukų riešutai ir kietos kriaušės. Kur nueisi, stovėdamas vidury pasaulio? Visose pusėse gražūs ir tolimi dalykai, kurių nepamatysi; džiaukis, kad esi tarp jų. Viskas tau prieš akis: rudos giraitės, nudriekusios žydrus šešėlius, auksiniai bukai, lapais užpustyti keliai, šafrano pievos, raudonas vienatvės stogas. Tačiau visa tai tik pradžia, nes toliau dar yra dangus ir žemė; eidamas šitaip be galo, praeitum pro viską viena kryptimi ir pažintum tiktai kelio pakraščius. Žiūrėk, jau leidžiasi saulė.

Jau leidžiasi saulė; palydėk ją akimis - kai liečiasi prie anų kalnų, ne, kai tarytum perpjauta pusiau, ne, kai tik mažu auksiniu ruoželiu žiba pro melsvą pasaulio kraštą. Tačiau juk ten visai ne saulė, ten tik išsiliejusi gintarinė šviesa, tik pamėlynavę kalnai, tik dvelkia vėsa iš ilgų slėnių. Ar negirdi ramiai tilindžiuojančio varpelio ant karvės kaklo, ar negirdi kaimenės skambesio? Būk pasveikinta sambrėškio valanda.

Ugnele, ugnie, užkurtas, liepsnojantis lauže! Ugnies krūme, ugnies stulpe, ugnies liežuvi, pirmųjų žmonių ugnie, pirmasis degle! Kaip mes, žmonės, dar tebegarbiname ugnį ir kokia sena sena ši dievybė, toji aukšta liepsna, kuri šoka, spragsi ugniniais pirštais, purtosi garbanas, šėlsta ir džiūgauja! Mes, dabartiniai žmonės, to kaip reikiant nebesuprantame; jeigu suprastume, imtume ir mes šokti ir strakalioti aplink laužą: tuo tarpu stovime lyg užkerėti ir spoksome į liepsną apstulbę ir apakinti. Žiūrėkite į tas kibirkštis, klausykitės, kaip ūždamas išsiveržia dar vienas liepsnos stulpas, kaip gūra žaižaruojančios pliauskos, kaip čia viskas gyva, beprotiškai gyva! Taip, ir mes galėtume... ir mes galėtume suliepsnoti baisia liepsna, bet mes, žmonės, esame kitokio medžio: mums lemta degti pamažu tarsi žvakidėje žvakėms; ilgai, labai ilgai turime nešti savo liepsną, bet ir mes galėtume... Kokia avantiūra yra ugnis! Ir mes galėtume taip užsidegti, bet tiek to; tyki ir lėta yra gyvenimo ugnis, kuri šviečia.

Ir tu čia, karvute didžiaake, su varpeliu ant kaklo; ir tu prisiminei labai senus laikus, kada per kiauras naktis plėvodavo piemenų laužai; ir tu kažkur keliavai paskui liepsnos stulpą. Žiūrėdama į ugnį, ji net pamiršta atrajoti: tik pakraipo galvą, dusliai sudindina varpeliu ir ganosi toliau, tačiau akimirką jautėsi kaip viena iš mūsų.

Tai jau taip, niekada nepastebėsi, iš kur ateina tamsa, nei aki-

mirkos, kada ji prasideda, tačiau ji jau čia, užslinko, viską apklojo - tokia plati, tokia didžiulė, jog žmonės staiga sumažėjo ir tamsos fone atrodo visai mažutyčiai. O kad jau tamsu, sėskis šalia žilagalvio šeimininko ir kalbėk tyliau; tamsoje ir ugnis parausvėjo, aprimo, alsuoja jaukia šiluma. Tai jau nebe ta šokanti laukinė deivė; tai šeimos ugnis; tai raudona ugnelė, kuri apšvietė mus, sėdinčius prie jos, ištraukė iš beribio tamsos pasaulio ir padarė mus sau žmonėmis. Tarsi būtume susiėmę už rankų. Tarsi nebūtų nieko, su kuo lakstome po pasaulį kiekvienas savo keliu. Kiek dar žmonių turėtų čia būti, kad mūsų ratas būtų pilnas! Jeigu čia, po šia laukine kriauše, ratu aplink žėruojantį židinį užtektų vietos milijonams žmonių! Visi suremtume pečius ir labai rimtai, labai susimąstę žiūrėtume į tą vienintelę bendrą ugnelę...

Vaikai, jau naktis. Ramybė jums. Dėkojame jums, šeimininkai, už šį laužą.

"Lidové noviny", 1926 10 24

SUGRĮŽIMAS

Tą naktį man atrodė, kad esu svetimoje šalyje - vėliau paaiškėjo, jog tai Anglija; tai buvo svetima šalis, nors visi žmonės kalbėjo čekiškai ir aš juos čekiškai klausiau, kaip nueiti į geležinkelio stotį. Man reikėjo važiuoti namo, ir sapne darėsi liūdna ir baisu, kad esu svetimame krašte. Tačiau niekas neturėjo žinoti, kad važiuoju į Prahą, todėl perone įbrukau vienam tarnautojui dvidešimt kronų ir paprašiau: "Duokite man vieną bilietą į Maskvą". Tai buvo gudrybė, nes žinojau, kad išlipsiu Prahoje. "Kiekvienas norėtų pigiai nuvažiuoti į Prahą", - atsakė tasai tarnautojas, neslėpdamas priešiškumo ir įtarumo, bet vis dėlto davė man bilietą ir dar kelias tūkstantines rublių grąžos. (Iš to supratau, jog esu Anglijoje.) Aš greitai dingau jam iš akių, kad manęs nesulaikytų, ir pamačiau ant bėgių stovintį tokį pat priemiestinį traukinį, kuris važinėja į Krčę; įlipau į jį ir pastačiau savo lagaminėlį ant artimiausios sėdynės. Paskui man pasirodė, kad lakstau po peroną ir kažko ieškau. Ten stovėjo būrelis

žmonių ir tyliai šnekėjosi; priėjau prie jų ir klausiu: "Jūs, ponai, esate čekai?" Jie nenustebo, bet ir nė kiek neapsidžiaugė, tik pasakė: "Mes važiuojame į Prahą". Staiga prisiminiau, kad pamečiau tą traukinį, kuriame palikau savo lagaminėlį, ir puoliausi šokinėti per bėgius, lakstyti tarp pradedančių judėti traukinių, baisiausiai išsigandęs, kad nebesurasiu savo lagaminėlio ir nebenuvažiuosiu į Prahą. Per sapną man dažnai atsitinka, kad pavėluoju į traukinį. Ir iš tikrųjų, kai tą savo traukinuką suradau, jis jau važiavo per iešmus ir tepamačiau paskutiniojo vagono buferius ir maskatuojančią sunkią grandinę.

Mane apėmė siaubas, bėgau paskui tolstantį traukinuką, o tuo metu šalia atsirado kitas traukinys, ir aš į jį įšokau, tikėdamasis, kad jis kur nors pavys tą pirmąjį. Labai jaudinausi, kad aname traukinyje mano lagaminas ir aš negalėsiu persirengti. "Prašom pasakyti, - užkalbinau vieną žmogų su pypke dantyse, - kur eina šitas traukinys?" "Tai tas traukinys, kuriuo prezidentas Masaryk grįžta į Prahą", - atsakė žmogus. Sapnuodamas nė kiek nenustebau, netgi dėl to, kad grįžta iš Anglijos, ir tariau jam: "Taigi jau penkta valanda". O kai įžengiau į vagoną, - tai buvo trečios klasės vagonas, labai didžiulis, bet jame sėdėjo ir snaudė vos keli žmonės, - iš karto pamačiau prezidentą Masaryką; jo ūsai buvo dažyti, bet iš karto supratau, kad tik dėl to, kad niekas nepažintų, nes važiuoja inkognito. O priešais sėdėjo labai aukštas vyras, šiek tiek panašus į jį ir truputį į Napoleoną III. Iš pirmo žvilgsnio supratau, jog tai detektyvas, bandąs apsimesti Masaryku, ir pastebėjau, kad jam ūsas atsiklijavęs; tasai detektyvas įkyriai man šypsojosi, matyt, norėdamas nukreipti mano dėmesį nuo prezidento. Bet aš tiesiai kreipiausi į poną prezidentą, o jis pasižiūrėjo į mane ir griežtokai tarė: "Na, o kaip tasai rašinys?"

Kaip gyvas jokio rašinio nesu rašęs ir net nežinau, kaip tai daroma. Vis dėlto ėmiau naršyti kišenes, tarsi ieškodamas kažkokio rašinio, o ponas prezidentas ištiesė ranką, norėdamas jį paimti; man pasidarė taip nepatogu, kad jokio rašinio neparašiau, jog beveik pabudau ir pamačiau, kad jau švinta. Štai ir visas mano sapnas; manau, kad nei Juozapas Egiptietis, nei profesorius Freud kaip reikiant jo neišaiškintų, nors tai ir nepranašingas sapnas, nebent tiek, kiek primena tą sugrįžimą. Tačiau

toji ranka, laukianti rašinio, labai įstrigo į atmintį, labiau negu tikrovė. Ir per sapną aš tariau sau: "Tai nuostabu, pirmas jo rankos padavimas siejasi su kažkokiu darbu".

"Lidové noviny", 1927 05 22

PO RINKIMŲ

Turėčiau parašyti ką nors apie didingą akimirką, bet tai būtų netesingi žodžiai. Iš tiesų nėra didingų akimirkų. Didinga tik tai, kas jose yra, arba kas iš jų išplaukia. Matoma iš arti, istoriškai, akimirka tokia pat neypatinga kaip ir visos kitos: šviečia saulė, pučia vėjas ir varo debesis, o žmonės mylisi, sunkiai dirba, gimsta ir miršta. Jeigu prieš dešimt metų, kada baisiai ir sunkiai laukėme, būtume išvydę ateitį arba išgirdę pranašystę, kad trečią kartą rinksime prezidentą, kartosime aukščiausią valstybės ir pilietinės laisvės aktą, būtume apstulbę, tarsi pamatę atsivėrusį dangų. Ir štai matote, nei dangus atsivėrė, nei nieko kito neįvyko, buvo paprasta gegužės diena: visi dirbome savo kasdieninį darbą ir laukėme, laukėme žinios, įsitikinę, nesikarščiuodami, kad trečią kartą valstybės galva bus išrinktas Tomáš G. Masaryk. Tuo buvome tikri, kaip paprastu, savaime suprantamu dalyku. Tačiau savaime suprantami dalykai turi ir kažko nuostabaus: kad yra nepaprastai reikalingi ir būtini, kad yra geri ir fundamentalūs.

Taigi trečią kartą išrinkome prezidentą. Tasai mūsų praktinis prezidento rinkimas sutvarkytas nežmoniškai: renkame tik deputatus ir negalime jiems kiekvienas nurodyti, kaip turi už mus veikti ir balsuoti. Beprasmiška būtų stovėti sankryžoje ir šaukti, kad rinkimai vyktų vienaip ar kitaip. O vis dėlto ir mes rinkome, ir mūsų dalyvavimas yra svarbus ir būtinas. Negi manote, kad be mūsų, be mūsų dalyvavimo, be mūsų sąmoningo pilietiškumo, be mūsų pripažinimo ir pasitikėjimo būtų įmanomas didysis valdžios tęstinumo bandymas? Negi manote, kad tas Švehlos žodis paimtas ne iš mūsų gyvenimo ir mūsų tylaus pritarimo? Netgi talentingiausias valstybės veikėjas negalėtų sėk-

mingai paskelbti šūkio, kuriam nepritaria tautos dauguma. Nei Švehla nebūtų galėjęs būti valstybės veikėju, jeigu neturėtų plataus pasitikėjimo, kurį reiškia dauguma mūsų. Dauguma mūsų - jeigu neskaičiuosime dešinės ir kairės ekstremistų, kurie palaiko kažką svetima ir nečekiška, mes visi savo pritarimu užtikrinome šiuos rinkimus; balsavome taip todėl, kad, nepaisydami įvairių partijų, pripažįstame, jog prezidento Masaryko reprezentuojama tvarka yra gera ir mes norime, kad ji būtų ir toliau.Tai suprantamas ir paprastas "taip", kurį mes pasakėme visi, netgi tie ekstremistai; pasakėme ir taip prisiėmėme pilietinį įsipareigojimą bendradarbiauti, to negalime pamiršti nei mes, nei jie. Ir tasai pasitikėjimo aktas nėra gegužės 27-osios įvykis; tai mūsų septynerių gyvenimo metų ir raidos trumpa ataskaita. Mes jau tiek subrendę ir suvokiame, jog turime ką išsaugoti ir nuosekliai daryti toliau; mes jau galime puoselėti savo valstybės tradicijas; tauta, kuri moka saugoti, ką turi gera ir geriausia, sugebės sėkmingai augti.

Ir dar man knieti pasakyti: šiandien sveikiname ne tik prezidentą Masaryką; sveikiname nepažįstamą, gyvą pilietį, tai yra kiekvieną iš mūsų, kad savo įžvalgiu protu ir gera valia prisidėjo prie tos sėkmės; kad padėjo tokį politinio pasitikėjimo pagrindą, kuris lėmė tą vakarykštės dienos sėkmę. Bičiuliai, tą didžiąją politiką mes darėme visi drauge, kitaip mums nebūtų viskas vykę taip sklandžiai; kitų respublikų istorijose taip atsitinka labai retai. Žinokite, kad kiti kraštai apie mus taip sako: kokia laiminga tauta, jeigu gali parodyti tokį pasitikėjimą. Šiandien lyja; rytoj dangus pragiedrės, grįšime prie savo darbų. Tie gražūs rinkimai nėra toks didelis įvykis, kokį žada ateinantys metai. Per juos bus padėtas dar didesnis auksinis respublikos pagrindas: pasitikėjimo ir ištvermės pagrindas. Tai mūsų rankose. Taip pat ir ateitis mūsų visų rankose, ne vien rankose tų, kurie valdys.

"Lidové noviny", 1927 05 28

PAS PONĄ PREZIDENTĄ

Praha, gegužės 27 d.

Prie Hrado užsidarius kariuomenės kordonams, prezidento aplinkoje buvo ramu kaip bet kurią dieną. Ponas prezidentas taiso kažkokį savo rankraštį; jis labai žvalus, atsigavęs, gerokai įdegęs ir, svarbiausia, patenkintas, kad jau namie. Per tas dvi dienas puikiai informuotas apie visus įvykius ir kalbas paskutiniųjų dienų politikos klausimais, mielai nukrypsta į savo kelionės įspūdžius - ką matęs, ko pasimokęs. Didžiausi įspūdžiai iš Egipto ir Graikijos. "Daugiausia mane domino gamta, - sako, - todėl kad žmogus ten mato, iš kur išaugo tos kultūros. Tačiau namie geriausia, ir tuos niuksėjimus žmogus iškenti, nes jie saviškių". 12 valandą 11 minučių ant parlamento rūmų suplevėsuoja vėliava; bet jau kiek anksčiau telefonu pranešti rinkimų rezultatai. Kol juos skaito, ponas prezidentas pirmiausia imasi aritmetikos. Mintyse suskaičiavęs balsus, jis lieka ramus, nes suma atitinka. Dešimt minučių prieš atvykstant ministrui pirmininkui eina skaityti informacijos, ką turės veikti parlamente. Sunku pastebėti pasikeitimus jo balse, ant jo įdegusių rankų, jo gyvame domėjimęsi tuo, kas bus rytoj, ateityje. Tai, ką mes vadiname "istorijos įvykiu", jam viena pareigų grandinės grandis; tai viskas, ką jame galima pamatyti.

"Lidové noviny", 1927 05 28

PONAS PREZIDENTAS ATOSTOGAUJA

Prie kalkių degimo krosnies

Netoli Topolčiankų, prie Skycovo kaimo, degamos kalkės. Skycovietis akmenų skaldykloje pats prisikerta klinčių ir vežasi į krosnį; krosnis primityvi, panaši į priešistorinį kapą. Paskui iš toli atsiveža malkų ir visą dieną ir naktį dega akmenis; gavęs kelis centnerius kalkių, sukrauna į vežimą ir veža parduoti į Komarną arba į Bratislavą. Įsivaizduojate, kiek tam sugaišta laiko ir kiek įdeda darbo.

Prezidentui pagailo šitų žmonių; galvojo apie tai, paprašė, kad atvyktų specialistai, ir pažadėjo skycoviečiams pastatyti naujovišką krosnį, kurioje visi galėtų greitai ir dideliais kiekiais degti kalkes. Tačiau skycoviečiai atsisakė pasiūlymo.

- Žinote, pone prezidente, - pasakė jie atvirai, - paskui mes dalindamiesi susipyksime.

Piknikas

Prezidentas, būdamas Topolčiankose, kiekvieną popietę joja į savo mėgstamas vietas: prie Hrušovo griuvėsių, į Kruhą, į Pieskus, į Železna Boudą arba į Karlo slėnį. Mėgsta žiūrėti į degantį laužą; žvilgsnis pro šokinėjančią liepsną nukreiptas į tolumą, nedaug kalba - tai jo poilsis. Nuotraukoje jį galima pamatyti, kaip šeimininkauja, prižiūri virdulį, paskui karštuose pelenuose kepa bulves arba kukurūzų burbuoles - tai įprastas prezidento pikniko meniu.

Prezidentas žaidžia su anūkais

Tie plikabambiai - tai Leno ir Hebe (Leonardas ir Herbertas), maži šveicariukai, ponios Olgos vaikai; į savo "poną senelį" jie žiūri su pagarba, nors jis su jais mėgsta gražiai pažaisti.

Kartą Leno prisiminė ir paprašė senelį pasekti pasaką.

- Pasaką? - paklausė ponas prezidentas, šiek tiek sutrikęs, įtemptai galvodamas. - Na tai klausykis, - pradėjo po valandėlės. - Kartą zoologijos sode mačiau paukštį; jis buvo aukštas, turėjo ilgą kaklą ir geltoną snapą, o sparnai raudoni. To paukščio vardas - flamingas.

- O kas buvo toliau? - paklausė susidomėjęs Leno.

- Na, toliau, nieko, - atsakė sumišęs ponas prezidentas, tampydamas sau ūsą.

Iš to matyti, kad T.G.M. nemoka meluoti, net sekdamas vaikams pasakas.

"Lidové noviny", 1927 05 28

PREZIDENTAS MASARYK APIE KAI KURIUOS DALYKUS

1. Paprašiau poną prezidentą paliesti kai kuriuos šių dienų aktualius klausimus; tų klausimų buvo daugiau negu čia pateikiama, bet, suprantama, vienas pirmųjų buvo ministro pirmininko Švehlos sveikatos būklė.

Švehlos ligos proga turime progos įvertinti asmeninį faktorių politikoje. Švehla yra įžymus politikas, ir neabejoju sakydamas, jog tai vienas didžiausių valstybės veikėjų Europoje. Jo liga - mums įspėjimas, kaip reikia naujai valstybei žmonių. Nauja valstybė reikalauja daug dirbti užsienio, vidaus, finansų politikos ir kitose srityse. Svarbu, kad pasiektume parlamento ir vyriausybės santarvės ir kad kiekvienas iš mūsų stovėtų savo vietoje. Užsukta mašinerija garantuoja valdžios stabilumą ir tokiais atvejais, kai viena asmenybė iškrenta iš žaidimo. Visi tikimės, kad mūsų Švehla vėl greitai bus sveikas ir grįš į savo darbą, grįš mūsų visų ir respublikos labui.

2. Pone prezidente, švenčiame vidinės taikos šventę, dieną be pykčio; tačiau daugiausia pykčio tarp žmonių sukelia įvairūs nesusipratimai. Taika - tai suprasti vieniems kitus. Daug piktumų išvengti padėtų geresnė informacija. Sakysime, kai kurie dalykai liečia ir jus: juk dažnai daromos neaiškios užuominos į "Hradą".

Kalbant apie tuos nesusipratimus, linkėčiau, kad mūsų žurnalistai, taip pat ir politikai įspėtų mūsų žmones, jog politikoje nereikia vadovautis netikromis žiniomis, sakyčiau, gandais. Politiką reikia daryti akimis, ne ausimis; tik tie žmonės, kurie nestebi tikrovės, patiki tokiais gandais. Taigi kartoju - daugiau matyti ir stebėti. O dabar apie "Hradą". Plačioji visuomenė mažai informuota apie kasdieninį prezidento darbą. Prezidentūra - tai ne tik politikos, bet ir administracijos institucija. Mano kanceliarija per metus gauna 65 000 prašymų, ateina apie 3 000 lankytojų, pats duodu per 400 audiencijų, neskaitant privačių vizitų. Jeigu kas nors skųstųsi, kad Hrade dirbame viršvalandžius, sakytų teisybę. Reguliariai dalyvauju posėdžiuose su ministrais ir jų vadovaujamais valdininkais; nuolat palaikau kontaktus su premjeru. Su vyriausybės pirmininku Švehla sistemingai kal-

buosi kartą arba du kartus per savaitę, taip pat nuolatos bendrauju su užsienio reikalų ir krašto apsaugos ministrais. Kartais kviečiu partijų lyderius ir kitaip palaikau ryšius su svarbiais visuomenės sluoksniais ir atskirais žmonėmis. Negaliu nepasakyti, kad neegzistuoja jokio "Hrado", tarp kabučių; kur demokratija, - o mes visi jos protingai siekiame, - ten neturi būti jokių privilegijuotų grupių ar slaptų įtakų. Kas vyksta Hrade, gali būti visuomenės kontroliuojama. Tas viešumas ir yra demokratijos pranašumas. Demokratija - ne slapukavimas. Būtų gražu, jeigu į Hradą, kaip į tautos išrinkto pirmojo respublikos piliečio rezidenciją, pagal esamą tradiciją visi žiūrėtų su meile, kaip tie paprasti žmonės, kuriuos matau sekmadieniais traukiančius į Hradą.

3. Pone prezidente, kaip Jūs gerai žinote, yra dalykų, kurie laikomi jūsų asmeniniais polinkiais. Sakysime, ginčas dėl spalio 28-osios, jūsų santykis su nacionaldemokratų partija, jūsų humaniškumas, jūsų vadinamasis kairuoliškumas - ar čia nėra nereikalingo nesusipratimo?

Manau, kad taip. Paimkime, sakysime, ginčą dėl spalio 28-osios reikšmės. Neteisnga sakyti, jog aš ar *Beneš* tvirtino, kad vidaus revoliucija mūsų išsivadavimui buvo nereikalinga. Apskritai vidaus ir užsienio revoliucijos klausimo aš nekėliau. Įrodymas to, ką sakau, mano "Pasaulio revoliucija", taip pat Benešo knyga: ten vidaus politika lojaliai ir teisingai įvertinama. Buvau ir tebesu tvirtai įsitikinęs, kad be vidaus pasipriešinimo ir užsienyje nebūtume pasiekę to, ką pasiekėme. Aš tai žinojau ir pasakiau savo knygoje, kad užsienyje turėjome stipresnes pozicijas negu vadovaujantys žmonės tėvynėje. Supratau, kad tėvynėje, norint išlaikyti Vienos spaudimą, reikėjo laikytis atsargesnės, dažnai dviprasmiškos taktikos. Visa tai man savaime suprantama. Apie tai atvirai pasakiau savo nuomonę "Pasaulio revoliucijoje" ir laukiu argumentuotos kritikos. 1914 m., kai vykau į užsienį, buvau tikras dėl čekų politikos, ypač pasiklioviau *Švehla*, ir kai parašiau savo knygą, tuos skyrius, kuriuose kalbu apie politiką tėvynėje karo metais, pasiūliau pasiskaityti Švehlai bei kitiems politiniams veikėjams ir gavau kvalifikuotą jų įvertinimą. Premjeras Švehla savo papratimu pageidavo, kad viskas, kur rašoma apie jį, būtų išmesta; patenkinau jo norą. Aš

stengiausi, kad viskas būtų pagrįsta dokumentiškai, kad būtų padėta į valstybės archyvą tai, ką turi parašę apie to meto įvykius tėvynėje atskiri žmonės, ypač Nacionalinio susirinkimo protokolai, taip pat visų tuometinių politinių pasitarimų protokolai. Apgailestauju, kad iki šiol to nepadaryta. Juo labiau apgailestauju, nes nuomonės dėl perversmo, ypač dėl 1918 m. spalio 28 d., buvo nevienodos ir prieštaringos. Natūralu, kad tų įvykių dalyviai neturėjo kada ramiai ir tiksliai stebėti, kas darosi, nes jie patys kūrė istoriją. Kaip tik todėl ir stengiausi, kad dokumentai būtų sutvarkyti ir padėti į archyvą. Norėjau, kad pasipriešinimas tėvynėje būtų aprašytas pirmiausia, o savo darbus paskelbti vėliau. Kadangi apie pasipriešinimą tėvynėje nieko nebuvo publikuota, išleidau savo knygą.

Ar pasikeitė mano požiūris į nacionaldemokratus - ir apie tai neseniai buvo kalbama. Mano santykiai su šia partija respublikos pradžioje - apie ankstesnį laiką nekalbu - buvo abipusiškai bičiuliški; tai rodo ir mano draugiški santykiai su pirmuoju respublikos premjeru dr. Kramářu ir ypač su dr. Rašínu. Tie santykiai pradėjo drumstis - ne dėl mano kaltės - Paryžiuje, kai kilo nesutarimas dėl elgesio su Tarybų Rusija taktikos. Tolesnių nesusipratimų priežastis - tuometinių visuotinių rinkimų rezultatai; nacionaldemokratai velionio Tusaro iškilimą į politinę valdžią palaikė Tusaro - Švehlos sąmokslu. Tai buvo klaidinga nuomonė. Tusaras iškilo dėl rinkimų rezultatų. Kartoju, su įžymiomis nacionaldemokratų partijos asmenybėmis mano santykiai draugiški.

Tolesni nesutarimai tarp dalies publicistų ir manęs - ginčas dėl humaniškumo problemos. Visą laiką, dar ir dabar, teigiama, jog aš humaniškumą suprantu kaip kažkokį silpnumą ar nuolaidumą. Tai neteisinga ir klaidinga. Kelis kartus esu sakęs, kad mano pažiūrų esmė - vengti agresyvumo. Tačiau visada buvau ir tebesu už būtiną gynybą. Argi nėjau į revoliuciją, kai supratau, jog pribrendo laikas, argi neorganizavau Rusijoje kariuomenės? Ne kartą esu išdėstęs, jog nepritariu Chelčickio ir Tolstojaus pažiūroms ir t.t. Visą tai aprašiau "Pasaulio revoliucijoje", netgi nesakiau, jog tai iš tiesų nacionalinė programa, ne vien Kolláro, bet ir Palackio ir Havlíčeko programa. Politiškai svarbu vengti agresyvumo; mūsų geografinėje padėtyje tai

conditio sine qua non[1]. Esant dabartinei situacijai, turime visokeriopai stengtis išlaikyti taiką - taika ir ramybė reikalinga mūsų valstybės konsolidavimui. Tai ne silpnumas, tai pokario situacijos padiktuota politika, ir toji politika iš tiesų sėkminga. Pasižiūrėkite į Prancūzijos politiką - kas sugeba suprasti laiko dvasią, tas gali iš Prancūzijos daug ko pasimokyti.

Dar klausėte dėl ginčo ir vadinamojo kairuoliškumo. Kartą esu pasakęs, jog visuomenės raida krypsta į kairę. Pakartoju tą ir šiandien, tik pavartočiau žodį "priekin" kaip priešybę reakcijai. Sakau tai ne dėl pavienių reiškinių, kad vienoje ar kitoje valstybėje į valdžią atėjo daugmaž konservatyvios jėgos. Tie dalykai bendros krypties nepakeis. Tačiau faktas, kad pasaulinio karo metu sugriuvo Prūsijos-Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos valstybės, kad žlugo carinė Rusija, rodo, jog įvykių raida krypsta į kairę taip, kaip aš tą žodį suprantu. O to pasekmės nuolat ryškėja ir ryškės ateityje. Imkime Vokietiją, kuri buvo Prūsijos taip gerai ir stipriai organizuota, o vis dėlto respublika stabilizuojasi, nors ir pamažu. Imkime toliau, kaip dabartinėje Austrijoje Habsburgai visai išnyko; žinovai man ne kartą aiškino nustebę, kad konservatyviose dabartinės Austrijos provincijose Habsburgai jau pamiršti. Jeigu kas nori pateikti Italijos pavyzdį, tai ne įrodymas, jog aš nežinau Europos situacijos. Ir jeigu Italija šiandien prieš parlamentą, argi dėl to gali sakyti, kad ji radikaliai ir nuolatos žengia į dešinę. Apskritai ji eina prieš komunizmą, taip pat ir prieš socializmą, bet tai kas kita, negu ginčas dėl to, ar bendroji raida krypsta į dešinę ar į kairę. Tos raidos nesustabdysi ir nesuardysi, ir konservatyvioji politika bei konservatyviosios partijos turi į tai atsižvelgti ir atitinkamai orientuoti savo veiklą. Konservatizmas yra istorijos duoklė, kaip ir jo priešybė progresas. Be to, konservatoriai dažnai toliau varo savo priešininkų politiką, tiktai taikingesniu metodu, bet iš tiesų konservatyviu. Anglijoje konservatorių partija kartais radikalesnė negu liberalų, sakysime, socialiniais klausimais. Kokia kryptimi eis visuomenės raida, nenulemia jokia laikinoji valdžia, nors ir labai konservatyvi; reikia pažinti visą situaciją savo krašte bei užsienyje ir pagal tai elgtis.

---

[1] Būtina sąlyga (*lot.*).

4. Jums priekaištaujama, pone prezidente, kad prieš keletą metų paskelbėte vadinamąją raudonąją-žaliąją koaliciją.

Taip, kalbėjau apie tai, motyvuodamas štai kuo: pas mus yra du pagrindiniai stambūs sluoksniai - žemdirbių ir darbininkų. Visi kiti sluoksniai ir jų partijos yra mažesnės; liaudininkų partija gausesnė, jos kryptis socialinė. Tokia yra padėtis, tiesiog esame žemdirbių ir darbininkų tauta, jeigu imsime plačiąja žodžio prasme ir atsižvelgdami į gyventojų daugumą. Nei viena, nei kita iš šių partijų nebuvo ir nėra tokia gausi, kad galėtų vyrauti parlamente; todėl, ypač mūsų valstybės pradžioje, buvo pageidaujama, kad dvi didžiausios partijos nekovotų viena prieš kitą, bet veiktų išvien su kitomis partijomis, kurios aiškiai nepasisako prieš valstybę. Tą aš pasakiau, kai paskelbiau, jog vadinamoji raudonoji-žalioji koalicija yra reali ir pageidaujama. Kas nekimba prie žodžių, bet žiūri esmės, tas matė, jog vadinamosios raudonosios-žaliosios koalicijos vadas buvo Švehla, žemdirbių partijos vadovas. Ir kai Tusaras buvo premjeru, kas savaitę rinkdavomės į pasitarimus su Tusaru ir Švehla.

Tuometinė vadinamoji raudonoji-žalioji koalicija turėjo dar gilesnę prasmę. Iš tikrųjų žemdirbių partija, tada konservatyvi, vykdė radikalią socialinę reformą, galima sakyti, revoliuciją. Socialdemokratai nieko tokio radikalaus nesiėmė ir nepadarė, kaip agrarų partija, kuri vykdė žemės reformą. Ir tai leido šioms partijoms bendradarbiauti.

Jeigu kalbame apie socialdemokratus, negalima pamiršti, kad, susikūrus valstybei, jie atėjo į valdžią; partija, kuri iki to laiko buvo savo programa revoliucinė ir rėmė valstybę, kartu tapo valstybės partija. Tą kaip tik turi suprasti nesocialistinės partijos! O socialdemokratų veikloje neigiamas dalykas, apie kurį kalbėjau, yra tas, kad įvyko partijos skilimas ir atsiskyrė radikali kryptis su komunizmo šūkiu. Nereikia aiškinti, kaip dėl to socialdemokratai ir socialistai nusilpo ir kas būtų, jeigu socialdemokratų partija būtų likusi didžiausia partija. Kaip tik todėl nebūtinai turiu kalbėti, kad nesocialistinės partijos, kurios iš tiesų nori būti konstruktyvios, neturi savo taktika socialdemokratų gretinti su komunistais, kurių programa iš pagrindų neigia socialdemokratiją ir respubliką. Žinau, jog tai sunkus uždavinys,

bet mes savo naujoje valstybėje, kai dabar pokario Europoje tokia situacija, apskritai turime daug ir sunkių, ir ypatingų uždavinių. Todėl visų demokratinių partijų vadovai turėtų suprasti mūsų valstybės padėtį ir atitinkamai veikti.

5. Pone prezidente, kaip dėl tos slavų politikos?

Kaip ir dėl visos kitos politikos. Visi slavai, net Lužicos, pasaulinio karo metu buvo išlaisvinti ir suvienyti. Pas mus Prahoje yra slavų valstybių atstovybė, yra Lenkijos, Jugoslavijos, Bulgarijos pasiuntiniai ir tam tikra prasme Rusijos atstovas. Ir mes savo ruožtu visose slavų valstybėse turime savo pasiuntinius. Aš čia Prahoje, o su manim dr. Beneš ir ministrai labai dažnai tariamės su slavų pasiuntiniais dėl mums aktualių dalykų. Niekas nežino, kaip dažnai reikia derybų, kaip kartais sunku tartis, ypač sprendžiant ekonomikos ir finansų problemas. Slavų valstybės nepirks iš mūsų, jeigu joms neslavų valstybės pasiūlys geresnių ir pigesnių prekių negu mes.

Kalbant apie bendradarbiavimą su slavais, savaime suprantama, jog toliau vykdome prieškarinę programą. Tačiau ne tik valstybė, bet ir įvairios valstybinės institucijos, ekonomikos, mokslo bendrijos ir t.t. - visi gali ir turi remti slavų politiką. Apskritai aš visada buvau prieš slaviškąjį utopizmą. Tačiau tas netrukdė man tam tikromis aplinkybėmis pasisakyti, pavyzdžiui, apie jugoslavus. Karo metu su jais nuolatos palaikiau kontaktus, taip pat su lenkais ir rusais. Suprantama, kad dėl tokios sudėtingos problemos, kokia yra abipusis bendravimas su slavais ir slavų politika, gali būti įvairių nuomonių. Matau didelį skirtumą tarp valstybės ir tautos ir nepamirštu, kad pas mus yra tautinių mažumų ir kad mūsų vokiečiai sudaro ketvirtadalį gyventojų. O vokiečiai yra sąmoninga, apsišvietusi ir ekonomiškai stipri tauta. Savaime suprantama, apie tai pasakiau ir savo "Pasaulio revoliucijoje", kad mūsų nacionalinė politika su šiuo faktu turi skaitytis. Taip pat pasakiau, kad, remiantis demokratiniu, daugumos principu, mums tenka valdyti valstybę, ir čia jau taktikos klausimas, kaip geriausiai sugebėsime čia savo tautinę užduotį vykdyti. Šiuo klausimu, kartoju, požiūriai gali nesutapti. Galima kritikuoti valdžią, atskirus ministrus, taip pat ir

prezidentą, bet neteisinga, kada kiti požiūriai apšaukiami ne tokiais patriotiškais. Patriotizmas įrodomas darbais, o ne žodžiais.

6. Gal, pone prezidente, dar keletą žodžių pasakytumėte apie vadinamąją inteligentijos krizę, apie kurią prieš kiek laiko kalbėjote. Dėl tos jūsų kalbos buvo daug diskutuojama, o tai jau gerai.

Pats būdamas inteligentas, esu už inteligentiją ir jos poveikį valstybės valdymui, bet tikiu tikrai apsišvietusia, praktiška inteligentija, ir, sakyčiau, vyriška. Pas mus, kaip ir visur, inteligentija sudaro mažumą. Septyni procentai balsų valstybės rinkimuose jai neduos valdžios parlamente. Tačiau inteligentija, kartoju, kvalifikuota inteligentija, gali ir turi daryti veiksmingą poveikį. Suprantama, tas poveikis dažnokai nebus tiesioginis, t.y. visi universiteto profesoriai ir vidurinių mokyklų mokytojai, valdininkai, ekonomikos ir finansų sferų vadovaujantys žmonės neturi ir neturės parlamente balsų daugumos, tačiau savo inteligencija, savo žiniomis, savo dorumu gali ir turi daryti nemažą, o kartais ir lemiamą įtaką viešiems dalykams ir valstybės valdymui. Tikroji, dora inteligentija turi puikią galimybę faktiškai vadovauti tautai. Tam ji turi panaudoti institucijas, demokratijos sąlygas ir kaip mažuma, kartoju, turi būti vyriška, turėti konkrečią, praktišką, ne utopinę programą.

7. Ar neatrodo jums, pone prezidente, kad mūsų parlamentą ir demokratiją ištiko krizė, ir kad parlamento ir demokratijos kritika turi tam tikro pagrindo?

Sutinku, kad parlamentarizmas ir demokratija turi būti kritikuojami. Demokratija nėra vaistas nuo visų ligų. Kiekviena valstybės sistema - ir monarchija, ir oligarchija, ir demokratija - turi savo sunkumų. Monarchijos užkariautojos pavyzdys yra Prūsija, Austrija-Vengrija ir Rusija, kurios dėl savo sunkumų ir klaidų sužlugo; taip pat respublikos, ypač deokratinės respublikos, turi savo sunkumų, ir jas gali ištikti krizės. Tačiau klausimas toks: ar demokratija su parlamentarizmu išsilaikys ir plėtosis toliau. Aš sakau, kad išilaikys. Sakykime, mūsų mąstančių politikų pareiga atsikratyti tūkstantmečio monarchizmo įskiepytų įpročių ir tapti tikrais demokratais. Tam nepakanka vien

popieriuje parašytos konstitucijos; svarbu, kad parlamentas, t.y. deputatai ir senatoriai, būtų sąmoningi demokratai, kad, organizuodami visų partijų organizacijų deputatus, žurnalistus ir t.t., gilintų ir plėstų demokratijos programą.

Ne kartą esu kalbėjęs, jog politikoje reikia kantrybės. Per dešimt metų iš absoliutistų nepadarysite idealių demokratų. Tačiau kalbame apie tai, ar pastebima pažanga, ir galiu ramia sąžine pasakyti, kad pastebima. Kai kurie mūsų žurnalistai labai klysta, pavyzdžiui, nevertindami Tautų sąjungos todėl, kad nusiginklavimo ir taip toliau nepavyks įvykdyti tuoj pat. Politiškai mąstantys žmonės turėtų suprasti, jog mums dalyvauti Tautų sąjungoje nepaprastai svarbu todėl, kad mūsų atstovai turi progos ginti mūsų programą nuo visų valstybių atstovų puolimo ir palaikyti kontaktus su Europa. Todėl ir sakau, kad tokios propagandos, Tautų sąjungos nevertinimo visiškai nereikia.

Turime respubliką ir demokratiją ir, nepaisydami visų trūkumų ir klaidų, galime būti patenkinti. Mūsų uždavinys savo užsienio politika ir propaganda įtvirtinti naują valstybę kitų, ypač senesniųjų, valstybių sistemoje; viduje turime nuolat tobulinti demokratiją rūpestingu ir geru administravimu. Tai mūsų uždavinys. Turime, kaip skelbia šūkis, "nusiaustrinti", o čia daug darbų - ir didelių, ir mažų. Sakysime, palikome senus austriškų automobilių ženklus: neatėjo į galvą, jog galėjome turėti savo, naujus. Prisimenu tai, žiūrėdamas į savo automobilio raidę "N". Tai smulkmena, bet panašių pavyzdžių galėčiau pateikti daug.

8. Ar nenorėtumėte, pone prezidente, ką nors pasakyti šių metų jubiliejaus iškilmių proga?

Norėčiau, bet labai trumpai, nes jau daug kalbėjau. Tas jubiliejus turėtų mus visus paskatinti tolesniam politiniam darbui, paraginti perkratyti sąžinę, revizuoti programą ir tai, ką padarėme ir ko nepadarėme. Be to, nereikia didelių ir pernelyg daug paradinių iškilmių. Kadangi idėjas ir jausmus politikoje išreiškia simboliai, paradiškumas nelabai reikalingas. Svarbu, kad iškilmės būtų gražios ir kad išliktų kas nors patvaraus. Raudonojo kryžiaus socialinio sveikatingumo renginių proga galime įsisąmoninti, kad reikia visoje respublikoje pagal vieną planą sis-

temingai statyti institucijas, kurių reikalauja Raudonojo kryžiaus ir jam artimų organizacijų tomis dienomis propaguota programa. Ir kitose srityse yra daugybė uždavinių. Apskritai norėčiau pasakyti, kad pirmaisiais metais mums daug kas pasisekė, atlikome nemažai darbų. Gerokai nuveikta ir konsolidacijos požiūriu, tačiau nereikia slėpti, jog tai buvo pirmieji orientaciniai bandymai ir ekstensyvus darbas. Dabar svarbu imtis intensyvių darbų, pradėti tikrą valstybės, regionų ir municipaliteto valdymo konsolidaciją. Taigi reikia intensyvumo vietoj ligšiolinio ekstensyvumo. Jubiliejaus dienomis turėtume įsisąmoninti mūsų valstybės ir demokratijos misiją, visiškai konkrečius jos uždavinius.

"Lidové noviny", 1928 04 08

TOMAŠO G.MASARYKO TIPAS

Kai kalbama apie Goethės tipą, visi žinome, ką norima tuo pasakyti: atmintyje iškyla nepaprasta asmenybės darna ir universalumas, poetas, kuris kartu ir mokslininkas, kuriam rūpi kalnakasybos pramonė, kuris studijuoja gamtą, tarnauja visuomenei ir suteikia nemirtingą balsą visiems žmogaus vidinio pasaulio demonams. Apie tą dvasinį visapusiškumą galvojame daugiausia, kai kalbame apie Goethę kaip klasikinį tipą.

Praėjus šimtui metų nuo Goethės, mūsų pasaulis nepaprastai išaugo ir pasidarė neapsakomai sudėtingas. Paimkime kad ir tą begalinę mokslų specializaciją, kurioje beveik nebeįmanoma susiorientuoti, socialinę ir ekonominę tikrovę, kurią tik bandome pažinti ir apvaldyti; diena po dienos plečiasi viešumo sferos, apimančios vis kitas ir kitas interesų ir problemų sritis; nesuskaičiuojama daugybė sumanymų, sistemų bei srovių idėjų pasaulyje ir kaskart didėjantis šiuolaikinio gyvenimo kosmopolitizmas. Tiek visko daug, jog dabar žmogus įstengia aprėpti tik gabalėlį supančios tikrovės; gyvename specialistų amžiuje. Specializacija pasiekia ir mūsų sielas; yra žmonių, kurie mąsto vien politiškai arba vien ekonomiškai, vien literatūriškai, vien

techniškai arba vien tik specialiai moksliškai ir taip toliau. Atrodo, jog jau galėtume suvokti pasaulį, visą jo platybę, visą priklausomybę, totališkumą ir galų gale harmoniją; regis, kad triukšmingoje, šurmuliuojančioje nūdienoje klasikiniam dvasios tipui nebėra vietos. Tuo vertingesnis pasaulio požiūriu yra būtent kultūrinis T.G.Masaryko tipas.

Vienas anglų žurnalistas, ruošdamasis aplankyti Masaryką, manęs klausė, apie ką su juo galėtų kalbėtis. Apie ką norite, atsakiau jam. Apie religijas arba apie priešistorines iškasenas, apie literatūrą arba apie melioraciją, apie karybą arba apie socializmą, apie vaikų auklėjimą arba apie Gandhį, apie Platoną arba apie sportą, apie politiką arba apie cukraus gamybą; nesakau, kad jis viską išmano, bet viskuo domisi; kalbėkite su juo tokia tema, kad jis galėtų iš jūsų ką nors sužinoti. Iš daugelio dalykų pamatysite, kad su jais buvo susidūręs; jo gyvenimo kelias - domėjimasis viskuo ir studijavimas, tik iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tie dalykai tarpusavy nesusiję, kadangi apima labai platų ratą; jo asmenybė visada peržengdavo ir dabar peržengia jo veiklos ribas, nors toji veikla kaip tik atitinka jo interesus. Kai studijavo filosofiją - peržengė jos ribas ir ėmė domėtis sociologija bei kitais mokslais; mokytojaudamas dirbo kaip žurnalistas; būdamas žurnalistu, studijavo istoriją; tapęs politiku ir valstybės veikėju, neprarado abstrakčių ir neribotų mąstytojo interesų. Mąstymo kelias jį vedė prie veiksmų, o veiksmų kelias - į tolesnį pažinimą. Jis platonikas, bet nenusigręžia nuo realybės; jis realistas, nes žiūri į tikrovę *sub specie aeternitatis*. Iš to nupasakojimo jums susidarys vaizdas, jog tai komplikuotas, neramios sielos žmogus; iš tikrųjų jis paprastas kaip ir jūs arba aš - tik visapusiškesnis.

Iš tikrųjų T.G. Masaryk yra šiuolaikinis universalizmo tipas, o jeigu norite tikresnio žodžio - paskutinis didis klasikas. Visada gims klasikų, didelės kultūros sintezės žmonių; tik jų, ko gero, kaskart sutiksime vis rečiau. Yra puikių intelektualų, bet jiems stinga to savito masarykiško sugebėjimo jungti intelektą su aktyvia veikla, su gyvenimo praktika, to, kas Masarykui suteikia gyvenimo ir asmenybės pilnatvę. Jis yra vienas didžiausių šių dienų pasaulio šviesuolių, poeziją mėgstantis romantikas, platonikas, filosofas, kritikas, mąstytojas, skaitytojas, žurnalistas, re-

voliucijos vadas, diplomatas, valstybės galva ir vadovas: kaip tik visapusiškai to išlavinto intelekto ir absoliutaus aktyvumo suma sudaro Masaryko dvasinės pilnatvės tipą. Toks tobuliausias dviejų retai tarp savęs susiderinančių jėgų susivienijimas įmanomas tik etiškai darnioje stiprioje asmenybėje. Masaryko asmenybėje nėra spragų ar prieštaravimų tarp praktikos ir mąstymo, tarp aktualumo ir amžinybės požiūrio, tarp kovos ir tikėjimo: viena ir kita yra dvi vientisų moralinių ir optimistinių gyvenimo vertybių pusės. Palyginus su juo, mes visi esame savotiškai riboti, vienpusiai arba savyje susidvejinę. Nedarykime iš jo stebuklo: tai tik vientisas žmogus; bet jam to pakanka, kad galėtų peržengti ilgas kartų eiles.

Mes, čekai, turime savotiškos arba greičiau lemtingos laimės savo naujoje istorijoje. Ant mūsų literatūros slenksčio stovi puikus poetas Mácha; ant mokslo slenksčio - didelis ir gražus Palackio fenomenas; ant žurnalistikos slenksčio - ligi šiol neprilygstamas Havlíček; ant mūsų valstybės gyvenimo slenksčio - politikos klasikas Masaryk. Tai paslaptingas ženklas, kad tie pirmieji nustatė mums didelius ir puikius kriterijus, toli siekiančius kriterijus, kuriais galime pasitenkinti. Tai ženklas ir įpareigojimas tą aukštą lygį laikyti tradicija.

"Lidové noviny", 1930 03 07

POKALBIS SU PREZIDENTU MASARYKU

Visai ne interviu

"Neue Freie Presse" paskelbus tariamą interviu, ponas prezidentas išsakė savąją interviu patirtį. Kadangi tai aktualu, ponui prezidentui leidus, skelbiame jo patirtį ir pažiūras.

Topolčiankos, spalio 4 d.

Skaitydamas mūsų laikraščius, dažnai stebėjausi, kodėl mūsų žurnalistai, o kartais ir politikai taip menkai naudojasi didžiausiomis žurnalistų pirmenybėmis: pirmenybėmis gauti tikslią informaciją, ir kaip galima greičiau. Pas mus dažnai žinios ir

citatos eina iš rankų į rankas; apie informaciją, gautą iš kitų rankų, žurnalistas prirašo tiek ir tiek, užuot paėmęs telefoną ir atitinkamoje vietoje paklausęs, kiek toje informacijoje tiesos. Mūsų laikraščiai ligi šiol nerašė, kad tai ne tik jų pareiga, bet ir teisė. Kiekviena instancija, kiek leidžia jos kompetencija, suteiks pageidaujamą informaciją, jeigu tik tai nekliudo kitiems visuomenės interesams. Bent mano kanceliarija jiems pagelbėtų, jeigu kas kreipsis svarbiu klausimu. Ir tada buvo panašus atvejis su tuo interviu ponui majorui Polson-Newmanui. Žurnalistai labai nesunkiai galėjo sužinoti, kad jokio interviu nebuvo. Interviu galima laikyti tik pokalbį, iš anksto sutartą skelbti viešai ir skirtą viešiems interesams, o prieš publikuojant parodytą tam, kas duoda interviu. Iš pradžių tokios praktikos nesilaikydavau, nes pasitikėdavau korespondentais, manydavau, kad mano žodžius jie supras; tačiau paaiškėjo, jog dauguma užsienio žurnalistų mūsų ir Vidurio Europos reikalų kaip reikiant nesuvokia, todėl prieš publikuojant interviu reikalauju parodyti. Kalbu apie politinius interviu, nes kartais duodu interviu literatūros ir kitais klausimais. Savaime suprantama, kad už interviu atsako tas, kas rašo, o ne duodantysis, jeigu prieš spausdinant interviu nepakontroliavo. Privatus pokalbis, publikuotas kone po dviejų mėnesių ir vienašališkai, dalimis, be pateiktų klausimų konteksto, kaip atsitiko pastaruoju metu, apskritai negali būti pagrindas viešai diskusijai. Manau, kad nėra reikalo ir paneigti, nes tiesiog čia nereikia atsakomosios kontrolės. Pagaliau pakaktų pasižiūrėti į "Neue Freie Presse": ten nekalbama apie interviu, tik aiškiai pasakyta: "iš pokalbio" - vadinasi, tas, kas paskelbė, pasirinko tai, kas jam tiko. Kiekviena pokalbio ištrauka yra *eo ipso* daugmaž savavališka konstrukcija, dar būtų nieko, jeigu mano žodžius būtų teisingai supratę ir išspausdinę, bet taip neatsitiko. Man nemalonu apie tai kalbėti; nemalonu, kad laikraščiai tokie neatidūs, kad kaip reikiant nepasižiūri į tai, iš ko pasigriebia plačiai siekiančias išvadas. Jeigu mūsų žurnalistai ir žinomi politikai tokie neapdairūs ir nekritiški, kaip galime tikėtis to iš užsienio žurnalistikos, nusiteikusios prieš mus?

Apskritai per tuos interviu esu gavęs ir geros, ir prastos patirties. Kaip žurnalistas galite pastebėti, kad ir didžiojoje spaudoje skirtingi užsienio ir mūsų agentūrų metodai. Anksčiau di-

dieji laikraščiai užsienio metropolijose turėjo savo nuolatinį korespondentą, sakyčiau, laikraščių ambasadorių, toks, pavyzdžiui, buvo ponas Steed. Nuolatinis korespondentas visų pirma būdavo geriau informuotas, o antra - vengdavo paleisti į pasaulį nepatikimą ar nepatikrintą žinią, nes tada netektų geros tarnybos. Man atrodo, kad šiandien tie pavieniai žurnalistikos agentai pradeda nykti ir įsigali įvairios agentūros. Už tokios agentūros jau stovi ne koks vienas laikraštis, o dažnai ištisi finansų ar politikos koncernai. Vadinasi, jų informaciją reikia priimti apdairiau ir kritiškiau - o svarbiausia, geriau informuoti ir mokyti savo skaitytojus.

Manau, kad interviu yra amerikanizuotos spaudos rezultatas. Amerikos žurnalistas daug neklausinėja ir nemoko, bet žiūri, kaip pateikti tiesioginę informaciją: verčiau paviršutiniška informacija negu giliamintis spėjimas. Tai ne visada išeina į gerą, bet taip yra ir prie to prisitaiko dauguma spaudos. Užsienio laikraščiai nerašys apie mūsų reikalus, jeigu neturės aktualių priežasčių arba bent preteksto. Laikraščio požiūriu, interviu labai dažnai tik formalus pretekstas neaktualius arba jau žinomus įvykius ar pažiūras pateikti kaip aktualų dalyką. Interviu galėtų būti ir gera mūsų propagandos galimybė, - prie to aš labiausiai pripratau karo metais; bet dažnai mąstau, kad šio darbo - o jo daug - nereikėtų dirbti man vienam.

Kalbu kaip senas žurnalistas: interviu veiksmingas dalykas, veiksmingesnis negu ilgas straipsnis; bet yra interviu ir interviu. Jo tikslas daugiau atkreipti dėmesį į tam tikrus įvykius ar problemas negu pateikti informaciją. Niekada nesinaudočiau interviu, jeigu norėčiau *urbi et orbi* ką nors pranešti ar įrodyti; tačiau atkreipti dėmesį į tam tikrą kryptį, duoti impulsą mąstymui ir įvykiams - tam interviu gera priemonė. Sakysime, po savo paskutinio vadinamojo interviu, kuris buvo paskelbtas neteisėtai, o turinys pateiktas nepilnas ir iškreiptas, aš su padėka priėmiau slovakų laikraščių atsiliepimą; jie visi, nepaisydami partijų, ryžtingai atmeta mažiausią Slovakijos žemių lopinėlio prijungimą prie Vengrijos. Taip sugriaunamas vengrų propagandos argumentas, kad, girdi, kai kurie Slovakijos sluoksniai ir partijos sveikintų prisijungimą prie Vengrijos. Dabar vengrų revizionistams teks ieškoti kitų, protingesnių argumentų - ir tokių

neturime bijoti. Nepatiko man, kad "Slovenský deník" savo komentaruose kalba apie sienų revizavimą mūsų naudai.

Gerai žinau neigiamąsias interviu puses ir pats keletą kartų esu su jomis susidūręs; vienur ar kitur tekdavo juos papildomai taisyti, nes dėl detalių nežinojimo ar nesupratimo būdavo iškreipta jų prasmė. Tačiau su visomis išlygomis naudojuos interviu tam tikrais atvejais savo iniciatyva ir dažniausiai dėl to, kad negaliu jų išvengti. Savo iniciatyva tik tada, kada iš tiesų turiu ką pasakyti platiesiems piliečių sluoksniams. Galiu pasikviesti ministrų, politikų, karių ar dar ko ir pasakyti jiems, ką turiu širdyje; tačiau negaliu pasikviesti visų piliečių. Būčiau labai patenkintas, jeigu, užuot rašęs žodžius popieriuje, galėčiau kalbėtis tiesiai su žmogumi, kai ką pagirti, patarti, dėl kai ko papriekaištauti, kas man kasdien kelia rūpesčių; tačiau tam neturiu tiek laiko. Niekada negalvojau apie formalius atsakymus, tik apie praktiškus: kaip savo nuomonę pasakyti piliečiams. Pasiūlykite man kitą ir geresnį būdą: kuo jis bus kuklesnis, ne taip krintantis į akis, tuo man mielesnis.

Tačiau daugumą interviu duodu dėl to, kad negaliu atsisakyti; ir tie interviu tėra mažytė dalelė tų informacinių pokalbių, kurių tenka turėti beveik kasdien. Ne vien su užsienio žurnalistais, bet ir su įvairiais užsieniečiais, kurie dirba kokioje nors visuomenės gyvenimo srityje ir atvyksta pas mus. Jie ateina pas mane ir prašo informuoti apie mūsų valstybę, apie kultūrą, apie mūsų institucijas ir taip toliau. Esu davęs užsienio laikraščiams daug tokių interviu, kurių mūsų laikraščiai nė nepastebėjo. Tai darbas, kuris vadintinas ne gryna reprezentacija, o valstybine ir tautine propaganda. Būčiau patenkintas, jeigu šiame darbe mane nors kiek pavaduotų kiti. Būtų gerai, kad užsienio spauda publikuotų kitų politikų ir mūsų gyvenimo veikėjų informaciją ir interviu. Tai būtų geriau ir dalykiškiau; tačiau aš atsisakyti negaliu, nes atvykusiems pas mus pirmiausia į akis krintu aš, o ne kiti. Tam tikra kliūtis ir kalbų nemokėjimas. Esu išėjęs užsienio propagandos mokyklą ir gerai žinau, kas yra asmeninės pažintys ir ką reiškia sąžininga informacija. Jau ir pas mus pradedama megzti kontaktus su užsienio bičiuliais: yra Rotary klubas, PEN klubas ir geras visuomeninis centras, tačiau to nepakanka. Sakome, kad aukščiausios socialinės institucijos įparei-

gotos organizuoti visuomeninių kontaktų valstybines tarnybas. Kai mūsų santykiai išsiplėtos, tada vis daugiau politikos bei ekonomikos gijų jungs mus su visais Europos kraštais; mūsų visų pareiga dėti pagrindą tikram bendravimui. Mūsų spauda dėl savo kalbos ir apskritai dar negali būti pakankamas informacijos apie mus šaltinis; dar ilgai bus žmonių, kurie domėsis mūsų kraštu ir kurie teiks pirmenybę savo pačių gautai informacijai. Šia kryptimi esu nemažai nuveikęs, bet apie tai nelabai kas težino; todėl norėčiau turėti daugiau padėjėjų. Reikėtų, kad mūsų žmonės privačiame gyvenime, viešuose pasisakymuose, spaudoje atprastų nuo įkyraus nepakantumo, niurzgėjimo, savęs pervertinimo, kad savo elgesiu parodytų kiekvienam, kas pas mus atvyksta, jog esame normali, viduje susitvarkiusi valstybė. Kartais imu pavyzdžiu Šveicariją; taip darau todėl, kad išmoktume būti draugiški ir nuoširdūs, nuolat palaikytume bičiuliškus santykius su visais kaimynais ir užsieniečiais, na ir kad sugebėtume atkakliai ginti savo kraštą, savo respubliką, jeigu prireiktų.

"Lidové noviny", 1930 10 5

RESPUBLIKOS PREZIDENTAS IR KALĖDŲ EGLUTĖ

Penktadienį po pietų ponas prezidentas išvyko į respublikos Kalėdų eglutę su savo dovanėlėmis neturtingiems vaikams. Jis irgi surado laisvą valandėlę, kad galėtų atlikti pilietinę pareigą, kaip ir mes visi darysime šiomis dienomis. Taigi viskas gerai, tikimės, kad pono prezidento pavyzdys sulauks platesnio atgarsio, nes to yra vertas. Tačiau nelabai gerai, kad vėl pamatėme, kaip sunku valstybės galvai žengti kiekvieną žingsnį. Jeigu aukščiausias valstybės asmuo nori padaryti privatų gerą darbą, neturi *trukdyti* kareivių špaleriai, valstybės himnai ir pernelyg mitrūs fotografai su blykstėmis. Bet jeigu jau taip atsitinka, kad iš anksto pasklinda žinia apie kokį nors valstybės galvos privatų žingsnį, piliečių taktiška pareiga laikytis pagarbaus santūrumo ir neimprovizuoti tokiais atvejais nederamo oficialumo. Pama-

žu turėtų atsirasti toks paprotys, kad valstybės atstovui kiekviena proga nebereikėtų susidurti su savo pareigų sunkumais.

"Lidové noviny", 1930 12 22

SAUJA MOZAIKOS AKMENĖLIŲ

Daug duotume už tai, kad sužinotume, kaip atrodė, kaip viešose vietose kalbėjo Poděbrad, Komenský arba kiti įžymūs mūsų istorijos žmonės; mielai pažintume juos arčiau ir žmogiškiau. Ko mums trūksta praeityje, esame skolingi ateičiai: privalome išsaugoti jai, ko esame liudininkai. Tos būsimos pastabos - tai ne kas kita, kaip sankaupa smulkių, atsitiktinai surinktų trumpų pastebėjimų arba netgi fenomenologijos žinių apie intymųjį T.G.Masaryką, apie jo įpročius, išvaizdą. Kokį matome jį kaip savo artimą žmogų. Nenorime rašyti nei charakteristikos, nei piešti psichologinio portreto; vengiame viso to, ką vadiname sinteze, vertinimu, analize arba asmens aiškinimu; tai tik atskiri momentai, sauja mozaikos akmenėlių, tik truputis smulkios medžiagos biografijai ir charakteriui žmogaus, kurio amžininkai esame.

Dievai žino kodėl dailininkams ir skulptoriams šovė į galvą vaizduoti jį su redingotu. Jis niekada jo nenešioja, nebent kai savo rinkimų dieną važiuoja duoti priesaikos į parlamentą, kai turi priimti pasiuntinius ir kitomis panašiomis progomis. Neidamas oficialių prezidento pareigų, visada būna su aukštaauliais jojiko batais, su raitelio kelnėmis oda apsiūta sėdyne, su švarku, užsagstomu iki pat kaklo, o ant galvos - pilka legionieriaus kepurė su siauru įstrižai prisegtu raudonu baltu kaspinu. Vienoje švarko sagos kilpelėje - siaurutės legiono juostelės. Tai civilis su savotiška uniforma, kuri yra kartu ir darbo, ir sporto kostiumas. Fasonas originalus ir savitas, prie kurio jis papratęs. Jau ir taip aukštas, lieknas, tiesus, su tuo standžiai užsisegtu švarku ir auliniais batais atrodo dar didesnis ir stipresnis; tos savotiškos elegancijos kitaip nepavadinsi kaip šaunumu.

Tik sekmadieniais vilki kaip paprastas civilis, gal dėl to, kad sekmadieniais nejodinėja. Tada jau nepanašus į tą aukštą, liekną pušį: atrodo subtilesnis, vyresnis ir dvasingesnis; pasakytume, kad ponas prezidentas jau apsirengęs kaip ponas profesorius.

*

Jis pats apie savo apsirengimą taip sako: "Pone, betgi taip patogu. Švarkas iki kaklo - nereikia rištis kaklaraiščio, nereikia po juo vikėti liemenės, nereikia rinktis medžiagos naujai eilutei, nereikia matuotis. - O tie aukštaauliai batai? Bent nereikia varstyti. Užsimaunu batus, ir baigtas kriukis, jau apsirengęs. Žodžiu, savotiška racionalizacija.

Sunkiai skiriasi su senais drabužiais; jie jam tarsi seni draugai.

Turėjo parsivežęs aukštaaulius batus iš Vašingtono; netgi po dešimties metų labai nenorėjo su jais skirtis.

Turėjo plačiabrylę skrybėlę - vien nuo kilnojimo sveikinantis prakiuro.

- Tėti, - sako jam vaikai, - tos skrybėlės jau nebegali nešioti, ji skylėta.

Pabandė dar ją apginti:

- Apsukite kaspiną, ir tą skylę uždengs.

*

Kiekvienas žmogus įpratęs daryti tam tikrus judesius, kurių pats nė nepastebi. Jo įprastas, mechaniškas judesys, ypač kada yra susimąstęs, tampytis ūsą. Tai priešingybė tam, ką vadiname "riesti ūsą": jis tempia žemyn, tarsi draustų jiems patiems riestis. Plaukai pakirpti trumpai, o ūsai auga kaip jiems patinka. Galima būtų pasakyti, kad jis nemėgo taisyti ar keisti gamtoje nieko, netgi mažiausio plaukelio; žmogui užtenka to, kad ją užvaldo.

*

Kartą atėjo gerokai susipjaustęs skruostus ir kaklą.

- O galingasis kalife, - juokėsi jo svečias, - įsakykite nukirsti galvą netikusiam barzdaskučiui, kuris jus taip išgražino!

Ponas prezidentas išraudo:

- Aš pats skutuosi.

*

Jo rankos stiprios, kaulėtos, labai inteligentiškos, bet gyslotos, kietos; smilius lenktas kaip kalavijas. Sako, Tolstojus, žiūrėdamas į tą kreivą pirštą, sušuko: "Jūs irgi dirbote, su kūju ir geležimi?"

Būdingas gestas kalbant: iškeltas smilius. Bet tai ne pamokantis ir grasinantis mokytojo pirštas. Tai miniatiūrinis atakos gestas; tai žodį pabrėžiantis judesys. Kiti įprasti gestai: sugniaužtas, tarsi smūgiui paruoštas kumštis. Dažnai susimąstęs sukalioja ranką kaip fechtuotojas treniruodamasis.

Apskritai rankos intelektualiai švelnios, bet ir atkakliai kovingos.

*

Kiekvienas žmogus sveikindamasis savaip paduoda ranką; daug apie jį galite sužinoti iš to, kaip jums paspaus ranką. Yra nepatiklių rankų ir rankų, kurios stengiasi įsiteikti; kai kas, paduodamas ranką, jus kažkaip atstumia, kitas pritraukia tarsi čiuptuvu, trečias, taip sakant, jus suima į rankas ir taip toliau. T.G.Masaryk paduoda ranką staiga (beje, visada truputėlį padvejojęs) ir stipriai, atvirai, labai trumpai spūsteli, bet nesistengia jūsų pritraukti, nors pakankamai stipriai, kad galėtų nustatyti fizinį santykį tarp dviejų žmonių; sveikindamasis nusilenkia, nes aukštesnis už daugelį žmonių, todėl visada ranką tiesia iš tolėliau, tarsi nenorėdamas peržengti paslaptingo rato, apibrėžiančio kurį nors iš mūsų.

*

Pats apie save ne kartą yra pasakęs, kad negalėtų apsieiti be mankštos, be "sakalavimo", bet netikėkite, jog tai daro dėl sveikatos. Jis turi antikinį potraukį prie fizinės jėgos ir vikrumo; mielai stebi ją, mėgsta, žavisi.

Kartą stovėjo su svečiais po senu, plačiašakiu ąžuolu.

- Į tą ąžuolą galima būtų įsilipti, - tarė vienas svečių, sportininkas sakalas.

T.G. Masaryk tuoj pat reagavo:

- Na, tai pabandykite!

Pasirodė, jog ne taip lengva; tačiau Masaryk nenusileido, paėmė ir užkėlė svečią ant ąžuolo šakos.

- Taigi, - tarė patenkintas, - galima įsilipti.

Kartą pas jį buvo amerikietis laivo savininkas, apie penkiasdešimties metų vyras, išdžiūvęs kaip šakalys; abu vaikščiojo po gražią miško pievą; norėdamas parodyti, ką mokąs, amerikietis laivo savininkas pabandė vaikščioti rankomis. Taigi reikėjo apginti tautos garbę - ir aštuoniasdešimties metų prezidentas kaip žvakė atsistojo ant rankų.

Mažai kas su juo suspėja, jeigu eina pėsčias; dūsauja karininkai, lydintys jį manevruose.

- Nereikia būti tokiems nutukusiems, - sako kritiškai.

Didžiausia garbė tam, apie kurį jis pasako: "Tai gražus žmogus". Tame žodyje skamba antikos kalokagatija[1].

*

"Kodėl jodinėju? Todėl, kad tai geriausia mankšta; iš karto mankštinasi visas kūnas, rankos, kojos, pečiai - pabandykite!" Tačiau jam svarbu ne vien mankštintis; mėgsta joti šuoliais, jeigu pasitaiko griovys, būtinai peršoks; dažniausiai pralenkia gerokai jaunesnius jojikus. Džiaugiasi rezultatais; ne tik gyvenimo režimas, bet ir *sportsmanship*[2].

"Gerai joja, bet netaisyklingai, - kritikavo jį patyręs raitelis, - negerai laiko arklį, bet pats laikosi labai gerai, kaip mažai kas tesugeba".

*

Sakome, kad jis nesidairo nei į dešinę, nei į kairę. Įdomu, kad iš tikrųjų ir tiesiogine šio žodžio prasme nesižvalgo nei į dešinę, nei į kairę. Pasižiūrėkite, kai jis eina: žingsniuoja žvelgdamas tiesiai į priekį arba į žemę, nesidairydamas; o jeigu nori ką nors pamatyti, stabteli ir pasižiūri tiesiai veidas į veidą, o ne probėgomis ar skersomis.

---

[1] Senovės graikų auklėjimo idealas - dvasinis ir fizinis grožis.

[2] Sportinis vikrumas, meistriškumas, teisingumas, dorumas (*angl.*).

Kaip kiekvienas daug ir sistemingai dirbantis žmogus jis supaprastino savo kasdieninio gyvenimo ir įpročių režimą; įpročiai yra individualus gyvenimo normalizavimas. Tačiau jis netapo įpročių vergu; nesilaiko jų ir kartais džiaugiasi, kad reikia juos laužyti, arba bent užsimena apie tai.

Nuostabu, kaip jis suranda laiko viskam, ką daro. Daug dirba, daug skaito, studijuoja, susitikinėja su žmonėmis, ilsisi, būna gryname ore, rašo. Visa tai daro neskubėdamas, tarsi turėdamas laiko atsargų daugiau negu mes visi. "Jeigu žmogus tvarkingai gyvena, viskam randa pakankamai laiko", - pasakė jis Vienoje prieš karą vienam žurnalistui. Tačiau tvarka tik viena dalyko pusė. T.G.M. moka naudotis laiku, tarsi jį taupytų: jis niekada neskuba ir niekada nevėluoja.

Taip yra: daug skaityti - tai ne ryte ryti knygas, bet gerai perskaityti keletą geriausių. Daug kalbėti - tai ne daug pasakyti, bet keliais žodžiais atskleisti dalyko esmę. Daug gyventi - tai ne vaikytis visko, bet gyventi pamažu ir tvirtai.

Beje, apie jo įpročius. Kartą atsiduso:

- Ką beveiksi, *privalau* padaryti tą ir tą.

- Kodėl privalote?

Šyptelėjo akimis:

- Todėl kad *jie* mano, jog esu taip įpratęs. Taigi privalau padaryti.

"Jie" - tai jo kamerdineris, stalininkas, durininkas arba kas nors iš tų, kurie jam patarnauja.

Kartą kalbėjomės apie smulkius asmeninius pomėgius; kaip, sakysime, apie Švehlos pomėgį lyginti kreivai kabančius paveikslus.

- Aš visada labai mėgau smailinti pieštukus, - prisiminė T.G.M.

- O dabar nebesmailinate?

- Ne. Jie padeda man ant stalo nusmailintus.

- Ar mėgstate važinėti automobiliu?"- Nemėgstu. Mielai važinėčiau, jeigu išmanyčiau, kaip tai daroma. - Ir numojo ranka. - Jau nebesimokysiu. Tas "kaip tai daroma" jį domina visur. Mėgsta stebėti veikiančią mašiną, žavisi kiekvienu nauju išradimu, stengiasi suprasti dalyko esmę; atrodo, jog nori viską išbandyti pats,

bet jį sulaiko nuo to filosofinis santūrumas arba toji rezignacija "jau nebesimokysiu". Tačiau prie kiekvieno daikto, kuris jį nustebina, iškyla klausimas: "kaip tai daroma?"
Jis vaizduojasi, kad jauni žmonės turi suprasti visa, kas nauja.

*

Jis turi savo tarmę kaip beveik kiekvienas žmogus; bet jo dialektas sudėtingas. Ryškiausias jo tarmės atspalvis - Hodonino krašto slovakizmai. Šnekamosios kalbos pobūdis moraviškas... Dažnai vartoja moravų liaudies posakius. Jo literatūrinėje kalboje pastebima devintojo dešimtmečio tendencija.
Jo žodžių fondas labai demokratiškas.

*

Vienas būdingų jo pasakymų: "esu skaitęs", "esu girdėjęs", arba "jie sako, kad". Tie "jie" tai mokslininkai, autoriai, specialistai, apskritai šaltiniai. Tai, ko pats nematė, ko pats nerado ir neištyrė, visada pateikia kaip citatas. Mes giriamės žiniomis, gautomis iš knygų ar iš kitų rankų, kaip savo dvasiniu turtu. T.G.M. niekada diletantiškai nešneka apie tai, kur reikėtų remtis kitų žiniomis.
Nepakenčia netiksliai ar atsainiai nurodytų šaltinių; netingi atsikelti ir surasti bibliotekoje tikrą šaltinį": štai kaip yra, visiškai ne taip, kaip rašo autorius.

*

"To nežinau" - tipiškas jo pasakymas. Ar būtų sprendžiamas metafizinis klausimas, mokslo problemos, ar kalbama apie širdies paslaptis, ar apskritai apie žmonijos veiklą, prieš sakydamas kokį nors spėjimą, stabteli ir susimąstęs pasako savo "nežinau". Beveik nevartoja žodžių, kurių mes griebiamės reikšdami teiginius, apibendrinimus, nuomones, sprendimus, tų visų "beveik", "galbūt", "atrodo", "sprendžiant iš visko", "manau, kad" ir taip toliau; jis niekada nekalba pusiau tiesos, pusiau tikėjimo, tiesos panašumo, apytikrumo terminais; pasako tik tai, ką žino kaip patikrintą faktą, kuo tiki arba kuo yra tikras. Jo aiškinimo būde dažnai pastebėsime kažką panašaus į drovumą, būgštavi-

mą ar dvejonę; jo kalbėjimą, sakytum, nuolatos varžo atsakomybės ir tikrumo jausmas, baimė, kad nepasakytų daugiau ir nieko tokio, dėl ko nėra tikras. Todėl kalba nedaug, palengva, pagalvodamas, dažnai ieško tikslaus žodžio, mėgsta vartoti savo aforistines formules, bet niekada nesižavi žodžių vingrybėmis, kurios nieko nepasako, tik padeda kalbančiajam, kaip sakoma, pilstyti iš tuščio į kiaurą.

Jo kalba be metaforų, pagražinimų, hiperbolių ir patoso; todėl kad kalbos puošmenos, pakilumas stelbia esmę, tikslią analizę ir kontrolę. Geriausiu atveju jis pavartoja liaudies priežodį, bet tik norėdamas pasakyti aiškiau, trumpiau arba su humoru.

*

Jo kalbos, taip pat ir viešai pasakytos kalbos, nėra rišlumo pavyzdžiai. Tik verbalistikos meistro kalba gali būti visiškai rišli; galima sieti žodžius ir sakinius, bet mintys priklauso nuo slėpiningų ir labai sudėtingų santykių, todėl negali lygiai plaukti vienos iš kitų. Mąstome anakolutais, ištisomis minčių pynėmis; tik tada, kai matome priešais lyg ir tikslo gairelę, pagrindinę idėją, galime ręsti šalia jos sklandų žodinį perėjimą; bet jeigu tuo metu galvojame apie tai, ką sakome, ir visai ne apie tai, ką galvojame pasakyti pabaigoje, mūsų kalba jau neplauks taip sklandžiai ir nuosekliai; tai bus sunkesnė kalba ir sakytojui, ir klausytojui, bet tai bus kalba žmogaus, kuris mąsto ir kalbėdamas.

Ne tik tada, kai kalba viešai, bet ir šiaip kasdieniškoje šnekoje jo balsas iš pradžių duslokas, truputį prislėgtas, "neįsišnekėjęs". Reikia tam tikrų pastangų, kad prasiveržtų iš savo tylėjimo, iš kažkokio vienišumo; jis tai daro noriai, bet nelengvai. Tik palengva balsas įgauna skambumo, krūtinės rezonanso ir kartais nosinio atspalvio: dvejojantis balsas, kuris nepratęs nei šnekėti, nei šnibždėti, nei nurodinėti, nei įkalbinėti, o tik ramiai analizuoti klausimus ir apgalvotai formuluoti mintis.

*

Jo galvoje daugybė klausimų, bet jis niekada neklausinėja; ypatingai gerbia ribas, kurias nustato kitas: nenori apie tai kalbėti pats - nekamantinėsiu tavęs.

Nežinau, ar tai principas, ar gyvenimo įprotis, ar ypatingas jautrumas kitiems: nieko nevaržyti, nesiskverbti į niekieno asmeninius reikalus, niekam netrukdyti, nenurodinėti, kaip kas turi gyventi ar ką nors daryti; duoti kiekvienam laisvą valią, gerbti kito žmogaus savybes kaip neliečiamas, nemokyti, nesisavinti teisės į kito sielą. O tuo tarpu visą gyvenimą mokė ir norėjo, nori, visada norės perauklėti savo tautos dvasią.

*

Dažnai galite išgirsti jį sakant: "To nežinau, tą užmiršau". Tuo tarpu jo atmintis nuostabiai gera; prisimena ne tik grynus faktus ir patirtus dalykus, bet ir perskaitytas knygas ir studijas, romanų siužetus, ištisas mąstytojų argumentacijas; bet jeigu paklausite, ką kada pats veikė, numoja ranka: "Jau nebežinau".

Jo atmintis daro atranką; ji kažkaip sugeba atsikratyti nereikalingo balasto, visų asmeninių senienų ir nereikšmingų sąnašų. Jo atmintis panaši į biblioteką, kurioje nestinga nei krepšio nereikalingiems popieriams; krepšio, į kurį meta viską, ką jau pats išsprendė, kuo pasinaudojo.

"Aš turiu savą pamiršimo metodą", - dažnai sako jis. Atsimena tai, kas vertinga; tai objektyvi, ne individuali ir ne istoriko atmintis, kuri išlaiko dalyko esmę ir nepaiso laiko.

*

Jeigu kas duoda jam kokį klausimą, pagarbiai ir atvirai pasako, ką apie tai galvoja. Ne dėl to, jog nori parodyti pasitikėjimą, bet dėl to, kad nereikėtų meluoti, išsisukinėti. Tai ne pernelyg didelis pasitikėjimas žmonėmis, tai tiesiog tiesos ir atvirumo dėsnis - kas bus tebūnie. Nors dėl to susilauktų nemalonumų. Apskritai jis nejaučia poreikio kalbėti, tik jaučia poreikį sakyti tiesą. Nemoka meluoti ir juokais, todėl nemoka ir pasakoti. Kartą anūkas Leno paprašė:

- Seneli, pasek man pasakėlę!

Senelis patąsė ūsą - ką čia papasakojus?

- Na, tai klausykis, - tarė pagaliau. - Kartą buvau zoologijos

sode. Ten pamačiau didžiulį paukštį, rusvom plunksnom, tokiu lenktu snapu. To paukščio vardas flamingas.

- O kas buvo toliau? - klausia Leno, išpūtęs akis.

- Na, toliau nieko, - atsakė sutrikęs T.G.M.

*

Charakteringi jo laiškai. Negali sakyti, kad rašyti nenoromis - kartais parašydavo žmonėms, tų laiškų nė sapnuote nesapnavusiems; jeigu jau rašo, tai parašo tiesiog stenogramą - vien santrumpos ir užuominos, sakiniai kondensuoti lyg šūkiai, daugybė klausimų, pastraipos baigiasi "ir t.t.", gale "Jūsų Masaryk", ir viskas. Trumpindamas kartais išmeta skiemenis, pusę žodžio, pusę sakinio. Parašo viską, bet kuo trumpiau. Galima būtų pasakyti: laiškai beveik be žodžių; užuominos tam, kas jų nori ir sugeba suvokti. Masaryko brachiologija: vidurio kelias tarp tylėjimo ir kalbėjimo; tiksli pusiausvyra tarp poreikio išsakyti, ką turi širdyje, ir tokio pat stipraus poreikio pasilaikyti tai savyje; pasak jo paties, neįkyrėti.

*

Kaip skaito knygas, matyti knygose, kurias jis perskaitė su pieštuku rankoje. Būdingos jo kaip skaitytojo pastabos apie romanus: pabraukia paraštėje, bet ne svetimas mintis, o psichologinius pastebėjimus; rašo klaustukus, šauktukus, o tituliniame puslapyje trumpai atpasakotas romano turinys, paprastai su polemika, kad tokiame ir tokiame puslapyje autorius pats sau prieštarauja, tas ir tas nesiderina, tas ir tas neįmanoma, neaišku, nemotyvuota ir taip toliau. Knygas skaito rimtai ir įsijausdamas, tarsi tikrindamas, ar teisingai pasakyta; jam nerūpi jų realizmas, natūralizmas ar kiti literatūriniai dalykai; jam svarbu tik jų teisingumas ir nuoširdumas.

*

Jokių formalumų, jokių banalių ceremonijų. Todėl jam savotiškai sunku susipažinti su naujais žmonėmis ir klausytis ar

pačiam sakyti įprastas susipažinimo formules. Atrodo, jog pirmą akimirką abejoja; bet tai nėra nepasitikėjimas, tik skausmingos pastangos įvertinti naują žmogų; jo neklausinėja ir pabrėžtinai nestebi; visas dėmesys nukreiptas į save, tarsi lauktų informacijos apie naują žmogų iš savo vidaus.

O po valandėlės kiekvienas gali jaustis pas jį kaip savo namuose, nes antroji pusė parodo supratimą, kuris daug vertingesnis negu esame įpratę manyti: mokėjimą klausytis. Sakau mokėjimą, nes tam reikia ypatingo nuovokumo, takto, susikaupimo ir pagaliau žmogiškos simpatijos.

*

Nepaprastai kukliai, galima sakyti, droviai reiškia savo jausmus. Mačiau, kaip sveikinosi su žmogumi, kurį labai mėgo ir kurio ilgai laukė. Padavė ranką, nusijuokė ir tarė: "Taigi, atvažiavote". Santūriai. Juokėsi tik akys, bet jis pats to gal nė nežinojo.

Arba atėjo paguosti nelaimės ištiktą žmogų. Norėjo kažką pasakyti, bet tik paglostė petį. Ir nė žodžio.

Kurie žmonės jam patinka, su kuriais jam gera, galėjai pastebėti pagal aiškius požymius: iš to, kaip gyvai ir temperamentingai su jais kalbasi, domisi įvairiais dalykais, visas atsidavęs pokalbiui, nesvarbu apie ką - apie politiką, religiją, mokslą, ar dar apie ką nors.

Galima būtų pasakyti: jausmų objektyvizacija; ir džiaugsmą, ir meilę jis reiškia labai suaktyvintu domėjimusi pasauliu, žmonėmis ir jų gyvenimo problemomis.

*

Užeina jam ir liūdesio, depresijos valandos ir dienos; niekas neapsaugotas nuo skaudžių nusivylimų. Tada jis kraupiai užsidaro savyje; nedejuoja, nesiskundžia, pats stengiasi įveikti savo rūpesčius.

Dar gerai, kad gali pykti; tada kovoja ir dirba. Niekada niekuo nesiskundžia. Nesako: tas ir tas mane apvylė, negerai su manimi pasielgė, vienaip ar kitaip nuskriaudė. Tiktai: tas ir tas

ten ir ten klysta; ten ir ten neteisus; neinformavo, įsikalė į galvą kvailystę, nesugeba pastebėti to ir to ir panašiai.

Atkreipkite dėmesį, kokią reikšmę eiliniai žmonės teikia savajam "aš", kada kalba apie savo priešininkus. T.G.M. niekada.

*

Jis kovingas, bet neūmus; ir jo pasipiktinimas, jeigu yra pagrindo, kyla ne staiga, bet pamažu, apgalvojus "už" ir "prieš". Tai ištisas tyrimo procesas ir baigiasi verdiktu. Jo pyktis ne jausminis; tai tam tikras patyrimas, kuriam būdingas pažinimo saikas ir trukmė.

*

Sakoma, kad jis neturi kiek stipresnio humoro jausmo. Tai netiesa. Mėgsta juoktis, ir kai juokiasi, juokiasi iš širdies; retai šypsosi, daugiau akimis, negu lūpomis. Jeigu jam ko trūksta, tai kandumo. Neieško žmoguje juokingų bruožų, nesišaipo iš silpnybių ir nesėkmių; mėgsta pasakoti komiškus epizodus, bet tik iš savo gyvenimo. Jam nebūdingi dviprasmiški posakiai, žodžių žaismas, verbalinės vingrybės. Žodis jam reikšmingas dalykas, mąstymo ir žmonių bendravimo priemonė; tai ne sviedinys, su kuriuo galima žaisti ir pokštauti.

*

Skamba Bethoveno, Smetanos arba kitų didžiųjų kompozitorių muzika. Tokiomis valandėlėmis jo akys tarsi kažkur nutolsta, nieko nemato, po to jis dar ilgai tyli, paskendęs savo mintyse. Tarytum tuo metu prie pat jo, arčiau už kitus, būtų buvusi muzikė moteris, su kuria ėjo per gyvenimą.

Kitokios muzikos klausosi mechaniškiau; neaudityviai; nesąmoningai judina į taktą ranką arba koją, o jeigu kas užgroja senąją čekų polką - rodos, pašoks ir pasileis jaunatviškai į šokio sūkurį, iškėlęs ranką viršum galvos ir spragsėdamas pirštais.

•

Nelabai vizualus iš dalies gal ir dėl to, kad trumparegis, bet svarbiausia - pernelyg paskendęs savyje, kad be atvangos reaguotų į jausminius, o svarbiausia regimus įspūdžius. Labiausiai jam patinka platus ir laisvas žvilgsnis, kuris leidžia pajusti erdvę; mėgsta žiūrėti į didelius senus medžius, apskritai į senus paminklus ir didžiausius gamtos reiškinius, kaip, sakysime, pavasario atėjimas, vasaros rytmečiai ir auksinio rudens spalvos. Atskiras detales nelabai pastebi, arba tik tiek, kiek liepia proto smalsumas: kodėl taip yra, kaip tai atsitinka, nuo ko tas priklauso.

Todėl optiškai kiek išsiblaškęs ir nepastabus, turi vizualinių simpatijų ar antipatijų. Labai nemėgtsta išpuoštų, dirbtinių ir nereikalingų daiktų. "Man automobiliai nepatiko, kol jie buvo panašūs į ekipažą; bet dabar jie atrodo kaip mašinos, o tai gražu". Būdamas docentu Vienoje, pats pasidarė minkšto medžio baldus. "Tai buvo tik lygiai nutašytos ir nuobliuotos lentos - baisiai nemėgstu tų pagražinimų ir išraitymų". Taip pat nemėgsta parkuose taisyklingų lysvių, karpytų krūmų, rondo ir kitokių įmantrybių. "Tai gryna scholastika", - sako nepatenkintas.

Jo paties skonis daugiausia atsispindi Prahos Hrado tvarkyme. "Tai reikšmingas darbas, - sako, - karalių pilį padaryti demokratišką". Galite pastebėti, koks tas demokratiškas stilius: šviesa, erdvė, satnūrumas - ir ypatingas orumas. Apskritai jokių papuošimų, niekelių, nereikalingų daiktų.

"Masaryk fotografijose", 1931

KELIOS SMULKMENOS APIE T.G.M.

Didžiausias negerumas, kad blogai miega. Po tokios nemigo nakties būna nešnekus, neryžtingas, užsidaręs; balsas prikimęs, iš akių žvelgia ilgo gyvenimo liūdna patirtis, atrodo neapsakomai nutolęs savo tyliu dvasingumu. Tokiais momentais baisu prie jo prisiliesti.

Tačiau kuo aktyvesnis, kuo daugiau pasinėręs į kasdienybės

rūpesčius, kuo kovingiau reaguoja į įvykius, tuo jums žmogiškai ir fiziškai artimesnis.

*

Vienas iš jo neįvykdomų pageidavimų: išeiti į gatvę, pasižiūrėti į žmonių veidus, sustoti prie knygynų, parduotuvių vitrinų, važiuoti tramvajumi, pasėdėti su bičiuliais kavinėje; ir kad tuo metu nebūtų stebimas, apžiūrimas, palydimas žvilgsniais. Arba pakeliauti po kraštą, pamatyti žmones ir miestus be sveikinimų, paradinių sutikimų ir kalbų. Iki šiol niekas pas mus negalvojo apie valstybės galvos asmeninį gyvenimą; nei valdžia, nei piliečiai iki šiol neatkreipė dėmesio, jog kiekvienas turi teisę į laisvę, asmeninį gyvenimą.

Kartą jis pasakė aukštam valdininkui:

- Klausykit, ar būtina, kad visur, kur tik aš pasirodau, būtų tiek žandarų ir sargybinių? Juk vis tiek nieko negalėtumėt padaryti, jeigu man kas atsitiktų!

- Tą mes žinome, - atsakė valdininkas, - bet tai ne dėl jūsų, pone prezidente, o dėl mūsų, atsakingų instancijų...

Vieną vakarą, kai jis buvo kaime, suskambo pavojaus varpai bažnyčios varpinėje, į langus blykstelėjo gaisro pašvaistė. Kiekvienas iš mūsų būtume bėgę tenai. Tačiau prezidentas tebestovėjo prie lango.

- Eisite su mumis pasižiūrėti? - paklausė artimieji. Jis papurtė galvą:

- Man nedera eiti. Žmonės žiopsotų į mane, užuot padėję gesinti gaisrą. - Ir numojo ranka. - Ką aš ten veikčiau? Tikriausiai man žmonės neleistų gesinti!

"Lidové noviny", 1931 03 07

KALBANTIS BALSAS

Dabar išleistos His Master's Voice plokštelės su dviem prezidento Masaryko kalbomis 1928-aisiais jubiliejiniais metais: kalba, pasakyta vaikams Hrado kieme, ir laiškas tautai, perskaitytas par-

lamento deputatams. Tai dokumentas ir netgi daugiau negu dokumentas: tas balsas šiandien skamba mūsų pačių gyvenime, ir jame tarsi dalyvauja tas, kurio uždavinys ir teisė buvo kalbėti tautai ir būsimai istorijai; nuostabu buvo klausytis to balso, tokio nuoširdaus ir žmogiško, stebėti jo dvejones, girdėti nosinį tembrą, jo kirčiavimą, vieną kitą kalbos riktą; klausytis, beveik alsuoti drauge ir atsikosėti, girdėti sidabrinius laikrodžio dūžius, įsiterpusius į reikšmingiausius žodžius mąstytojo ir valstybės veikėjo, išpažįstančio tautai savo didį tikėjimą demokratija. Tai skamba nuostabiai artimai ir įtikinamai, ypač trečioje laiško dalyje, kur prezidento balsas stiprus, net didingas, tik kiek suvirpa - be ypatingos reikšmės - prie žodžio "revoliucija", tarsi bijant pavartoti tokį svarbų žodį be reikalo. Tas vyriškas balsas mus visada ragins, kad apmąstytume ir iš naujo išgyventume tai, ką jis savo laiške sako; tačiau jau pirmą kartą pasiklausius tų techniškai gerai įrašytų plokštelių, lieka nepaprastai stiprus nuostabos ir fizinio artumo įspūdis. Čekoslovakijos Raudonasis kryžius, kurio lėšomis plokštelės išleistos, nusipelno padėkos, kad suteikė galimybę mums ir būsimoms kartoms pasiklausyti to stipraus ir mąslaus balso.

"Lidové noviny", 1931 11 14

JŪSŲ MASARYK

Ar kalbėtumėte su kokiu nors apsišvietusiu užsieniečiu, ne tik atkeliavusiu pas mus, ar su vokiečiu iš Štralzundo, ar su škotu iš Aberdeno - vos tik išgirdęs, jog jūs čekoslovakas, jisai sušunka: "O, jūs turite Masaryką". Kartais žmonės nieko nežino apie Prahą, o apie Masaryką girdėję. "Jūsų Masaryk" - jie tai sako su kažkokiu pavydu, - tarsi norėtų pasakyti: "Turite laimę!"

Taigi šis faktas bent jau žinomas, nors ir ne taip nuodugniai kaip reikėtų; tačiau jame yra tokių ypatumų, kuriuos mes patys nelabai pastebime. Visų pirma apie Masaryką žino kiekvienas apsišvietęs žmogus pasaulyje, nors užsienio spauda apie jį rašo nedaug. Jis mažai pasirodo pasauliui, retai kada patraukia į save dėmesį, retai būna aktualus; didelė laimė, kad mūsų

visuomenės ir valstybės gyvenime beveik niekada neparodomas pasauliui sensacingoje šviesoje, taip ir mūsų prezidentas stovi nuošalyje nuo šurmulingo kasdieninio užsienio spaudos dėmesio. Pasaulinis Masaryko populiarumas neaktualus, bet pastovus; nesvarbu, kad pasaulis dažnai apie jį nugirsta, bet tai, kad Masaryko asmenybė iš savotiško tylaus akivaizdumo perėjo į pačią civilizuoto pasaulio patirtį, tiesiog tapo jo simboliu. Tas užsienietis, kuris jums sako "Jūsų Masaryk", konkrečiai nedaug težino apie jį, kaip nežino daug ir apie George'ą Washingtoną. Masaryko vardas tiesiog yra viso pasaulio dvasinio turto dalis. "Jūsų Masaryk" bus sakoma ir po šimto metų, o tuo tarpu iš tūkstančio valstybės veikėjų ir valdovų devyni šimtai devyniasdešimt devyni bus žinomi tik istorikams.

Tačiau žodžiai "Jūsų Masaryk" reiškia ir ką kita: pasaulio akyse Masaryk priklauso visai tautai ir jai beveik tapatus. Įsidėmėkite: netikrą prestižą dažniausiai susidaro tik absoliutūs diktatoriai, kurie patys suima visą faktinę valstybės ir tautos galią; būna tiesiog išimtis, kai tą visuotinį reprezentatyvumą valstybės veikėjas gauna demokratiškai. Tik nedaugelis respublikos prezidentų vadinami tuo garbingu ir didžiu savybiniu įvardžiu. Nesakoma mums "jūsų prezidentas, bet "jūsų Masaryk". Gerai supraskime, koks tai garbingas epitetas Masarykui ir mums.

"Vůdce generací", 1932

JUMS, MOTERYS

Jums, moterys, kovo 7 d. turėjo būti ypatinga šventė; tą dieną galėjote balsu pasakyti mums, kas slegia jūsų širdis: "Jūs, jūs visi, vyrai, broliai ir sūnūs, viršininkai, kolegos ir visi kiti, kurie gūžčiojate pečiais, žiūrėdami į mus, moteris, kurie šiurkščiau ar švelniau rodote mums savo vyrišką pranašumą, kurie dirbate su mumis kaip su visapusiškai silpnesnėmis ir kvailesnėmis, su jumis apie tai sunku kalbėti; tačiau šiandien diena žmogaus, vyriškesnio už daugumą jūsų, ir jis galėtų jus ir mus pamokyti kitų dalykų, kurie mums, moterims, yra svarbūs".

Galėtumėte pasakyti: "Jam... ir mums rūpi ne tik moterų lygybė įstatymų atžvilgiu, moterų balsavimo teisė, moterų teisė dirbti mokyklose ir įstaigose; būdamas vienas iš pirmųjų feminizmo idėjos gynėjų, jis į tai žiūrėjo kaip į savaime suprantamą žmonių lygybės ir lygiateisiškumo postulatą; jis stojo moterų ginti, nes visada užtardavo tuos, kurie kentė brutalų beteisiškumą, nesvarbu kas - tautos, klasės ar konfesijos. Tačiau įstatymų skelbiama lygybė dar nėra lygybė gyvenime; lygias teises turintieji dar nevienodai vertinami. Moterų emancipacija įvyko (bent jau taip manoma) kaip teisių sulyginimas, bet anaiptol nerealizuota gyvenime morališkai ir dvasiškai. Ir štai aštuoniasdešimt dvejų metų vyras duoda pavyzdį jums, jaunesniems.

*

Galima būtų šiuo požiūriu cituoti Masaryko straipsnius ir knygas; tačiau leiskite pacituoti jo paties gyvenimą ir jo pažiūras in *camera caritatis*[1]. Galite jam prieštarauti, kur norite, ginčysis su jumis nuovokiai ir be pykčio. Tačiau pabandykite prasitarti apie moteris bent truputėlį nepalankiai, kaip yra pratę kalbėti bernai; akimirksniu užsiplieks ir atrems jūsų žodžius taip smarkiai, kaip retai kada daro. Į kiekvieną tokią vyriško pranašumo apraišką reaguoja instinktyviai ir tiesiog visa savo esybe; tai ne mandagumas ir ne riteriškumas; tai tikėjimas. "Moterys geresnės negu vyrai, jos tyresnės ir doresnės". Kalbame apie skyrybas. "Tyrinėju priežastis, kai gaunu progos, ir matau, jog beveik visada kaltas vyras; o jeigu kartais kalta moteris - ir tokiu atveju, pone, vyrai kalti dėl to, kas daroma su moterimis". Jis neleidžia moterų skriausti; bet čia nėra nė šešėlio galantiškumo ar kavalieriško patronavimo; greičiau tai pagarba motinai, bendradarbei, doresniam ir dvasingesniam žmogui. "Skaitau moterų romanus - juose daugiau išgyvenimų ir išminties; tikiuosi, kad moterys mums duos tikrą šiuolaikinį romaną". Taip, pasakysite, bet yra sričių, kur moterys dar nieko nenuveikusios. Tuoj pat jis pertrauks jus: "Tik leiskite joms; kai padirbės tiek šimtų metų kaip ir vyrai, tada galėsite spręsti, ką jos gali, ko negali".

[1] Intymiai (*lot.*).

Kalbama, kad moterys mažai domisi politika. "Tai tos politikos klaida, - griežtai pareiškia. - Moterų buvo karalienių, ir jos valdė ne prasčiau, kaip kiti potentatai". Ir taip toliau, galėčiau cituoti be galo; visada tose citatose skambės tvirtas įsitikinimas ir ryžtas tikėti moterimi.

Toks tvirtas ir natūralus tikėjimas negali būti vien pliko svarstymo ir kalbėjimo rezultatas; tai gyvenimo dovana, išgyventa patirtis. Taip gražiai, taip pasitikėdamas ir taip tauriai žiūrėti į moteris gali tik vyras, išgyvenęs didelę ir vienintelę meilę. Meilė yra paskutinis jo dorovinės filosofijos žodis, meilė žmogui - pagrindinis jo politinės filosofijos motyvas; tačiau meilė, prieš tapdama idėja, turėjo būti išgyventa žmogaus. Štai vyras, kurio meilė moteriai virto meile žmonijai, kuris gyveno ir kūrė širdimi. Ieškokite vyro ar mąstytojo, kuris jums, moterims, būtų artimesnis.

"Lidové noviny", 1932 03 06

PONAS PREZIDENTAS IŠVAŽIUOJA IŠ TOPOLČIANKŲ

Per tuos metus šio Slovakijos lygumų kampelio gyventojai jau priprato matyti, kaip rudeniop iš jų išvažiuoja baltabarzdis svečias; todėl toji diena jiems pasidarė kažkokia iškilminga ir liūdna. Jau vakare visuose, net skurdžiausių namų languose sužiba žvakutės; kaimas šviečia visais langais tarsi prisikėlimo vakarą. Prie kiekvieno namo laukia juodai apsirengusių žmonių būrelis - šio krašto žmonės rengiasi juodai; laukia tylėdami, ramiai, kol kaimo viduriu pravažiuos pono prezidento automobilis. Jau važiuoja, vyrai tyliai nusiima kepures, moterys nulenkia galvas; o visas kaimas žiburiuojančiais langeliais stebi poną prezidentą. Kiek daug čia nuoširdumo ir atsidavimo, pasitikėjimo nepriklausomos valstybės atstovu: kažko tokio, ko Slovakijoje nėra buvę, ir kuo jau reiškiasi nauja Slovakija.

"Lidové noviny", 1932 10 14

PO DEŠIMTIES METŲ

Pagarbus prisiminimas, kuris nuneša mus prie ponios Karlos G.Masarykovos kapo, nesusijęs su jokiomis vertybėmis, su jokiu paliktu veikalu, tai prisiminimas moters ir žmogaus, moters, kuri turėjo tiek įtakos Masaryko vidiniam formavimuisi, jo asmenybei; apie ją toks žmogus kaip Masaryk sako: "Ji buvo stipresnė už mane". Galėtume paklausti, ar būtų mūsų prezidentas toks, koks yra, ar būtų pranokęs savo aplinką, ar būtų galėjęs taip orientuotis pasaulyje ir taip jame pagarsėjęs, jeigu ne ši aristokratiška, talentinga, aukštos moralės amerikietė, kuri tapo Čekijos širdimi ir likimu. Netgi tais laikais, kada tautos labui rizikavo savo šeima, meilė šiai moteriai jam nebuvo našta, o atvirkščiai - parama; jis žinojo, jog sutaria su ja savo siela. Tos moters likimo reikšmė istorinė; formuodama moralinę ir politinę T.G.Masaryko asmenybę, ir ji kartu kūrė mūsų valstybę. Kiek tokių moterų tykiai perėjo per žmonijos istoriją; savo prisiminimu mes įvertiname šį nematomą darbą ir todėl kartu su gegužės gėlėmis šiai moteriai, kuri mylėjo, ant kapo Lanuose dedame tautos didvyriams skirtą laurų vainiką.

"Lidové noviny", 1933 05 13

P.G.M. IR ČEKŲ KALBOS ŽODYNAS

Prieš dvi dienas kalbėdamasis prisiminė:

- Skaičiau laikraščiuose, kad greitai turi išeiti čekų kalbos žodynas. Ačiū Dievui! Gal sulauksiu, kada ant rašomojo stalo turėsiu parankinį mūsų kalbos tezaurą[1].Visada tokiu dalykų ieškodavau. Žinote, kad aš mokiausi vokiečių mokyklose, gimnazija Brno mieste buvo vokiška, studijavau vokiečių universitete Vienoje - žodžiu, nesijaučiau pakankamai gerai mokąs kalbėti čekiškai. Pradėjęs rašyti, gaudavau vieną kitą kalbos leidinį ir nuolat juos skaitinėdavau. O per kiekvienas atostogas sa-

1 Didįjį žodyną (gr.).

vo čekų kalbos mokėjimą pasitikrindavau klausydamasis kaimo žmonių šnekos. Aš visada galvojau ir dabar galvoju slovakiškai, Hodonino dialektu; literatūrinės čekų kalbos mokiausi iš Nieritzo ir kitų autorių knygelių... Šiandien geriau, šiandien kiekvienas vaikas gali eiti į čekų mokyklą. Dabar manau, kad, mokymasis Brno gimnazijoje, politinius susirinkimus lankiau visų pirma dėl to, kad norėjau kalbėti čekiškai. Tiek daug žmonių šiandien kalba apie savo meilę tautai, bet klausykit, kokia negražia, nekultūringą kalba jie apie tai šneka! Kalbama apie patriotizmą, o tuo tarpu neturime tinkamo praktinio savo kalbos žodyno. Reikia gerai čekiškai kalbėti, kad gerai čekiškai mąstytume. Geras žodynas duos daugiau naudos tautai negu vadinamieji patriotiniai šūkiai...

"Lidové noviny", 1934 03 07

GEGUŽĖS DVIDEŠIMT KETVIRTOJI

Praha, gegužės 24

Nesuvoktume gegužės 24-osios garbingos reikšmės, jeigu matytume joje vien pagarbos ir atsidavimo prezidento T.G.Masaryko asmeniui išraišką. Tiesa, tai vienintelis toks atvejis demokratijos politinėje istorijoje, kada tas pats žmogus ketvirtą kartą išrinktas pirmuoju respublikos piliečiu; išrinktas be konkurentų ir vieningai visų partijų, kurios neatmeta tokios valstybės egzistavimo ar tokios politinės tos valstybės formos. Apie tai nebūtina daug kalbėti: mūsų tauta neturi papročio kloti bet kam kelią rožėmis arba laurais, o Masaryk ne toks žmogus, kuris eitų per mūsų gyvenimą sklandžiai ir be kliūčių; jo likimo apvainikavimas šiuo ketvirtuoju ir šlovingiausiu išrinkimu yra jau tarsi apoteozė. Nebereikia paminklų, nebereikia plokštelių; nė vieno žmogaus kelias pasaulio istorijoje nebuvo toks triumfinis, kaip prezidento Masaryko kelias į ketvirtąją kadenciją. Kalbėdami vien apie tą pagarbą šiam asmeniui, pasakytume, kokie esame patys, - kad jau subrendę kaip tauta, išsiugdę brandų pagarbos jausmą. Tačiau Masaryk nebuvo išrinktas vien iš pa-

garbos; *buvo išrinktas todėl, kad jo reikia, todėl, kad jis reikalingas tautai ir valstybei.* Gegužės dvidešimt ketvirtoji byloja ne vien apie savaime suprantamą tautos dėkingumą, bet pirmiausia apie aštuoniasdešimt ketverių metų biblinio amžiaus žmogų, be kurio patirties ir akiračio respublika labai daug prarastų. Blaiviai pripažindami šį faktą, išreiškiame daugiau pagarbos negu pakiliausiu jausmingumu.

Tačiau šios rinkimų dienos reikšmė yra kita ir istoriškesnė. Tomáš Masaryk yra ne tik asmuo, apdovanotas ypatinga dvasios ir likimo palaima. *Masaryk yra principas.* Masaryk mums ir visam civilizuotam pasauliui yra tam tikrų dorovės ir politikos idealų įkūnijimas, idealų, kurie vadinami *demokratija.* Tais metais ir tą dieną buvo išrinktas ne vien Tomas Masaryk: buvo vėl išrinkta ir iškilmingai patvirtinta demokratija, kurios atstovas viso pasaulio akyse yra *The Great Old Man of Europe.* Buvo išrinktas ne vien jis, "didysis senas Europos vyras", bet ir demokratija, didysis senas Europos idealas. Čekų, slovakų ir mūsų tautinių mažumų paprasta ir garbinga dauguma, visų pozityvių politinių partijų valia, iki šiol pas mus dar nematyta balsų dauguma vėl išrinktas ir patvirtintas *politinis demokratijos idealas.* Ir tai įvyko tokiu metu, kada jis daugelyje kraštų buvo palaidotas. Vokietijoje, Austrijoje, Vengrijoje, Bulgarijoje. Visur aplink mus.

Kaip tik gegužės dvidešimt ketvirtosios išvakarėse iškrito viena valstybė iš tos gretos, kur žmonės dar naudojasi piliečių ir politinėmis laisvėmis. Istorijoje atsitiktinumų nebūna. Ne atsitiktinumas, kad būtent šiuo metu mūsų tauta ir visos mūsų valstybės partijos ir tautybės kalbėjo savo Masaryko lūpomis, kartu su juo, autoritetingiausiu ir atsakingiausiu žmogumi, vėl prisiekė mūsų respublikos konstitucija. Jo lūpomis ištarta konstitucijos formule didžiulė tautos dauguma atsiliepia į visa tai, kas dedasi aplinkui, atsiliepia garbingai ir taip pat prisiekdama. Tai ne tik mūsų vidaus reikalas: *tai istorinė manifestacija visai Europai.* Jūs taip, o mes šitaip; jūs einate savo keliais, o mes, kaip matote, vėl pasirinkome demokratiją, vyksta tai, kas vyksta. Mes, čekai ir slovakai, mes, Sudetų vokiečiai. Salelė Europos vidury. Lyg tie Dievo kariai, tvirti savo tikėjimu, o ne karine galia. Tai ne pirmas kartas istorijoje, kada mes tikėjimo siena atsitvėrė-

me nuo visko. Kaip sakė Antonín Švehla netrukus prieš savo mirtį": "Esame paskutinė Vakarų demokratijos tvirtovė: vadinasi, turime *išsilaikyti*. Mes visi esame kariai su ginklu pirmoje linijoje..." Tauta, kuri išsirenka Masaryką savo valstybės galva ir savo valios reiškėju, tai daro ne iš sentimentalumo, ji žino, jog renkasi daugiau negu asmenį, renkasi savo pačios istorijos kelią.

O ypatingiausia ir įstabiausia mūsų gegužės dvidešimt ketvirtosios reikšmė, kad mes visi susibūrėme į tą didžiulę daugumą, kad toje vieningoje visuomenės partijoje mūsų daugiau negu kada nors. Daugiau susitelkusių apie Masaryką. Daugiau ir tankiau susitelkusių apie demokratiją. Kad nebuvo didesnio mėginimo stoti prieš principą, kuris susijęs su Masaryko vardu, nebuvo kito politinio tikslo. Ir visai ne atsitiktinumas, kad per ketvirtuosius rinkimus, po šešiolikos valdymo metų, nebuvo kito rimto kandidato į prezidentus. Tai rodo, kad mums nėra kito kelio ir pasirinkimo. Vadinkime tai likimu, Apvaizda arba istorijos prasme: nėra ko iškelti *prieš* Masaryką, neturime ko geresnio iškelti *prieš* demokratiją. Priešais mus vienintelis ir neišvengiamas kelias, nėra jokio kito; todėl tvirtai eikime juo iki galo, nesustodami ryžtingai ženkime pirmyn.

Ketvirtasis ir kulminacinis T.G.Masaryko išrinkimas valstybės vadovu įpareigoja ir jo rinkėjus; duoda jiems programą, įpareigoja padaryti daugiau negu liepia vienos dienos bendri interesai; tvirtas ir neginčijamas tautos pritarimas, už kurį jis dėkojo rinkimų dieną, yra vertingas lobis daugeliui metų. Valstybės galvos rinkėjai, Nacionalinio susirinkimo deputatai ir senatoriai tą kartą iš tiesų kalbėjo tautos vardu, buvo jos širdis; neišeikvokite ir neišbarstykite kapitalo, kurį sudaro jūsų santarvė ir tautos santarvė su jumis, saugokite jį, jo reikia jums ir mums.

Tomášo G.Masaryko išrinkimas ketvirtą kartą prezidentu buvo savaime suprantamas ir vienintelis galimas; ir vis dėlto tai arba kaip tik tai yra jo istorinė reikšmė. Žinome, kur eiti, prieš mus tik vienas kelias. Nekilo tokio klausimo, kas bus išrinktas; reikia tik suvokti ir apmąstyti, ką tai reiškia.

"Lidové noviny", 1934 05 25

ARTIMIAUSIOJE APLINKOJE

Toje Hrado dalyje, kurioje gyvena ponas prezidentas, visada tylu; bet tą rytą ten buvo dar tyliau. Ponas prezidentas kaip visada nuo ankstumos sėdėjo erdviame savo darbo kabinete, nuo grindų iki lubų prikrautame knygų. Ant knygų spintos - jam brangių žmonių nuotraukos ir paveikslai: Švehlos, Havlíčeko, Tolstojaus, Smetanos... Tik šitaip kiek įveikė savo nesveikatą; atrodo labiau sublogęs negu kitados, bet švelnesnis, dar dvasingesnis, veidas geros spalvos, nuoširdus ir gražus kaip visada. Domisi, ką veikia Praha, kokios nuotaikos apačioje, ir tuoj pat vertina politiškai: matyti, kad demokratijai pas mus gera dirva. Švehla džiaugtųsi ta šventiška nuotaika, trumpu vizitu. Ponas prezidentas surimtėja: "Vargšas Švehla!", ir vėl palankiai kalba apie jo įpėdinius, jau pasinėręs į politiką, svarsto kaip bus toliau: bet nebeturi laiko - greitai Vladislavo salėje prasidės Nacionalinio susirinkimo posėdis. Ir kaip kiekvieną darbo dieną ponas prezidentas atsigręžia į savo rašomąjį stalą.

"Lidové noviny", 1934 05 25

AKIMIRKOS

Karaliaus Vladislavo herbas. Vladislavo salės priekyje didžiulė raidė "W", o iš šonų Čekijos ir Vengrijos herbai; mat Vladislavas buvo Čekijos ir Vengrijos karalius. Vienoje pusėje liūtas, o kitoje - kitoje pusėje, teisybę sakant, matyti tik slovakiškas kryžius; taigi Čekoslovakijos prezidento rinkimai istoriniame Prahos Hrade vyksta ir vyks salėje, kur kabo čekų ir slovakų herbai, jie čia sujungti po šimtmečių. Tikrovė kartais būna labai simboliška.

Pirmininkas Malypetr, kuriam tenka ypatingi nuopelnai už idėjinį šios dienos programos režisavimą, įėjęs į prezidento kabinetą pranešti rinkimų rezultatų, susijaudino; tačiau kartu jo veide galėjai matyti ir didelį pasitenkinimą; pasisekė jam ir tautai.

Pirmieji prezidento žodžiai, kuriuos jis ištarė, išgirdęs rinkimų rezultatus, sako, buvę sausi ir dalykiški: "O kas įmetė tuos tuščius lapelius?"

Už kulisų, kur Vladislavo salės galerija jungiasi su kita Hrado dalimi, pilna visokių vietinių žmonių; kas apačioje, nematyti, bet girdėti kiekvienas žodis: kaip komunistai nelabai darniu choru deklamuoja savo revoliucinius uždavinius (bis ir paskui jau nieko), kaip kalba pirmininkas Staněk, po to ilgai netyla triukšmas; tai *skrutinium*[1].

Paskui tyla, kol parlamento pirmininkas aiškiai ir raiškiai paskelbia rinkimų rezultatus. Plojimai. Po to ilgai laukiama atvažiuojančio prezidento. Plojimai, po to mirtina tyla, rodos, girdėtum musę skrendant. Pasigirsta kimus prezidento balsas: "Pasižadu jums savo garbe...", - pauzė... - "ir savo sąžine..." Toji trumpa pauzė, kuri taip pabrėžė žodį "Sąžinė", buvo bene dramatiškiausia visame rinkimų akte.

"Lidové noviny", 1934 05 25

PONAS PREZIDENTAS

Vakar skaitėme, jog nebereikės duoti žinių apie pono prezidento sveikatos būklę, nes, pasak gydytojų, jau pasveikęs. Nespecialisto akimis žiūrint, ponas prezidentas, ačiū Dievui, atrodo sveikas, šiek tiek palieknėjęs, dešinę ranką užsikišęs už juodo diržo; kaip visada aukštas, tiesus, giedromis, gyvomis, išmintingomis akimis, kupinomis dėmesio ir nuoširdumo; sveiko veido, nudegęs, rausvais skruostais po pasivaikščiojimo, beveik pasilsėjęs. Ir kaip visada kalba apie ateitį, svarsto, ką reikėtų nuveikti politikoje ir būsimų kartų auklėjimui; kaip visada į dabarties įvykius reaguoja gyvai, įsijausdamas, reikšdamas nepasitenkinimą ar simpatiją, pasitikėjimą ir pritarimą. Jau vėl kaip reikiant įsikinkęs į savo darbą ir kaip visada paskendęs literatūroje; eilės laukia rusų literatūra, Turgenevas, kuris "dar turi ką pasakyti".

---

[1] Balsų skaičiavimas (*lot.*).

Dar prisimena savo negalavimus, bet numoja ranka: "Įveiksime tai!" ir, lyg nusistebėjęs, priduria: "Juk nesijaučiu senas". Taigi viskas gerai.

"Lidové noviny", 1934 11 28

PONAS PREZIDENTAS ŠIANDIEN

Tiesa, truputį sublogęs, bet veidas toks pat griežtas, sausas, geros spalvos ir gyvos išraiškos; svarbiausia, akys vėl žvelgia skvarbiai, kaip ir seniau - "tai akys, į kurias žmogus gėdytųsi pasižiūrėti, jeigu turėtų ką slėpti", - pasakė vienas iš jo gydytojų. Dešinė ranka dar kartais turi ilsėtis, užkišta tarp švarko sagų. Tų akių jau nevalia varginti, todėl senasis skaitytojas virto atidžiu klausytoju; prašo perskaityti laikraščius, ir sunkesnius dalykus, kaip Troelscho mokslo veikalai; taip pat ir romanus - be jų negalėtų gyventi. Gyvai diskutuoja dėl Drnáko knygos, domisi autoriumi. Tačiau labiausiai jam rūpi politika, ir vidaus, ir užsienio; nuolat mąsto apie ateitį, planuoja, spėlioja, stengiasi numatyti. Į priekį žiūri su nepalaužiamu tikėjimu ir kantriu optimizmu; liga, kuri jį pernai užklupo, nė kiek nepakeitė jo minčių aiškumo. Dar daugiau negu ligi šiol susikaupęs, "mąsto", kaip sakoma, ir tiki. Vis dar kur kas stipresnis ir vyriškesnis už tūkstančius ir milijonus silpnatikių, kurie laksto po pasaulį.

"Lidové noviny", 1935 03 07

IŠEINA, BET NEPALIEKA

Neneigsiu, kad, sužinoję apie T.G.Masaryko atsisakymą nuo aukščiausio mūsų valstybės posto, pirmiausia pajutome didelį palengvėjimą. Niekas iš daugelio mūsų nesidrovi pasakyti, jog myli Masaryką; daugumos mūsų piliečių santykis su pirmuoju prezidentu jau seniai nebeturi jokio banalumo; mūsų pagarbą

jam sustiprino karšta meilė. Ištisus mėnesius mums buvo neramu ir baisu, kada matėme, kad jo organizmas vis dėlto jau silpnas, jo gražus kūnas vis dėlto amžiaus palaužtas, bet toliau neša didelį krūvį, neša rizikingai ir gali palūžti nuo valstybės galvos pareigų rūpesčių. Tiesiog bijojome dėl jo, kaip bijome dėl tėvo gyvybės; ir dabar sakome, Dieve, bent apsaugojome jį nuo rūpesčių ir sunkios atsakomybės; mums reikia, kad jis gyventų; kol bus gyvas, tol mums vadovaus; jis pasitraukia, kad toliau mums gyvuotų. Pasitikėjimą, kurį jaučiame Masarykui, jeigu Dievas duos, išlaikysime daugelį metų - kas žino, gal bus tokie metai, kada jo dvasios ir moralinio autoriteto labai reikės.

Tai pirmas dalykas, apie kurį mąstome šiandien, išgirdę šią lemtingą žinią. Ir tuoj pat sakome: būsime vieniši, kada nebejausime jo vadovaujančios rankos. Tai baisus nuostolis, tai niekuo neatlyginama žala. Kas jis buvo mums prezidentaudamas, šiandien net nemokame pasakyti. Šnekėdamiesi tarpusavyje, vadindavome jį Senuoju ponu ir tvirtai žinojome, gerai jautėme, kad ten, viršuje, yra kažkas kaip tėvas, kažkas, apšviestas išminties ir tiesiog antgamtiško amžiaus, kažkas tarsi aiškiaregys, kone šventasis; mūsų demokratija jo pašventinta, o mūsų nedidelė valstybė išaukštinta viso pasaulio akyse. Tai nebuvo vien tik mūsų pasitikėjimas ir pagarba, kuri gaubė šią nuostabią ir iškilią figūrą; iš tiesų visas pasaulis gerbia mūsų prezidentą kaip retą kurį iš valdovų; jis pasaulyje buvo vadinamas *Great Old Man of Europe*, o jo šlovė ir dorovinis orumas garsino ir mūsų valstybę, ir tautą. Jo rankoje buvo stipresnė galia, negu suteikia skeptras ir kardas; dabar savo paties apsisprendimu jis iš savo senų rankų perduoda tą valdžios ženklą, perduoda paprastai, be patetikos, kaip gyvenime viską yra daręs. Stebime visa tai skaudama širdimi, sukrėsti pagarbos tai dvasios tobulybei ir šviesiai valiai; savo noru pasitraukia į vienatvę didis Senolis, pasiekęs aukščiausią žmogiškos šlovės viršūnę. Dar ilgai matuosime, kokį didumo ir pagarbos lygį Masaryko eroje buvome pasiekę mes visi, mūsų tauta ir valstybė. Turime įsisąmoninti, kad, jam pasitraukus, ir mes atsisakome aukštos prerogatyvos, kurią mums teikė mūsų pirmojo prezidento asmenybė. Žinokime, ko neteksime.

Tačiau, nors tai visų sunkiausias praradimas, niekada nepra-

rasime ir neturime prarasti paties T.G.Masaryko, jo dvasinio vadovavimo, jo valstybinių priesakų ir politikos tradicijų; Tomášo Masaryko protas ir valia turi nubrėžti mūsų istorijos kelią. Jis aiškiai nurodė jį savo darbais, žodžiais ir mintimis. Jis bus su mumis, kol mes būsime su juo. Nepaliks mūsų, kol mes nenukrypsime nuo jo linijos. Turime jos laikytis ne iš dėkingumo, ne iš pietizmo (tai paliksime savo širdyse), bet dėl to, kad Masaryko sukurta mūsų valstybės ir politikos koncepcija pasirodė esanti sveikesnė, įžvalgesnė ir istoriškai sėkmingesnė už bet kurią kitą. Likimas mums buvo maloningas, kad davė mūsų prezidentui pakankamai ilgą laiko tarpą ir mes galėjome mokytis iš jo kaip reikia gyventi, mąstyti ir žiūrėti į ateitį. Taigi nuo mūsų visų priklauso, kad niekas nedingtų ir artimiausiais metais, kol jis dar pats savo įžvalgiu žvilgsniu stebės mūsų kelius, ir tais laikais, kada mes, dabartiniai žmonės, tautos likimą perduosime kitoms tautoms. Masaryko prezidentavimas dvasine prasme truks ilgiau negu jo ir mūsų gyvenimas.

*

Mielas pone prezidente, mes nesiskiriame su jumis šią dieną, kada jūs atsisakote renkamo valstybės vadovo posto. Tikrai jaučiame, kad savo noru pasirenkate kitokį didį oficiumą, kur nereikia jokių rinkimų: tai įvyksta savaime. Ir toliau būsite su mumis kaip dvasios galva, kaip aukščiausias moralės autoritetas, nuolatinis pavyzdys ir idėjinis vadas; toji jūsų aukščiausioji valdžia nesudėtinga ir stipri. Šiandien mes dėkojame jums už viską, ką tautos renkamame poste nuveikėte gero mūsų valstybei ir tobulindamas mūsų demokratiją; tačiau jūsų darbas dar nebaigtas, jį turės dirbti kitos kartos. Jau ne kaip prezidentas, ne kaip valstybės galva ir pirmasis respublikos pilietis, bet kaip žmogus, mąstytojas ir valstybės veikėjas Masaryk priimkite iš mūsų užtikrinimą, kad žengsime paskui jus toliau. Jau ne kaip pirmąjį pilietį, o kaip pavyzdingiausią ir brangiausią pilietį sveikiname jus tarp mūsų visų, ir jeigu pasižiūrėtume į knygą, kuri jums yra aukščiau už viską, tai šios valandėlės liūdesį ir nuoširdumą galima būtų, - jeigu drįsime šventus žodžius perkelti į žemiškąjį žmonių gyvenimą, - išreikšti šita nepaprasto grožio

fraze: "Viešpatie, pasilik su mumis! Jau vakaras arti, diena besibaigianti".

"Lidové noviny", 1935 12 15

ŠVENTĖ

Nors toji diena jau nebe valstybės šventė, ji vis tebėra šventa; ir be vėliavų, be šūkių kovo septintoji mums iškilmių diena. Pernai jis buvo dar respublikos prezidentas; šiemet sakome jam: "mūsų ponas prezidentas", tai dar aukštesnis rangas, nes jis pagrįstas vien meile ir asmenine pagarba. Šiemet pirmą kartą T.G.Masaryk švenčia gimimo dieną kaip tikras tautos patriarchas; sveikiname jį ne iš pilietinės pareigos, nes tai kyla iš jausminio santykio, o tai retai būna tarp žmonių; toks jis natūralus ir aiškus, pagarbus ir nuoširdus. Dar pernai nebūtume drįsę taip kalbėti ir elgtis: matyti jį, paliesti, paduoti ranką, pasakyti ką nors, kaip visų artimiausiam ir brangiausiam žmogui. Kovo septintoji - tai proga įsisąmoninti, jog kaip žmogus jis mums dar artimesnis. Taigi prisiminkime jį, tyliai pasveikinkime, pasveikinkime kaip tėvą, - kadaise taip į jį žiūrėjo jo vyrai legionieriai. Jis dar labiau priklauso mums. Visas mūsų. Dienos iškilmingumas nė kiek nemažėja dėl to, kad jo gimtadienis yra visų mūsų šeimos, o ne valstybės šventė.

"Lidové noviny", 1936 03 07

T.G.M.

Apie visa, kas mums teikia rūpesčių arba kelia nerimą, galime sau pasakyti: "Laiminga tauta, kuriai likimas davė tokių žmonių, laimingas amžius, kuris ilgus šimtmečius liks apšviestas auksinės jų vardų legendos". Patyrėme gerų ir sunkių dienų, bet galime būti tikri, jog būsimieji amžiai į mūsų laikus žiūrės su

dideliu pavydu ir nostalgija, kaip mes žiūrėjome į Ižio ar Karlo ketvirtojo laikus. Žinoma, ir tada buvo rūpesčių ir piktumų; buvo nedorų, gobšių ir nepatikimų žmonių, ir tada žmonės kentėjo ir skriaudė vieni kitus; gyvenimas ir pasaulis ir tada nebuvo rojus; tačiau šie laikai visiems amžiams liks pažymėti visos tautos įvardytojo grožiu ir didumu. Jie spindi pagarba ir gėriu, brandumu ir dvasios ramybe, ir tas spindesys gaubs juos, kol mūsų tauta nepamirš savo praeities.

Kuo labiau Masaryko figūra užsisklendžia savo senoliškoje tylumoje, tuo aiškiau suvokiame, kaip giliai ir tvirtai mūsų amžius pažymėtas jo vardu. Pasitraukė visos smulkmenos ir vaidai, su kuriais susiduria kiekvienas valstybės veikėjas, lieka tik žmogus, jo darbai, jo mąstymas, jau išoriškai išgrynintas, nes tikro didumo jam teikia istorinis pasitraukimas. Šiandien geriau negu prieš dešimt ar penkiolika metų žinome, jog mūsų amžius - Masaryko amžius. Labai nedaug laiko praėjo nuo Masaryko atsistatydinimo, tačiau tai buvo mėnesiai, kurie savo istorine įtampa ir pasaulinių konfliktų sankaupa prilygsta ilgiems metams; tų kelių mėnesių pakaks istoriniam pasitraukimui, kad vėl galėtume vertinti prezidentą, kuris paliko postą, norėdamas savo darbą ir tikslus patikėti jaunesnėms ir veiklesnėms rankoms. Ir vėl, tik dar aiškiau matome, koks tai buvo geras darbas ir kokie patikimi ir kilnūs tikslai. Visais kontūrais išryškėja kuriamųjų darbų didingumas, ir juos pagal senojo mokytojo planus toliau dirba jaunesni vadai. Iš tiesų darbas eina sparčiau ir pastangos atkaklesnės; tačiau tame pagreitintame tempe dar labiau išryškėja pirminis planas. Čia ir tėvynės gynimas, ir mūsų demokratijos tvirtinimas, ir mūsų tautinių mažumų problemų sprendimas, - visa tai jau pozityvus ir praktinis pirmojo prezidento priesakas; nebuvo reikalo keisti mūsų valstybės politikos, nes mūsų prezidentai ją vykdo laikydamiesi konstitucijos. Masaryko era tęsiasi ir po jo pasitraukimo į privatų gyvenimą.

Tai išimtinis atvejis pasaulio politikos istorijoje, kad atsistatydinęs valstybės galva ne tik savo politiniu atsisakymu, bet ir patarimais bei patirtimi toliau padeda tautai žengti savo likimo keliu. Čia ir yra prasmingas politinis tęstinumas, kokio nebuvo pasiekusios net senosios monarchijos, valdomos amžių amžius gyvuojančių dinastijų. Tai galime aiškinti tautos nuojauta, kad

prezidentas Išvaduotojas dar padeda tvarkyti šalies ūkį kaip išmintingas tėvas šalia jauno paveldėtojo sūnaus. Gal tai ir ne visai tiksliai paaiškina, kas mums šiandien yra Masaryk, bet viską geriausiai pasako graži ir retai pasitaikanti politinė atmosfera, kurios mums pavydi viso pasaulio demokratiški žmonės. Nuostabus Masaryko gyvenimo kelias baigiasi šiuo harmoningu akordu, kuris aiškiai skelbia, jog Masaryko misija nepasibaigė, - ir baigęs savo žemiškąją paskirtį, jis bus mūsų vadas. Klausykimės šio prasmingo akordo, nes jame visas kūrybingas ir pavyzdingas Masaryko gyvenimas, tegul jis skamba dar ilgai ir veda mus į geresnius laikus.

"Lidové noviny", 1937 03 07

* * *

ŠIANDIEN MIRĖ TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, Išvaduotojas, dvasios vadas, Čekoslovakijos pirmasis prezidentas. Amžina taika pasibaigė trejus metus trukusi kova su mirtimi, kova, kurioje žmogaus kūnas niekada nebūna nugalėtojas. Į šią mirtį turime žiūrėti ramiai ir nuolankiai.

Mirė senelis, iki galo nuėjęs gyvenimo kelią, vyras, nusipelnęs aukščiausios pagarbos, valdovas, patyręs didžiausią meilę. Tokia mirtis prilygsta išsipildymui.

Šią liūdesio valandą, mes, Čekoslovakijos respublikos piliečiai, tikėkime, kaip tikėjo Masaryk žmogaus sielos nemirtingumu ir dieviška daiktų tvarka, tikėkime, kad T.G.MASARYK TOLIAU ŽVELGIA Į MUS.

"Lidové noviny", 1937 09 14

AMŽINASIS MASARYK

Visi istorijos įvykiai, net ir patys didžiausi darbai, praeina; pačią istoriją keičia istorija, veiksmai pranyksta arba - nelygu

rezultatai - išauga žmonių atmintyje; vienintelis dalykas, kuris nesikeičia, kuris neišnyksta laike, negauna kitos vertės, yra tai, kokiu žmogumi buvo žmogus, kokia buvo jo siela. Masaryko darbai išaugs, kol čekoslovakų tauta turės laimę ir užduotį gyventi ir kurti savo istoriją; tačiau šalia istorinio Masaryko yra ir turi mums būti amžinasis Masaryk, sielos dvasia, žmogus, asmenybė - vadinkite kaip norite; čia kaip tik ir yra ta amžinoji žmogaus dalis, kuri išvengia mirties, vienintelė, kurios neįveikia laikas. Visais amžiais esame, kokie esame, ir joks istorijos perversmas negali pakeisti mumyse to, ką vadiname siela. Išmintis, dvasios didingumas, aukšta ir griežta moralė, taip, visa tai tiesa; tačiau jis turėjo dar kažko, kažkokių dar vertingesnių ir žavingesnių savybių, kažkokios ypatingos ir neapsakomos meilės; galbūt to, ką vaikų kalba galėtume pavadinti šventumu. Turėjo kažkokio begalinio paprastumo ir gal net naivumo, tokio labai natūralaus tyrumo, nesudrumsčiamo vidinio skaistumo ir savaiminio, galima sakyti, drovaus žmogiško orumo - tai buvo dieviškas žmogus. Dieviškas, bet paprastas, be galo teisingas, tolerantiškas, nuoširdus, bet ne pedantas, doras, bet kupinas meilės. Jis tiek daug turėjo tos meilės, jog niekas nebegalėjo jos sunaikinti; kartais galėjo būti piktas, kartais griežtas arba ne visada teisus, kartais galėjo nukrypti į vienpusiškumą, bet dažniausiai ir tokiais atvejais likdavo šventas žmogus, teisingas ir paprastas, nes jame viskas buvo šviesu ir aišku. Kartais būdavo lyg didžiulė šventovė, o kartais lyg sodžiaus koplytėlė, bet jame visada gyveno Dievas.

Tikiu, kad Masaryko vidinio grožio ir didingumo paslaptis buvo jo religingumas. Jis nekovojo dėl tikėjimo ir nepropagavo tikėjimo, kadangi turėjo žmogiškesnę misiją; kovojo todėl, kad tikėjo, ieškojo tiesos todėl, kad tikėjo, dirbo žmogaus ir istorijos darbus todėl, kad tikėjo. Čia buvo jo tikrumas, jo didžiulis tvirtumas, jo deimantinis kietumas; per savo religingumą jis tikėjo žmogumi, mylėjo žmogų ir jam atleisdavo, gerbė jo orumą ir pripažino jo laisvę. Tiesą, demokratiją, humaniškumą, viską, ko ieškojo, ką formulavo ir veikė, jis buvo giliai giliai pagrindęs religingumu ir šventu tikėjimu; tačiau ir į savo paties gyvenimą, į santykius su žmonėmis, į darbą ir kasdienines problemas, į viską žiūrėjo begalybės ir amžinybės akimis. Vis dėlto

šitokia nuostata jam nė kiek nekliudė būti dalykiškam ir blaiviam, šaltai praktiškam, kartais net lengvabūdiškam. Kaip filosofas, kartais mėgindavo pagrįsti savo tikėjimą; tačiau iš tikrųjų tikėjimas buvo pagrindęs jame viską, jo mąstymą ir darbus. Niekada nepamirškime, kad kai Masaryk kūrė mūsų valstybę, jos pamatuose nebuvo jokio stebuklo; juose buvo kažkas daugiau; mūsų valstybės pamatuose yra Dievas.

Mes, amžininkai, įvykių liudininkai, matome Masaryko kovingumą, jo išmintį, grožį ir didybę, tai klasikinis žmogaus ir dvasios pavyzdys; tačiau gražesnis ir prasmingesnis dalykas yra tai, ką jis pats išgyveno savyje; tai buvo dieviška harmonija, vaikiškas pasitikėjimas, didžioji meilė ir begalinė patirtis, išmintingumas ir tikėjimo tikrumas. Visa kita yra didžioji, būtent antžmogiška istorija; tačiau žmogus, kuris ją nešė, išgyveno savyje kažką, kas prilygsta didžiausiam žmogiškam nuolankumui ir didybei: kad yra įrankis Dievo rankoje.

"Lidové noviny", 1937 09 14

ASMENYBĖ IR ISTORIJA

Niekada nebus išspręstas klausimas, ar epocha kuria savo asmenybes, vadus pagal poreikius, ar didelės asmenybės lemia epochą ir jos istoriją. Mes tiktai matome, kad tam tikromis istorijos akimirkomis iškyla stiprios ir veiklios asmenybės ir nuostabiai atitinka epochos reikalavimus. Istorija jas tarsi iš anksto paruošia savo gelmėse ir išugdo šioms akimirkoms. Tą valandėlę, kada pirmą kartą sakome, jog pirmasis mūsų prezidentas *buvo*, suvokiame, kad kartu su juo prarandame tą mūsų istorijos stebuklą.

Tai, kas atrodė atsitiktinumas, dabar atskleidžia savo paslėptą prasmę. Nauja *Čekoslovakijos* valstybės samprata surado savo reprezentaciją žmoguje, kuris gimė pasienyje, savo charakteriu buvo čekas, o gimtąja kalba slovakas - abiejų tautos atšakų gyva sintezė. Liaudies vaikas, sodžiaus sūnus, - kaimas ligi šiol buvo mūsų tautos gyvenimo branduolys, - vienas iš ne-

daugelio čekų, iš tiesų žinomų pasaulyje savo išsimokslinimu ir garsumu, gyvenimo keliu, filosofijos ir politikos darbais; jis buvo pasaulinio masto džentelmenas, reprezentatyvi figūra, kokių pasaulyje reta. Pozityvus racionalistas, šiuo požiūriu nepraradęs čekų būdo blaivumo ir išlaikęs moralinio bei religinio slavų misticizmo ugnį. Jaunimo auklėtojas tapo jaunos tautos auklėtoju. Tipiškas, tikras intelektas, davęs mums vyriško veiklumo pavyzdį. Stebimės šiandien tais plačiais dvasiniais ir praktiškais sugebėjimais, kurie taip natūraliai buvo susilieję jo asmenybėje; tokios laimingos ir nepaprastos tautos bruožų sintezės kaip tik reikėjo kuriant mūsų valstybę.

Tai istorijos ir gyvenimo didžiosios paslaptys, kad lemiamais momentais reikiamoje vietoje atsiranda tinkamas žmogus, tarsi būtų iš anksto likimo numatytas, kad įvykdytų misiją. Nėra kito Masaryko. Nėra kito žmogaus, kuris savo sugebėjimais ir savo likimu būtų geriau tikęs istorinei misijai, kurią atliko Masaryk. Niekas daugiau neturi tokios sintetinės pilnatvės. Atrodo, kad visas Masaryko gyvenimas buvo specialiai paruoštas, kad lemiamą valandą susiformavusi asmenybė imtųsi tos didžios užduoties: pasaulinio garso mokslininkas, oratorius, politikas, diplomatas - visa tai, kas prieš tai, rodos, buvo pašalinta iš mokytojo ir filosofo kelio, staiga surado savo puikią motyvaciją *ex eventu*[1]; rodos, atsitiktinumas, kad filosofas Masaryk nukrypo į Čekijos istoriją, susidomėjo politiniais susirinkimais, dar prieš karą ėmėsi diplomatijos, tarsi ilgai negalėjęs susirasti tikrojo savo kelio; o paskui apstulbę pamatėme, jog visa tai buvo tarsi pasiruošimas ir nematomų jėgų sutelkimas galutinei Masaryko misijai: būti revoliuciniu ir konstituciniu prezidentu valstybės, kuri turėjo susikurti kaip teisinė ir socialinė formacija.

Nėra kito Masaryko; istoriją kuria asmenybės. Neatlyginama žala, kurią patyrė visa tauta. Taip, likome našlaičiai. Tačiau tikime likimu, - to tikėjimo motyvus mums kaip tik suteikia Masaryko gyvenimas, - ir didžiausias sielvartas nevirs silpnadvasiškumu. Masaryk, istorinė asmenybė, šiandien gali gyventi plačiausiose sferose, visuose mumyse; kiekvienas gali įkūnyti savyje kokią nors žmogišką Masaryko savybę; demokratiškumas

---

[1] Atsitiktinai (*lot.*).

ir pasauliškumas, intelektas ir tikėjimas, žinojimas ir veikla leidžia mums siekti Masaryko sintezės, kuri yra didžiausia mūsų dabarties istorijos užduotis. Masaryko misija nepasibaigė; tad imkimės darbo kiekvienas savo vietoje! Didžiąją, išrinktąją asmenybę gali pavaduoti tik visuma.

"Lidové noviny", 1937 09 14

PASKUTINIS APLANKYMAS

Kelionė į Lanus

Prahoje nuo Hradčanų iki Bila Horos nuo pat ryto kas penkiasdešimt žingsnių stovi sargybinis, o toliau net iki Lanų kas šimtas, du šimtai metrų - žandaras. Jenčoje, Hostivicuose, Unhošte - sunkvežimiai su žandarais; tai jau tvarkos tarnyba, nes čia važiuos laidotuvių palyda su brangiojo prezidento palaikais. Visur miesteliuose ir kaimuose stovi būreliai šventiškai apsirengusių žmonių, kiti prie savo namų kabina gedulo šydus; nuo Prahos Hrado net iki Lanų - ilgas gedulo prospektas.

Nuo Kamene Žehrovicų Karlove Varų plentu slenka tirštas žmonių srautas: pėstieji, sodiečiai su dviračiais, moksleivių būriai, automobiliai degančiais žibintais, autobusai, pilni gedinčių žmonių. Visi traukia viena kryptimi - į Lanus, prie pilies, prie pilies vartų, kur stovi išsirikiavę legionieriai rusų, prancūzų, italų uniformomis. Šimtus metrų rangosi virtinė žmonių, kurie kantriai ir tyliai žingsnelis po žingsnelio artėja prie pilies vartų, eina per parką, per portalą į vestibiulį, kur pilna vainikų, kopia laiptais į viršutinį holą, kur prezidentas gerdavo juodą kavą ir kur dabar prikrauta vystančių puokščių ir vainikų, o paskui pro du Kladno sakalus, kurie nejudėdami stovi ramiai su plikais kardais, įžengia į didžiulę baltą salę, kurioje juodame karste guli velionis pabalusia nenulenkta galva ir pažįstama raitelio kepuraite ant negyvos krūtinės.

Tie, kurie išeina pro užpakalinius parko vartelius, nebeeina tankia virtine; tai jau padriki būreliai žmonių, paraudusiomis

akimis; jie išnyksta nesibaigiančiame sraute dar tik ateinančių nusilenkti tai žilaplaukei, šiandien tragiškai griežtai galvai.

Didysis velionis

Guli iki juosmens užklotas vėliava, rankos ramiai sudėtos šalia liemens, pilkais jojiko drabužiais, kuriuos jis labiausiai mėgdavo. Ant krūtinės padėta rusiška kepurė su įstrižu raudonu baltu kaspinėliu, kadangi ją visada nešiodavo. Veidas rausvokas, tarsi miegotų; tačiau griežtai lenkta, smaili nosis, išsigaubę vokai ant užmerktų akių - tai nebe jis, kokį matydavome, geraširdiškai ir gudriai mirksintį už pensnė stiklų; tai lyg šventojo skulptūra, veidas griežtas, pilnas kančios ir šaltos ramybės; gražus, tačiau tame žmogiškame ir mums taip artimai pažįstamame veide jau yra kažkas svetima, tolima, net barokiškai šventa ir nežemiška.

Paskutinį paskutinį kartą suspausta širdimi pasižiūrėkime ir peržegnokime dideliu kryžiumi karstą. Sudievu, pone prezidente!

Kur užbaigė savo dienas

Mažame salonėlyje, po Herberto Masaryko paveikslu, ant raudono minkštasuolio rožių puokštė. Ten jis sėdėdavo ir mėgdavo klausytis radijo; ten klausėsi Schuberto penktosios simfonijos (rodos, iš Vroclavo) paskutinį vakarą, kai mus pasiekė žinia, kad vėl susirgo.

Senajame kabinete ant rašomojo stalo rožių puokštė; palei sienas ištisai knygų lentynos, likę vietos tik keliems portretams: Benešo, Švehlos ir Beethoveno.

Jo miegamajame... Taip, visų pirma velionio lova. Paprasta, kone kareiviška lova su vilnoniu apklotu, dar nuo jo galvos įdubusi pagalvė, ant naktinio staliuko Biblija. Dar vienas rašomasis stalas, nes būdamas prezidentu, dirbdavo ir miegamajame; kuo buvo senesnis, tuo mažiau reikalavo vietos, užteko vienin-

telio kambario miegojimui, darbui ir skaitymui; pasieniuose lentynos su knygomis ir jo garsioji karvelidė - registratūra, į kurią sudėliodavo savo popierius, "kad visada turėtų po ranka". Ant nedidelio staliuko paskutinė knyga, kuri jam buvo perskaityta beveik iki galo, iki tos vietos, kur įdėta juostelė; tai Heideno "Žmogus prieš Europą". Europa, Europos likimas. Tai buvo paskutinis jo domėjimosi objektas.

Dar kartą pasižiūrėti į tą baltą, tuščią lovą ir tyliai išeiti... į jo apsiaustą ir plačiakraštę skrybėlę, pakabintą kabykloje, tarsi jos savininkas ketintų su puskariete išvažiuoti į savo nuostabų rudens kraštą.

Taip, išeis iš čia šiandien vakaras, bet skrybėlė pasiliks.

"Lidové noviny", 1937 08 17

MAŽMOŽIAI APIE DIDĮJĮ PREZIDENTĄ

Apie moteris

Negalėdavo pakęsti, jeigu kas apie moteris pasakydavo šiurkštų ar niekinamą žodį; tuoj pat susijaudindavo. Nepagarbą moteriai skyrė prie tų dalykų, kuriuos vadindavo "neišprusimu". Moterims būdavo neapsakomai švelnus ir jų akivaizdoje net sutrikdavo.

Kartą prie stalo kalba nukrypo į politiką. Kartu su visais sėdinti dama, pasikeitus temai, nutilo. Tada Senasis ponas irgi staiga liovėsi kalbėjęs, paėmė vazą su vaisiais ir ryžtingai pastatė priešais ją, kad nesijaustų atstumta. Po to, pajutęs palengvėjimą, vėl įsitraukė į politikos debatus.

Diskretiškumas

Niekada nieko neklausinėdavo; ir niekam nenurodinėdavo, ką reikia daryti. Niekam nesakydavo: padarykite tą, padarykite

šitą, tiktai kalbėdavo apie darbus, kuriuos mielai matytų atliktus. Su kuo nors šnekėdamas, visada pabrėždavo: tą ir tą reikėtų padaryti, tai būtina. Nuolat ieškodavo talkininkų, kurie savo noru pasisiūlytų; neįsakinėdavo dirbti, laukdavo, kada žmogus pats susipras. Tai buvo vadas, kuris vedė žmones labai švelniai: jokių nurodymų, tik diskretiškas laukimas, kad kiti patys parodys, ką moka. Tame diskretiškume buvo labai daug to (ir būtent švelniausio), ką vadiname demokratija.

Apsirengimas

Labiausiai mėgdavo avėti aukštakulnius jojiko batus. "Todėl kad nereikia varstyti", - aiškindavo. - Viens du užsimauni, ir jau apsiavęs. Kaip pas mus Slovakijoje kaimo žmonės sako: "Mama, paduok kepurę, man reikia apsirengti!"

Atsisakė sąsagų marškinių rankovėms. "Neturiu kantrybės seginėti". Vietoj jų sugalvojo kažkokius sudėtingus rankovių galus, kurie sukišti turėjo laikytis savaime. Taip, turėjo laikytis, bet nesilaikydavo ir nuolat išlįsdavo, todėl vienas būdingiausių prezidento Masaryko judesių buvo nuolat tvarkytis ir taisytis marškinių rankogalius.

Švehla

Kartą kažkas pasakė, kad prezidentas Masaryk gerai atrodo baltais jojiko drabužiais.

- Jam jie labai tinka?! - pagyvėjęs tarė Švehla. - Kai pirmą kartą pamačiau tais baltais drabužiais, tuoj pat liepiau Houzai (kamerdineriui), kad parūpintų bent šešias tokias eilutes. Kad vilkėtų jomis, kai kur nors eis. Žmogau, didelis dalykas valstybei, kai prezidentas gražiai atrodo!

T.G.M. valgiai

Kad jis buvo nepaprastai santūrus, visiems žinoma; tik stiprią juodą kavą labai mėgo, nors gydytojai draudė. "Reikia turėti žmogui kokią nors ydą", - atsikirsdavo.

Kartą per pietus, valgydamas ryžius, pajuokavo:

- Kai valgau ryžius, atrodau kaip dramblys.

- Tėti, - nustebo namiškiai, - tu nemėgsti ryžių?

- Žinoma, nemėgstu, - prisipažino. - Iki dvidešimties metų to niekam nesakiau ir valgiau juos kantriai vos ne kasdien!

Svečiai

Vienas iš didelių, bet mažai žinomų jo darbų buvo svečių priėmimai. Faktiškai jis buvo vienintelis žmogus, kuris priimdavo oficialiai atvykusius užsieniečius ir kantriai, nenuilstamai, taktiškai informuodavo juos apie mus, siekdavo jų bičiulystės.

Ne visada tie apsilankymai būdavo įdomūs. Kadaise keletą dienų svečiavosi viena garsi Anglijos ledi. Tai buvo puiki dama, bet pernelyg ceremoninga ir pagarbi valstybės galvos atžvilgiu; niekada pirmoji nepradėdavo pokalbio, į kiekvieną klausimą atsakinėjo kuo trumpiau ir pagarbiau. Visa pokalbių našta tekdavo mielam Senajam ponui.

Pagaliau ledi susiruošė važiuoti namo; ponas prezidentas palydėjo ją iki automobilio, pamojavo ranka ir saviškiams čekams tarė:

- Taigi matote, - atsiduso, - žmogus viską ištveria.

Filmai

Labai noriai, su didžiausiu malonumu, du kartus per savaitę žiūrėdavo kino filmus.

- Žmogus pavargsti nuo mąstymo, - aiškindavosi. - Be to, negaliu ilgai skaityti, skauda akys; filmas man skaitymo kompensacija.

Tačiau čia buvo ir šio to daugiau; labiausiai patikdavo filmai, kur jodinėjama, šokinėjama į prarajas, apskritai rodoma kūno jėga ir vikrumas. Filmai tenkino jo skautiškus pomėgius ir fizinius sugebėjimus. Romanai - daugiau sielai; filme - gražus ir sveikas kūnas. Tačiau tai buvo dar auksiniai nebyliojo filmo laikai.

Supykęs

Teisybė, jam dažnai pasitaikydavo pretekstų pykti, daugiausia kada pastebėdavo negerą idėją ir piktą darbą politikoje ar šiaip viešajame gyvenime; šiaip beveik niekada nepykdavo, tačiau tokiais atvejais jo piktinimasis būdavo dviejų pakopų.

- Tai naivu, - tardavo gūžtelėjęs pečiais, jeigu išaiškėdavo kokia didelė klaida. Dar pridurdavo paniuręs: - Koks neišprusimas!

O jeigu susidurdavo su beviltišku atveju, sakydavo:

- Negražus žmogus!

Niekada nesakydavo bjaurus ar niekingas žmogus; griežčiausias jo žodis buvo "negražus", ir ištardavo jį nelabai reikšminga, bet liūdna veido išraiška.

Specialistai

Kartą pas jį pietavo veterinarijos gydytojas, rodos, buvo pakviestas senajam Hektorui. Ponas prezidentas, kaip paprastai, pasišnekėjo su juo gurkšnodamas juodą kavą.

- Man jis labai patiko, - pasakė paskui patenkintas, - kaip išmaningai jis kalbėjo apie savo profesiją. Man tai patinka.

T.G.M. ir gyvuliai

Visiems žinoma, kaip ponas prezidentas mylėjo savo seną žirgą Hektorą; tai buvo protingas ir, beje, išdidus gyvulys, ne-

sileido lengvai vaikomas. Ponas prezidentas visada prieš jodamas patapšnodavo jam per sprandą ir duodavo gabalėlį cukraus.

- Kodėl duodate jam dovanų prieš jojimą, - kartą paklausė svečias.

- Tai ne dovana, - atsakė ponas prezidentas. - Noriu, kad žirgas, kai josiu, būtų gerai nusiteikęs.

*

Šiaip su naminiais gyvuliais artimiau nebendraudavo; neleido pernelyg stiprus švarumo įprotis. Niekada nelaikė namie šuns ir viešai pareikšdavo, jog to daryti nedera.

... Ir vis dėlto buvo užkluptas bežaidžiąs su anūkų šunyčiu: pririšęs prie virvutės popieriaus skiautelę vedžiojo, o šunelis gaudė. Manė, kad niekas nemato.

*

Kartą vakare sėdėjo Topolčiankų parke su svečiu; iš kažkur atbėgo kaimo šunelis ir pradėjo meilintis svečiui, matyt, pajuto bičiulį. Svečias toliau šnekėjosi su šeimininku ir glostė kiemsargį.

Ponas prezidentas pasižiūrėjo pro pensne ir tarė angliškai:

- *You don't know, if he is clean.* (Nežinote, ar jis švarus?)

Tai buvo nejučiom parodytas naivus švelnumas: matyt, nenorėjo, kad tas šuo suprastų.

Mėgiamas arkliukas

- Stebiuosi, kad tiek rūkote, - tarė jis kartą. Manau, kad žmonės rūko ne dėl to, kad labai norėtų rūkyti, bet dėl rūkymo ceremonijų: išsitraukti papirosą, pamaigyti, pastuksenti į papirosinę, užsidegti, - tai mėgiamas arkliukas.

- O koks jūsų mėgiamas arkliukas? - paklausė svečias.

T.G.M. susimąstė.

- Mėgdavau smailinti pieštukus. Dabar, kai ateinu į darbą, randu visus nudrožtus. Taigi jau negaliu, - tarė apgailestaudamas ir numojo ranka.

Sargybiniai

Tiesa, jį saugojo Hrado sargyba, vienas arba du civiliškai apsirengę sargybiniai, o siauresnį pilies plotą - žandarai. Jis nemėgo jų matyti; kur galėdamas, stengdavosi išvengti. Todėl sargybiniams buvo liepta taip stovėti, kad Senasis ponas jų nematytų.

Kai jis eidavo pasivaikščioti arba jodavo, iš tolo būdavo matyti, kaip vargšai žandarai lekia prie artimiausio krūmo, prie bet kokio - erškėtrožių, gudobelių. Tik prezidentui praėjus, vėl išdrįsdavo pasirodyti kelyje.

- Prašom pasakyti, - tarė jis kartą kanceliarijos viršininkui, - kam mane saugojate? Jeigu kas norėtų šauti į mane, tie žmonės negalėtų sukliudyti. Tai kam tie sargybiniai?

- Teisybė, - juokėsi kanceliarijos viršininkas. - Bet mes darome ne dėl jūsų, pone prezidente. Tai daugiau dėl aukštų, valdžios pareigūnų, kad jiems ko nors neatsitiktų, jeigu atsirastų toks beprotis.

Pinigai

- Man labiausiai patinka būti prezidentu dėl to, kad visai nereikia nešiotis pinigų, - sakydavo jis.

Iš tiesų jis niekada neturėdavo kišenėje nė skatiko; šiuo požiūriu buvo laisvas kaip paukštis. Išėjęs pasivaikščioti, kartais sutikdavo miške kokią senutę ar senuką, išsišnekėdavo, ir, paaiškėjus, kad jie neturtingi, beviltiškai žvalgydavosi į savo palydovą ar rotmistrą, "atsitiktinai" einantį ta pačia kryptimi, - ir skolindavosi iš jų; tas skolas paskui išmokėdavo prezidento kanceliarija.

Kartą prisipažino niekada nematęs čekoslovakiškų pinigų; svečiai jam parodė turimas monetas ir banknotus.
- Gražūs, - pagyrė susidomėjęs; tačiau tūkstančio ir penkių šimtų kronų banknotų, atrodo, jam neteko pamatyti.

T.G.M. apie savo mirtį

Kai po prezidento aštuoniasdešimtmečio žmonės stebėjosi jo fizine jėga, jis juokavo:
- Aš gi negaliu mirti. Reikės priimti įstatymą, kad man reikia mirti.
Tokio įstatymo T.G.M. niekada nebūtų sulaukęs, tačiau atėjo diena, kada įvykdė savo paties įstatymą.

Masaryko skaičius "trylika"

Jis sakydavo: trylikta diena man labai laiminga. Rugsėjo tryliktą gydytojai pradėjo kovą, kad nesustotų jo širdis. Rugsėjo tryliktą T.G.Masaryk - jau niekieno nebesulaikomas - tyliai iškeliavo į aną pasaulį. Gal tam didžiajam senoliui ir buvo laiminga diena, o mums - viena liūdniausių.

Švelnumas

Vienam žmogui, kuris mylėjo poną prezidentą, pasimirė senas tėvas. Tasai žmogus tikėjosi, kad ponas prezidentas atsiųs užuojautą, tačiau nesulaukė. Pagalvojo, jog prezidentas turi kitokių rūpesčių.
Po laidotuvių praėjus vienai dienai, skambina Hradas: pas jus važiuoja ponas prezidentas. Po valandėlės jis jau lipo iš automobilio priešais vartelius, paspaudė ranką ir nė žodžio nepasakė. Peržengęs slenkstį, tvirtai paglostė žmogui petį. Tai buvo daugiau negu būtų kaip nors paguodęs ar ėmęs raminti.

Nebuvo ištarta nė vieno žodžio. Tas žmogus verkė. Ponas prezidentas, valandėlę patylėjęs, staiga tarė:

- Papasakosiu jums, kokių turiu planų artimiausiems metams.

Tai buvo vietoj užuojautos: parodyti pasitikėjimą; gražiausia ir vyriškiausia užuojauta.

Dekoracija

Visada nešiojo tris juosteles švarko kilpelėje.

- Kokios čia juostelės, - paklausė kartą vienas lankytojas.

- Nė nežinau, - prisipažino ponas prezidentas. - Jas man įveria Houza. (Jo ištikimas kamerdineris.)

Generolas Syrový pasilenkė ir paaiškino:

- Pone prezidente, viena legionierių, kita Santarvės, o trečia Rumunijos tiekimo tarnybos.

Dar apie poną Houzą. Kai vyko priešpaskutiniai prezidento rinkimai, paskutinę akimirką paskambino Švehla, norėdamas sužinoti, kaip apsirengs ponas prezidentas, nes ir jam reikės dalyvauti ceremonijoje. Sekretorius nuėjo paklausti pono prezidento.

- Kaip rengsiuos, - pakartojo klausimą ponas prezidentas. - Houza sakė, kad vilkčiausi vizitinį švarką.

Ugnis

Mėgdavo laužus. Išvykose į Topolčiankas, prie Hrušovo griuvėsių, Karlo slėnyje, Kruhe ir Pieskuose, visada jam užkurdavo laužą ar šiaip nedidelę ugnelę, ir ponas prezidentas žiūrėdavo iki sutemų, kol šokinėdavo tamsoje dar paskutinės kibirkštys.

- Koks grožis, - atsidusdavo, trindamasis senas akis.

Kartą netoli Topolčiankų kilo gaisras. Visi pilies gyventojai išskubėjo, tik prezidentas liko, stovėjo balkone ir stebėjo raudoną pašvaistę.

- Jūs, pone prezidente, nevažiuosite? - klausė jį.
Numojo ranka.
- Ką aš ten daryčiau? Padėti gesinti man tikriausiai žmonės neleistų. Ko gero, tik trukdyčiau jiems.

Takai

Vaikščiodavo po parką tais pačiais takais, kurie kiekvieną rytą būdavo švariai nugrėbstomi.
- Ar nenorėtumėt paeiti toliau? - pasiūlė kartą svečias. - Gražu tenai, geltonuoja bukas.
Papurtė galvą.
- Tą takelį kiekvieną rytą grėbstytų. Kam jiems pridėti darbo.

Jo kalbos

Tegu prezidento administracija neįsižeidžia, tačiau buvo taip.
- Reikėtų pasiruošti, apie ką kalbėsiu, - pasakė ponas prezidentas, - bet dar neturiu savo kalbos oficialaus plano.
- Jūs vadovaujatės juo? - paklausė svečias.
- Ne, - atsakė ponas prezidentas ir linksmai blykstelėjo akimis. - Bet visų pirma noriu perskaityti, ko nesakysiu.

Amžinai jaunas

Kažkas paklausė, kodėl retai matosi su senais bičiuliais. Aštuoniasdešimtmetis vyras trumpai susiraukė:
- Aš jums pasakysiu: jie man per seni.

Automobilis

- Anksčiau nemėgau automobilio, - pasakė jis kartą. - Pernelyg buvo panašus į karietą be arklio. Mašina tada graži, kai atrodo kaip mašina. Ir taip yra iš tiesų.

"Lidové noviny", 1937 09 19

MASARYK BUVO TIKINTIS

Dar matome jį iš arti. Dar vardijame jo atskirus darbus, žygius ir nuopelnus, tai, ką nuveikė, ir tai, kuo lieka mūsų tautai kaip pavyzdys ir tradicija. Dar matome, kaip gyveno tarp mūsų; įsivaizduojame jo tiesią, aukštą figūrą jojiko batais, jo stiprius dantis, jo įdėmias ir gudrias akis; matome filosofą, palinkusį prie rašomojo stalo, Senąjį poną, paduodantį ranką vaikams, šaunų raitelį kariuomenės priekyje, išmintingą ir didingą valstybės vadovą, žingsniuojantį tarp špaleriais sustojusių žmonių. Visa tai dar taip arti, tarsi tik vakar viskas būtų buvę; kaip tik šiomis laidotuvių dienomis suvokiame, kad jis buvo ir gyveno tarp mūsų.

Ir vis dėlto tiesiog mūsų akyse, mūsų širdyse jis tampa legendine figūra. Jaučiame, kaip jis didėja, pranoksta mūsų amžių, kaip stipriai ir didingai įauga į ateitį. Būsimosios kartos pavydės mums, kad buvome Masaryko amžininkai; tačiau ir mes galime pavydėti būsimiesiems amžiams tos herojinės ir išmintingos legendos, kurioje ilgainiui įsitvirtins Masaryk. Mūsų amžius, mieli bičiuliai, garsės kaip aukso amžius, todėl kad buvo Masaryko amžiumi; ir mums šis tas teks iš tos palaimingos šviesos ir didžios šlovės spindulių, kai jis amžinai ilsėsis tame Dievo išrinktųjų pasaulyje. Būkime verti tos būsimosios šlovės, kol bus lemta pagyventi dar Masaryko epochos dalelę.

Tačiau šalia visų darbų, kuriuos įvertins istorija, šalia šventos tautinės legendos iš mūsų meilės ir pagarbos išauga trečiasis Masaryk: ne Išvaduotojas ir valstybės vadovas, ne tautos vadas ir žmonių mokytojas, bet Masaryk kaip vienintelis dvasinis

tipas. Tai jau nei istorinis Masaryk, nei legendinis, bet tiesiog pats Masaryk; kadangi nei istorija, nei pomirtinė šlovė negali nieko pakeisti - kiekvienas lieka toks, koks buvo savo dvasia. Pagal darbus vertinamas kiekvienas, taip pat ir jis; tačiau ne vien tai svarbu, ką darė, bet koks buvo kaip tikras žmogus. Jau buvo pasakyta: tai Dievo žmogus; Dievo žmogus likimo dėka, bet dar svarbiau tai, kad gyveno su Dievu. Istorijai Tomáš Garrigue Masaryk nusipelnė kaip valstybės vyras; tačiau amžinybės akivaizdoje jo veikla kiek paprastesnė: Tomáš Garrigue Masaryk tikėjo. Paprastai ir gražiai tikėjo Dievą ir Dievo tvarką žemėje; tikėjo, kad viskas, kas čia dedasi, turi savo prasmę ir eina į gera; tikėjo žmogaus sielos nemirtingumu ir kiekviename žmoguje gerbė tos nemirtingos sielos laisvę ir neliečiamumą. Jo demokratiškumas ir humaniškumas, jo siekimas taikos, laisvės ir lygybės žmonėms - visa tai išplaukė iš jo kiekvieno žmogaus orumo ir vertės pripažinimo. Politika jam buvo tik įrankis; jo tikslas buvo tarnauti Dievo tvarkai ir Jėzaus meilei. Nepropagavo tikėjimo, bet juo vadovavosi gyvenime. Jo sąžiningumas ir tikrumas, jo protas ir išmintis, jo paprastumas, pasitikėjimas kitais žmonėmis, optimizmas ir drąsa, viskas, ką darė ir apie ką mąstė ir ko siekė, buvo giliai ir nesugriaunamai motyvuota jo nuolankiu tikėjimu dieviška pasaulio tvarka. Jo meilės, mąstymo ir veiklos pagrindas buvo tikėjimas; nebuvo mūsų tautoje dievotesnio žmogaus nuo didžiųjų reformatorių laikų. Kokia tai nuostabi kultūros sintezė. Tai buvo antikinis žmogus ir graikiškasis platonikas, vienas paskutiniųjų didžiųjų kūno ir dvasios antikos palikuonių; tai buvo šiuolaikinė, kritiška, blaivi mokslinio švietimo ir proto dvasia; jis dvi didžiąsias Europos tradicijas sujungė į vieną aukščiausiąją: į Jėzaus mokinio paprastą ir meilės kupiną tikėjimą. Šių dienų Europoje, kur atgiję naujos pagonybės, kraujo ir masinių instinktų jėgos, Masaryk savaime ir lemtingai atstovavo kone metafiziniam priešingam tipui: įkūnijo antikinį individualizmą, pasaulio valdymo mokslinį protą, krikščioniškąjį dorovės idealą. Mūsų maža, dažnai ir mažatikė tauta gali didžiuotis, kad šiandieniniam pasauliui davė tokį vienintelį krikščionio politiko, didvyrio ir valdovo tipą.

Dabar prie jo karsto nusvirs kardai ir karo vėliavos; palinks

mūsų galvos, mintis užguls liūdesys; tik kryžius nepalinks ties Masaryko kapu, dar plačiau išskleis savo pečius tarsi viso pasaulio ir ateities vėliava. Su šia vėliava jis nugalėjo. Su šia vėliava gyveno.

"Lidové noviny", 1937 09 21

HRADE

Praha, rugsėjo 21 d.

Pirmieji kiemai kairėje pusėje prisikimšę užsienio delegacijų. Net nešiuolaikinės diplomatų uniformos, sultonai, ordinai. Šalia jų Čekoslovakijos aukštųjų mokyklų rektorių ir dekanų auksinės grandinės, kraštų prezidentų, primatorių, aukštų pareigūnų cilindrai, violetinės ir baltos dvasininkų kepuraitės, o paskui nedidelis būrelis tų, kurie artimai bendravo su brangiu mūsų pirmojo prezidento asmeniu. Tai jo bičiuliai iš Prahos, Moravijos ir Slovakijos, jo asmeniniai sekretoriai, stalininkai, visi, kurie paskutinį kartą intymiai paspaudė ranką skirdamiesi. Kitoje kiemo pusėje laukia vyriausybė ir įstatymų leidimo korpusai. Vidury ties tviskančiu vainikų lauku, ties juodu katafalku - vėliavos ir didžiulis juodas baldakimas, tarpais subanguojantis nuo staigių vėjo šuorų.

Laikrodžiui mušant dešimt, pasigirsta gedulo fanfaros. Visi krūpteli. Šeši generolai išneša karstą, užklotą valstybės vėliava, ir stato jį ant katafalko.

Išmušus pusę vienuoliktos, respublikos prezidentas daktaras Beneš baigia savo gedulingą kalbą. Sustiprėjęs vėjas plaiksto gedulo vartų papuošimus. Pirmojo kiemo kampe sustojęs Prahos mokytojų susivienijimo choras, diriguojamas profesoriaus Metodo Doležilo, pradėjo gedulo giesmes. "Šventasis Vaclave, čekų žemės hercoge", - aidėjo viršum Hrado, o kai nuskambėjo visi šio senovinio nacionalinio choralo posmai, husitų choras sugiedojo "Kas yra Dievo kariai". Nutilo chorai, pilies sargyba kieme pagal komandą "ramiai" pagerbė ginklu. Šeši generolai, lydimi karo kanceliarijos viršininko generolo Bláhos, priešais

vartus ištraukė karstą iš katafalko ir nunešė į kitą pilies kiemą, kur karstas buvo pastatytas ant paruošto pabūklo lafeto. Velionio prezidento šeimos nariai ėjo paskui karstą iki Matyášo vartų ir sustojo prie paradinių laiptų. Karstas ant lafeto iš šios vietos buvo gerai matyti. Respublikos prezidentas dr. Beneš irgi išėjo pro Matyášo vartus, užjautė velionio šeimos narius ir perėjo į kitą kiemą prie laidotuvių palydos. Prezidento Masaryko šeima paradiniais laiptais nuėjo į pagrindinius kambarius, vartai užsidarė. Suskambo visi Švento Vito varpai. Toli griaudėjo patrankų šūviai, aidėjo kariuomenės komandos; be penkiolikos dvylika laidotuvių procesija patraukė per Prahą.

"Lidové noviny", 1937 09 22

LANŲ KAPINĖSE

Praha, rugsėjo 21 d.

Keliu į Lanus

Važiuojame geležinkeliu, kuriuo netrukus riedės gedulo traukinys. Paklausykite, tai buvo didelis čekų tautos išbandymas. Tikėkite, kad ši tauta dievobaiminga ir verta didelės, dėkingos ir gražios meilės. Geležinkelis, pakraščiais apstotas tūkstančių žmonių, liudijo tai, ko žmogus niekada negali pamiršti. Kiek susirūpinimo, kiek atidumo parodė kaimo žmonės, vadinamieji prastuoliai, išėję nusilenkti vieno žmogaus didybei. Tai ne prastuoliai, tai dideli žmonės, nes moka gerbti ir vertinti didingumą.

Tūkstančių tūkstančiai žmonių; senutės, apsigobusios skarelėmis, vaikai, vyrai iš laukų. Šimtai automobilių, tūkstančiai vežimų, žmonės, apsirengę geriausiais savo drabužiais. Šventiniai rūbai, nacionaliniai kostiumai, uniformos, emblemos; visi stovi špaleriais, nors jų niekas nelygina, visi nusiėmę skrybėles ir kepures, vos nesuklaupę prieš laidotuvių procesiją, lydinčią tą šventą karstą. Tie žmonės neatėjo pasižiūrėti dievai žino ko, nes, girdi, čia kažkas pravažiuos su trispalve vėliava ir laurų vainikais; tie žmonės atėjo tylomis nusilenkti vyrui ir

vėliavai ant didvyrio krūtinės. Valandų valandas laukė 40 km nusidriekusi tyli ir garbinga rikiuotė ant ežių ir suartų laukų. Tai liudijimas, turintis didžiausią svorį. Nebereikia kalbėti apie tautos meilę. Matėme ją.

Lanų geležinkelio stotis

Pamažu, kone didingai įplaukia naujas, aukštas lokomotyvas į stotį, supamą mėlyna uniforma vilkinčių geležinkelininkų. Tik keturi vagonai su tarnybiniu vagonu - tasai vidurinysis veža namo senąjį valstybės vyrą, kad pagaliau jis galėtų ramiai ilsėtis ir kad susitiktų su ta, kurią labiausiai mylėjo, kad susitiktų, kaip visada to norėjo. "Ak, sūneli, sūneli, ar tu jau namie", - gieda choras, kaip irgi visada norėjo. Taip, jau namie pasenęs sūnelis, kaip tik sugrįžo namo. "Tėvelis klausia, ar tu arei - "... "Nereikia nė klausti, dangiškas Tėve, išvarė savo vagą šis Moravijos sūnelis, gilią ir ilgą. "Ariau, ariau, bet nedaug", - atsako nepailstantis sūnelis, tartum dar būtų mažai padaręs, tačiau sulūžo sudilęs trapaus žmogaus kūno ratelis, ir štai "Labanakt" gieda tilstantis choralas. Labanakt, pone prezidente, jau leidžiasi saulė ties Strašecu, jau teka didžiulis mėnuo ties Unhoščiu; jau kelio pabaiga, pone prezidente. O jūsų mėgiamoje giesmėje ne taip pasakyta. Tėvynės laukas buvo gerai išpurentas ir gali duoti palaimingą derlių. Diena baigias. Lanuose jau vakaras; palyda eina paskui karstą, uždengtą vėliava - T.G.Masaryk eina paskutinį kartą priekyje. Ne, ne paskutinį: ves mus ir toliau.

Lanų kapinėse

Karstas pamažu įleidžiamas į žemės glėbį, akys, neatsitraukusios nuo jo iki paskutinės akimirkos, seka stingdomos liūdesio ir didybės ir jau nieko nebemato. Beje, mato: ties didžiojo velionio kapu palinksta darbštaus ir ištikimo prezidento daktaro Edvardo Benešo veidas, to, kurį Išvaduotojas taip norėjo pa-

likti savo įpėdiniu; respublikos prezidentas savo didžiojo pirmtako karstą palydi raudona rože. Ir mes visi savo respublikoje nusilenkime prie šio karsto su raudona amžino atminimo rože; prezidentas Beneš šiandien savo ir visų mūsų vardu pasižadėjo ištikimai vykdyti prezidento Išvaduotojo priesakus. Tegu ramiai ilsisi šiose Lanų kapinaitėse, tegu ramiai ilsisi visų amžinoje atmintyje. Jo testamentas pasilieka čia.

"Lidové noviny", 1937 09 22

VELIONIS ŽIŪRI

Aikštėje ties Wilsono geležinkelio stotimi tuščia ir tylu tylu. Apie pusę pirmos tyla tiesiog pasidaro tiršta; per visą Prahą griaudėja patrankų gedulo šūviai, tačiau miestas lyg išmiręs, tiktai laukia kariai ir juodai apsirengę žmonės. Kaukši kanopos, su nuogu kardu ant bėro žirgo joja karininkas mėlyna prancūzų legionieriaus uniforma, dailus kaip angelas. Paskui jį karių, legionierių ir sakalų būrys su rapyromis; jie tyliai sustoja frontu priešais stotį. Atvažiuoja patrankos lafetas su karstu, apdengtu valstybės vėliava, prie jo prisegti Čekoslovakijos kariniai medaliai. Didelis respublikos prezidento laurų vainikas ir nieko daugiau. Taip važiavo per Prahą paskutinį kartą prezidentas Masaryk. Kaip karys. Paprastai, be parado, kaip dera didvyriui.

Dabar karstas ant lafeto stovi vienas tuščioje aikštėje, galva į sodus; vienoje karsto pusėje tarsi sargyboje stovi respublikos prezidentas, kitoje - vyriausybės pirmininkas ir abu parlamento pirmininkai. Vėl sudunksi kanopos, į tuščią aikštę įjoja generolas Syrový, juoda juosta persijuosęs krūtinę; nuleistu kalaviju pagerbia karstą ir valstybės galvą; jis pakreipia ant dešinės akies gaubtelį, primenantį brolį Janą iš Kalicho, tarsi gedulingai ir vyriškai saliutuodamas savo pirmajam vyriausiajam vadui, kuris, užklotas vėliava, priims paskutinę peržiūrą.

O dabar jau sausu, tarsi gergždžiančiu tylaus žygio žingsniu žengia kariuomenė. Vėliava po vėliavos linksta priešais karstą; kardas po kardo nukreipia žemyn smaigalį, atiduodamas griež-

tą ir gedulingą pagarbą; jauni vyrai su spindinčiais šalmais ir durklais pasuka veidus į karstą, nes tai paskutinė kariuomenės peržiūra. Gerai, kariai, gerai! Senasis vadas būtų pasiglostęs ūsus ir taręs sau: "Taigi, labai gerai!" Didysis pacifistas ypač mėgo karius; jo sena, narsi širdis būtų pasidžiaugusi jūsų saliutu.

Vėliavos vėl kyla ir plevėsuoja virš pulko būrių, tviska saulėje kardai, griežtu žingsniu žygiuoja jauna kariuomenė, prasideda maršas, dabar kažkoks duslesnis. Žengia legionieriai, vyresnieji broliai iš Rusijos, Prancūzijos, Piavos, žengia istorinė armija, eina be ginklų, tačiau nešasi ant pečių kažką daugiau negu vėliavos ir durklai, su kuriais jie žygiavo, kai sveikinome prieš aštuoniolika metų; jie neša Masaryko kariuomenės narsą ir tradicijas. Jie jau ne tik broliai, bet ir tėvai, o kai kurie ir seneliai; tarp jų yra ūsuotų senių, tarsi apsišarvavusių pažaliavusiu variu, - jie su savo senomis uniformomis, bet dar žengia karišku žingsniu. Eilės retkarčiais truputį išlinksta, mat kai kurie nori ilgėliau pasižiūrėti į karstą, kur brolis prezidentas priima paskutinį brolių karių pasveikinimą.

Būtų apsidžiaugęs Senasis ponas, jeigu būtų galėjęs žiūrėti į tuos sielvarto sutrauktus vyrų veidus, vyrų, kurie sveikino jį bent akimis, kadangi negalėjo pagerbti kardais ir durklais; jus, seneli, tikrai pastebėtų, kaip jums jau sunku žygiuoti koja kojon, nors žengėte tiesiai, viens du, viens du; pastebėtų sunkias legionierių rankas, pastebėtų rūpestingai išsaugotas rudas, mėlynas ir žalias uniformas, jus, vyrai savanoriai, paskutinį kartą defiliuojančius pro savo vadą. Tai buvo šiek tiek panašu į fantomų maršą. Tai buvo revoliucijos maršas, stiprios valstybės puikiai veikiančios armijos didis prisiminimas.

Pražygiavo kone dvidešimt tūkstančių brolių; o dabar vėl žengia jaunų vaikinų kariuomenė su šalmais ir durtuvais; prezidentas Beneš stovi palenkęs galvą, išsilygiavę vyriausybės nariai, diplomatai, visi vos nespragsi pirštais į taktą: toks grožis. Nuleisti kardai, žvilgsniai į dešinę, jau vėl žygiuoja naujas batalionas; žengia pėstininkai, kažkokiu lengvesniu žingsniu eina lakūnai, sunkūs pionieriai; visi pasitempę prieš Senąjį poną, atrodo, jis dar galėtų ramiai linktelėti galva. O toje defiliadoje jauti didelį tikrumą. Užbaigta viena mūsų istorijos epocha, bet galime eiti toliau, įsitikinę, jog nieko neišsigąsime ir neturime išsigąsti.

Viršum galvų praskrenda sidabrinės lėktuvų eskadrilės ir dingsta kažkur už Žižkovo tartum tankus debesis. Važiuoja kavalerija, traukia kariuomenė su sunkiaisiais pabūklais...

Miręs prezidentas apžiūri savo kariuomenę, kuri pagerbia jį paskutinį kartą. Tai buvo didysis prezidentas. Tai graži kariuomenė.

"Lidové noviny", 1937 09 23

DEVYNIŲ VALANDŲ KELIONĖ

Dešimta valanda

Dešimtą valandą buvo uždarytas didysis kvadratas pirmajame pilies kieme; tai buvo tarsi didžiulis *cour d'honneur*[1], pastatytas iš Matyášo fasado ir senojo Prahos Hrado fligelio, iš juodų vėliavų ir nuleistų vėliavėlių, iš Hradčanų aikštės rūmų, iš gyvo žmonių fronto. Hradas buvo šio garbės kiemo centrinė vieta, vieną jo sparną sudarė auksu tviskantys frakai, diplomatų ir sultonų eilės, karo atašė uniformos, aukštų pareigūnų auksinės grandinės, dvasininkų kepurės ir sutanos; čia stovėjo visa žemiškoji galia ir garbė, visi tie, kas reprezentuoja valstybių, vyriausybių, kariuomenių, Bažnyčios vyresnybę. Priešingas juodas frontas - tai mūsų valstybė su savo politine nepriklausomybe; čia stovėjo tarsi pagal komandą "ramiai" respublikos vyriausybė ir abu parlamento rūmai, tautos valios ir suvereniteto atstovai. Ketvirtąją to garbės kiemo, monumentalaus kvadrato pusę sudarė patys žmonės, tankiu ir neperžvelgiamu frontu užtvėrę Hradčanų aikštę. Kiemas paruoštas, tik jo vidurys dar tuščias.

Ties vainikų lanku, ties nedideliu juodu katafalku baimingai virpa didžiulis gedulo sparnas; tai juodas baldakimas, krūpčiojantis nuo rudens vėjo šuorų; valstybės vėliavos ir juodos vėliavėlės plakasi į stovus, girgžda lynai, ir vis tiek girdėti garbingiausi garsai, kurie lydės per visą šią paskutinę kelionę; vis tiek

[1] Garbės kiemas (*pranc.*).

girdėti didžioji šlovės tyla. Dešimtą valandą į šią tylą įsiveržė metalinės gedulo fanfaros, didžiulis baldakimas vos nepakilo į orą nuo vėjo, šeši generolai atnešė ant pečių karstą, užklotą valstybės vėliava; prie jos prisegta saujelė Čekoslovakijos karinių medalių, kurie karste gulės ant didvyrio krūtinės. Atrodo, jog karstas pernelyg mažas tokiam aukštam ir tiesiam vyrui; jeigu jis čia stovėtų, nenusileistų ilgajam ponui Blumui, aukštam ponui de Lacroix ir netgi britų ištįsusiam ponui Hadowui; tiktai Karlo universiteto rektorius turėtų palenkti galvą, norėdamas pažvelgti į tas protingas akis už auksinio pensnė stiklų.

Žmonių ir rūmų garbės kiemas stovi ramiai ir tyliai tyliai, ratu apsupęs karstą po trispalve; tik saulėtas vėjas plaiksto vėliavas. Šalia karsto stovi smulkus ponas jau irgi sidabruojančia galva; atrodo vienišas didžiuliame plote. Prezidentas Beneš pradeda skaityti savo gedulo kalbą. Taip, stovime prie karsto mūsų brangiausio velionio ir žiūrime į tą didį, iki galo nugyventą gyvenimą, kuris apima vos ne ištisą šimtmetį, o su juo tiek mūsų tautos pastangų, tiek socialinės raidos ir tiek politinių permainų ir problemų visame pasaulyje; valstybės veikėjas, sociologas, filosofas Beneš aiškiai ir tvirtai įstato šio didžiojo velionio darbus į istorijos įvykių ir idėjų rėmus. Tai nebuvo tiktai laidotuvių kalba, tai buvo Masaryko priesakų peržvalga ir ateities programos gairės. Tai buvo mūsų visuotinis politinis pasižadėjimas, duotas prie šio trispalve apkloto karsto; tai buvo daugiau negu visos palmės ir laurai. Toks pasižadėjimas tokioje vietoje įpareigoja.

Vienuolikta valanda

Karstas ant lafeto pradeda kelionę; palieka Hradą ir grįžta į kelią, kuriuo ėjo senojo valstybės vyro gyvenimas. Grįžta į namus, kur gyveno savo gražų, pasiaukojamą gyvenimą, į gatves, kuriomis vaikščiojo dideliais žingsniais, prie parlamento, kur prisiekė laikytis respublikos įstatymų, prie Klementino, kur mokė jaunuolius mąstyti ir ieškoti tiesos, prie Smetanos teatro; grįžta prie brolių sakalų, kurie stovi išsirikiavę paskutinį kartą, prie

brolių legionierių, kurie negali jo lydėti, grįžta prie savo jaunimo, prie savo žmonių, kurie pagarbiai stovi gatvėse palei šaligatvių bordiūrus. Įsivaizduokite, kad į visa tai jis žiūrėtų patenkintas ir atidžiai, ne kaip į šlovę, kurios nusipelnęs, bet kaip į dalyką, kuris šį tą reiškia ir jums. Gera visa tai, manyčiau, jog čia yra pažanga; matyti, kad mūsų žmonės išmano drausmę ir tvarką. Pasakytų, jog visi susirinko, ir čekai, ir nečekai, ir ponai, ir neponai - tai jau šis tas, pradedame suprasti, kad turime savo valstybę. Džiaugtųsi Senasis ponas visais. Ne dėl savęs. Dėl jūsų. Dėl demokratijos, kuri buvo vežama ant pabūklo lafeto, visai ne į laidotuves, o į apoteozę.

Dvylikta valanda

Grįžta prie nežinomojo kareivio, karys - visų svarbiausia. "Tai buvo didelis dalykas, - kalbėjo jis, - kad turėjome savo karių ir parodėme, kad mokame kariauti. O kai Rusijoje iš savo vyrų sudarėme korpusą - tada jau žinojau, jog mes laimėjome". - Pranešu, broli prezidente, čia yra vienas iš to korpuso, mėlynas kareivėlis nuo Terrono, vienas iš Doss'Alta, tai yra tas pat: koks buvo paskutinis įsakymas, broli prezidente? "Na, koks čia įsakymas, - pasakytų Senasis ponas: - paaiškink jiems, kad mes iš tiesų laimėjome. Kaip tik buvau pasižiūrėti mūsų žmonių, broleli, sakau, jau daug išmoko; mudviem nebereikia bijoti, kad jie savo laisvės neišlaikys. Mačiau, kad žmonės brangina demokratiją ir moka tvardytis".

O karstas su saujele karinių medalių traukia keliu tolyn.

Trylikta valanda

Prahos gatvėmis važiuoja ant lafeto karališkasis karstas; važiuoja gatvėmis, kuriomis teikėsi važinėti šviesaus atminimo Karlas IV; važiuoja Narodna tržida, kur buvo miesto įtvirtinimai, kadaise buvusia Daržovių gatve ir senuoju Arklių turgumi. Per

auksinį Karlo miestą paskutinį kartą važiuos antrasis tėvynės Tėvas. Sveikinu tave, Tomai, pasakytų tasai, kuris garsėjo kaip Karlas, matai, mano laikais čia buvo plynas laukas ir kelios lūšnos, o koks dabar gražus miestas! Važiuosiu su tavimi iki Arklių vartų. Mat mes abu buvome geri valstiečiai; tu buvai maestras aukštojo mokslo, kurį aš kadaise įkūriau, geras buvai ir mokinių, ir žmonių maestras. Mes abu esame, sakyčiau, buvome dar mokytesni maestrai; valdyti šį kraštą ir saugoti jį nuo viso pikto ir visų kaimynų - didesnis galvosūkis negu bet kokie mokslai, ar ne? Palauk, Tomai, mudu esame prie paminklo - šventas Vaclave, neleisk pražūti mums ir būsimoms kartoms!

Keturiolikta valanda

Senasis aukščiausias vadas guli ant pabūklo lafeto, uždengtas valstybės vėliava; savąją jojiko kepuraitę turi ant krūtinės, o karinius medalius - prie širdies. Galima pradėti, vyrai, vadas laukia.

Nusvyra kardai, galvos su šalmais krypsta dešinėn, jauni žingsniai girgžda, tarsi sveiki, stiprūs dantys kramtytų kietą džiūvėsį. Visos vėliavos, taip pat ir visos mūsų kariuomenės vėliavos, gedulingai saliutuodamos, palinksta prie mirusiojo vado kojų. Vienintelis judesys, bet tai didžiausia pagarba, kokią gali parodyti žmogui visa tauta. Jokiu kitu atveju vėliavos nebūtų palinkusios žemyn. Tautos kraujas reikalauja, kad tos vėliavos visada būtų iškeltos. Kariuomenė, kuri eina su šitomis vėliavomis, neneša iškeltų durtuvų, nežygiuoja lengvu žingsniu ir neneša ant peties alpiečių šautuvų, nemarširuoja greitai kaip gvardiečiai. Tai broliai be ginklų defiliuoja priešais savo vadą, broliai, kurie jau yra tėvai ir seneliai; broliai, kurie žengia sunkiai, pernelyg ilgai pakreipdami galvą į dešinę, - tai paradas, kokius retai kada priima vyriausieji vadai. Karstą dengianti vėliava virpa plazdenama gaivaus vėjo. Tai vado nurodymas, broliai legionieriai. Vėliava. Mūsų vėliava. Gyva valstybės vėliava ant vado krūtinės.

Penkiolikta valanda

O senas vyriausiasis vadas atlieka ginkluotos kariuomenės apžiūrą. Žygiuoja visų pulkų karininkai, visų ginklų rūšių pulkai. Žygiuoja tyliai, girdėti tik prislopintos komandos ir žingsniai, žingsniai, žingsniai. Nėra gražesnio šokio negu kariuomenės maršas. Durtuvai palinkę tam tikru kampu, darnūs rankų mostai ir žingsniai, žingsniai, žingsniai, tarsi mašina juos kapotų. Tarsi vienas žmogus su tūkstančiais plieno šalmų ir tūkstančiais šautuvų. Risnoja gražūs žirgai, tviska saulėje pliki kardai. Lauko ir sunkieji pabūklai, ant kurių stovi arba sėdi lyg statulos kareiviai. Žydroje padangėje gaudžia sidabraspalviai lėktuvai. Tai buvo karinis paradas, kokio dar mums neteko matyti. Tai buvo džiaugsmas liūdesio dienomis.

Čia turėjo būti ant savo Hektoro senasis taikos vyras ir stebėti tą puikią karių rikiuotę. Tikriausiai smagiai, patenkintas mirktelėtų broliui Janui, stovinčiam priešais su gaubteliu ant akies ir iškeltu kardu rankoje. Tačiau brolis Jan Syrový nuleidžia kardą prie mirusio dvasinio karvedžio.

Šešiolikta valanda

Tyliai, beveik nematomas slenka su karstu juodas geležinkelio furgonas, saugomas keturių miesto sargybos rotmistrų, keturių kone suakmenėjusių karių; niekas net nealsuoja. Toks nebylus, tarsi netikras buvo šis išvykimas, iš tiesų netikras, nes gedulo traukinys važiavo tarsi į kitą pasaulį. Ten kaimuose, ant lauko ežių ir arimų, stotyse ir stotelėse, lauko keliuose ir pamiškėse, - tai jau nebebuvo paskutinė pirmojo prezidento kelionė. Tai buvo greičiau pasakų karaliaus laidotuvių procesija. Tai buvo kažkieno, kas be galo žmonėms artimas ir brangus, palydos. Prieš ką vos ne puolama ant kelių. Ką kiekvienas nori pagerbti, pasipuošęs geriausiais drabužiais. Senutė su šventadiene skara, šachtininkas, eigulys, geležinkelininkas švarutėle uniforma, visi dievobaimingai tylūs, šventiškai spindinčiomis akimis, gražiai ir tvarkingai išsirikiavę: tartum ir šis laukas bū-

tų ką tik suartas, ir visas kraštas švariai iššluotas, nes čia važiuos tasai mieliausias. Tie begaliniai, nesuvokiami, išsirikiavę kaimo žmonių būriai laidojo ne didvyrį ant pabūklo lafeto, o kažką labai žmogišką. Gerąjį karalių. Kone pasakų būtybę, apie kurią pasakojama vaikams. T.G.Masaryk prasmingiau, vis prasmingiau sugrįžta namo, į kaimą, į žmones, į tautą.

Septyniolikta valanda

O į Lanų geležinkelio stotį sugrįžta kaip kaimynas. Jo pasitikti atėjo visi, atėjo eiguliai ir geležinkelininkai, broliai sakalai iš kaimų, dėdės ir senelės, gaisrininkai ir samariečiai, žemdirbiai ir Kladno žmonės, tie iš Kživoklado miškų, iš anglių šachtų, iš ten, kur auga apyniai, visas kraštas, didelė dalis Čekijos atėjo jo pasitikti. Pagiedojo jam, kad jaustųsi kaip namie; po to visi susimaišė, kas kur pagal rūbus, bendrijas, kas galėjo pamanyti, jog šitaip bus; mes, senutės, dėduliai ir vaikai, esame kažkokie baisiai vieningi. Mes ne pagražinimo statulos, ne paradinės rikiuotės, bet mes iš tikrųjų esame ir esame čionai. Turime būti čionai. Atvežė mums *mūsų* poną prezidentą.

Aštuoniolikta valanda

Paskui aukštai ant neštuvų plaukiantį karstą, paskui plevėsuojančią trispalvę vėliavą tyliai slenka laidotuvių procesija. Tiesus, tiesus kaip styga Lanų kelias; banguoja laidotuvių procesija tuo tiesiu keliu, čia kyla, čia leidžiasi, čia vėl kyla, vėl leidžiasi. Atrodo, eis šitaip be pabaigos, tarsi pagal ištiestą virvę; ir aukštai, ir žemai toje tirštoje žmonių voroje daugybė tylių veidų, akių, sunertų rankų, nuo verksmo paraudusių nosių. Iš kur tie žmonės renkasi, gali pamanyti, jog tai sapnas; tarsi per sapną eisime paskui tą plaukiantį karstą, aukštyn žemyn, tiesiai, be vingių, neskubėdami, žingsnis po žingsnio, ir visą laiką nesibaigs veidai, tylinčios žmonių kolonados. Ties Rynholcu leidžiasi rau-

dona auksinė saulė, lyg griežta piramidė stūkso Lanų šachtos sąvartynas, viršum banguojančių miško gaurų melsvos sutemos; o tyli procesija, nebylūs akių špaleriai slenka paskui raudona balta mėlyna vėliava uždengtą karstą, kuris vis plaukia ramiai pirmyn. Ties Unhosčiu pateka didžiulė auksinė pilnatis; dangus niekada neatrodė toks kosminis kaip tą dieną. "Keista, kad žmogus nori įsivaizduoti begalybę", - sakydavo Senasis ponas; dabar, suspindus pirmai vakaro žvaigždei, toji begalybė atsiveria iki galo; gedulo procesija, tokia netikroviška ir sustingusi, traukia tiesiu tiesiu keliu tarp dviejų nerealių veidų eilių paskui iškilusį karstą, ant kurio ir tamsoje vėliava švyti savo raudona, balta ir mėlyna spalva.

Devyniolikta valanda

Paskutinis Rusijos brolių kordonas, paskutinė eilė net ligi žemės nulinkusių vėliavų; pro Lanų kapinaičių vartus jau nešamas ne valstybės galvos, vado ir filosofo karstas, o kūnas žmogaus, kuris buvo žmonos vyras, vaikų tėvas ir daugelio mielas bičiulis. Prasideda naktis, rytuose kyla didžiulis mėnuo. Mažas tylus žmonių pulkelis sustoja aplink iškastą žemę, žmonės tokie atsargūs, kad nesumindžiojo nė vieno Lanų kapinių kapelio. Keturi kariniai prožektoriai nukreipia savo šviesos spindulius į karstą, stovintį prie kapo duobės. Niekada taip ryškiai nežėrėjo mūsų vėliavos spalvos tamsoje, kaip Lanų kapuose; niekada jos baltumas nebuvo toks akinamas, raudonumas toks liepsninis, o mėlynumas sodresnis už tą vakarą. Valstybės vėliava tvieskė spalvomis į tamsą kaip fakelas.

Nebuvo, negalėjo būti kalbų prie to kapo; tik keli žodžiai iš Jėzaus evangelijos, tik "Tėve mūsų, kuris esi danguje! Teesie Tavo valia..." Velionio sūnus puola ant kelių kaip pakirstas, artimųjų veidai prožektorių šviesoje skaidriai balti ir gražūs, o žmonės tyliai meldžiasi: "Teateinie Tavo karalystė... teesie Tavo valia kaip danguje, taip ir žemėje..."

Kalnakasiai paima už juostų ir tuoj nuleis karstą žemėn prie jo žmonos. Dabar jau niekas nesivaržo; vyrai užsidengia veidus

rankomis su juodomis pirštinėmis, kūkčioja moterys, ponia Hana Benešová pravirksta balsu, prezidento Benešo akys tarsi mažo našlaičio. Karstas po liepsnojančia valstybės vėliava pamažu nusileidžia į žemę, į tamsą įplaukia choralas: "Kur tėvynė mana".

Kada giedamas himnas, verkti nedera. Visi stovi "ramiai", rankos nuleistos, velionio sūnus pakyla kaip karys, tik akys užmerktos, kad nebūtų jų matyti. "Graži toji žemė". Tamsioje padangėje skrenda lėktuvas. "Čekų žemė, mano tėvynė". T.G.Masaryk karstas ilsisi tėvynėje šalia ponios Charlottos karsto. "Laisvai", bičiuliai, dabar galima verkti.

Paskutinės Lanų sodo rožės, daugybė rožių, ryškiai raudonuojančių reflektorių šviesoje, krenta į atvirą kapą, retkarčiais skambteli, kai minkšta rožė pataiko į karinių medalių saujelę ant valstybės vėliavos.

Tai buvo devyniolikta valanda, paskutinė kelionės valanda, kelionės namo.

"Lidové noviny", 1937 09 23

* * *

PREZIDENTAS IŠVADUOTOJAS TURI KALĖDŲ EGLUTĘ. Šį sekmadienį ji buvo pastatyta Lanų kapinėse ir žiba šimtais žvakučių; kaip ir visos Kalėdų eglutės ji švytės iki Trijų Karalių. Visi, kas su pagarba pagalvojate apie tai, kaip švenčia Kalėdas mūsų mielas Senasis ponas, galite pabūti šiandien su juo prie eglutės Lanuose. Reikia tik nueiti tenai, pastovėti, prisiminti ir palikti mažą dovanėlę brangiam velioniui; tos dovanėlės bus padalytos neturtingiems vaikams, tiems vaikams, apie kuriuos T.G.M. kadaise pasakė: "Kai matau tuos vargšus vaikus, tuose vaikuose matau visą žmoniją". Prezidento Kalėdų eglutė Lanų kapinėse įstabiausia iš visų respublikos eglučių, kurios šiandien švyti mūsų miestuose. Dideli ir maži keliautojai Lanuose turėtų apsilankyti kaip tik šiomis dienomis.

"Lidové noviny", 1937 12 21

Tai atsitiko vieną saulėtą rugsėjo priešpietį lauko kelyje tarp Topolčiankų vynuogynų; rudoje suskeldėjusioje dirvoje ant mėlynlapių vynuogienojų raudo ir gelto sunkios sirpstančios kekės. T.G.M. mėgo saulės kaitrą; žiūrėjo patenkintas į saulėje spindintį kraštą ir prisimerkęs šypsojosi.

- Šiąnakt nemiegojau, - pasakė tarp kitko. Nemiga buvo didžiausia jo kančia. - Prie to aš pripratęs. Anksčiau skaitydavau, kai negalėdavau užmigti; tačiau greit pavargdavo akys. Ką darau? Nagi, mąstau. Daugiausia bandau įsivaizduoti, kaip pasaulis atrodys po dvidešimties metų, po penkiasdešimties, po šimto metų.

- O kaip jis atrodys?

- Na, kaip. Visai paprastai: paimkite iš šios dienos ką nors gera ir rutuliokite toliau. Arba prisiminkite ką nors gera, ką galima patobulinti, ir mėginkite įsivaizduoti, kas turėtų iš to pasidaryti. Tada ir pamatysite ateitį, tikrai pamatysite.

- Manote, kad ateitis visais atžvilgiais bus tobulesnė negu mūsų pasaulis?

T.G.M. truputį susimąstė.

- Galėtų būti. Ir daugeliu atveju bus. Klausykite, aš esu senas žmogus ir daug atsimenu. Daug. Todėl jums pasakysiu, kad pasaulis, nepaisant visų blogybių, yra daug geresnis, negu buvo mano jaunystės laikais. Vyksta pažanga. Žmonės apskritai gyvena geriau. Mes tik pradedame. Juk tik šimtas metų, kai mes pradėjome sąmoningai siekti pažangos socialinės rūpybos, higienos srityje. Pagalvokite, ką galima padaryti per tūkstantį metų! Juk turime prieš akis tūkstančius metų!

- Taip pat ir karams! - dvejodamas pasakė prezidento palydovas.

Senasis ponas kiek paniuro.

- Galbūt ir karams, - atsakė. - Bet negi po jų nebus ateities?

*

Kartą ėjo dideliais žingsniais plentu aukštai ties Hrušovu; buvo gaivi popietė, po lietaus, oras jau dvelkė rudeniu, kvepėjo drėgnomis eglėmis. T.G.M. buvo tylus ir susimąstęs. Netikėtai stabtelėjo ir tarė:

- Galvoju, kaip ilgai gyvens žmonės, kuriuos pažįstu.

- Kodėl?

- Todėl, kad žvelgiu tolyn į ateitį. Sakysime, pagyvens dvidešimt metų; bet aš norėčiau matyti dar dešimt, dvidešimt metų į priekį. Penkiasdešimt metų respublikai, to man jau pakaktų. Aš nieko nebebijočiau. Mums jau nieko negalėtų atsitikti.

- Manote, kad per tą laiką Europoje bus taika?

Gūžtelėjo pečiais.

- Aš ne apie Europą galvoju. Mus per tą laiką pasaulis pažins, ir mes būsime jam reikalingi. Tačiau mums patiems reikia penkiasdešimties metų... Turime dar mokytis; bet kai jau mokėsime... Pone, mes protingi. Per penkiasdešimt metų laisvė įeis žmonėms į kraują; jeigu kas nors mus užpuls - pasigailės! Nuolatos apie tai mąstau... ir norėčiau, kad būtume tą kelią jau nuėję.

*

Sakykite, ar turėjo pasaulyje kas nors gražesnį likimą: peržengti aštuoniasdešimt ir vis dar gyventi būsimuoju laiku, žvelgti į ateitį.

"Lidové noviny", 1938 03 06

MASARYKO ATOSTOGOS

Kiekvienais metais džiaugdavosi vasara, nes mėgo saulės kaitrą. Todėl iš visų aplinkinių vietovių labiausiai jam patikdavo Topolčiankos, jų auksinis, sausas ir ankstyvas parudenys, žvilgsniui atviri slėniai, melsvos lygumos, kur sirpsta sunkios vynuogių kekės, siūbuoja kukurūzų stiebai; tada būdavo jo tikros atostogos. Turėjo savo pamėgtų vietų - Hrušovo griuvėsiai, Piesky, Karlo slėnis, Na Kruhu, Železna Bouda; ten jodavo ant savo Hektoro arba važiuodavo karieta, traukiama Lipicės baltakarčių; gamtoje vykdavo jo piknikai, kūrendavosi laužai, rūkdavo kadagio dūmai; čia jis turėjo savo vietas, nuo kurių gerai matyti plačios apylinkės, savo rudens saulę pavėsinėje, apaugusioje

vijoklinėmis rožėmis, savo suolelius po kaštonais, savo pamiltus saulėtus takus parke ir savo kelius per vynuogynus; dažnai sustodavo ir rodydavo ilga ranka į tolį. - Dieve, koks grožis! Ir vis dėlto širdies gilumoje liko daugiau negu pusiau slovakas; todėl Slovakijos krašte jausdavosi kaip namie gerąja, tiesiog fizine šio žodžio prasme.

Čia daugiau negu kitur atsidėdavo esminiams gyvenimo dalykams: šeimai, knygoms, pokalbiams, gamtai; pasiimdavo savo kanceliariją, literatūros darbus, tačiau kartais pasinaudodavo proga pasilsėti ir paprastai padykinėti. Jo buvimas Topolčiankose buvo laikomas oficialiomis prezidento atostogomis; visi premjerai ir ministrai įprato tuo metu neapsunkinti Senojo pono jokiais valdymo ir politikos reikalais, išskyrus einamuosius formalumus. Galėjai aiškiai matyti, kad ilsisi *procul negotiis*[1]; tarpais būdavo skaitytojas, tarpais susimąstęs filosofas, stebinamas pasaulio grožio ir gyvenimo reiškinių paslaptingumo, tarpais paprastas tikintysis, atsidavęs Dievo valiai.

Tačiau toji ramybė trukdavo dvi ar tris savaites; paskui prasidėdavo kažkoks nerimas; vis dažniau jis grįždavo prie savo literatūros darbų ir daugiau negu kitur kurdavo ateities planus, ligi nakties kalbėdavosi arba skaitydavo, pradėdavo prastai miegoti. Galėjai pastebėti, jog kažko prislėgtas; pasidarydavo nešnekus ir tarytum nuliūdęs. Beveik visai neužmigdavo, gerdavo migdomuosius; rytą išeidavo laukan patamsėjusiais paakiais ir nuvargusiu veidu.

- Vėl nemiegojote?

Numojo ranka ir žingsniavo toliau dideliais žingsniais savo įprastu taku.

Nesileido į jokius pokalbius; atsisėdo savo pavėsinėje ir susimąstęs glostėsi ūsus arba tylėdamas žiūrėjo į kaulėtas rankas.

- Skaičiau laikraščiuose tokį ir tokį dalyką, - bandė užmegzti pokalbį Rašytojas. - Ką galvojate apie tai?

Pakėlė akis ir gūžtelėjo pečiais.

- Nežinau. Dar negavau informacijos.

Negavo informacijos: tai buvo įprasta bėda. Neduodavo jam informacijos todėl, kad tausojo jo atostogas, nenorėjo gadinti

[1] Toli nuo darbų (*lot.*).

poilsio. Tačiau detaliai nesužinojęs, kas dedasi, Senasis ponas tuoj susirūpindavo. Būdavo nepatenkintas, kad jį laiko senu ir popina kaip vaiką. Negaudamas nieko konkretaus ir neatidėliotino, apie ką reikėtų galvoti, prie ko galėtų dirbti, pajusdavo, jog aplinkui kažkokia tuštuma, nes nebėra jokių užduočių. Jausdavosi kaip nesavas, atstumtas ir pamirštas. Todėl sutrikęs žiūrėdavo į savo rankas kaip senas, patyręs darbininkas, kuris tiesiog nebegali gyventi be įrankių ir be darbo. Prastai miegodavo; dėl visko rūpindavosi, krimsdavosi, kad nieko negali padaryti. Nenorėdavo nieko klausinėti, ko nors teirautis - buvo pernelyg santūrus ir jautrus. Atrodydavo liūdnas ir pasenęs: taip atsitikdavo po kiekvienų atostogų.

Tačiau rudenį prasidėdavo politikos sezonas; kaip žinote, paprastai situacija užtrukdavo, iškildavo sunkumų, nesutarimų tarp partijų; iš Prahos plaukdavo pranešimai, atvykdavo koks nors ministras, atvažiuodavo premjeras, kad su valstybės galva galėtų išnagrinėti politikos rūpesčius. Būdavo ilgų pasitarimų kampiniame kambaryje; išsprendę vieną klausimą, tuojau imdavosi kito. "Man atrodo, Švehla, kad turėtume padaryti tą ir tą..." Švehla įbeda žvilgsnį į lubas, o kiti išeina į kitą kambarį. Kartais juodu išeina tik apie vidurnaktį, tarpdury dar stabteli. "Tėte, jau vėlu, - sako kažkas iš šeimos, o Senasis ponas tik juokiasi, tarsi pasišaipydamas rodo savo ilgus dantis. Rytą kaip visada pasirodo savo take, rausvais skruostais, žvalus; šokinėja per griovius, jau iš tolo kelia pirštą prie kepurės.

- Kaip šiandien miegojote?

- Gracias, puikiai.

Taip būdavo per visas jo atostogas.

"Lidové noviny", 1938 09 14 (Iš ruošiamos knygos).

* * *

GAL "PAŠNEKESIŲ SU T.G.MASARYKU" RAŠYTOJAS (toliau, kad būtų trumpiau ir paprasčiau, vadinsime jį tik Rašytoju), galėtų papasakoti, kaip susipažino su T.G.M., ir visų pirma būtinai paaiškinti, kodėl nesusipažino anksčiau.

Pirmą kartą apie Masaryką Rašytojas išgirdo dar būdamas berniukas mažame miestelyje, esą profesorius Masaryk gadinąs jaunimą; bet kadangi paskui sutiko daug žmonių, kurie gadino jaunimą, tokia nuomonė didesnio poveikio jam nepadarė. Priešingai, gana greitai pats atsidūrė tarp tų, kuriuos Masaryk gadino; būdamas trečioje ir ketvirtoje gimnazijos klasėje, turėjo pirmuosius konfliktus su mokykla, ypač su tikybos mokytojais, ir pradėjo stropiai pats save gadinti skaitydamas antiklerikalines filipikas tuometiniame Masaryko "Čas". Tada studentai ir vienas kitas darbininkas rinkdavosi vienoje miesto smuklėje ir skaitydavo eilėraščius, kalbėdavo apie laisvamanybę, miškakirčių gyvenimą ir kažkokį neaiškų anarchizmą; būdavo diskutuojama apie Masaryką, socializmą, literatūrą, religiją, Macharą ir Sovą įveikdavo Vrchlický, apskritai, kaip tada būdavo sakoma, gyvenome pažangiai. Rašytojas Hradeco seminarijoje susitikdavo su teologu, kilusiu iš to paties krašto; jis buvo karštas ateistas - vėliau metė teologiją, studijavo filosofiją, bet anksti mirė; kitaip sakant, tai buvo įsitikinęs Masaryko šalininkas; Rašytojas su juo bendravo ir labai mėgo dėl kandaus ir smarkaus būdo. Tada kilo triukšmas dėl tos slaptos draugijos; prasidėjo kvota, ir ponas Rašytojas, ketvirtos klasės mokinys, išlėkė iš Hradeco gimnazijos su žodiniu *consiliim abeundi*. "Aš jums parodysiu Masaryką, ateiste", - lengviau atsikvėpė geraširdis tikybos mokytojas.

Tada Rašytojas įstojo į Brno gimnaziją; jau iš visko pasimokęs, rašinėjo tik į vieną pažangų savaitraštį apie juodąjį klerikalizmą, baudžiavą mokyklose ir kitais klausimais; tai jau lėmė pereinamasis amžius; be to, skaitė Masaryko "Savižudybę" ir išgyveno amžiną pažiūrų konfliktą tarp Senųjų ir Jaunųjų; Masarykas irgi priklausė Jauniesiems.

Praėjo dveji ar treji metai, ir ponas Rašytojas pasidarė visai kitoks. Čia daugiausia lėmė literatūra ir meno sąjūdis; jaunoji karta iš pagrindų griovė senąjį realizmą, o "Čas", tada vadintas Masaryko organu, savo kritikos skiltyse kėlė mintis, kurios iš esmės buvo priešingos jaunųjų mąstysenai; mūsų akimis, tai buvo tribūna smulkmeniško, susenusio, meno požiūriu išsekusio realizmo, beje, dar pilna moralizavimų ir didaktiškų pamokymų. Be to, atgijo filosofinis pozityvizmas; o Masaryk tuomet fi-

losofijos fakultete buvo laikomas tikrojo pozityvizmo tipu. Tada mus jau domino vitalizmas, Bergson, loginis idealizmas, vertybių filosofija, fenomenologija, reliatyvizmo pradmenys, žodžiu, plūdo į mus visas srautas naujų viliojančių filosofijos koncepcijų; ir dar oficialus, sausas pozityvizmas! Buvo ir Masaryko šalininkų, kurie pliekė piktnaudžiavimus ir taisė papročius kaip naujieji Miličiai ir Waldhauseriai; tokie buvo tie išminčiai, abstinentai ir pamokslautojai. Prieškarinė, kažkada bohemiška ir daugiausia prancūziškos orientacijos karta tiesiog nelabai težinojo, kaip elgtis su Masaryku ir su visa jo aplinka. Ką gi, politikos požiūriu jis mums patiko; ėjo prieš Austriją, kritikavo čekų miesčioniškumą ir žinojo, kas yra socializmas, tačiau politika žmonių mąstymui ir grupavimuisi tada nebuvo tokia reikšminga kaip dabar.

Tiesa, vos įstojęs į universitetą, Rašytojas užsirašė į Masaryko paskaitas; tačiau profesorius Masaryk tais metais nepradėjo skaityti, nes buvo užsiėmęs deputato veikla; nepradėjo savo paskaitų ir kitais metais, skaitė vos vieną vienintelį semestrą, kai Rašytojas lyg tyčia buvo išvykęs į Berlyną ar į Paryžių. Be to, Rašytojas dar atsidūrė "Prehledo" redakcijoje, kur dirbo protingi ir apsišvietę žmonės, bet koneveikė Masaryką. Greičiausiai čia buvo padaręs poveikį profesorius Mareš, kuris tada su Masaryku ir Krejču diskutavo filosofijos klausimais; Mareš tada savo vitalistinėmis pažiūromis buvo gerokai artimesnis, - iš tikrųjų, atrodo, jis dvasiškai atitraukė nuo Masaryko daugelį prieškarinės kartos žmonių. Paskui prasidėjo karas, ir Masaryk, ėmęs veikti užsienyje, mums tapo vos ne mitine asmenybe. Netrukus atsitiko taip, kad Rašytojas savo akimis pamatė T.G.Masaryką tą dieną, kai jisai Wilsono stotyje išlipo iš traukinio kaip respublikos prezidentas.

(Tik gerokai vėliau Rašytojas suprato, kaip mažai pažinojo Masaryką, kada pirmosios jaunystės metais mokėsi iš jo maištingumo ir revoliucingumo, mažai pažinojo ir tada, kai matė jį ir neigė kaip pozityvizmo mokytoją; pamažu suprato, kad Masaryk, priešingai, yra kaip tik visai ne tas, kuo jį laikė kiti, - bet tai jau buvo tuo metu, kai Rašytojas liovėsi stebėtis, kokia klaidinga yra žmonių nuomonė.)

Po karo Rašytojui nė į galvą neatėjo, jog kada nors teks susi-

tikti su prezidentu Masaryku; Masaryk jam buvo kitas pasaulis, aukštos politikos ir aukštų funkcijų pasaulis; į jį Rašytojas žiūrėjo iš pagarbaus atstumo. Po ketverių karo metų jaunuolis, kaip sakoma, turėjo ganėtinai rūpesčių savo paties gyvenime; pats faktas, jog galėjai laisvai gyventi, rašyti ir mąstyti, teikė pakankamai darbo. Rašė savo knygas ir dramas ir nieko daugiau negalvojo. Dar karo metais pradėjo dirbti laikraštyje "Národní listy", kuris, baigiantis karui, atstovavo ryžtingam tautiniam antiaustriškam frontui. Dirbo drauge su Herbenu, Macharu, Dyku, Otokaru Fischeriu - kokie buvo laikai!

Tačiau taip truko neilgai, nes po perversmo prasidėjo politinis žmonių ir partijų skirstymasis; "Národní listy" vis dažniau pradėjo skelbti daugmaž paslėptą, bet kuo toliau, tuo atviresnę polemiką prieš Masaryko ir Benešo politiką, pagaliau ir asmeninius išpuolius. Tiesą sakant, tas naujas laikraščio kursas redakcijos daugumai nepatiko; dalis redaktorių atsiribojo nuo jo kolektyviniu protestu, tačiau griežtas ir tiesus Rašínas redakcijos taryboje tą protestą rūsčiai pasmerkė. Redaktoriai, išskyrus kelis, savo parašus po protestu atšaukė; tačiau tie keli nuolaidesnieji netrukus pajuto pasekmes. Po poros savaičių buvo atleistas Rašytojo brolis; o Rašytojas, matydamas, iš kur vėjas pučia, pats išėjo iš darbo. Taip jau atsitiko, kad antrą kartą turėjo garbės išlėkti dėl T.G.M. vardo.

Po kiek laiko Rašytojas pirmą kartą pamatė poną prezidentą iš arti. Rašytojas tada buvo miesto teatro dramaturgu; vieną vakarą ponas prezidentas atvyko į spektaklį, ir dramaturgas noromis nenoromis atsidūrė tarp tų, kurie sveikino valstybės galvą. Ponas prezidentas išklausė sveikinimą - jo veido išraiška tarsi bylojo: "Jeigu tai būtina, prašom..." Ir staiga kažkas pastūmė Rašytoją iš užpakalio tardamas: - "Čia, pone prezidente, mūsų dramaturgas". Ponas Rašytojas mielai būtų sprukęs ir dingęs, bet ką darysi, teko paliesti paduotą seno žmogaus ranką ir kažką pagarbiai sumurmėti; ir staiga Rašytojas pastebėjo, kad virš prezidento kaklaraiščio žybsi marškinių apykaklės sagutė. Toji sagutė neapsakomai jam padėjo; kažkaip staiga pagalvojo, kad "jis yra žmogus kaip ir mes" ar kažką panašaus, draugiškai įsistebeilijo į poną prezidentą, širdingai pakratė jo liesą ranką ir pasakė: "Labai malonu!" Toji sagutė jam įstrigo atmintyje visam

gyvenimui. Paskui gavo pakvietimą į Hradą, vakarienės pas poną prezidentą su dar keliais rašytojais. Jautėsi labai pagerbtas ir orus, galvojo, apie ką reikės kalbėti su ponu prezidentu - tikriausiai apie literatūrą, bet reikėtų paliesti ir politikos klausimus. Viršuje, Hrade, kai jis dar skubėdamas taisėsi prieš veidrodį kaklaraištį, ponas prezidentas išėjo į priekinį holą.

- Ką pasakysite tam Michalekui? - iš karto paklausė.

Mat tą vakarą laikraščiai paskelbė pirmuosius įrodymus, kad yra kaltas jaunas vyras, sudaręs fiktyvią santuoką su praturtėjusia tarnaite, o paskui ją pametęs. Ponas prezidentas pakraipė galvą.

- Koks cinizmas... Aš jam tuoj pat pasirašyčiau mirties nuosprendį!..

Gal čia ir nieko labai įsidėmėtino, bet po tų pirmųjų žodžių Rašytojas išvydo Masaryką ypatingoje šviesoje, susidūrė su jo pagarba moteriai ir jo religiniu nepritarimu mirties bausmei - mirties nuosprendžių pasirašinėjimas prezidentui buvo viena sunkiausių pareigų.

Trečią kartą Rašytojas pamatė T.G.M. sėdėdamas šalia jo bankete, kurį buvo suruošę Čekoslovakijos rašytojai prezidento garbei; ratu sėdėjo visa senoji literatų gvardija: Čapek-Chod, Ignat Hermann, Jaroslav Hilbert ir kiti. Buvo prisimintos kažkokios senos diskusijos, svarbiausia - kas ką gynė. T.G.M. pakraipė galvą:

- Sunku šiandien ieškoti tiesos.

Valandėlę visi nutilo.

- Jūs, tiesą sakant, kaip reikiant niekada neparašėte, kas tai yra tiesa, - netikėtai pasigirdo Rašytojo balsas. Ponas prezidentas pasisuko į jį. - Neparašėte jokios pažinimo teorijos, jokios noetikos, - pridūrė Rašytojas. - Kaip filosofas likote mums skolingas.

Ponas prezidentas nusijuokė, net parodė ilgus, stiprius dantis.

- Kurgi, pone, nebūsiu skolingas; jeigu norėtumėt ją surasti, surastumėt įvairiose mano knygose; bet turėtumėt daug darbo. - Ponas prezidentas valandėlę mąstė. - Žinau, reikėtų dar šį tą parašyti, juk visko nepasakiau, bet kur gauti laiko! Dabar baigiu "Pasaulio revoliuciją", - užlenkė pirštą, - paskui norėčiau para-

šyti "Skaitytojo atsiminimus", paskui perdirbti savo "Konkrečiąją logiką", išleisti knygą apie Dostojevskį, ją turiu beveik užbaigtą... - Mostelėjo ranka. - Ne, nežinau. - Norėjo kažką pasakyti, bet dvejojo. - Jeigu sutiktumėte perskaityti "Pasaulio revoliucijos" vieną skyrių, - staiga tarė, - pasižiūrėti ir patarti man... ar dera taip...

- Mielai, - atsakė Rašytojas.

- Gracias, - padėkojo ponas prezidentas.

*

Rytojaus dieną Rašytojas gavo tą skyrių. Tai buvo vieno pagarbaus čekų rašytojo, literatūros dievuko, romano analizė; joje senas didysis skaitytojas detalė po detalės įrodinėjo, kad rašytojas nepažįsta gyvenimo, kad tas jo pažinimas popierinis, kad jo veikėjų ir veiksmo kompozicija atsitiktinė; iš to darė išvadas, jog čekų literatūra ir kultūra nebrandi - turime mokytis pažinti gyvenimą ir taip toliau.

Paskui Rašytojas parašė ponui prezidentui laišką. Jokiu būdu nespausdinti. Visų pirma tas rašytojas sergantis žmogus; antra - jis nebūdingas čekų literatūrai, ir trečia - pakankamai turime politinių priešų, kam dar nukreipti prieš save literatūros polemiką?

- Gracias, pasakė ponas prezidentas. Ir tą skyrių išmetė.

Galbūt tai buvo priežastis, kad jis ėmė pasitikėti keturiasdešimt metų jaunesniu Rašytoju.

Atleiskite Rašytojui, jeigu jis, minėdamas įvairius įvykius, supainiojo kur nors metus; jis labai prastai prisimena skaičius, tiksliai gali pasakyti tik savo gimimo datą; jam kažkodėl atrodo nesvarbūs tie kurie nors metai ar šimtmečiai. Pavyzdžiui, jis negali tiksliai pasakyti, ar aukščiau minėtas pokalbis su ponu prezidentu įvyko prieš tai, kada Senasis ponas pirmą kartą atėjo į penktadienio susibūrimą, ar vėliau; kadangi tai ne istorija, o asmeniniai įspūdžiai, nėra taip jau labai svarbu.

Rašytojo penktadieniai atsirado todėl, kad ketvirtadieniais po pietų pradėjo lankytis pora rašytojų; iš pradžių Franci Langer ir Frána Šrámek, vėliau prisidėjo Peroutka, Vančura ir kiti - kas ką atsivesdavo. Gal todėl, kad, gurkšnojant juodą kavą, gerai

megzdavosi pokalbis, reguliariai ateinančių svečių daugėjo; tai buvo žurnalistai, dailininkai, universiteto dėstytojai, daktarai - marga publika, kuri neturėjo nieko bendro su literatų grupėmis ar politinėmis frakcijomis, tiesiog mėgo atvirai ir gana polemiškai pasikeisti nuomonėmis. Žodžiu sakant, tai buvo savotiškas intelektualų diskusijų klubas, į kurį sueidavo trisdešimties-keturiasdešimties metų vyrai, bet ir tai nebuvo privaloma; tiesiog atsitiktinis gyvas susibūrimas žmonių, kurie vienodai domėjosi tiek literatūra, tiek politika, tiek filosofija, tiek paskutinėmis žmogžudystėmis, visokiais mokslais ir apskritai žmonių gyvenimu.

Kažkas iš to susibūrimo dalyvių užsiminė ponui prezidentui, kad pas Rašytoją renkasi tokia daugiausia jaunesnio amžiaus literatų, žurnalistų ir universalų draugija. Amžinai jaunas Senasis ponas tuo susidomėjo.

- Paklauskite jį, ar priimtų ir mane, jeigu kada ateičiau, - pasakė jis.

Tada rašytojas kaip tik kraustėsi į naują kvartalą. Pirma proga visų penktadienininkų vardu pasiuntė ponui prezidentui pakvietimą.

- Gracias, ateisiu, - tarė T.G.M., - kitą penktadienį.

Tada Hrade pas respublikos prezidentą jau vykdavo dideli priėmimai; be kitų aukštų pareigūnų, atstovų, veikėjų, ten būdavo, kaip sakoma, kviečiami tiktai septyniasdešimtmečiai literatai, čekų mokslų akademijos akademikai. Tą parinkimą tvarkė ne T.G.M., tačiau jaunesnieji rašytojai žiūrėjo į tai kažkaip nepalankiai. Be to, kaip žinote, literatai visada linkę į tam tikrą ekstremizmą - kairįjį arba dešinįjį; jie nemėgsta politikoje protingo vidurio kelio. Todėl Rašytojas pasakė, kad būtų gerai suvedus jaunesniuosius rašytojus su Masaryku; taip pat jis pageidavo, kad visų pirma tokia garbė būtų parodyta poetams. Ir tą penktadienį jis atsisakė mišrios publikos - pakvietė tik rašytojus - pradedant Durychu ir baigiant Nezvalu; jų buvo apie dvylika: ir kraštutinių dešiniųjų, ir kraštutinių kairiųjų; būtų pakvietęs dar daugiau, bet jo pastogėje neužteko vietos. Rašytojas prisimena, kaip buvo tą vakarą, kaip laukė pono prezidento prie gatvės kampo, nes nauja gatvė dar buvo iškasinėta; kaip įvedė jį į kambarį, kaip stovėjo visi tarsi žvakės, kaip norėjo juos pri-

statyti, bet Senasis ponas pats skubiai paspaudė jiems rankas, pasižiūrėjo kiekvienam į veidą ir tuoj pat atsisėdo; kaip paskui niekas nežinojo, nuo ko pradėti kalbą, visi tik žiūrėjo į Senąjį poną, nes ligi tol taip iš arti nebuvo matę. Buvo kebloka situacija; išgelbėjo rašytojai legionieriai, kalba užsimezgė, bet apie ką kalbėta, Rašytojas nepasakys, nors ir perkūnas jį nutrenktų; tik prisimena, kad jaunasis Nezvalas, išpūtęs akis, diskutavo su Senuoju ponu apie komunizmą, - vėliau girdėjau, jog kai kurie rašytojai pasipiktino: kaip galima prieštarauti respublikos prezidentui! Paskui, atrodo, T.G.M. visai gerai jautėsi; jam patiko atvirai diskutuoti, dėstyti skirtingas pažiūras, sutramdyti ką nors. Visai nenoromis susiruošė išeiti po gerų dviejų valandų. O kai Rašytojas jį išlydėjo, pasakė:

- Vėl ateisiu.

*

Tai buvo, rodos, tais metais, kai minėjome respublikos dešimtmetį; buvo saulėta diena po lietaus, ponas prezidentas išvažiavo automobiliu į mišką Didžiųjų Topolčianų kryptimi. Ten plentu vaikščiojo pėsčias per ošiantį mišką; žingsniavo sparčiai ir susimąstęs - užpakaly sunertos rankos, žvilgsnis įbestas žemėn; atrodė, kad jis visai nelinkęs kalbėti. Šalia tylomis ėjo jo tuometinis svečias, klausydamasis miško gaudesio.

Staiga ponas prezidentas sustojo.

- Galvoju, kad taip respublika išsilaikytų dar dvidešimt trisdešimt metų. Paskui jau nieko nebijočiau. - Vėl pradėjo žingsniuoti, bet jau žvelgė toli į priekį. - Dar dvidešimt trisdešimt metų. Tada jau bus nauja karta, gimusi laisvėje. Pone, tos laisvės jau niekas nebeatims. Ir kiti iki to laiko suvoks, jog esame šio to pasiekę ir mumis gali pasikliauti. Kad tik ištvėrus dar dvidešimt trisdešimt metų!

- Kad tik ištvėrus? - paprieštaravo prezidento pašnekovas. - Ar ne per mažai?

- Ne, - ryžtingai tarė Senasis ponas. - Dar bus sunku, ojoj!

- Iš ko sprendžiate?

- Iš visos konsteliacijos, ir šiaip, - truputį neaiškiai atsakė ponas prezidentas. - Tai išplaukia iš mūsų padėties ir apskritai.

Turime Europai parodyti, jog mokame valdyti... ir apsiginti. Paskui jie patys supras, kad mes jiems reikalingi... politiškai, kultūriškai... ir morališkai. Turime iki to laiko įrodyti, kad ir kas būtų. Palaukite, čia reikės gerokai padirbėti. Bet savo valstybę turėsime visiems laikams. Tiktai tie dvidešimt trisdešimt metų man kelia susirūpinimą... Na, pamatysime, - užbaigė ryžtingai ir ėmė ryžtingai žingsniuoti toliau.

Taip, pone prezidente, pamatysime.

(Rankraštis)

ŠIOKIADIENIS

Dienos prasideda vienodai: lange pasirodo ponas Houza ir pasižiūri į termometrą ir barometrą; po valandėlės į rytinį pasivaikščiojimą išeina T.G.M., eina ta pačia kryptimi, kad nekomplikuotų gyvenimo tiems keliems žandarams, kurie privalo žiūrėti, bet kurių jis neturi matyti. Paskui darbo kabinetas, šūsnis bylų, paštas, klausymas, diktavimas, o kai viskas sutvarkyta - vėl darbas, "Konkrečioji logika". Po pietų jodinėjimas; visur, kuria kryptimi jotų, turi tris keturias mėgstamas vietas ir jas retkarčiais aplanko. Paskui dar valandą dirba, ir jau vakaras. Du tris kartus per savaitę pilyje žiūri filmus; repertuaras skurdus, nebylūs filmai, bet T.G.M. tik numoja ranka:

- Tai, žinoma, kvaila, bet nieko. Žmogus, žiūrėdamas paveikslėlius, bent neturi galvoti, pasilsi.

O paskui dar iki vidurnakčio, iki dviejų, trijų valandų ryto šviečia skaitytojo miegamojo langas.

(Rankraštis)

Pone prezidente, jūsų neseniai pasakyta kalba apie inteligentijos krizę spaudoje sukėlė daug komentarų; jums buvo priskirtos pažiūros, kurios, kiek žinau, jums nebūdingos.

Tai nesvarbu; svarbu, kad tokie komentarai buvo ir kad pradėta diskutuoti dėl to, kas vadinama inteligentijos krize. Toji krizė yra; kuo daugiau žmonių galvos apie tai, kodėl inteligentijos krizė, - ypač intelektualai, kultūros darbuotojai, valdininkai, mokytojai, gydytojai, advokatai ir taip toliau, - tuo labiau šiandien ji nebeturės tos politinės reikšmės, kurią turėjo ir kuri būtų atitikusi jos reikšmę visuomenėje, taigi kuo daugiau žmonių iš tikrųjų ir rimtai galvos apie šį reiškinį, tuo bus geriau inteligentijai. Aš pats jai priklausau, todėl šis dalykas guli ant mano širdies.

Pone prezidente, tautoje inteligentų yra septyni procentai, ar tas sluoksnis gali daryti didesnę įtaką visuomenės gyvenimui, negu - sakysime skaičiais - tie septyni procentai?

Tai netiesa; demokratija reiškia lygybę prieš įstatymą, bet nereiškia ir niekada nereikš, kad visi žmonės turėtų vienodą įtaką visuomenėje ir vienodą atsakomybę. Paimkime mokytoją arba profesorių; jis gyvendamas daro įtakos šimtų šimtams būsimųjų piliečių, jų protiniam ir politiniam išsilavinimui. Žemdirbys lauke yra darbininkas prie mašinos, suprantama, negali turėti tokios plačios kompetencijos ir taip veikti kitus žmones. Paimkime valstybės tarnautoją, kuris savo darbo vietoje bendrauja su šimtais žmonių ar partijų ir jų akyse atstovauja valstybės galiai, teisei, apsaugai ir įstatymų nustatytai tvarkai; tai, suprantama, irgi turi įtakos politinei žmonių nuomonei. Todėl sakau inteligentijos krizė, kad įtakos ir atsakomybės pranašumas neišryškėja, kai aiškinamos šio sluoksnio politinės koncepcijos arba kai kalbama apie jo politinį svorį.

Savo kalboje jūs pareiškėte, kad inteligentijos politinio bejėgiškumo priežastis - jos susiskaidymas.

Taip, jeigu norite, galite taip suprasti, kad inteligentija linkusi kurti savo viduje frakcijas ir partijas ir šitaip praranda įtaką realiai politinei veiklai. Gal tai įgimtas inteligentijos individualizmas. Tačiau to susiskaidymo, kuris kelia man susirūpinimą, reikšmė didesnė. Jokiame sluoksnyje nėra tiek politiškai nusivylusių žmonių kaip inteligentijoje. Inteligentas, jeigu nedaroma taip, kaip jis nori, pernelyg greitai nusisuka nuo politikos, užuot pamokęs arba kantriu ir praktiniu darbu pademonstravęs geresnes savo pažiūras. Kiek žinau, rinkimuose nedalyvavo arba tuščius biuletenius paliko daugiausia žmonės iš inteligentų. Kritikuoti arba kaip Pilotas nusiplauti rankas - tai visai ne politika. Inteligentija susiskaidžiusi ne dėl to, kad dalyvauja protingoje politinėje veikloje, kad priklauso vienai ar kitai partijai; daug svarbiau, kas ją skaido, tai yra tos būdingos, dažnai inteligentiškos silpnybės: nekantrus ir nepraktiškas dogmatizmas, irzlus radikalizmas, abejingas oportunizmas ir liguista apatija.

Sakėte, pone prezidente, kad inteligentija kaip atskiras sluoksnis galėtų turėti ir savo atskirą politinę partiją, kaip yra darbininkų, agrarų arba smulkiųjų pramonininkų partija.

Ne; aš sakiau, kad inteligentai turėtų protingai ir rimtai suprasti politiką, kaip ją supranta žemdirbiai ir darbininkai; tai nereiškia, kad turėtų suprasti kaip atskiras sluoksnis. Neduodu jokių patarimų; kreipiuosi į protą, o protas pats patars. Kaip tik inteligentija savo pažiūromis turi didesnes galimybes remtis politikos realijomis, o ne šūkiais; amžinų idealų iš mūsų niekas neatims, bet tikrovė mums nuolatos išsprūsta pro pirštus. Netgi pasakyčiau, kad inteligentija, kuri iš esmės nėra nei sluoksnis, nei klasė, galėtų tarpininkauti, atstovaudama vienašališkiems gyventojų sluoksnių ir klasių interesams, taip pat ir partijų viduje, arba daryti įtaką visuomenės nuomonei. Tačiau inteligentija neturėtų manyti, kad ji aukščiau partijų; ji tarp jų, priklausoma nuo visų klasių patenkinamo ir gero gyvenimo. Ji gali būti tarp jų kaip grūdai tarp girnų; gali būti ir kaip alyva pavaros mechanizme; tai daug priklauso nuo jos pačios. Inteligentas savo profesija ir padėtimi gali ir turi daugiau negu kas kitas paste-

bėti tą sudėtingą, dramatišką veiksmą ir atoveikį interesų, jėgų, užduočių ir sunkumų, iš kurių susideda visuomenė, valstybė ir galų gale visas pasaulis. Todėl, pastebėjęs inteligento politinį aklumą ar abejingumą, turiu smerkti griežčiau negu žmogaus, kurio interesai paprastesni. Tuo blogiau, jeigu daugumai inteligentų kaip pavyzdį galima parodyti kitų sluoksnių politinį brandumą.

Tai kur tada išeitis?

Jokia bendra tiesa ne išeitis; tačiau, žiūrint į mūsų politinį gyvenimą, į jo poreikius, į trūkumus, nesutarimus ir pusiau tiesas, atrodo, kad protingiems ir kantriems žmonėms čia yra pakankamai konkrečių išeičių; žmonėms, kurie sugeba jungti kritiką su tikra ir rimta veikla; žmonėms, kurie sugeba savarankiškai mąstyti ir kartu drausmingai dirbti. Inteligencija, išsimokslinimas - ne politinė privilegija; tačiau tai gali būti galinga politikos priemonė. Trumpai kalbant, inteligentija tiek turės politinio svorio, kiek turės politinio proto.

(Rankraštis)

POLITIKAS IR FILOSOFAS

"Į politiką atėjau per Platoną", - kartą pasakė T.G.Masaryk apie save. Gerai supraskite šiuos žodžius; jais nepasakoma vien tai, kaip "Valstybės" skaitymas paveikė jauno filosofo Masaryko interesus ir mintis, bet paaiškina tvirtą ir esminį faktą. Masaryko kelias į politiką ir šiandien eina per filosofiją. Politika jam filosofijos praktinis realizavimas; o filosofija yra mokslinis ieškojimas atsakymo į praktinio, vadinasi, ir politinio gyvenimo keliamus klausimus. Masaryko veikloje tai sunku griežtai atskirti; jo politika išplaukia iš jo filosofijos kaip praktinė išvada; tačiau jo filosofija yra ir visada buvo sprendimas problemų, kurias suformavo jo politinė sąmonė. Kaip jis pats sako: "Niekada nerei-

kia galvoti vien apie mąstymą: reikia visada turėti galvoje ką nors konkretaus, kokį nors aktualų impulsą". Mąstymo ir veikimo impulsas tas pats. Nėra prieštaravimo tarp mąstymo ir praktinės veiklos; mąstymas gimsta iš praktinių užduočių, sąmoninga veikla valdoma pažinimo. "Jeigu būna prieštaravimų tarp teorijos ir praktikos, vadinasi, kažkur yra klaida; arba prasta teorija, arba praktika, o dažniausiai ir viena, ir kita". Filosofo ir valstybės veikėjo keliai nesikerta, kol valstybės veikėjas savo darbe remiasi moksliniu stebėjimu ir pažinimu, o filosofas verifikuoja savo žinias ir idėjas, jas realizuodamas. Tiek poezijoje, tiek ir politikoje galima kalbėti apie klasicizmą, romantizmą ir realizmą. Romantikas būna politinis fantastas ir radikalas, realistas - politinis rutinierius, galvojantis tik apie šią dieną. Masaryk priklauso politinio klasicizmo tipui. Klasikas politikoje yra žmogus, kuris suderina savyje mokslinį mąstymą ir praktinę veiklą; žmogus, kuris visais darbais siekia normos, būtinos žmogaus mąstymui, tai yra bendros naudos.

Politinis klasicizmas, šių dienų terminu tariant, yra autoritetinis režimas; tačiau tas autoritetas veikia valstybę ir visuomenę, yra dvasios jėga; tai ne doktrina, ne prievarta, ne valia, o protas ir tiesa.

Politinis klasicizmas - tai toks valdymas, kada vadovaujamasi ne aistra, jausmais ar valia, o protu; tačiau to dar nepakanka jo apibrėžimui. T.G.Masaryk sako, jog "valstybės veikėjas turi būti ir poetas", jog "negali būti tikros politikos be vaizduotės". Politikas privalo pažinti žmonių sielas, privalo suvokti gyvenimą kaip dramą, kurios konfliktai veda į istorijos katarsį. Tačiau svarbu ne vien tai, kiekviena kūrybinga politika yra nuolatinės pastangos išsiskaidžiusį, vieningą, prieštaringą gyvenimą paversti tikra santarve, kurti iš jos ir joje tobulesnę tvarką. "Kiekvienas organizmas, kiekviena sintezė jau yra *ipso facto* politika", - kartą pasakė Masaryk. Pridurkime prie to: bet koks harmonizavimas, bet kokia tvarka turi savyje estetinį pradą ir tenkina mūsų turimą pasaulio grožio troškimą. Politika, kuri bando tai daryti, yra tartum poezija arba muzika, skulptūra arba architektūra, yra menas, kuris kuria savo kūrinį iš žmonių ir visuomenės jėgų; tokią politiką teisėtai galime vadinti politiniu klasicizmu.

Tačiau ir tai dar ne visa politika ir ne visas klasicizmas. Masaryko supratimu, politika yra moralės principų vykdymas; jo posakiuose dažnai pabrėžiama, kad "politika turi būti protinga ir morali", kitaip sakant, mokslinė ir paremta meile žmogui. Kaip visuotinai pripažįstamos mokslo žinios, taip pat visuotinai pripažįstamas ir universalus etikos įstatymas mylėti žmogų. "Meilės įstatymas galioja visuomenei ir valstybei taip kaip ir šeimai. Protinga ir padori politika yra humaniškumo realizavimas viduje ir užsienyje". "Meilė artimui yra pasaulio plane, žmonių visuomenės pagrindas - meilė. Tačiau meilė, tikra meilė tai ne sentimentalumas, o darbas ir bendradarbiavimas, kūryba kitiems ir sau, mums duoto pasaulio tobulinimas. Meilė siekia pažinti save ir artimuosius... Meilė daro mus praktiškus... Visada vertinau stebėjimą ir pažinimą; tačiau norint gerai stebėti ir pažinti, reikia meilės". Ir toliau: "Žmoniškumas be religingumo negali būti pilnutinis, religingumas vainikuoja ir pašventina meilę. Meilės jausmo neįmanoma paaiškinti ir įrodyti; tačiau galima jį stiprinti, gilinti ir taurinti: *religingumas yra meilės kultūra*".

Cituoju šiuos posakius todėl, kad jie rodo, kokia fundamentali buvo meilės reikšmė Masarykui; ir pažinimas, ir aktyvumas išplaukia iš meilės žmogui. Antra vertus, iš šių žodžių matyti, jog Masaryk į politiką žiūri kaip į humaniškumo įkūnijimą, kaip į metafizinį humaniškumą, kurį patiriame religiniame gyvenime. "Politiką aš laikiau įrankiu, mano tikslas buvo religinis ir dorovinis. Ir šiandien nesakau, kad valstybė atlieka kultūros misiją: mes turime prisidėti prie *Civitatis Dei*[1] kūrimo". "Savo demokratijos pagrindu laikau tikėjimą Žmogumi, jo vertingumą, jo dvasingumą ir sielos nemirtingumą; tai tikra lygybė: amžinieji amžinajam negali būti abejingi, amžinieji negali nevertinti amžinojo, negali jo išnaudoti ir prievartauti. Etikos požiūriu demokratija politiškai realizuoja meilę artimui. Valstybę ir politiką suprantu kaip gyvenimo visumą, *sub specie aeterni tatis*. Šia prasme esu teokratas: nuoseklus humaniškumas, metafiziškai kalbant, yra ne kas kita kaip dievvaldystė".

Politika, pagrįsta tiesos pažinimu ir meilės Žmogui įkūniji-

---

[1] Dievo bendruomenės (*lot.*).

mu, politika remiasi proto ir meilės visuotine galia, politika *sub specie aeternitatis* negali būti tik lokali politika ir tik aktuali: ji peržengia laiko ir erdvės ribas, ji pati savaime yra pasaulio politika. Tikiuosi, kad tas universalumas papildo politinio klasicizmo definiciją.

(Mašinraštis iš palikimo)

PAŠNEKESIAI SU T.G.MASARYKU - viena populiariausių čekų literatūros klasiko Karelo Čapeko knygų. Ji buvo daug kartų išleista prieškario Čekoslovakijoje, dar pasirodė pirmaisiais pokario metais, bet paskui netrukus pateko į draudžiamų knygų sąrašą. Ir nenuostabu - juk T.G.Masaryk buvo pirmasis ilgametis Čekoslovakijos "buržuazinės" respublikos prezidentas, Čekoslovakų korpuso maišto prieš tarybų valdžią 1918 m. organizatorius.

Tomáš G. Masaryk gimė 1850 m. Moravijoje, Hodonine (mirė 1938), valstiečių šeimoje. Vienos universitete studijavo filosofiją ir gamtos mokslus. 1882-1914 m. profesoriavo Prahos universitete, dėstė filosofiją. 1914 m. emigravo ir Prancūzijoje, Italijoje organizavo čekoslovakų legionus. Nuo 1917 m. gegužės iki 1918 m. kovo mėnesio gyveno Rusijoje, buvo vienas Čekoslovakų korpuso maišto organizatorių. 1918 m. paskelbus Čekoslovakijos nepriklausomybę, buvo išrinktas respublikos prezidentu ir prezidentavo iki 1935 m.

T.G.Masaryk buvo ne tik politikos veikėjas, bet ir filosofas, skelbė pozityvistines idėjas, kritikavo marksizmą. Parašė nemažai veikalų filosofijos, logikos, psichologijos bei politikos klausimais: "Savižudybė - masinis šių laikų reiškinys" (1881), "Konkrečiosios logikos pagrindai" (1885), "Humanizmo idealai" (1901), "Rusija ir Europa" (1913), "Pasaulio revoliucija" (1925) ir kt.

"Pašnekesiai su T.G.Masaryku" susidarė iš K.Čapeko užrašytų T.G.Masaryko pasakojimų ir interviu, kuriuos rašytojas keletą metų ėmė iš prezidento ir skelbė periodinėje spaudoje. Vėliau išleido atskiromis knygomis. 1928 m. pasirodė dvi dalys - "Jaunystės metai" ir "Gyvenimas ir darbas", 1935 m. prie jų buvo pridėta trečioji dalis "Mąstymas ir gyvenimas". K.Čapek lankydavosi prezidento namuose, pokalbiai vykdavo paprastai, rašytojas nieko neužsirašinėdavo, tiktai vėliau pasakojimus iš atminties atkurdavo. Parašytą tekstą prezidentas perskaitydavo, patikslindavo, papildydavo. Pokalbių temos labai įvairios: pirmoje knygos pusėje T.G.Masaryk pasakoja savo biografiją, politikos ir kultūros gyvenimo fone apžvelgia savo veiklos kelią; toliau aptariama filosofijos istorija, įvairios filosofijos teorijos ir kryptys, demokratijos, tolerantiškumo, humaniškumo, religijos, kultūros, švietimo, politikos ir kitos to meto jaunai Čekoslovakijos respublikai svarbios problemos, kurios, beje, nepasenusios ir šiandien, aktualios ir mūsų atsikuriančiai demokratinei valstybei.

Vertėjas

TURINYS

Čapekas K.
Ča88 Pašnekesiai su T.G.Masaryku /Iš čekų k. vertė (ir "Baig. str.", p. 409) S.Sabonis. - V.: Amžius, 1994. - 414 p.: portr.
ISBN 9986-430-05-4
Tai viena populiariausių įžymaus čekų rašytojo K.Čapeko knygų. Joje pasakojama apie pirmąjį Čekoslovakijos respublikos prezidentą (nuo 1918 iki 1935 m.), politikos veikėją, filosofą, humanistą, daugelio filosofijos, psichologijos, logikos veikalų autorių Tomášą Masaryką. Prisiminimuose, dialoguose, interviu, įvairaus žanro straipsniuose įtaigiai ir populiariai aptariamos filosofijos, kultūros, švietimo, etikos, estetikos, demokratijos, religijos, šeimos santykių ir kitos problemos. Knyga įdomi ir naudinga įvairaus amžiaus skaitytojams.

UDK 885.0-4

Karel Čapek
PAŠNEKESIAI SU T.G.MASARYKU

Redaktorius *Algimantas Antanavičius*
Viršelio dailininkas *Kazimieras Paškauskas*
Maketavo *Zita Pikturnienė*
SL 1131. Tiražas 5000. Užsakymas 1587
Išleido UAB "Amžius" leidykla, Laisvės pr. 60, 2600 Vilnius
Spausdino "Aušros" spaustuvė, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas
Kaina sutartinė

"Pašnekesiuose su T.G.Masaryku" atsiskleidžia dviejų įžymių čekų tautos asmenybių - valstybės veikėjo ir rašytojo - santykiai, plačiai ir įtaigiai dėstomi filosofijos, etikos ir politikos principai, kuriais rėmėsi pirmasis Čekoslovakijos Respublikos prezidentas savo gyvenime ir vadovaudamas naujai susikūrusiai demokratinei valstybei.

Nesileisdamas į smulkią istorijos įvykių analizę, K.Čapekas taip pakreipia klausimus, kad prezidento atsakymuose skaitytojas tarsi mato gyvą žmogų, pajunta jo būdą ir minčių tėkmę, išgirsta balsą. Iš tiesų tai beletristinis pasakojimas apie žmogų, kuris pasiaukojamai dirbo savo tėvynei ir visiems žmonėms, tapo ne tik mokslininku, universiteto profesoriumi, bet ir įtakingu, autoritetingu politiku; tai pasakojimas apie valstybės veikėją, kuris ne tik skelbė didžius, taurius idealus, bet ir visomis pastangomis siekė, kad tie idealai būtų įgyvendinti.